

ISSN 1311-3321

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „Ангел Кънчев“
UNIVERSITY OF RUSE „Angel Kanchev“

Факултет „Природни науки и образование“
Faculty of Natural Sciences and Education

СБОРНИК ДОКЛАДИ
на
СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’14

СБОРНИК ДОКЛАДОВ
СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ СЕСИИ – СНС’14

PROCEEDINGS
of
the SCIENTIFIC STUDENT SESSION – SSS’14

Рyse
Ruse
2014

Сборникът включва докладите, изнесени на студентската научна сесия **СНС'14**, организирана и проведена във факултет „Природни науки и образование” на Русенския университет “Ангел Кънчев”.

Докладите са отпечатани във вида, предоставен от авторите им.
Доклады опубликованы в виде, предоставленном их авторами.
The papers have been printed as presented by the authors.

ISSN 1311-3321

Copyright ©

- ♦ **СТУДЕНТСКАТА НАУЧНА СЕСИЯ** се организира от **АКАДЕМИЧНОТО РЪКОВОДСТВО** и **СТУДЕНТСКИЯ СЪВЕТ** на **РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ** с цел да се предостави възможност на студенти и докторанти да популяризират основните резултати от своята учебноизследователска работа и да обменят опит.
- ♦ **ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ:**
 - **Съпредседатели:**
проф. д-н Христо Белоев, ДНС mult. –
РЕКТОР на Русенския университет
Елена Захаријева
ПРЕДСЕДАТЕЛ на Студентския съвет
elena_zaharieva91@abv.bg; 082-888 390
 - **Научни секретари:**
проф. д-р Ангел Сфрикаров –
Зам.-ректор на Русенския университет
ASmrikarov@ecs.uni-ruse.bg; 082-888 249
Габриела Попова –
Член на Студентския съвет
Gabriela_popova_@abv.bg; 082-888 390
 - **Членове:**
 - **Факултет „Аграрно-индустриален”**
доц. д-р Калоян Стоянов
kes@uni-ruse.bg; 082-888 542
Гергана Везирска
geri_vezirska@yahoo.com
 - **Факултет „Машинно-технологичен”**
доц. д-р Стоян Стоянов
sgstoyanov@uni-ruse.bg; 082-888 572
Мариета Станоева
mstanoeva@uni-ruse.bg
 - **Факултет „Електротехника, електроника и автоматика”**
доц. д-р Теодор Илиев
tiliev@ecs.uni-ruse.bg; 082-888 839
Георги Цанков
g.tsankov93@gmail.com

- **Факултет „Транспортен”**
доц. д-р Валентин Иванов
vdivanov@uni-ruse.bg; 082-888 373
Димо Иванов;
dimich@abv.bg

- **Факултет “Бизнес и мениджмънт”**
доц. д.ик.н. Дянко Минчев,
dminchev@uni-ruse.bg; 082 888 357
Елизар Станев
eastanev@uni-ruse.bg

- **Факултет „Юридически”**
гл. ас. д-р Кремена Раянова
k_raynova@abv.bg; 0889 205921
Боян Войков
bvoykov@abv.bg

- **Факултет „Природни науки и образование”**
доц. д-р Емилия Великова
evelikova@uni-ruse.bg; 082/ 888 848
Йоана Тасева
ioana.taseva@abv.bg

- **Факултет „Обществено здраве и здравни грижи”**
доц. д-р Стефан Янев
snyanev@uni-ruse.bg ; тел. 082-821 883
Емануил Панайотов
emo7700@abv.bg

- **Филиал Разград**
доц. д-р Цветан Димитров
tz_dimitrow@abv.bg; 0887-631 645
Живка Иванова
ivanova_jivka@abv.bg

- **Филиал Силистра**
доц. д-р Тодорка Георгиева
knidor@abv.bg; 086 821 521
Доника Костадинова
doni_ss91@abv.bg

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Майски празници 2014 във Факултет Природни науки и образование доц. д-р Емилия Великова	11
--	----

СЕКЦИЯ SECTION „Педагогика и психология” “Pedagogy and Psychology”

1. Здравно възпитание на 5-6 годишните деца в семейна среда.....	21
автор: Милена Ганчева научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
2. Смесените възрастови групи в детските заведения от Разградска област – проекти, проблеми и предимства.....	27
автор: Фатме Ямакова научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева	
3. 23 април – Ден на детето и Независимостта на Република Турция автор: Емине Гюлтекин.....	34
научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева	
4. Въздействие на компютърните технологии върху творческата активност на децата.....	38
автор: Елена Христова научен ръководител: доц. д-р инж. Нели Колева	
5. Значение на детската игра.....	46
автор: Надие Карагьозова научен ръководител: доц. д-р Йорданка Факирска	
6. Преглед на идеите за работа в смесена възрастова група в детската градина в миналото и днес.....	51
автор: Галина Георгиева научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева	
7. Проблемът за детската самооценка - хронологичен поглед.....	56
автор: Цветана Христова Иванова научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	

8.	Урокът по „Човекът и обществото“ – място за запознаване с друга религия, етнос и общност.....	61
	автор: Сайлин Велиева научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева	
9.	Изучаването на природните феномени на България в урока по Околен свят.....	65
	автор: Светлана Димитрова научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева	
10.	Комбинаторни задачи в обучението по математика в началното училище.....	69
	автор: Зюлейха Асан научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева	
11.	Съвременни изследвания за развитие на ориентирането в пространството в начална училищна възраст.....	74
	автор: Маргарита Георгиева научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева	
12.	Рубрики за оценка на уменията за критическо мислене в обучението по математика.....	79
	автор: Даниела Станева научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева	
13.	Обучение в „сътрудничество“ – приложение на метода в обучението по математика.....	87
	автор: Светлана Генчева Методиева	
14.	Емоционалните умения – съставна част на емоционалната интелигентност.....	95
	автор: Светлана Станчева научени ръководител: доц. д-р Йорданка Факирска	
15.	Възпитанието като социален феномен при социализацията на подрастващите.....	99
	автор: Петър Петров, Кристина Димитрова научени ръководител: гл. ас. д-р Валентина Василева	
16.	Социално-психологически характеристики на жените, претърпели домашно насилие.....	102
	автор: Габриела Петкова научени ръководител: гл. ас. д-р Валентина Василева	
17.	Програма за превенция на агресията сред подрастващите (чрез спорт).....	107
	автор: Димитър Дерменджиев научени ръководител: гл. ас. д-р Валентина Василева	
18.	Социална значимост на често срещани синдроми с умствена изостаналост.....	113
	автор: Габриела Стоянова научени ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова	

19.	Специфика на семейните и възпитателните отношения в рекомпозираното семейство.....	119
	автор: Стела Йончева научени ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова	
20.	Актуални аспекти на социалната работа в общност.....	124
	автор: Кристина Данева-Върбанова научени ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова	
21.	Социална интеграция на деца в неравностойно положение.....	129
	автор: Бисерка Иванова научени ръководител: гл. ас. д-р Багряна Илиева	
22.	Институционализацията-традиционен модел на предоставяне на социални услуги за възрастни и хора с увреждане.....	134
	автор: Зорница Казасова научени ръководител: гл. ас. д-р Багряна Илиева	
23.	Социална адаптация и мотивация на ромските деца към училищна среда.....	139
	автор: Станислав Георгиев научени ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева	
24.	Виктимно девиантното поведение – същност и особености.....	144
	автор: Росица Цонева научени ръководител: доц. д-р Петър Петров	
25.	Компютърна зависимост и развитие на позитивна мотивация за учене чрез информационни технологии.....	147
	автор: Живка Славова научен консултант: доц. д-р инж. Нели Колева	

СЕКЦИЯ SECTION

„Литературознание и езикознание” “Literature and Linguistics”

1.	Паремииите в лозунгите на съвременния протестиращ българин.....	155
	автор: Ния Атанасова Донева научен ръководител: доц. д-р Руси Русев	
2.	Румънски думи в говора на село Лесковец, Оряховско.....	159
	автор: Весела Николова научен ръководител: доц. д-р Яна Пометкова	

3.	Българската душевност през погледа на публициста Змей Горянин (в. „Литературен глас” , 1932–1933).....	164
	автор: Денислава Великова научен ръководител: гл. ас. д-р Мира Душкова	
4.	Светослав-Минковото приказно творчество в огледалото на критиката.....	168
	автор: Естер Ниязиева научен ръководител: гл. ас. д-р Мира Душкова	
5.	Развитие на творческото мислене на ученици от начална училищна възраст чрез запознаване с творчеството на илюстратори на детски книги.....	172
	автор: Йоана Михайлова – Пеева научен ръководител доц. д-р Емилия Недкова	
6.	Комуникативните игри в ранното чуждоезиково обучение.....	176
	автор: Теодора Ганчева научен ръководител: доц. д-р Цветелина Харакчийска	
7.	Езикови политики и практики в Европа в системата на началното образование.....	184
	автор: Светлана Димитрова научен ръководител: доц. д-р Цветелина Харакчийска	
8.	Тракийските съкровища – духът и силата на една цивилизация.....	190
	автор: Антони Пенчев научен ръководител: проф. д-р. Златоживка Здравкова	
9.	Римската гробница в Силистра.....	197
	автор: Ирена Цанкова научен ръководител: проф. д-р Златоживка Здравкова	
10.	За някои елементи от културно-историческото наследство на Русенска област.....	201
	автор: Елиз Юсеинова Реджебова научен ръководител проф. д-р Златоживка Здравкова	
11.	Политическата кариера на русенеца Кънчо Кънчев.....	204
	автор: Капка Иванова научен ръководител: доц. д-р Любомир Златев	

**СЕКЦИЯ
SECTION
„Математика и информатика“
“Mathematics and Informatics”**

1. Проектно-базирано обучение по математика.....	211
автор: Билген Неджмиева Ибраимова	
2. Приложение на тригонометричните функции в задачи от алгебрата...	218
автори: Елена Немецова, Здравинка Ранделова	
научен ръководител: доц. д-р Юрий Кандиларов	
3. Математически модели за оценяване на опциите като финансови деривати.....	223
автор: Слави Георгиев	
научен ръководител: доц. д-р Юрий Кандиларов	
4. Организация охранного видеонаблюдения на предприятиях.....	231
автори: Анастасия Диц, Сергей Кувшинов	
научен ръководител: Татьяна Альшанская	
5. Genealogy Web Based System.....	234
автор: Atanas Atanasov	
научни ръководители: Galina Atanasova, Metodi Dimitrov, Venelin Molnar	
6. PCTVPlay – Advanced Media Player.....	239
автор: Георги Чавдаров	
научен ръководител: Каталина Григорова	
7. J2XML Metro Converter.....	243
автор: Гюнеш Шефкедов	
8. Автоматизиране на услугата „Обслужване на клиенти“	247
автор: Камелия Добрева	
научен ръководител: Пламенка Христова	
9. Системная поддержка малого предпринимательства Самарской области.....	252
автори: Лабыскина Ксения, Ключук Анна	
научен ръководител: Марченко Виктория Станиславовна	
10. WEB сайт за факултет Природни науки и образование към Русенски Университет „Ангел Кънчев“.....	256
автор: Мария Петрова	
научен ръководител: доц. Десислава Атанасова	

-
11. **Проблема подготовки, переподготовки и повышения квалификации сотрудников предприятий.....** 261
автори: Милаев Дмитрий, Шаховская Ольга
научен ръководител: Марченко Виктория Станиславовна
12. **Полиглотно съхранение – NoSql и СУРБД в сферата на електронната търговия.....** 264
автор: Теодоси Досев

МАЙСКИ ПРАЗНИЦИ 2014

във Факултет

Природни науки и образование

Майски празници 2014 във Факултет Природни науки и образование

доц. д-р Емилия Великова

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И ИЗКУСТВО

Участие на хорово формация „Афект“ и клуб „Палитра“
в XVI Русенско изложение

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Представяне на студентски разработки, декември 2013 година

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

I-ви кръг на студентска олимпиада по информатика, проведен 7.03.2014 г.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

II-ри кръг на студентска олимпиада по информатика, проведен 12.04.2014 г.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Вечер на специалността, проведена на 29.04. 2014 година

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Посещение на докторанти и студенти от специалностите КЧ и ИИТБ в университета в гр. Тольяти, Русия, октомври 2013 г.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Посещение на студенти от университета в гр. Тoliaия, Русия, 6-14.05.2014 г.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

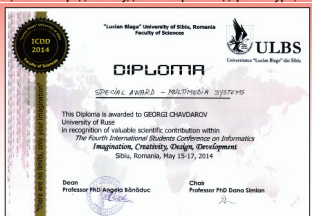
Студентска научна сесия, проведена на 09.05.2014 година

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Fourth International Students Conference on Informatics: Imagination, Creativity, Design, Development, в гр. Сибиу, Румъния, проведена 15-17.05. 2014 г. – Специална награда за студента Георги Чавдаров 3 курс, спец. КН

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

Международен семинар Developing Tools for Programming, Technical University of Civil Engineering Bucharest, Romania, проведен на 13 май 2014 г.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ИНФОРМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ

III-то място в Републиканска студентска олимпиада по информатика, проведена на 17.05.2014 година

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

Семинар "Параметри на академичната излява в студентско - докторантската сесия на Русенския университет", 23 април 2014 година

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

Вечер на специалността – 13 май 2014 година
Координатор – гл. ас. д-р Багрина Илиева

Поздравления поднесоха следните гости и представители:

- Кристиан Йорданов – второкласник от СОУЕЕ "Св. Константин - Кирил Философ";
- деца от група „Течилничката Маки, при ЦД „Пролет“;
- г-жа Ана Попова, р-тчи на Център за обществена подкрепа към Неправителствена организация „Каритас“ в гр. Русе;
- петокласничката Ивелина Банкова от ОУ „Ангел Кънчев“;
- г-жа Мария Димитрова, директор на ОУ „Братя Миладинови“, общински съветник и член на комисията по Образование към Общински съвет гр. Русе;

Вечер на специалността
на 13.05.2014 в 19.00 часа в залата на ФНУ „Св. Кирил и Методий“ в гр. Русе

ПОКАЛА

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

Вечер на специалността – 13 май 2014 година

- деца от втори клас от у-ще „Братя Миладинови“;
- студенти от музикален клуб „Афект“ с р-тел гл. ас. д-р Пета Стефанова;

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

Вечер на специалността – 13 май 2014 година

- Македонски състав „Гоце Делчев“ при клуб на пенсионера № 1 с ръководител - маестро Марков;
- ученици от фолклорно танцово студио „Зора“ към Младежки дом, град Русе, с р-тел г-н Магардин Астхиян.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

Вечер на специалността – 13 май 2014 година
Доч. д-р Виолета Ванева – ръководител катедра ППИ връчи грамотите на студентите за отличен успех през учебната 2013/2014 година.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

СТУДЕНТСКО – ДОКТОРАНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ, 21. 05. 2014
Секция Хуманитаристика, Подсекция Педагогика и психология
Председател – гл. ас. д-р Юлия Дончева

Участие взеха **24 студенти и докторанти с 23 доклада** в 3 секции:

- ❖ Предучилищна педагогика;
- ❖ Начална училищна педагогика с чужд език;
- ❖ Социална педагогика.

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

СТУДЕНТСКО – ДОКТОРАНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ, 21. 05. 2014
Секция Хуманитаристика, Подсекция Педагогика и психология
Председател – гл. ас. д-р Юлия Дончева
СЕКЦИЯ: ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА – 7 доклада

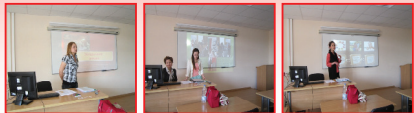

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

СТУДЕНТСКО – ДОКТОРАНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ, 21. 05. 2014
Секция Хуманитаристика, Подсекция Педагогика и психология
Председател – гл. ас. д-р Юлия Дончева

СЕКЦИЯ: НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА – 6 доклада

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

СТУДЕНТСКО – ДОКТОРАНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ, 21. 05. 2014
Секция Хуманитаристика, Подсекция Педагогика и психология
Председател – гл. ас. д-р Юлия Дончева

СЕКЦИЯ: СОЦИАЛНА ПЕДАГОГИКА – 10 доклада

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И ИСТОРИЯ

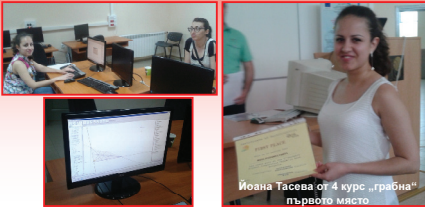
СТУДЕНТСКО – ДОКТОРАНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ, 21. 05. 2014
Секция Хуманитаристика, Подсекция Педагогика и психология
Председател – гл. ас. д-р Юлия Дончева

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра МАТЕМАТИКА

Трето студентско състезание по GeoGebra, проведено на 27.05.2014 година

Июна Тасева от 4 курс „Габна“
първото място

ФАКУЛТЕТ
ПРИРОДНИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЕ

катедра МАТЕМАТИКА

Вечер на специалността, проведена на 28.05.2014 година

СЕКЦИЯ
SECTION
„Педагогика и психология”
“Pedagogy and Psychology”

Здравно възпитание на 5-6 годишните деца в семейна среда

Милена Ганчева

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

Abstract: Health education of 5-6 year olds in the family: Health and viability are of great importance for the full realization of human potential. Constantly changing realities at home and globally imposed to pay serious attention to the protection and strengthening adolescent health. This work focuses on the family as the primary social environment and educational factors - namely in a family environment children acquire their first health skills, customs and habits. Besides personal example of their parents as a way to impact and importance are methods of health education in preschool (especially 5-6 year olds). This paper suggests ways to implement health education in a family environment, interaction parent - child on topics such as oral hygiene and the formation of ideas about it, healthy eating, physical activity and obesity as a worldwide problem.

Key words: health, family, health education

ВЪВЕДЕНИЕ

Отглеждането на физически и умствено здрави деца е първостепенна задача на всяка развита, стремяща се към просперитет държава. У нас тази задача стои с особена острота, защото българската нация е застаряваща. Фактът, че предучилищната възраст е решителният период за придобиване на личностни навици, база за по-нататъшен начин на живот определя и целта на този доклад – определяне на ефективни пътища за правилното физическо развитие и опазване здравето на децата с активното участие и роля на родителите и семейството като първична възпитаваща среда.

ИЗЛОЖЕНИЕ

През 1923 г. американския професор С. Уинслоу дава определение за промоция на здравето, актуално и днес: „Организирано усилие на обществото за обучение на индивида по проблемите на личното здраве и развитието на обществената система, осигуряваща на всеки стандарт на живот, адекватен за поддържане и подобряване на здравето“. Една от основните цели на промоцията на здравето е именно: Да подкрепи утвърждаването на интегрален подход към здравето, при който проблемите да се решават с участието на всички заинтересовани страни, институции и специалисти.

Семейството винаги е имало своята роля, своето огромно значение и място във възпитанието на децата и подрастващите, но тези компоненти са били различни през различните фази в развитието на обществото, в различните исторически периоди, обществени формации и структури.

Още в древността Аристотел е нарекъл семейството „основна клетка“ на обществото, а като такава, в нея рефлектират всички изменения на обществото – икономически, политически, културни, социални и др. Затова с право учените твърдят, че семейството като микрообщество дава на детето съответните знания и ценности, необходими му за интеграцията в глобалното социално пространство.

Не случайно, семейното възпитание е изключително важен аспект от теорията на възпитанието и от педагогическата наука като цяло и винаги остава в центъра на общественото внимание. Семейството като първична социализираща среда и възпитаващ фактор е именно мястото, където се поставят основните представи и умения за поддържане на лична хигиена, здравословни хранителни навици и афинитет към движението и спорта. Както във всяка друга форма на възпитанието и при изграждането на здравни навици най-важен е личният пример на родителите като модели на подражание за малкото дете, затова и възпитанието на децата започва със самовъзпитание на родителите.

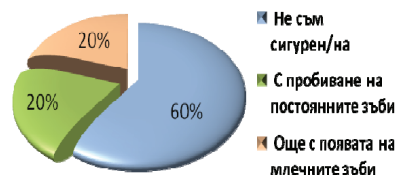
Това провокира и провеждането на следното проучване, целта на което е установяване нивото на информираност и компетентност на родители, чиито деца са в предучилищна възраст и по-конкретно 5–6 годишни, по въпроси свързани с денталната хигиена, здравословното хранене и физическа активност.

В проучването бяха анкетирани 80 семейства (родители на деца от трета и четвърта възрастова група) от 4 детски заведения в града (Централни детски градини). Раздадени бяха 80 анкетни карти с въпроси от отворен тип:

1. Кога според Вас трябва да започне грижата за устната кухина и в частност почистването на детските зъби? (Фиг. 1)
2. Колко пъти на ден Вашето дете почиства зъбите си? (Фиг. 2)
3. Избройте няколко от най - често консумираните от вашето дете храни извън детското заведение; (Фиг. 3)
4. Занимава ли се Вашето дете активно с някакъв вид спорт? (Фиг. 4)
5. Как Вашето дете прекарва времето си извън детското заведение (тук може да посочите: игри на открито, различни движенчески игри, дидактични игри, конструктивни игри, гледане на телевизия, занимания с компютър и други електронни устройства) (Фиг. 5).

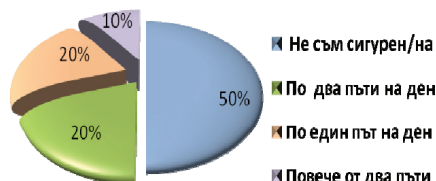
Резултатите от изследването са както следва:

Кога трябва да започне грижата за оралната хигиена?

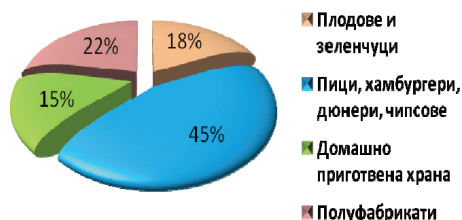
Фиг. 1

Колко пъти на ден Вашето дете почиства зъбите си?

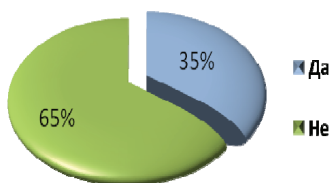
Фиг. 2

Няколко от най - често консумираните от децата храни

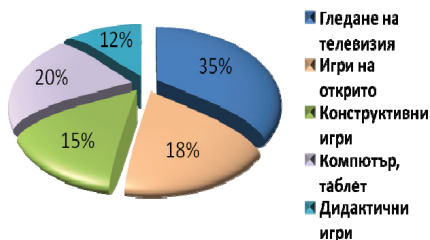
Фиг. 3

Занимава ли се Вашето дете активно с някакъв вид спорт?

Фиг. 4

**Как Вашето дете прекарва времето си
извън детското заведение**

Фиг. 5

Още през 2012 г. Министерството на здравеопазването проведе епидемиологично проучване за разпространението на кариеса сред децата. Резултатите се оказват доста тревожни. Под 30% от подрастващите на възраст 5 – 6 години са със здрави зъби. А има и региони в страната, като например Смолян, където този процент е под 15. На фона на глобалната цел на Световната здравна организация, която е 90 на сто от 5-годишните да са без кариес, българските деца очевидно имат сериозни проблеми с денталното здраве [6]. Резултати от друго съвременно стоматологично проучване сочат, че родителите разговарят с децата си относно грижите за здрави зъби не твърде често [1, 219].

Това, което е важно родителите да знаят е, че здравето на възрастния човек се формира в значителна степен още в неговите ранни години. При отглеждане на детето трябва да се създадат подходящи условия за нормалното му развитие, т.е. да се създадат условия за хранене, хигиенни грижи, възпитание и др., при които детето ще се развива най-добре. Навикът е склонност на човека към извършване на определени действия. В процеса на продължителни упражнения тази склонност започва да се преживява като потребност, която кара детето да действа по определен начин. Изобщо в навиките може да се види насоченост, проявяваща се в психичната активност на малкото дете и в изграждане на неговата личност. Първоначално тези действия се извършват с много усилия и насоченост на вниманието. Чрез многократни повторения, те се автоматизират, т.е. започват да се извършват „от само себе си“. Навикът за поддържане чистотата на устната кухина трябва да започне още с пробиване на млечните зъби, а на 5 – 6 години вече трайно да се затвърди, понеже това е периода, в който пробиват и постоянните зъби.

Друг, особено наболял проблем както у нас, така и в световен мащаб е този със затлъстяването при децата, както и ниската им физическа активност. Според данни, дадени от националния консултант по хранене, доц. Стефка Петрова [2], през 2006 г. всеки пети български ученик е с наднормено тегло, а България е на второ място в света след САЩ по затлъстяване и свръхтегло сред децата.

Сред посочените причини за този проблем са: консумация на нездравословни храни (поради нисък стандарт на живот, неинформираност и лоши хранителни навици), занижена двигателна активност, високи цени на пресните плодове и зеленчуци. Съществена причина е и недостатъчната грамотност и информираност на родителите за свойствата на храната, умението да се избира и приготвя здравословна храна. Това доказват и последните данни от национално представително проучване на храненето на учениците в България (2010 - 2011 год.), проведено от Националния център по обществено здраве и анализи и Катедра Педиатрия, Медицински Университет, София. Висок относителен дял от изследваните ученици консумират един и повече от един път на ден: сладкарски

изделия (торти, сладкиши, баклави) - 20,4%; чипс и други видове snacks - 12,8%; тестени изделия (пици, мекици, банички и др.) – 32,3%. Безалкохолни напитки, съдържащи захар, повече от един път на ден приемат 20% от учениците, а енергийни напитки 7% от изследваните деца. По-рядко от един път в месеца консумират: риба - 18% от учениците, а пресни плодове и зеленчуци - 5,6% [3]. В последните години страните от Европейския съюз инициират кампании за здравословно хранене: „Вкусна дружина“, „Училищен плод“, „Чаша топло мляко“, „Училище за здраве“ и др. В системата на европейското образование са въведени модели за формиране основите за здравословен начин на хранене. В подкрепа на родителите Българското министерство на здравеопазването и Националният център по обществено здраве и анализи разпространява брошурата „Грижи за личната хигиена на малкото дете“ (от 0 до 7 годишна възраст). По въпросите разглеждани в този доклад, а именно денталната хигиена и здравословното хранене на детето от предучилищна възраст – *Приложение 1* и *Приложение 2* представят примерни брошури в подкрепа на родителското взаимодействие с децата по тези въпроси.

Семейството като пример и възпитателна среда трябва да даде основата на навиките за здравословно хранене и физическа активност, като това трябва да стане чрез формиране на изследователско поведение у децата именно на 5 – 6 годишна възраст. Практически модел за здравно възпитание в предучилищна възраст е създадената от К. Галчева система „Здравни уроци“. Според нея постигането на резултати по посока на здравословното хранене се определя от общите възпитателни цели:

1. Създаване на интерес у децата към здравословното хранене
2. Как да научим детето да харесва различните здравословни храни?
3. Създаване на система, в която доминира изследователското детско поведение

Формирането на изследователско поведение на детето в предучилищна възраст е иновация в образователната система, а изследователското поведение се изгражда въз основа на естественото желание на детето да проучва околната среда. Брус Пери – специалист по детско развитие в Чикагския университет, определя любопитството, като двигател на детското развитие: „Любопитството води до проучване, проучването води до откритие, откритието води до удоволствие“. А. И. Савенков разглежда изследователското поведение, като: „Вид поведение изградено на базата на дейността „търсене“. В основата на тази дейност е жизнената необходимост. Децата извличат информация за околния свят сами благодарение на своите потребности и изследователски дейности. Изследователските способности на децата включват умения да питат, да наблюдават, да класифицират, да експериментират, да правят изводи [5].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сред идеите за личността на XXI век основателно се приема необходимостта от формиране на здравословен стил на живот. Поради това националната здравна политика у нас трябва да е насочена най-вече към децата и техните родители – да им помага и напътства в здравното възпитание на подрастващите за да се радваме скоро на общество, утвърдило здравето като ценност. Това ще се случи тогава, когато на лице е взаимодействие: здравна политика – родители – деца. За родителите от друга страна също е важно и необходимо осъзнатото участие в този процес.

Приложение 1

Здрави зъби, блестящи цетивки**Факти:**

- Редовното почистване на зъбите с четка и конец, подпомага борбата с кариеси и заболявания на венците

Цели:

- Намаляване на зъбния кариес и заболявания на венците
- Да се насърчи ежедневната грижа за устата, зъбите и венците
- Да помогнете на детето си да мие правилно зъбите си най - малко 2 пъти на ден

Полезни съвети:

Как правилно да почиства устата?

- Като на четката за зъби се постави флуоридна паста за зъби колкото грахово зърно и се почистват, зъбите, венците и езика

Кога и колко пъти на ден се почистват зъбите?

- Минимум два пъти на ден (сутрин и вечер) и най вече след консумация сладки храни

Дейности:

- Опитайте се да посещавате зъболекар най - малко 2 пъти след навършване на 3 години

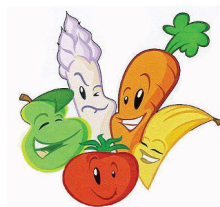
- Мийте зъбите си заедно с детето
- Ограничете приема на сладки храни
- Направете следният експеримент:
Изсипете половин бутилка тъмна газирана напитка (Coca-Cola) в купа и накуснете в нея твърдо сварено яйце и го оставете да престои една нощ
Нека на сутринта детето се опита да почисти "зъба"
Черупката на яйцето е като зъб. Този експеримент показва и необходимостта от почистване на зъбите и след ядене и пиене. Също така помага на детето да упражнява движенията за правилно четкане на зъбите.

Приложение 2

ЗРАВΟΣЛОВНО ХРАНЕНЕ НА ДЕТЕТО

1. Осигурявайте на децата пълноценна и разнообразна храна.
2. Включвайте зърнени храни и/или картофи в храненето на децата няколко пъти дневно.
3. Ежедневно давайте на децата разнообразни зеленчуци и плодове, за предпочитане сурови.
4. Включвайте всеки ден мляко и млечни продукти с намалено съдържание на мазнини и сол.
5. Избирайте постни меса, замествайте често месото и месните продукти с риба или бобови храни
6. Ограничавайте общо приема на мазнини от децата, особено на животинските. При готвене замествайте животинските мазнини с растителни масла.
7. Ограничавайте приема на захар, захарни и сладкарски продукти от децата, избягвайте да им предлагате безалкохолни напитки, съдържащи захар.
8. Ограничавайте употребата на сол при приготвяне на ястията, намалете консумацията на солени храни от децата.
9. Осигурявайте на децата достатъчен прием на вода и течности.
10. Пригответе и съхранявайте храната по начин, осигуряващ нейната безопасност.
11. Включвайте децата в приготвянето на храната.

За контакти:

Милена Ганчева, специалност Предучилищна и начална училищна педагогика, катедра Педагогика психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", 1 курс, задочна форма на обучение, E-mail: milena8806@abv.bg

доц. д-р Соня Георгиева, катедра Педагогика психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: sonia1956@abv.bg

Смесените възрастови групи в детските заведения от Разградска област – проекции, проблеми и предимства

Фатме Ямакова

научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева

Abstract: *Mixed age groups in the kindergartens of Razgrad - projections, problems and prospects: mixed age groups in kindergartens have their advantages and disadvantages in specific work of preschool teachers with young children. Prominent are the projections, prospects and trends of this issue.*

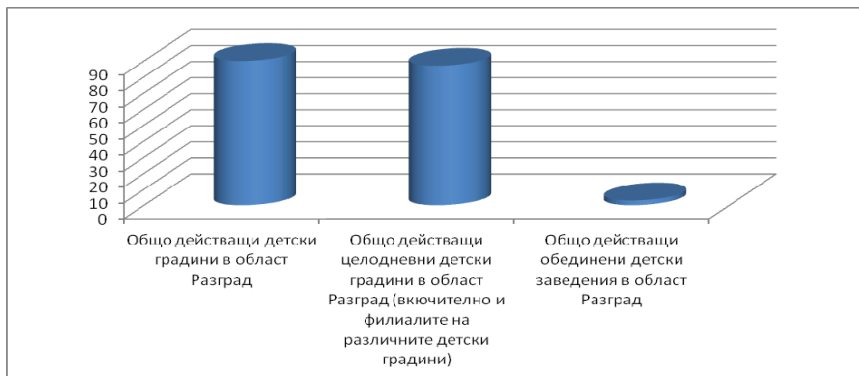
Key words: *mixed age groups, kindergarten, problems, perspectives.*

ВЪВЕДЕНИЕ

"Смесените групи са една реалност в педагогическата практика. В повечето случаи те се сформират по принуда, съобразно с кандидатстващите за градина деца. По-рядко се създават в съгласие с педагогическите възгледи на ръководствата или на педагогическите екипи. В единия и другия случай смесените групи поставят сериозни предизвикателства пред учителите с по-различните условия на работа, с необходимостта от диференцирано планиране, гъвкаво комбиниране на методите, от ежедневно прилагане на диференциацията като принцип, от отчитане на индивидуалните способности и темпове на развитие, както и предпочитанията и интересите на всяко едно дете." [1, с. 42-43]

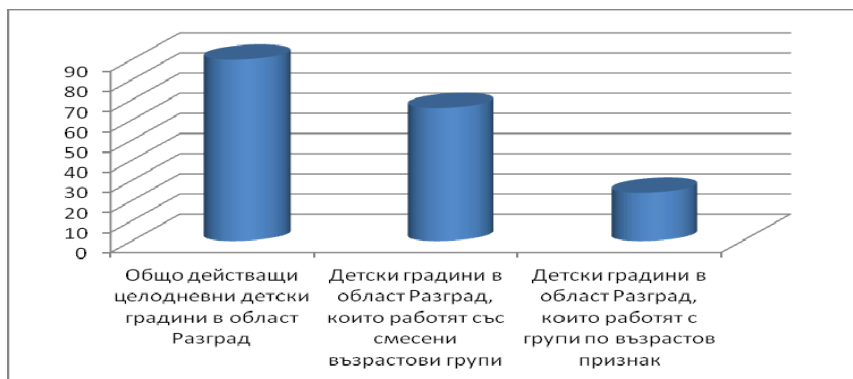
ИЗЛОЖЕНИЕ

В област Разград за учебната 2013/2014 година действащи са общо деветдесет (90) детски градини и обединени детски заведения. Те са както следва: целодневните детски градини осемдесет и седем (87) на брой. Обединените детски заведения три (3) на брой и девет (9) филиала към детските. Схематично са представени в *Графика 1*.

Графика 1. Количествено представяне на детските градини с филиалите към тях и обединените детски заведения в Разградска област.

От тези целодневни детски градини (90) в цялата разградска област със смесени по възрастов признак групи работят общо шестдесет и шест (66), а с групи по възрастов признак работят общо двадесет и четири (24) детски градини. Представени в *Графика 2*.

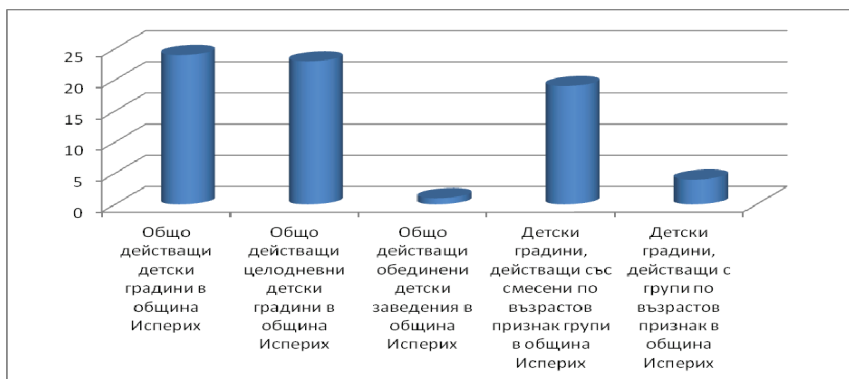
Графика 2. Количествено представяне на данните на детските градини, работещи със смесени възрастови групи и групи по възрастов признак в Разградска област, .

В Графика 3 са представени данните за община Завет с действащите детски заведения, шест на брой. От тях пет са целодневни детски градини, едно е обединено детско заведение в град Завет. Със смесени по възрастов признак групи работят общо четири детски заведения.

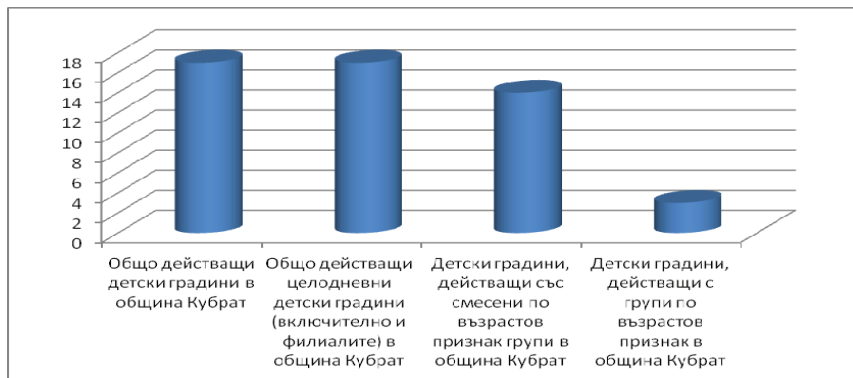
Графика 3. Количествено представяне на данните за община Завет с действащите детски заведения.

В община Исперих детски заведения общо са двадесет и четири (24) на брой. От тези детски заведения двадесет и три (23) са целодневни детски градини. Само едно е обединено детско заведение. От тези двадесет и четири детски градини със смесени по възрастов признак групи работят общо двадесет (20) детски градини. А тези с групи по възрастов признак са общо четири (4) детски заведения, Графика 4.

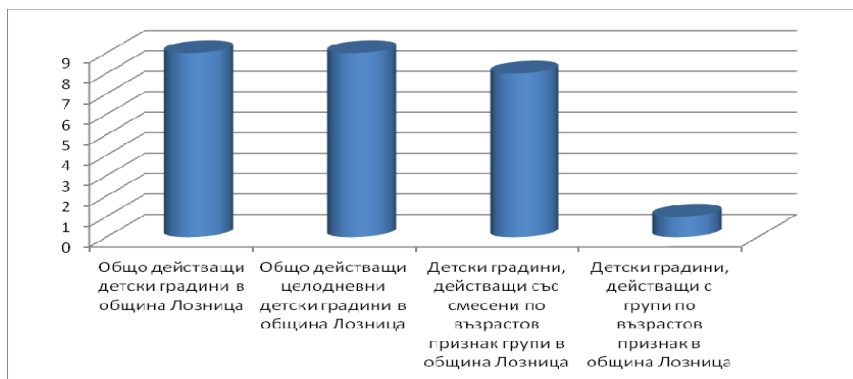
Графика 4. Количествено представяне на данните за община Исперих с действащите детски градини.

В Графика 5 са представени данните за община Кубрат, с детски заведения, които са седемнадесет (17) на брой. Всички детски заведения в общината са целодневни детски градини. Необходимо е да се отбележи, че за община Кубрат 3 целодневни детски градини имат свои филиали в различните села. От тези седемнадесет (17) детски градини (включително и филиалите) със смесени по възрастов признак групи работят общо четиринадесет (14).

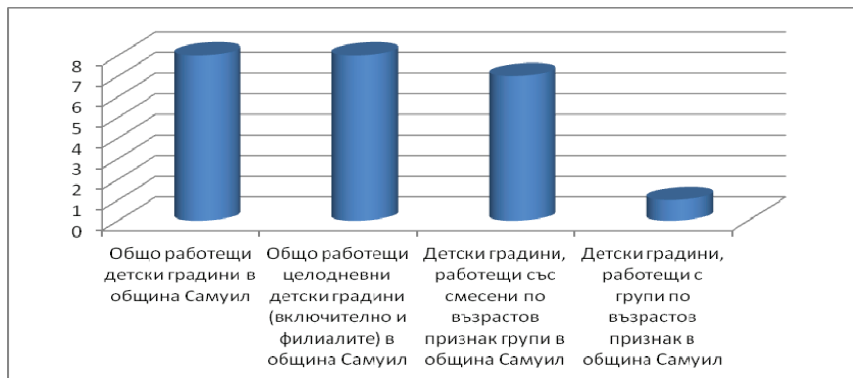
Графика 5. Количествено представяне на данните за община Кубрат с действащите детски заведения.

В една друга община от Разградската област - община Лозница, брой на детските градини е девет (9). Всички тези детски градини са целодневни. От тези тях в общината общо осем са със смесени възрастови групи, а само една целодневна детска градина, е с група, която е разпределена по възрастов признак. Графика 6.

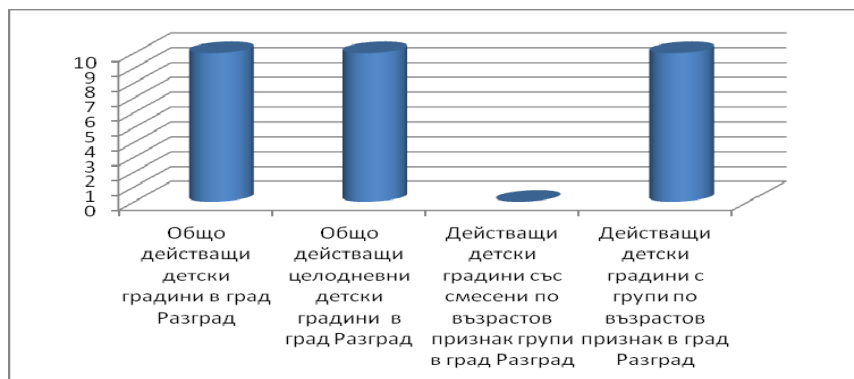
Графика 6. Количествено представяне на данните за община Лозница с действащите детски градини.

В Графика 7 са представени данните за община Самуил, с детски заведения, които са осем на брой. Всички детски заведения в общината са целодневни детски градини. Тук както в община Кубрат в община Самул детските градини също имат свои филиали в различни села. От тези осем целодневни детски градини (включително и филиалите) със смесени по възрастов признак групи работят общо седем детски градини, а с групи по възрастов признак само едно детско заведение.

Графика 7. Количествено представяне на данните за община Самуил с действащите детски градини.

Град Разград разполага общо с десет (10) детски градини. Всички детски заведения в града са целодневни детски градини и всяка от тях работи с групи, които са обособени по възрастов признак. Графично са представени в Графика 8.

Графика 8. Количествено представяне на данните за град Разград с действащите детски заведения.

А следващата Графика 9 са представени данните за община Разград, с детските заведения, които общо са четиринадесет (14) на брой. Всички детски заведения в общината са целодневни детски градини. От тези четиринадесет (14) със смесени по възрастов признак групи общо са тринадесет, а с групи разделени по възрастов признак работи само едно детско заведение.

Графика 9. Количествено представяне на данните за община Разград с действащите детски градини.

В последната община от Разградската област - община Цар Калоян има 2 детски заведения. От тях една е целодневна детска градина и едно е обединено детско заведение. В тази община както в самият град Разград двете детски заведения работят с групи по възрастов признак. Схематично са представени в Графика 10.

Графика 10. Количествено представяне на данните за община Цар Калоян с действащите детски градини.

Изведените количествени данни са необходими, за да се направят изводите относно настоящото състояние на проблема. Да се изведат предимствата, трудностите, недостатъците, перспективите и тенденциите.

Недостатъци при работа със смесени по възрастов признак групи - "за три, четири и пет годишните деца няма осигурени учебни помагала; липсва програма за работа в смесена по възраст група; недостиг на дидактични материали, които да осигурят индивидуална работа на децата от всички възрасти според техните предпочитания и интереси; вниманието на малките деца се изчерпва бързо и започват да скучаят, докато по-големите изпълняват поставените им задачи." [2, с. 36]

Предимства на работа със смесена група - "в процеса на ориентиране на децата в природната и обществената среда смесените групи не затрудняват, а напротив - благоприятстват и гарантират ефективността на процеса. Различният възрастов състав позволява в голяма степен да се повишават постиженията в групата чрез възможно компенсиране на грешките на по-малките от по-големите деца. Чрез подражанието като водещ мотив малките деца проявяват повече усилия за преодоляване на интелектуални трудности. Чрез действието на фактора съревнование се повишава индивидуалната работоспособност и готовността за постижение. Малките желаят да бъдат като големите, а големите - да се изявят и получат признание и уважение като по-знаещи и можещи. Стремешът към самоизява и уважение ги мотивира да се стараят, да бъдат по-отговорни и по-активни (инициативни) в познавателната дейност. Процесът на ориентиране в природата и обществото включва възприемане, разбиране и осмисляне на причините и закономерностите, действащи в околната среда. Този процес, изискващ надграждане, допълване и усъвършенстване, може да се развие особено успешно в смесените групи по вече споменатите причини, но и чрез координиране и съгласуване на съвместните и индивидуалните сили и възможности за получаване и обогатяване на информация от различните по възраст деца." [1, с. 43]

„Децата притежават определен познавателен и социален опит. При различните деца той има субективно измерение, зависещо от условията на социалния живот на детето и от активността на житейското му общуване със социални и природни обекти. С този свой индивидуално формиран опит всяко дете „влиза“ в разработването на дадената тема. Учителят трябва да е ориентиран в характеристиката на наличния познавателен и социален опит на своите деца, за да

формулира правилно обхвата на знания и компетентности и да определи правилното съдържателно структуриране на темата". [3, с. 44]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

"Доброто ръководене взаимодействията на децата от различни възрасти съдейства за формирането на активна стратегия на поведение в природата и обществото. Осигуряването на повече свобода, инициатива в този процес се благоприятства от участието на по-големи деца, имащи повече умения и знания. За това съществуването на смесените групи не трябва да се разглежда като неизбежен и принудителен начин да се подсили капацитета на групата, а като важен принцип на ефективно развиващ се педагогически процес." [1, с. 55]

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Буюклиев П. и колектив, Смесената група в детската градина - проблеми, предизвикателства, перспективи, Бс.
- [2] Вътева П., Сп. Дом, дете, детска градина, бр. 6, 2005
- [3] Дончева Ю., Педагогика на взаимодействието "Дете-среда", Методическо ръководство за семинарни упражнения, Рс., 2012

За контакти:

Фатме Невзатова Ямакова, II курс, Фак №126310 специалност Предучилищна и начална училищна педагогика, катедра Педагогика, психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев" e-mail: s_lad_kata93@abv.bg

Научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева, Катедра "Педагогика, психология и история", Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-841 609-208, e-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg

23 април – ден на детето и Суверенитета на Република Турция

Емине Февзи Гюлтекин,
научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева

Abstract: April 23 - Children's Day and the day of the sovereignty of the Republic of Turkey:
Ataturk is gave those memorial day to every children on the world, with one idea, they are our future generation ,who, grow up, live and make a peace. This memorial day is not only a day of the children, he is and day of love and friendship.

Key words: *children's day, Republic of Turkey, history, celebration.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Основателят на Република Турция, Мустафа Кемал Ататюрк, на този значим ден е обявил националния суверенитет и е подарил празник на децата. Този ден е значим, той е показател за доверието към децата на Република Турция. Представите са, че те са бъдещето, ще получат енергия от миналото и така ще оформят бъдещето на нацията.

Турския народ, при много трудни условия се е борила за суверенитета си, 23 април е денят който е показател за съвременна Турция. 23 април съдържа в себе си повече от един национален празник, характеризиращ един универсален ден, в който се чества празника на децата, но не само на турския народ, а и на децата от целия свят. Ататюрк е подарил този празник на всичките деца по света с идеята, че те са бъдещото поколение, което да расте, живее и твори в мир. Този празник не е само ден на детето, той е и ден на любовта и приятелството.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Историята на празника. В Турция 23-ти април е официален двоен празник - Денят на независимостта и Ден на децата. На 23 април 1920 година се основава турското правителство и върховната власт. От основателя на турската република Мустафа Кемал Ататюрк 23-ти април 1924 година е обявен за национален празник, посвещавайки го на турските деца и на децата на света, обединени под девиза "Мир в родината и мир в света". За първи път (1929 година на 23 април) той започва да се празнува като детски празник.

През 1979 година за първи път шест държави се включват към този празник и след това се стига до световен мащаб. На този ден децата от различни страни идват в Турция и си подаряват, разменят подаръци. Гостуващите деца остават в турски семейства като гости.

Президентът, премиерът и председателят на Великото национално събрание на този ден отстъпват постовите си на децата, които отправят послания за мир и дружба [2].

Подготовка за празника. 23 април се празнува с голяма радост. Хората от градовете, селата и училищата се събират на площи и празнуват. За празника всички деца по традиция си обличат най-новите си дрехи. Украсяват се класните стаи, откриват се изложби и се правят забавни състезания. Канят се деца от цял свят за да участват в състезанията. По масмедииите (радиа и телевизионни предавания) се излъчват детски хора и концерти. Провеждат се безплатни представления в театрите. Подаряват се подаръци на деца от домовете.

Празнуване. На този ден, освен деня на детето, се празнува и Националният ден на Суверенитета и на Независимостта. Той се празнува с големи тържества и много радост в цяла Турция. Първо туржествено се носят венци на паметника на Ататюрк. След това, всички се насочват към градските стадиони или към училищните дворове и тържествата започват. Всяко основно училище има училищен

оркестър. Децата влизат на стадиона с маршова стъпка, следвайки своя оркестър предружени от учителите си. Всички високопоставени лица от града или селото се пресъединяват към тържествата и поздравяват с отдаване на чест от децата към пресъстващите. Следва тържествено изслушване на Националния химн с едноминутно отдаване на почит. След това са речите на високопоставените лица относно празника. Учениците от различните училища рецитират стихотворения. Децата играят модерни или народни танци. Пеят се песни, свързани с празника. Провеждат се междуучилищни състезания по теглене на въже, дърпане на стол, бягане и други. Също се организират състезания по рисуване, писане на стихотворения и есета и турнири по волейбол, футбол и тенис на маса. На учениците на първите три места се дават награди.

След края на тържествата, децата напускат стадиона придружени от оркестъра и поздравяват присъстващите. По този начин тържествата приключват.

Песента, която се пее от децата на 23 април, станала химн на празника, е:
Сякаш всяка седмица се празнува празника с веселие.

Защото най-щастливи сме на този ден.

Днес е 23 април, с хубави емоции го посрещни!

Ето днес за първи път народното събрание е съставено,
после султана е смъкнат от власт.

Днес е 23 април, с хубави емоции го посрещни.

Този ден ни е подарък от Ататюрк,
ако не бе той, човек би се загубил.

Днес е 23 април, с хубави емоции го посрещни.

Стихотворение за 23-ти април

На някои косите са чернокоси, а на някои русокоси.

В Анкара се събраха, децата от света.

На всеки двадесет и трети април се повтаря това събитие.

Причината за събирането е много лесно да се обясни.

В голямият свят има много на брой държави,
но никоя от тях няма ден на детето.

Децата по света тичат към нашата родина,
на всеки двадесет и трети април те се веселят.

Нека Турция е с гости, а сърцата с любов да се напълнят.

Денят на детето да е честит на всички!

„Бащата на Републиката“ отправя следното послание: *„Мили, деца! Вие всички сте цветята и звездите на бъдещето, вие сте лъчите на щастието! Вие сте тези, които ще донесът светлината в Родината! Никога не забравяйте колко сте ценни и важни за бъдещето и това да бъде в основата на вашето трудолюбие. Очакваме от вас велики дела!“* **Мустафа Кемал Ататюрк** [3].

Международен ден на децата. Освен в Република Турция ден на детето се празнува и в много други държави. Международният ден на детето се чества на 1 юни в почти всички страни от бившия Социалистически лагер. Води началото си от Световната конференция по въпросите на детското здраве, която се провежда през 1925 година в Женева (Швейцария). В България става популярен след 1949 година, когато Москва обявява, че 1 юни се приема за Международен ден за защита на

децата. В страните с комунистическия режим празникът е наричан официално *Международен ден за защита на децата*. Не е придавана политическа окраска при честването му. След промяната на политическата система в тези страни празникът е съхранен. Този ден е един от най-запазените и точени празници за децата. В различните страни, той се празнува на следните дати:

- Втората събота на януари - Тайланд;
- 3 март - Япония (чества се и на 5 май);
- 4 април - Хонконг, Тайван;
- 23 април - Турция;
- Последната неделя на април - Колумбия;
- 30 април - Мексико;
- 5 май - Южна Корея (до 1946 г. - 1 май),
- Япония (втори ден на децата);
- 27 май - Нигерия;
- Последната неделя на май - Унгария;
- 1 юни (*Международен ден на децата*) Азербайджан, Албания, Ангола, Армения, Беларус, Бенин, Босна и Херцеговина, България, Виетнам (празнува се и при пълнолуние на осмия лунарен месец през *Фестивала на пролетта*), Гвинея-Бисау, Грузия, Еритрея, Естония, Етиопия, Източен Тимор, Йемен, Кабо Верде, Казахстан, Камбоджа, Киргистан, Китай, Куба, Лаос, Латвия, Литва, Македония, Макао, Мозамбик, Молдова, Монголия, Полша, Португалия, Румъния, Русия, Северна Корея (до 1945 г. - 1 май), Словакия, Словения, Сърбия, Таджикистан, Танзания, Туркменистан, Узбекистан, Уругвай, Хърватска, Черна гора, Чехия;
- 4 юли (*Ден на детето в ислямските държави*) - Алжир, Афганистан (празнува се и на 30 август), Бангладеш, Бахрейн, Бруней, Джибути, Египет, Западна Сахара, Ирак, Иран, Йордания, Катар, Коморски острови, Кувейт, Либия, Ливан, Мавритания, Малайзия, Малдиви, Мали, Мароко, Нигер, Обединени арабски емирства, Оман, Пакистан, Палестина, Папуа Нова Гвинея, Саудитска Арабия, Сенегал, Сирия, Сомалия, Судан, Тунис, Йемен (празнува се и на 1 юни);
- 16 юни - ЮАР от 1991 г. в чест на убитите през 1976 г. ученици от африканските училища, участвали в многохилядните протести за качествено образование и правото да учат на собствения си език;
- Третата неделя на юли - Венецуела;
- 23 юли - Индонезия;
- 5 август - Тувалу;
- Втората неделя на август - Аржентина, Чили;
- 16 август - Парагвай;
- 30 август - Афганистан;
- 20 септември - Германия;
- 1 октомври - Сингапур, Шри Ланка;
- 12 октомври - Бразилия;
- 14 ноември - Индия;
- 20 ноември - ЮНЕСКО (Световен ден на децата)
- 11 декември - Гърция
- 25 декември - Габон, Екваториална Гвинея, Камерун, Конго, Сао Томе и Принсипи [2].

Световен ден на децата. На 14 декември 1954 година Организацията на обединените нации (ООН) и (ЮНЕСКО) обявяват 20 ноември за Световен ден на децата. Тази дата, обаче, не е повсеместно възприета, тъй като голямото мнозинство от страните в света предпочитат да съхранят традициите си в честването на празника [2].

Ден на Суверенитета на Република Турция. Суверенитета независимост, начин на власт. Националният суверенитет е национално управление на нацията. По време на управлението на Османската империя, суверенитета е бил в ръцете на султана, ставало е той както и каквото пожелее. През последните години на Османската империя султана не можел да управлява страната и тя е изостанала от останалите европейски държави. Проблемите в страната след всеки изминал ден, година са се умножавали. Поради тези причини, Мустафа Кемал Ататюрк (Бащата на Републиката, както го наричат), заедно с помощта на привържениците си на 23 април 1920 година е основал първото Народно събрание. „Национален ден на суверенитета“, на 23 април 1920 година с откриването на парламента на турската нация, вече народа сам си избира представителите, а не еднолично и деспотично само сулатана да избира. 23 април е денят, в който нацията (гражданите) са започнали да използват своята власт, за да управляват държавата. Затова този ден е обявен и за ден на националния Суверенитет, националния ден на Независимостта на Република Турция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Организацията за образование, наука и култура към ООН – ЮНЕСКО, по препоръка на Турция, вземайки предвид обстоятелствата обявява 23 април за световен ден на детето.

В името на борбата срещу царуването, едноличната, деспотична власт и окупационните сили, Мустафа Кемал създава парламентарния режим и върховенството на закона, затова тази дата 23 април официално влиза в сила и Великото Народно Събрание на Турция (TBMM) сформирано от с представители на нацията. Поради тези причини, 23 април е изключително важна дата за турския нация (народ).

Провеждането на възпитателната работа не се заключава само в нейните организирани форми (екскурзия, ситуация, дейност по интереси) и режимни моменти. Тя протича в цялостния живот на децата в семейството и в режима на детската градина. В този смисъл цялостната дейност представлява средства за формиране на познавателния и социалния кръгзор на децата за социалната и природната среда [по 1].

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Дончева Ю., Педагогика на взаимодействието «Дете – среда» Методическо ръководство за семинарни упражнения, Русе, 2013.
- [2] 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Google http://tr.wikipedia.org/wiki/23_Nisan_Ulusal_Egemenlik_ve_%C3%87ocuk_Bayram%C4%B1 (април 2014)
- [3] 23 NISAN ULUSAL EGEMENLIK VE ÇOCUK BAYRAMI http://www.ilkokuma.com/belirli_gun/23_nisan.html (март 2014)

За контакти:

Емине Февзи Гюлтекин, III курс, фак. № 116328, специалност Предучилищна и начална училищна педагогика, катедра: Педагогика, психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев"

Научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева, катедра: Педагогика, психология и история, Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", e-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg

Превод от турски език Али Челик, IV-ти курс, Транспортен факултет, Транспортна техника и технологии, Русенски университет "Ангел Кънчев".

Въздействие на компютърните технологии върху творческата активност на децата

Елена Цанкова Христова

научен ръководител: доц. д-р инж. Нели Колева

Abstract: *The creative abilities are the driving factor that transforms and encourages the positive attitude and self-esteem and ensures the independent progress of a person's development. Creativity is a process which can lead to the creation of a product. That product could be a poem, a drawing, a musical piece or a dance. However, the relationships between people could also be considered a creative process. The hypothesis of the current study is: to explore and identify the possibilities for formation of early creative inclinations and skills in children under school age, after the presentation of techniques of practical activity through computer technologies.*

The analysis of the behavior of children with a certain prevailing creative inclination shows that the dominating motives for creativity in the motivational sphere of the child's personality make a certain impact on every act of behavior, on every action of the child. The more the relative prevalence of a certain inclination becomes absolute and lasting, the more that impact becomes more essential and clearer.

Key words: *creative activity, organizational structure of creative activities*

ВЪВЕДЕНИЕ

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ТВОРЧЕСКАТА АКТИВНОСТ НА ДЕЦАТА И КОМПЮТЪРНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ

Съвременното общество и съвременния начин на житейска реализация налага различни стратегии за социално, физическо и емоционално оцеляване на индивида като участник в глобалния живот.

Развиването на творческата дейност в детството е забавление, но и усилие за учене и развитие. Тази дейност допринася информационно и практически да се осъществяват тенденциите на века на техниката и технологиите – от ранно детство, чрез опознаване на технологичната среда, да се усвоява и натрупва достъпен технологичен опит. Реализирана като преднамерена опознавателна дейност, тя създава интерес към новаторството и технологиите, предразполага към усвояване на технически и технологични знания и умения, развива творческото мислене и техническото въображение, продуцира приложно-техническо отношение и поведение към заобикалящата предметна среда.

Р.Стаматова заключава „за да бъдат използвани широките възможности на това техническо средство (компютъра) и за да се разграничи компютърът от другите технически средства използвани в преподавателската дейност, учителят трябва да познава теорията на електронното обучение. Да умее да прилага съвременната организация на учебния процес, като винаги точно и правилно отчита отношението на обучаваните към новата техника и технологии“ [9].

Социалните ефекти на технологиите върху личността са различни, понякога и отрицателни. Умелото използване на компютъра умерено количество пред екрана на компютърни игри, подпомага социализацията на децата. Съществува опасност от настъпване на зависимост, която да ограничи социалните контакти на децата и да засили афективните разстройства.

Днес деца попадат под въздействието на модерните технологии още от най-ранна възраст по лек и естествен начин, приемайки ги като форма на общуване със заобикалящия ги свят. Съвременните информационни технологии и техните интерактивни характеристики дават възможност на познанието и на света да навлизат в техния живот и да пораждат у тях доверие и желание за общуване. Чрез Интернет децата намират различна информация, което разширява мирогледа им.

Настоящият век е време на бързи промени. Непрекъснатият контакт с информационните технологии формира нови възприятия, умения и начин на

мислене у децата – технологично грамотни, но и технологично обвързани и зависими. Н. Колева изгражда в нашите представи „система, която последователно, капка по капка, натрупва информация. Тази информация не се дава наведнъж, а се предоставя „трохичка по трохичка“ [2]. „Да предположим, че във всеки удобен момент системата се опитва да получи максимална полза от достъпната информация. Можем да твърдим, че към подобен род системи, може да се причислят отделни личности, организации, обединения, култури и др. Информацията става все повече и повече, а системата постоянно се опитва да намери нейното най-удачно използване“ [2].

В своите изследвания Стаматова прави заключение че, „за да извърши своята изследователска дейност детето има нужда от специални познавателни средства. В предучилищна възраст има периоди от детското развитие, за които правилният подбор на развиващи логико-математически игри и включването на детето в тях, означава стъпка към социализация“ [5]. Тя определя, „като водещ елемент в организацията на развиващата предметна среда се очертават дидактичните материали. Учителят трябва да осигури „терен“ за изследванията на детето, неговото оборудване с дидактични средства, развиващи игри и присъствието си за направляване на детското откритие в новата развиваща среда“ [5].

Концепцията за умението да се твори се заражда преди повече от 50 хиляди години като вроден талант на Homo Sapiens, или т. нар. „съвременен човек“. Творческото мислене обаче не е било присъщо на неандерталците. Майкъл Рей, професор от Станфорд и преподавател в курс по креативност, твърди, че всеки човек има творчески способности. Той вярва, че когато хората не могат да „включат“ творческото си мислене, това не означава, че то не съществува, а че по-скоро е подтиснато от нещо, което той нарича „глас на вътрешната преценка“. Този глас е виновен и за ниското самочувствие [11].

Почти всеки специалист в тази област е наясно, че истинските творчески умения не са резултат от вдъхновение, а са плод на упорита работа и съсредоточеност. Всеки ден създаваме десетки текстове, визии, идеи. Още толкова даваме като препоръки или просто са част от нормалния ни разговор с близките за всекидневни неща. Ако чакахме за всяко нещо да ни дойде страхотна идея, вероятно нямаше да сме завършили нито един важен етап от живота си. Умението да бъдем креативни е нещо, което откриваме в себе си и доизграждаме с постоянство - чрез постепенно формиране на стил, увереност и наблюдения за околния свят. Ако просто се опитаме да даваме време на всеки проблем, за да „узрява“ до момента, когато едва ли не идеята ни осени свише – очаква ни дълго и сиво чакане.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ТВОРЧЕСКИТЕ СПОСОБНОСТИ

Бети Едуардс пише, *«Творчеството е способността да се откриват нови решения на проблемите и намирането на нови начини на изразяване, с което живота внася нещо ново за индивида»*. Творческият процес е жизнена енергия, и всеки, който го е изпитал, вече не може да живее без него. Творческите умения са нашата същност, нашата жизненост. Прекъсването на този процес означава оцеляване както на отделния индивид, така и на културата като цяло. Творческите способности са силата, която трансформира и насърчава положително самочувствие и осигурява самостоятелно движение на дадено лице в своето развитие. Творчеството е *процес*, който може да доведе до създаването на някакъв продукт. Такъв продукт може да бъде стихотворение, рисунка, музикално произведение или танц. Но творчески процес могат да бъдат и взаимоотношенията между хората. Затова говорим за творчеството не като продукт, а като процес.

Творчеството се генерира от всички страни на нашето тяло, а не само от интелекта. Този процес напомня на пролетно възраждане. Много хора мислят, че творческото мислене и творческите решения – е това, което се вижда. Доказано е, че креативността е част от по-голямата част на съществуването ни, телата ни, нашите умове, емоциите и духа.

Потвърждение за развиващия характер на предметната среда за развиване и стимулиране на детската природа, Н. Колева определя „творческата активност и креативността за базата на опита, поради относително нисък риск, има стремежа да се повтори и се консолидира до достигането на пълния успех. Този тип включва творческите усилия още от най-ранна възраст, и е известен в училищната възраст” [2], [8].

Според редица руски автори творчеството се разбира, като реализация на собствената индивидуалност на човека. Креативността, както пишет Я. А. Пономарьов (1976) – е една много разнообразна концепция. Достатъчно е да кажем, че в поезията природата често се нарича *«неуморим творец»*. «Това ли е ехото на антропоморфизма, просто метафора, поетична аналогово-възобновяема енергия? Или действително съществува в природата и в ръцете на човека обща магическа сила?» [6]. Не допускаме ли грешка, като се отказваме от разбирането на творчеството в най-широкия смисъл на думата?.. Имаме ли право да гледаме на творчеството само като човешка дейност?». Авторът счита, че изрази *«природен творец»* не е неразумно и че творчеството на природата и човешкото творчество са само различни области на творчеството, разбира се, имат общи генетични корени. Това разсъждение дава основа, че за определяне на източника на творчеството е препоръчително да се сложи най-широкото разбиране. В този случай, трябва да се признае, че творческото изявяване е типичен на неживата природа процес, и живее от произхода на човечеството и обществото. Творческият процес е необходимо условие за развитието на материята, за образуването на нейните нови форми, заедно с появата на които се променят самите форми на творчество. Човешкото творчество е само една от тези форми. Редица автори разглеждат творчеството като взаимодействие водещо към развитие. При такъв подход към творчеството това понятие става ненужно, тъй като се има предвид всяко развитие на живата и неживата природа. Спецификата на творчеството като съзнателен и преднамерен процес, в този случай изчезва [7].

Още по приемливо разбиране за творчеството е, че то е *духовна дейност*, която води до създаване на първоначални стойности, създаване на нови, неизвестни досега факти, свойства и закони на материалния свят и духовната култура. Разбирането на творчеството като генериране на нови, ценни и значими идеи се дава и от М. Боден (Boden, 1998, 1999). Обобщеният от всички определения за творчество изважда като общо следното твърдение: *«Творчеството (креативният процес) е продуктивна мисловна дейност, носеща нетривиален (качествено нов, неочевиден) резултат»* [10].

Тази дефиниция не е удовлетворяваща, защото не разкрива механизма на процеса на изобретението, който е свързан с разрешаване на противоречията, и дава различно определение. Но това е вярно за научното и изобретателското творчество. Възможно ли е да се прилага това разбиране на творчеството на човешкия гений? Когато едно дете рисува, фантазира, какви противоречия разрешава? Затова най-приемлива дефиниция за творчеството като процес е този анализ, който е обобщение от няколко гледни точки.

Какъв е източникът на творчество? Каква е неговата роля в житейската дейност, последователността и развитието на човечеството, са изразени различни гледни точки.

Изследователи в тази област разглеждат два аспекта: *мотивацията и несъзнателните компоненти на творческата дейност*. Единици считат, че

мотивите за творчество са свързани с влечението към живота и е получен от сексуалните инстинкти. Творческите способности – това е *десексуализация*, т. е. пренос на сексуална енергия в съзнателна творческа дейност. В продуктите на творчеството (преди всичко – художествените) се въплъщават потиснати желания и емоции, сублимация. От друга страна тази теорията е потвърждение, че най-важен източник на творчески способности е подсъзнанието и несъзнателните процеси [12].

Юнг твърди, че несъзнаваното е ядрото на зародишите за бъдещи интелектуални ситуации, нови идеи и творчески открития. То е източник на творчески дар, творческо вдъхновение. Юнг отделя в човека две начала – личностно и творческо, които могат да се намират в антагонистични отношения. «Всеки човек на изкуството е някакси двойствен или е синтез от парадоксални свойства. От една страна, той представя себе си като нещо човешки лично, а от друга – като вътреличностен процес. Той е в най-висшия смисъл на думата «Човек», колективния човек, носител и ваятел на несъзнавано действаща душа на човечеството. Творческото живее и израства в човека, както дървото в почвата, от където изсмуква нужните сокове. Това явление в науката се нарича автономен творчески комплекс, който в качеството на част от душата води свой самостоятелен, отделен от йерархията на съзнанието живот и съобразно своето енергетическо ниво и своята сила на правата на висшестоящите инстанции мобилизира личността в служба на себе си» [4].

Така, от научна гледна точка възгледите на творческия талант – не се подчиняват на волята и съзнанието на човека. От позицията на различните твърдения творчеството – е «затваряне» в процеса на мисленето в едно цяло на отделни факти и намаляване на взаимодействието на отделни съхранени в паметта фрагменти знания, което води към просветление.

Дж. Кели разглежда **творческите способности** като алтернатива на баналното. Без да използва термина «творчество», Кели междувременно разработва оригинална теория на креативността и креативната личност, първи описва алтернативно хипотетическо мислене. За Кели *човекът е изследовател, учен, който ефективно и творчески взаимодейства със света, интерпретира го, преработва информация, прогнозира събития*. Живота на човека е изследване, постоянно разработване на хипотези за реалността, с помощта на които се опитва да предвиди и контролира събитията. Картината за света е хипотетична и хората формулират хипотези, проверяват ги, т. е. осъществяват същите умствени действия, като ученит

2. МЕТОДИ ЗА ОЦЕНКА НА СТЕПЕНТА НА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ НА РЕШЕНИЯТА

Хипотеза на настоящото изследване е: да се проучат и установят възможностите за формиране на начални творчески нагласи и умения у децата в предучилищна възраст (ОДЗ №14 "Изгрев" - Бургас), след презентирание на техники на практическа дейност, чрез компютърни технологии.

Изследователски задачи:

- 1) Да се проучи проблема за формиране на умения в литературата.
- 2) Да се разкрият възможностите за формиране на интерес към създателските дейности в предучилищна възраст.
- 3) Да се представят модели на иновативно представяне на технологии на приложно-творческа дейност, на деца 5-7 годишна възраст.
- 4) Да се изследва и анкетира формирането на нагласите за творческа дейност, след презентирание на техники на практическа дейност чрез компютърни технологии.

Основни методи на изследването са:

- 1) Изучаване на литературни източници, от български и чуждестранни автори;
- 2) Обобщаване и анализиране на резултатите от педагогическото изследване;
- 3) Анкетиране и интервюиране на участниците в експеримента;
- 4) Наблюдение върху ефективността на обучението.

Параметри и граници на изследването - Настоящото изследване е проведено в ОДЗ №14 "Изгрев", гр. Бургас. Анкетирани са 25 деца, които подробно са запознати с интерактивната методика на преподаване чрез компютърна техника. Направени са подходящи компютърни презентации, стремящи се да повишат интереса на децата към приложните изкуства, да провокират тяхното мислене към творческа активност. За по-доброто онегледяване на резултатите са използвани диаграми и таблици.

Насочеността на личността на децата е както устойчиво, така и динамично образование, намиращо се в процес на формиране. Изследването с избраната методика на доминиращите мотиви на деца с различна възраст даде възможност да получим резултати, на основата на които имаме основание да направим известни изводи за динамиката на творческата им активност в рамките на горната предучилищна възраст. (Таблица 1., Фиг.1 и Фиг.2.)

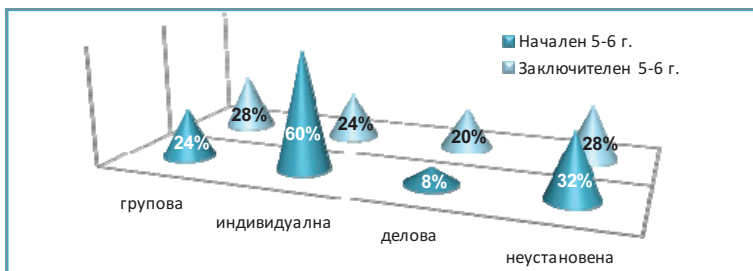
Наличието на такива устойчиви „реално действащи“ мотиви на творческа активност формира у детето положителна нагласа. Освен това програмното съдържание на обучението в детската градина предвижда много ситуации с използване на компютърни презентации. Използването на всички възможности на обучението за натрупване на практически знания и представи и тяхното приложение в реалната игра предопределят тази тенденция на развитие на груповата насоченост на творческа активност. Същевременно за увеличаване на процента на децата с групов насоченост, защото играят роля и други условия и фактори:

- засилване на стремежа за подражание на практически умения и постъпки на възрастните;
- груповият характер на учебно-възпитателната, трудовата и игровата дейности, извършвани в детската градина;
- наличие на саморегулация на мотивационната система;
- развитие на познавателната сфера като цяло;
- зараждане и активна проява на сложни нравствени чувства и др.

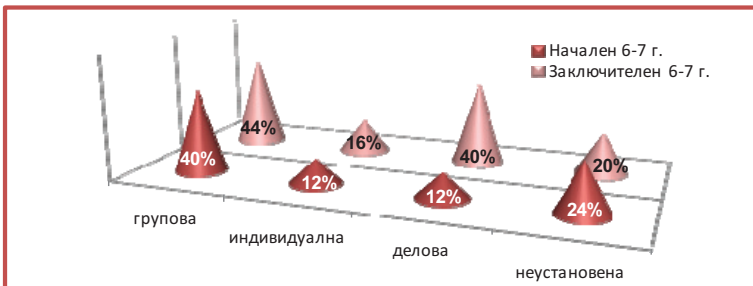
Може да се приеме, че именно към седмата година като преломна година между два периода количествените натрупвания в областта на практическите умения и въздействието на обкръжаващата среда в това число и компютърната техника преминават в качествени изменения – наблюдава се процес на увеличаване на процента на децата с групов насоченост, формира се вътрешна позиция на детето като основно централно образование на личността [1].

Табл.1. Видове преобладаваща творческа активност

Експеримент	Възраст	Видове преобладаваща творческа активност							
		групова		индивидуална		делова		неустановена	
		Абс.бр.	в %	Абс.бр.	в %	Абс.бр.	в %	Абс.бр.	в %
Начален	5-6	6	24%	15	60%	2	8%	8	32%
	6-7	10	40%	3	12%	3	12%	6	24%
Заклучителен	5-6	7	28%	6	24%	5	20%	7	28%
	6-7	11	44%	4	16%	10	40%	5	20%

Фиг. 1. Видове преобладаваща творческа активност на деца 5-6 год.

Фиг. 2. Видове преобладаваща творческа активност на деца 6-7 год.

Характерна особеност на проявите на насоченост на поведението на децата в горната предучилищна възраст е по-голямата зависимост от конкретните условия. Следователно преобладава ситуативната насоченост в творческата активност, а устойчивата насоченост е все още в процес на формиране. При това в случая имаме в предвид относителното преобладаване на един вид мотиви над другите видове мотиви за творчество. Само при отделни деца се наблюдава абсолютното преобладаване на мотиви от един вид. Този факт се обяснява с особеностите на структурата на мотивационната сфера.

Практиката, наблюденията, а така също и експерименталните изследвания показват, че може да има мотивационна сфера с два или повече върха. Според нас наличието на многовърховост на мотивационната сфера за творчество до известна степен е възрастова особеност, свързана с двойствения характер на насочеността на личността.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Наблюдението върху творческо-практическите игра се извършваше на основата на показатели на проявите на децата, формулирани от Р. Стаматова [3]:

- участие в договарянето – речева и двигателна активност,
- участие в разпределение на ролите,
- мотивиране на предложенията при избор на изпълнители,
- прояви на желаниа за роли,
- емоционални прояви по време на избора и т.н.

Поведение на детето в хода на творческите игри се заключава в: взаимодействие на детето с предмети, материали и инструменти, заетостта в творческа дейност и игра, познавателна и речева активност, активност на въображението при изпълнение на ролите; самостоятелност, организираност, афективни и двигателни прояви и т.н.; участие на детето в преценката – речева

активност, начин на оценка и самооценка за участието в играта, афективни и двигателни прояви.

Показателите за оценка на поведението на детето по време на учебно-възпитателната дейност, извършено чрез компютърни презентации бяха следните: активност на общуването, двигателни и емоционални прояви, самостоятелност, инициативност към творческа дейност, участие в преценката и т.н. Подобни показатели използвахме и при оценката на поведението на наблюдаваните деца в конструктивно-творческата дейност. Наблюдава се поведението по време на организирани трудови прояви, както и речевите, двигателни и емоционални прояви на децата през останалите режимни моменти.

Анализът на поведението на деца с преобладаваща определена творческа насоченост показва, че доминиращите мотиви за творчество, в потребностно-мотивационната сфера на личността на детето слагат определен отпечатък върху всеки поведенчески акт, върху всяко действие на детето. Колкото повече относителното преобладаване на даден вид насоченост се превръща в абсолютно и трайно, толкова този отпечатък става по-съществен, по-ясен.

В съдържанието на характеристиките на видовете творческа активност са посочени някои личностни качества, общи и за трите групи. Така например качествата организираност, самостоятелност и др. се наблюдават в поведението на деца с различна преобладаваща творческа активност, но проявлението на тези личностни качества е специфично за всеки вид насоченост. Творческата активност на децата се определя не от някое друго отделно, макар и съществено качество за даден вид насоченост (например егоцентризъм за личностната насоченост), а от цялата система от доминиращи мотиви за практическа дейност в структурата на мотивационно-потребностната сфера на личността на всяко дете.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Колева, Н.Л., Природа и логика на творческото мислене., ТУ София, Научна Конференция с международно участие, „Образователни технологии 2012“, Каварна, 2012.
- [2] Колева, Н., Проектиране на система за управление на знания в условията на интегрална информационна среда. Научни трудове на Русенски Университет „Ангел Кънчев“, 2012.
- [3] Стаматова, Р., Ролята на училищната оценка в мотивацията за учене в начална училищна възраст. Четвърта международна научно-практическа конференция „Възрастните и децата, децата и възрастните“, С., с.182-187, 2007.
- [4] Юнг К. Г., Съвременният човек в търсене на душата. Леге-Артис, Плевен, 2006.
- [5] Стаматова, Р., Стимулация логическото мышление путем создания развивающей дидактической среды., Сборника материалов «Достижения Вузовской Науки», VII Международная научно-практическая конференция, Новосибирск, 2013.
- [6] Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика. М., Педагогика, 1976.
- [7] Пономарев Я. А. (ред.). Исследование проблем психологии творчества. Сборник статей. М., Наука, 1983.
- [8] Koleva N., (2012) Theory of Lateral Thinking., International Scientific Conference, UNITEH'12, ISSN 1313-230X, 245-251c.
- [9] Stamatova R., (2014), New Educational Strategy for Information Technology Education., Proceedings of INTCESS14- International Conference on Education and Social Sciences, February 2014- Istanbul, Turkey, ISBN: 978-605-64453-0-9, с.866-869
- [10] Margaret A. Boden, CREATIVITY AND ARTIFICIAL EVOLUTION, University of Sussex
- [11] <http://www.newschool.edu>

- [12] https://sites.google.com/site/belgiumishappening/home/publications/1968-00-00_kostelanetz_mixedmeans
[13] [http://en.wikipedia.org/wiki/Seedbed_\(performance_piece\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Seedbed_(performance_piece))

За контакти:

Елена Цанкова Христова, специалност *Начална и предучилищна педагогика*, ОКС Магистър, Фак. № ПНУП 236, катедра *Педагогика и психология*, Факултет по *обществени науки*, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас. Работи като детски учител в ОДЗ №14 „Изгрев“, Бургас, E-mail: elena7909@abv.bg; Tel. 0898 86 82 84

Доц. д-р инж. Нели Колева, катедра *Електроника, електротехника и машиностроене*, Факултет по технически науки, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас, E-mail: koleva_nelly@abv.bg ;

Значение на детската игра

Надие Карагьозова

научен ръководител: доц. д-р Йорданка Факирска

Abstract: Due to its statute and importance, playing takes a primary, leading place in preschool age. The playing process is socially conditioned - through it the child gives a summarized reflection of its social experiences. Playing also has integrating functions in the transition from preschool to school age. It secures a successful adoption of knowledge, skills and habits, which are necessary for child development. Individualities are also displayed in plays: some children display leadership qualities at a very early age. Child play is a powerful factor for the all-round development and formation of child personality.

Key words: preschool age, child play, powerful factor

ВЪВЕДЕНИЕ

“Играта е най-висша степен в детското развитие” - Ф. Фрьобел

По своя статут и значение игровата дейност заема основно, водещо място в предучилищна възраст. Този процес е социално обусловен, тъй като в играта детето отразява обобщено своя социален опит. Игровата дейност изпълнява интегриращи функции в прехода от предучилищна към училищна възраст. Тя осигурява успешно усвояване на знания, умения и навици, необходими за развитие на децата. Играта е съзнателна човешка дейност с голям принос в развитието на човек. Човек играе през целия си живот, несъзнателно или съзнателно. Тя обаче има доминиращ характер само през предучилищния период от живота на детето. Като водеща дейност в предучилищния период, игровата дейност е онази дейност, в която се създават предпоставките и условията за преминаването на детето към друг вид дейност – учебна и трудова. Думите на С. Рубинщайн звучат доста убедително в това отношение. Ето какво казва той: *“В ранните предучилищни години от живота на детето играта се явява тази основна дейност, в която се формират личности, поставят се основите и се извършват първите етапи от тяхното развитие, защото „като играе, детето живее”, живот изпълнен с непосредственост, действителност и емоционалност”* [11].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Защо са толкова важни детските игри и какво е тяхното значение?

Играта заема важно място в живота на детето. Тя е начинът му за забавление, изразяване на чувства и емоции, опознаване на света и формиране на собствен сетивен опит. Детските игри са фактор и форма за разгръщане на детското въображение и фантазии, интелектуалното съзряване и подготовка за реалния живот.

Изследователите на играта посочват с еднаква убедителност тяхната важна роля за цялостното развитие и формиране на детската личност. Защото:

- ✓ играта е израз на радостта и забавлението;
- ✓ чрез нея децата развиват своята личност, позитивното отношение към себе си, околните и реализират потенциала си;
- ✓ играта отключва креативността и въображението. Тя развива умения като четене, мислене, намиране на решения и подобряване на двигателните умения;
- ✓ играейки, децата се учат да управляват емоциите си и да се справят с тях. Освен това тя им помага да опознават и разбират света около тях;
- ✓ с игра, децата придобиват социални умения, учат се да градят взаимоотношения с околните, създават ценностната си система и чувството си за етика и морал;

- ✓ тя развива мисленето и уменията на детето да разсъждава, да прави изводи, да сравнява, да обобщава и др.;
- ✓ помага за развиване на езиковата култура на детето, като обогатява неговата лексика и начина му на изразяване с и чрез думите.

Определението на *М. Делиганева*, че играта е „универсално средство” за формиране на детската личност е красноречиво обобщение на казаното по-горе [2].

В настоящия доклад ще бъде разгледано значението на играта от педагогическа и психологическа гледна точка. През годините са разработени широк кръг от въпроси, които са свързани със същността на игровата дейност и нейното значение за развитието на децата. В научната литература този въпрос е разгледан от редица автори сред които: **Д. Елконин, К. Грос, В. Щерн, К. Бюлер, Ф. Шилер, В. Вунд, Ф. Бойтендайн и др.** В нашата литература траен интерес към проблема игра показват: **Е. Петрова, Ив. Милевски, Д. Димитров, В. Гюрова, Н. Витанова, Й. Факирска, М. Якова, А. Велева и др.**

С развитието на игровата дейност се извършват най-типичните изменения в психическото развитие на детето. Развиват се психическите процеси – **възприятие, памет, внимание, воля, концентрация, въображение** и др., които подготвят детето към по-следващ и висш етап на развитие, към овладяване на нови дейности, знания, умения и навици. Като самостоятелна практика на детето играта е мощно средство за подготовка на детето за училище и новите задължения и отговорности. Игрите имат съществена роля за развитието не само на усещанията, възприятията, представите, паметта, но имат голямо значение и за развитието на въображението и мисленето. Като играе с реални неща в една въображаема ситуация детето не само се запознава с качествата на тези неща, но същевременно развива своето въображение. Игрите имат съществено значение и за развитието на мисленето на децата. Това се дължи на обстоятелството, че чрез тях се дават богати възможности не само за непосредствен контакт с действителността, но и за разнообразно словесно общуване в една социална среда.

Познавайки добре психологията на детството, Генчо Пиръев призовава родителите да: „уважават детството, да не се съкращават неговите периоди, да се зачитат всички формиращи дейности, да предоставят възможността за игра, учение, труд, творчество и отдих”. Според същия автор, „детето в предучилищния период осъзнава връзката на взаимоотношенията с регулиращите ги норми, с проявите на кооперативност, взаимопомощ, привързаност” [9,10]. „Въображението на децата се развива бързо и най-ярко се изразява в сюжетно-ролевите игри. През тази възраст силно нараства речевата активност. На развитието на речта се опира усъвършенстването на всички видове познавателни действия. Речта направлява въображението, поставя задачи пред вниманието и паметта, вънасяйки волеви елементи и осмисленост. В предучилищна възраст децата са изключително чувствителни, лесно възбудими и емоционално неустойчиви. Игрите, в които те участват имат за всички правила, спазването на които изисква волеви усилия. Общопсихичното развитие на детето в тази възраст, достига до такива равнища, които напълно осигоряват възможностите за организирано, целенасочено и системно обучение в училищни условия”, споделя **Й. Манчев** [6].

Група автори сред които: **Л. С. Виготски, А. Н. Леонтиев, Л. И. Божович, Ж. Пиаже** имат сходни разбирания по отношение значението на играта за мотивационно-потребностната сфера. Играта се проявява, като дейност имаща най-близко отношение към потребностната сфера на детето, става ясно от техните анализи. В играта посочват още те „възникват нови по съдържание мотиви за дейност и свързаните с тях задачи” [по Д. Елконин]. От своя страна **Д. Елконин**, обобщава: „ в играта се извършва преходът от мотивите, под формата на досъзнателни афективно обограничени непосредствени желания, към мотиви под

формата на обобщени намерения, намиращи се на границата на съзнателността" [5].

Авторитетният наш учен и изследовател на играта Е. Петрова отбелязва: *«Като отразителна дейност играта развива висшите познавателни интереси и създава условия за възпитаване на познавателната активност»*. Познавателната активност е основна характеристика на умствената готовност за училищно обучение. *Играта има значение за въображението, мисленето и речевата дейност и тяхното развитие в единство. „Игровата дейност, като собствена дейност на детето от предучилищна възраст прави възможно не само развитието на другите дейности, но е и първата форма за създаване на детски колектив, макар и със своя собствена специфична характеристика”*, допълва още авторката. В условията на играта, според нея, се възпитават социални мотиви в поведението на децата, развива се оценката и самооценката, овладяват се нравствените еталони на поведение [7].

За ролята и значението на играта за създаване на детски колектив говори и А. П. Усова. Едно от най-важните социални качества, които се формират предимно в играта, е умението на детето да общува. Създаването на система от реални взаимоотношения в играта допринася за постепенното формиране на по-висши форми на обществено поведение, под въздействието на които детето още в предучилищна възраст *“става член на детското общество”, влиза в него и действа в него, с нещо зависи от обществото на децата, с нещо му се подчинява* отбелязва, авторката [3]. Умението на децата да общуват помежду си, е предпоставка за възникване на положителни емоционални отношения между тях, които влияят върху социалното развитие на личността. Сходно мнение споделя и Йорданка Факирска, която разглежда играта, като средство за развитие и саморазвитие на детето. В играта, продължава тя – *“децата си взаимодействат и сътрудничат за постигане на игровото действие и игровия замисъл и затова тя формира умения за екипната дейност”*. Като форма за организиране на живота на децата, в играта е налице детско общество, в което се формира детската личност. Всяко дете в играта съдейства за развитие и изменение на структурата на групата, а тя – на детското общество, формирано в групата доразвива авторът [12]. В играта се възпитават *чувства на симпатия и дружелюбност*. Зараждат се *чувства на отговорност, справедливост и отзивчивост*, необходими качества за изграждане на по-голяма самоувереност. *„Силното желание за игра възпитава обективен критерий при оценките на отделните съизграчи”, посочва, Е. Петрова [7].*

Игрите имат голямо значение за **умственото развитие** на децата от предучилищна възраст. Преди всичко чрез богатият контакт с предметите, който децата използват за игрите си, те имат възможност да се упражняват да възприемат отделни свойства и да добиват впечатления за нещата. По този начин се развиват техните усещания и възприятия. Интересната дейност на играта помага на децата да се съсредоточат върху определен предмет, а това развива вниманието им, усъвършенства тяхната наблюдателност.

Игрите имат голямо значение за **физическото развитие и укрепване на децата**. В това отношение най-голямо значение имат подвижните игри, особено когато те се извършват на открито и на слънце. По време на игрите се извършват много движения, които имат организиран и целенасочен характер. Детето усвоява специфично човешките движения при извършване на онези действия, които то наблюдава в живота. Като изследва волевите движения, А. В. Запорожец заключава, че развитието на двигателната сфера на детето от предучилищната възраст става в значителна степен чрез неговата игрова дейност. Според А. Велева, подвижните игри, които изискват активни движения (бягане, скачане, катерене), съдействат за развитие на мускулатурата, координацията на движенията и физическите качества (ловкост, бързина, сила, издръжливост), стимулират кръвообращението и

допринасят за пълноценна обмяна на веществата. Игрите подчертава още авторът, са неизчерпаем източник на радост и удоволствие, с което способстват за утвърждаване на оптимистичната нагласа в живота и формиране на жизнерадостен характер. Велева, подчертава значението на играта и за **емоционалното развитие**. В нея детето се учи да регулира емоциите си. Липсата на това умение, според нея може да стане причина за неуспех в училище. Независимо от това, че играта е построена от въображението, чувствата в нея са истински. Играейки, детето натрупва опит за справяне с негативните емоции и преодоляване на препятствия [1].

Особено голямо е значението на играта за развитието на **нравствено-волевите черти** на характера - самостоятелност, организираност, целенасоченост, инициативност. Децата винаги действат с убеждението за самостоятелност и доброволност, което дава възможност за проява на инициатива [8]. Всички видове игри (предметни, творчески, игри с правила), съдействат за развитие на познавателните потребности. Във всички видове игри децата използват опита си, решават задачи при активното участие на мисленето, паметта и въображението. Е. Петрова, отделя специално внимание на дидактичната игра (спадат към игрите с правила). *„Дидактичната игра с нейната цялостна структура има високо развиващ ефект главно с автодидактизма и самостоятелността”*, Дидактичната игра, като форма на обучение насочва към компоненти, които я характеризират, *като колективна, състезателна, резултативна*, подчертава още авторката. *„В дидактичната игра ученето и играта като два вида дейности се обединяват за решаване на единни задачи, за да се облекчи трудният път на учене”*, отбелязва Ж. Ю. Генко. Според Ю. Дончева, *„Играта активизира дейността на сетивата. За да реализират дидактичната задача, трябва да опипват предметите, да ги вкусят, да ги чуят, да ги определят по цвят, форма и др. Дидактичните игри имат голямо значение за развитие на детското мислене. В тях децата извършват различни логически операции – анализ и синтез, сравнение, класификация”* [4].

М. Клайн (1932), А. Фройд (1946), В. Акслайн (1947), И. Матюгин, Д. Тафт, Б. Нортон, А. С. Спиваковски, А. И. Захаров, Норма Резон и др. изтъкват огромната роля на играта за решаване на различни емоционални и поведенчески проблеми при децата. Съдържанието на играта, нейната сложност, особеностите в нейната организация, действащите лица в нея, конфликтите и реакциите на децата по време на игра са диагностична ценност за всеки специалист, посочват те. Или още казано - играта има значение и се използва, като **диагностично и терапевтично средство**.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От казаното за значението на игрите се вижда тяхната роля за цялостното развитието на детето. На първо място, в игрите детето отрано усвоява обществения опит, като придобива знания, умения и навици от по-възрастните. На второ място в играта се упражняват всички физиологически и психически функции от където произтича развиващата роля на играта. И не на последно място привлекателната и радостна игрова дейност се явява форма за самостоятелност и самоактивност на детето. В играта, поради нейния характер, детето може да прояви висока степен на самостоятелност и активност, каквито в други човешки дейности не е в състояние да осъществи. Така играта се оказва единствено достъпната за него дейност, на която то може да бъде самостоен субект. И накрая ще завърша с думите на **Сингър и Сингър**, които звучат като и като добро послание и пожелание: *„Децата се нуждаят от ключова личност, която да оценява и дава простор за играта им; да цени детските изобретения и да демонстрира уважение към тях. Необходимо им е и място за игра- „своято място” –независимо колко малко и време”* [3].

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Велева, Ася, Педагогика на играта, Изд. МЕДИАТЕХ-Плевен, Русе, 2013, с. 30
- [2] Делиганева, М., Функциите на творческата игра за възпитание на поведението, Сп. "Предучилищно възпитание ", бр.6 / 1996
- [3] Дженкинсън, С. Геният на играта, София, 2013, с.171
- [4] Дончева, Ю., Познавателните интереси към околната действителност-референтен компонент в структурата на интелектуалното развитие на децата от предучилищна възраст.", сп. Педагогика, бр. 1, 2014, с.129
- [5] Елконин, Д., Психология на играта, ДИ, НП, София, 1984
- [6] Манчев, И., Психология, Сливен, 1994
- [7] Петрова, Е., Играта и нравственото формиране на детската личност, Изд. НП, София, 1975, с. 4
- [8] Петрова, Е., Интегративни функции на играта в педагогическия процес, ДИ. НП, София, 1986, с. 81
- [9] Пирьов, Г., Детето, София, 1998
- [10] Пирьов, Г., Психология на семейството. Веда Словена.София 1999.
- [11] Рубинщайн, С.А., Основы общей психологии, М., 1946
- [12] Факирска, Й. Предучилищна педагогика. Съвременни проекции и проблеми, РУ, 2012, с. 75

За контакти:

Надие Карагьозова, докторант, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: nadi_69@abv.bg

доц. д-р Йорданка Факирска, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: dfakirska@mail.bg

Преглед на идеите за работа в смесена възрастова група в детската градина в миналото и днес

Галина Георгиева

научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева

Abstract: A review of the ideas of working in a mixed-age group in kindergarten in the past and in present days: The current paper is an overview of the theoretical basis of teaching and learning in a mixed-age group in kindergarten. The pedagogical ideas of the educators representing the Reform pedagogy (Maria Montessori, Rudolf Steiner, Peter Petersen), with regards to this topic, have been examined. The paper also presents an analysis of the influence of these educators on the development of the idea of mixed-age teaching and learning in kindergarten in Bulgaria in the past and nowadays. A scientific inquiry on the topic with a target group- working teachers in a mixed-age group in kindergarten outlines the contemporary conceptions and challenges of the practitioners.

Key words: mixed-age group, kindergarten, Reform pedagogy, education.

ВЪВЕДЕНИЕ

Теоретичните основи на обучението и възпитанието на деца в смесена по възраст група в предучилищна степен следва да се проучи като част от цялостното развитие на предучилищното образование. През различните периоди преди и след зараждането и развитието на предучилищната педагогика като наука, педагогическият процес, в който участват деца на различна възраст и по-конкретно организацията на работата с тях, се възприема двуполусно- от предизвикателство до необходимост, от демографски продиктувана форма на организация до приоритетна и най-щателно планирана такава. Хронологически погледнато в историята на педагогиката като наука, образованието и възпитанието на децата първоначално се е осъществявало в рамките на семейството. С отделянето на педагогиката като самостоятелна наука се появяват и първите идеи за институционализиране на предучилищното образование. Въпреки различията във вижданията на различните учени по отношение на различните етапи на развитие на детето, което се отразява и върху възрастовия диапазон на децата, приемани в предучилищните заведения, диференциация по възрасти на този етап не се осъществява. Още повече, с разпространението на идеите на педагозите-реформатори, възрастово диференциране не само се възприема като ограничение, но и като вмешателство в индивидуалността на детето, което учи и възприема света с различен от другите темп. Подобно възрастово диференциране дори се отхвърля и в по-горните образователни степени.

Условна времева граница между хетерогенното групиране по възрасти на деца в предучилищна възраст в детските заведения и тяхното диференциране по този признак е периода след Втората световна война. Приемът в детските градини и училища започва да се осъществява в групи и класове, обособени по възраст. След масовото въвеждане на този подход на възрастово диференциране в предучилищната степен, смесената възрастова група като форма на организация приема статуквото на алтернативна. През годините след Втората световна война до днес в различните европейски страни и Америка се правят опити да се въведе система за обучение на деца в предучилищна и начална училищна възраст, елиминирайки възрастово разграничение. В България освен в алтернативните градини и училища, следващи методиката на М. Монтесори и Р. Щайнер, смесени възрастови групи съществуват и в традиционните детски градини. Разликата при повечето от тях е в причината за тяхното формиране. Демографските промени, особено през последните години, поставят редица предизвикателства пред организацията на обучението и възпитанието на децата в по-малките населени райони. Редица детски градини и училища са закрити, броят на децата в определени

райони е твърде малък, за да функционират заведението. В следствие на тези промени в много райони в България в детските градини се обучават и възпитават деца в смесени по възраст групи. Предучилищните заведения, които организират педагогическия процес във възрастово-хетерогенни групи по свой избор, са главно частни детски градини.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Реформаторите-педагози и техните възгледи за разновъзрастово групиране на децата в предучилищна възраст

Краят на XIXв. и началото на XXв. в развитието на педагогическата наука се заражда движение, представителите на което получават името „реформатори“. Тласък на идеите за реформи в образованието е несъгласието на редица учени от различни страни с доминиращата тогава *еднопосочност* в обучението и възпитанието и нефункционалната педагогическа практика. Организацията на работата с деца в предучилищна възраст педагозите-реформатори разглеждат по съвсем различен начин като се разчупва модела във взаимоотношенията между участниците в педагогическия процес.

Интересен е фактът, че развитието на реформаторската педагогика не се разглежда само като пореден етап в история на педагогиката, започнал в края на XIXв. и приключил в началото на XX в., а като период, който обхваща и настоящето. Г. Бижков [1], опирайки се на вижданията на Х. Рьорс, определя три основни етапа:

1. Периодът до Втората световна война се характеризира с поставянето на фундаменталните принципи на реформаторската педагогика, осъществени чрез практическата реализация на идеите на Елън Кейн, Мария Монтесори, Жан-Овид Декроли, Елън Паркхърст, Петер Петерсен, Рудолф Щайнер, Селестен Френе и др.
2. Етап на поява на алтернативни и обединени училища през 60-те години на миналия век по време на мащабни образователни реформи в много западноевропейски страни.
3. Период на търсене в наши дни на „нови възможности за повишаване качеството на образованието като нов приоритет в западните страни“ (ТВ Г.Бижков).

През първия период на развитие на реформаторската педагогика, при полагане основите и внедряване на идеите на педагозите-реформатори в практиката се създава правилник, издаден от Международното бюро на новите училища, създадено през 1912г, който съпоставя „Старото“ с „Новото“ училище. Интерес представлява правилникът от 30 точки за признаване на „ново училище“ по критерии, систематизирайки идеите на реформаторската педагогика. Критерият за организация на обучението при съпоставка на „старото“ и „новото“ училище очертава следните разлики:

- „старото училище“ възприема класно-урочната система за организация на обучението. Ученическата група е съставена от ученици на една възраст. Момчетата и момчетата се обучават отделно. Обучението има съревнователен характер.
- в „новото училище“ се предлагат различни системи за индивидуализация и диференциация на обучението. Групите са подвижни, от двата пола и на различна възраст. Характерни форми на работа са груповата и индивидуалната. Обучението предполага екипна работа на учениците и се цени самодейността [2].

Валдорфското експериментално училище в Германия, основано от **Рудолф Щайнер** (1861-1925г.), е с характер на „ново училище“. Към всяко Валдорфско училище има детска градина, в която се приемат деца от 3 до 7 годишна възраст. Броят на децата не надвишава 25, за да може учителката да „опazi и изучи“

индивидуалността на всяко дете. В основата на педагогическата концепция на Р. Щайнер стои схващането за единството между тяло, дух и душа. В периода от раждането до навършването на 7 години детето разтваря сетивата си към външния свят и изгражда физическото си тяло. Възрастният трябва много добре да познава индивидуалните особености и способности на всяко дете, като Р. Щайнер отделя особено внимание на четирите вида темперамент. Подходът на работа и организацията на физическата среда трябва да е различна за холеричните, сангвиничните, флегматичните и меланхоличните деца.

„От позициите на детето“ е педагогическо реформаторско движение, чиито възгледи се противопоставят на тези на хербатианската педагогика, за която съдържанието и метода са основни, а личността на детето, неговите интереси потребности са второстепенни. Според Г.Бижков за педагогическото движение „От детето“ „цялото обучение и възпитание трябва да бъдат насочени към детето, да се съобразяват с него, да излизат от него.“ Видни представители на това движение са Елън Кей (Швеция), Мария Монтесори (Италия) и Жан-Овид Декроли (Белгия).

В теорията и практическата реализация на педагогическите идеи и на тримата учени основен подход при организацията на работата с децата в предучилищна възраст е индивидуалният. Възрастово диференциране не се прилага, защото противоречи на основното схващане на педагозите-реформатори за вкарване на детето във възрастова рамка с очаквания за овладяване на определено познавателно съдържание не спрямо индивидуалните способности и темп на възприемане, а спрямо определената възраст.

Предпоставка за успешната работа с деца в предучилищна възраст, според **Мария Монтесори** (1870-1952г.), е тяхното групиране според етапите в развитието им. В „Къщата за деца“ (Casa dei Bambini), която отваря врати през 1906г за деца на бедни семейства от Сан Лоренцо, се събират ученици на възраст от 2 до 7 години. Убежденията на М. Монтесори по отношение на хетерогенното възрастово групиране на децата са свързани с дълбокото ѝ вярване във взаимното обучение на децата и ролята на по-големите ученици като предаващи своя опит на по-малките. В Монтесори училищата групите от деца се организират по следния начин:

- първата група Монтесори нарича „Nido“ и тя обхваща деца на възраст между 0-1 години;
- втората група е от деца на възраст 1-3 години или „the infants“;
- третата група са децата от 3-6 години- „casa dei bambini“;
- четвърта група – включва 6-12 годишни деца;
- пета група – включва 12-15 годишни деца;

Предпоставките за успешна работа със смесена възрастова група, основни в теориите и методът на Монтесори, са свързани със:

- Специфичното групиране на децата според сетивното им развитие;
- Организация на учебната среда и дидактичните материали, задоволяващи потребностите на „абсорбиращия ум“ (the absorbent mind);
- Ролята на възрастните при работата с децата- т. нар. „директори“ (directress) на обучението, в смисъл на даващи насока при овладяване на познанието; теорията за свободата на индивида в процеса на обучение;
- Поетапност на обучението;

Според проф. Г. Бижков [1] **„Петер Петерсен“** е най-високият връх в развитието на реформаторската педагогика в Германия. Възгледите на П. Петерсен за образованието в духа на реформаторската педагогика намират решение в разработената от него педагогическа система, която включва:

- Детска градина;
- Опитно училище;
- Семинар за подготовка на учители;
- Изследователска лаборатория;

Тази система той успява да изпробва и реализира в практиката, а трудът, в който се съдържа тя става известен под името „Малък Йенски план“.

П. Петерсен, изхождайки от своето убеждение, че смесената по възраст група предлага много повече на децата в изпълнението на дейностите и по отношение на общуването и взаимодействието, предлага следната схема от групи:

Таблица 1

Клас	Групи	Възраст
X	Младежка група	15
IX		14
VIII	Горна група - на големите ученици	13
VII		12
VI	Средна група	11
V		10
IV		9
III		8
II	Група на малките	7
I		6

В седмичния план за работа централно място заема педагогическата ситуация, до чието решение се достига чрез групова работа, ръководена от един ученик. Груповата работа по постижения е друг основен акцент в седмичния план на П. Петерсен. Впечатление прави вътрешната диференциация на конкретната групова форма на работа по няколко признака:

1. Групата се състои от участници на различна възраст;
2. Групата се състои от участници на различна възраст със сходни равнища на постижения по определени предмети от различните по-горе описани по схемата групи;

Проектно-базираното обучение е друга характерна черта в педагогическата система на П. Петерсен. Подгрупи от 2 до 6 участника работят по определена тема, която взаимно са избрали. Разгръщането на проектната работа във времето, разпределението на задачите и начините на работа участниците сами планират. Резултатите се описват в определена тетрадка, която служи за основа на изработване на доклад, предложение и др.

Възгледите на педагозите-реформатори оказват влияние върху развитието на образователната система у нас. Идеите на М. Монтесори, застъпниците на художественото възпитание и трудовото училище намират своите последователи и в България в началото на XXв. До 1944-1989г в детската градина в България се е работило със смесена група деца на различна възраст- 3-7г. След политическите реформи България възприема светския образец на развитие. В образователен аспект и по-конкретно по отношение на предучилищното обучение и възпитание реформите обуславят облика на детската градина в почти съвременния ѝ вид. В детската градина се приемат деца от 3 до 7 год. възраст. Налага се вътрешна диференциация по групи според възрастта им. Детските градини са целодневни, полудневни, седмични и сезонни. Съществуват и такива, които са към заводи, предприятия и учереждания в отклик на нуждите на работещите.

Пламенен защитник на „малкия Йенски план“ на Петер Петерсен и застъпник на идеята за разновъзрастовото обучение у нас е проф. **Найден Чакъров** (1907-1990). Според Е. Събева той вижда основното предимство в естественото възникване на разновъзрастовата група като „умален модел на жизненото общество“ [3].

Днес в България съществуват детски градини, които работят по метода на Мария Монтесори и такива, които възприемат и прилагат педагогическите възгледи и идеи на Рудолф Щайнер, но повечето от тях са предимно частни.

Смесената възрастова група в детската градина обаче е все по-често срещана форма на организация на децата особено в по-малките населени райони. Демографски продиктувана и необходима за съществуването на детските градини в тези райони форма, тя представлява предизвикателство за практикуващите учители.

С цел изследване конкретните трудности пред учителите, работещи с деца в смесена възрастова група в детската градина, бе проведена анкета с 60 учители на подобни групи в предучилищна възраст в област Русе и област Силистра. Впечатление прави, че нито един от анкетираните учители не е участвал в квалификация във връзка с работа с деца в смесена възрастова група. От общия брой на анкетираните на въпроса „В какво се изразяват затрудненията ви при работата в смесена възрастова група?“, повече от половината анкетирани са посочили „в организацията на режимните моменти“ и „в липсата на конкретни методически указания“, а една трета споделят- „в липсата на конкретни разпределения“.

За трудностите и предизвикателствата в учебно-възпитателния процес редица учители споделят мнението на С.С. от област Силистра: „В смесена група трябва да планираш диференцирано както по възрастов показател, така и според нивото на развитие на децата в групата. Трябва да прилагаш в работата си голяма вариативност..... Липсата на разпределения не бих казала, че е затруднение, ние си имаме ДОИ и Програма, по които да планираме, но методически указания- да. След толкова иновации в ПУП, нови технологии на преподаване, нови подходи, методи на работа- специално в смесените групи по-добре би било да има някакви методически указания. Занималните ни са достатъчни, но броят на децата е много. Най-добре да се работи с 12-15 деца. За да може да се прилага и по-често индивидуалния подход... Има нужда и от помощник възпитател в смесените групи. Така резултатите от възпитателно-образователната работа ще са по-добри, а качеството на работа по-високо.“

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването на проблема за работа с хетерогенна възрастова група в детската градина е актуална необходимост, следствие от демографските промени и наложилата се практика в определни населени райони у нас. Липсата на методически разработки по темата и предизвикателствата пред учителите в реализацията на учебно-възпитателния процес в тези групи, определят същественото значение и нужда от по-задълбочено изследване и практическо разрешаване на очертаваните се трудности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бишков, Г. Реформаторска педагогика, София, Просвета, 1994
- [2] Колев, Й. История на педагогиката и българското образование, Шумен, 2005
- [3] Събева, Е. Социалновъзпитателни приоритети на смесената възрастова група, Пловдив, 2005

За контакти:

Галина Георгиева, Катедра „Педагогика, Психология и История“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, email: galina_bg_cl@yahoo.com

доц. д-р Виолета Ванева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, E-mail: vilivaneva@abv.bg

Проблемът за детската самооценка – хронологичен поглед

Цветана Иванова

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

Abstract: Problems with self-start at an early age when young children learn to communicate and difficulties with the perception of your own self. Hit the road in the society, the child compares with others, accumulate experience and looking for their place in society.

Key words: Self-assessment, communication, children, early childhood, preschool education, self-knowledge

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът за детската самооценка в периода на предучилищното детство е широко дискутиран, но не и изцяло изчерпан и разрешен от педагози и психолози в насока проучване на детската психика, опознаването ѝ и опазването ѝ.

Самооценка е стъпка в развитието на самосъзнанието, което е предпоставка за реализацията на самия човек, неговата физическа сила, умствени способности, действията, мотивите и целите на неговото поведение, отношението му към околната среда, другите хора, към самия себе си, както и оценъчно отношение към тях.

Самооценката – това е основна характеристика на личността, нейното ядро. Самооценката включва оценка на самия себе си, своята дейност, своите постижения в групата, своите собствени отношения към другите членове. Съдържанието на самооценката е сложно, защото самата личност е многоаспектна. Процеса на установяване на самооценката не може да бъде ограничен, защото личността постоянно се развива, а следователно, променя се и собствените представи, разбирането за себе си, емоционално-оценъчното отношение към себе си. Всичко това води към промяна в начина на изразяване на самооценката, съдържанието, мярката на нейните участия в регулацията на поведението [7].

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Теоретични подходи при изучаване на самооценката.

Проблемът за възникването и развитието на самооценката е един от централните проблеми за формирането на личността, който е отразен в много документи, както в нашата, така и в чуждестранната литература. Особено значение имат проучванията през последните десетилетия, но търсейки корените на първите теории, се установява, че те се зараждат едва в края на 19 век.

Често самооценката се счита само като компонент на емоционално-ценностното отношение към себе си. Така, например, У. Джеймс разбира самооценката като удовлетворение или неудовлетворение към себе си и пръв разработва проблема за „Аз“-а. Рут Уайли, най-авторитетната авторка в американската психология, вярва, че в основата на емоционално-оценъчните отношения могат да лежат несъответствията между самооценката на индивида и неговата оценка от страна на другите. Тя разглежда този въпрос от гледна точка на функционалното и адаптивното обучение и се опитва да установи причините за това явление.

Когато Ч. Кули създава своята теория за „Огледалното Аз“ в началото на XX век, той счита, че под влиянието на оценката и мнението на околните за индивида се осъществява формирането на „Аз-образа“. На по-късен етап възниква идеята, че това се осъществява в рамките на определена социална група и е израз на груповото „Ние“ в концепцията на Дж. Мийд смята, че всеки индивид, принадлежащ

към определена социална група, търпи влияние от нея и приемайки реакциите на другите по отношение на дадена дейност [9].

Още Фройд посочва, че човек се ражда без усещане за себе си и в по-късен етап на ранното детство се оформя индивидуалността и Аз – идеалите под въздействието и контрола на родителите. Фройд и неговите последователи третираят самооценката като функция на цялата личност и свързват нея с ефективно-потребностната сфера на индивида. Те вярват, че самооценката – това е механизъм, осигуряващ изискваните потребности на индивида към себе си с външните условия, т.е. максимална ориентация на индивида със заобикалящата го социална среда.

Такова разбиране на самооценката е изключително едностранно и противоречи на позицията за активност на индивида в неговото взаимодействие с околната среда; и второто възражение е свързано с факта, че нео-фройдистите разбират социалния свят като враждебен човек и цялата личност, вътрешната енергия се използва, за да се предпазят от вредните въздействия на околната среда. В частност, това може да се види в творбите на Ерих Фром, който вярва, че оценката на другите се явява функция на отношението към себе си, т.е., уважение към хората в индивида се увеличава, ако те се държат към него положително и са по-малко склонни към защитно поведение и обратно [7].

Въпреки това, в някои проучвания е получен противоположния извод: колкото по-ниска е самооценката на индивида, толкова по-важно е положителното мнение на другите, и така високо ще ги оценяват. От друга страна, хората с високо самочувствие имат много по-малка нужда от одобрението на другите, по-малко се влияят от тяхното мнение, следователно, ниско ги оценяват. Повлиян от теорията на Фройд, Е. Ериксон предлага своето виждане за развитието на личността. Ериксон определя самооценката като критерий, чрез който се определя идентичността на личността.

Р. Бърнс счита, че един от компонентите на „Аз-концепцията“ за човека е самооценката. „Аз-концепцията“ – това не е толкова констатация, описание на собствената идентичност, но и съвкупност от оценъчни характеристики и свързаните с тях преживявания. Самооценката - това е ефективната оценка на представата на индивида за себе си, която може да има различна интензивност, като конкретни черти на „Аз“ образа могат да изразят повече или по-малко силните емоции, свързани с неговото приемане или осъждане [9].

По този начин, всеки опит да се охарактеризира даден индивид съдържа оценъчен елемент, определим от общоприетите норми, критерии и цели, представени нива на постижения, морални принципи, правила на поведение, и т.н.

Позовавайки се на социално ориентирания възглед на човешката природа, Р. Бърнс и други автори изолират следните важни моменти за разбирането на самооценката:

1. Важна роля във формирането на самооценката играе съпоставянето на образа на реалния „Аз“ с образа на идеалния „Аз“, т.е. представянето на това, какъв човек искаш да бъдеш; според концепцията на У. Джейм за актуализация на идеалния „Аз“;
2. Факторът, свързан с интериоризацията на социалните реакции на индивида, т.е. човек е склонен да оцени себе си така, както, по негово мнение, го оценяват другите;
3. Формирането на самооценката е в това, че индивида оценява успешността на своите действия и прояви, чрез призмата на своята идентичност, хората за най-голям успех в обществото избират определено нещо и именно него правят добре.

Според избраните моменти, самооценката, независимо от това, какво лежи в основите ѝ, дали е собствената преценка или интерпретация на преценката на

другите хора, индивидуални идеали или социокултурни стандарти, винаги носи субективен характер [7].

Така ние виждаме, че жизнените обстоятелства дават възможност за постоянно изменение на самооценката, нейното подсилване, т.е. да бъде средство за самоутвърждение. Всичко това води до промяна в съдържанието, начина на генериране на самооценката и мярката на нейните участия в регулацията на поведението. За това намираме потвърждение в много автори.

2. Проблемът за детската самооценка.

Анализът на литературата показва, че преобладаващо място в изследването на собственото развитие в предучилищна възраст е заета от научни изследвания в областта на психологията, което може да се превърне в теоретични основи на педагогическото изследване. За съжаление в предучилищната педагогика не са представени съдържание, инструменти и методи на обучение за самооценката при деца, което е съществена задача на подготовката на децата за училище. Литературата адекватно представя самостоятелно обучение по проблемът, а проблема на формирането на самооценката като че ли е крайно недостатъчен, което налага неговото проучване и изследване в предучилищна педагогика.

Налице е противоречие: от една страна, в психологическите изследвания, за да докаже възможността за формиране в децата от предучилищна възраст самостоятелна адекватност на своите действия и резултати, а от друга страна, тези функции не се използват в педагогическата работа с деца в детската градина. Една от причините за тази ситуация е липсата на теоретична методическа помощ на учителя. Тази ситуация е причина за липсата на развитие и изграждане на самооценката при деца, което има отрицателно въздействие върху успешното обучение в училище [2].

В проучванията на много учени е показано, че още в ранните стадии на онтогенезиса човек има нужда от психологическо жизнено взаимодействие с други хора. В ранните етапи от развитието на детето от общуването с възрастните се поставят основите на цялостната му структура в света на социалните отношения, собственото „Аз“, формирането на самопознанието, самоотношението. От своя страна общуването в детската група като социално-психологическа реалност и включено в конкретни обстоятелства е свързано с развитието на обществото и социалния статус. Реализацията на социалният статус е социалната роля на групата, която тя разработва и изпълнява по отношение на други социални общности [1].

Много деца още в ранна възраст бележат своите успехи или неудачи в дейностите със съответни емоционални реакции към тях. Повечето деца в тази възраст просто констатираат достигнатия резултат; някои възприемат успеха или неуспеха, съответно с положителни или отрицателни емоции. В тази възрастова група се наблюдават първите прояви на самооценката, и в основни линии след успех в определена дейност. Детето не просто се радва на успеха, но проявява своевременно чувство на гордост, преднамерено, съзнателно и изразително демонстрира своите достойнства. Въпреки това, дори такава елементарна самооценъчна реакция в тази възраст все още се среща изключително рядко [5].

Ив. Бончева прави обширен обзор на предучилищната възраст, където установява, че в детето вече може да се наблюдава масовата реакция на успеха и неуспеха, очевидно, свързана със самооценката. Съответните резултати от дейностите детето възприема като зависими от неговите способности, резултатът от собствените им дейности се съотнася с личните възможности и със самооценката. Самооценката на детето, осъзнаването на предъявените към него изисквания се проявяват между петата и седмата година въз основа на сравнението с другите хора [1].

Проучванията в литературата показват, че предучилищната възраст в процеса на общото психическо развитие и самооценката в частност, има равномерност, без скокове и кризи. В това време възниква постепенно натрупване на психически качества, осъзнаване на собствените психични свойства, които подвеждат децата към сложните моменти на тяхното развитие в подрастваща възраст. По този начин, данните от периода на количествените и качествените усложнения, уточняват представите за собственото „Аз“. В хода на социалното и индивидуалното развитие на детето, в процеса на социализация се осъществява разбирането и оценяването на различни характеристики [8].

В чуждестранната и в нашата литература са налице много изследвания върху проблемът за формирането на самооценката в различни видове дейности. Много автори отбелязват, че отношението към учебните дейности и оценката на постиженията в тях, зависи от изграждането на цялостния образователен процес: методите и техниките на обучение, личността на учителя, на родителите и др. В допълнение, от самооценката на учебните дейности зависят и самооценките в другите видове дейности, самооценката може да доминира в качеството си на доминиращ мотив на дейностите и поведението на децата [5].

П. Калчев отбелязва особеностите на оценените дейности на учащите се деца, която се състои в това, че те отчетливо се стремят да преоценят своите учебни и други дейности, както и индивидуалните си качества и характеристики на личността им. Тази тенденция може да се дължи на факта, че децата от предучилищна възраст се опитват да получат одобрение на своите постижения, да отговорят на социалните очаквания на възрастните. Желанието да бъдат като всички останали възниква от много условия, характеристиките, на които могат да бъдат проследени в групови методи на работа с децата, където индивидуалността се губи и изпъква желанието да се впишат в обществото на себеподобните си [3, 4].

Увереността или неувереността в себе си се развива в детето под влияние на оценките на околните възрастни и резултатите от собствените дейности, а когато определена самооценка има подкрепата им в децата възниква потребност за нейното съхранение. Израз на тази нужда се явяват стабилните нива на претенциите. Както е показано в работата на Р. Стаматов, именно чрез нивото на претенциите, децата при всяка оценка окуражава относително на техните знания и умения, възможности да сравнят собствената си оценка. Съотношението на самооценката и нивото на претенциите дава възможност на детето да признае своите успехи, неуспехи, и да съпостави желаните с реалните резултати. При много голямо несъответствие между нивото на претенциите и самооценката, децата не осъзнават истинските причини за своите неуспехи, обвиняват в това всеки, освен себе си [6].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на този материал може да се каже, че самооценката – това е отношението на индивида към себе си, които се развиват постепенно и придобиват привичен характер. Самооценката е отражение на степента на развитие в индивида на чувства като самоуважение, чувство за собствена стойност и позитивно отношение към всичко, което е в обхвата на неговото „Аз“. Отношението към себе си, т.е. самооценката се формира през първите 5-9 години от живота. Именно в семейството децата първо откриват обичат ли го, разбират ли го, приемат ли го такъв, какъвто е, съпътстван с успехи и неуспехи. В предучилищна възраст процеса на установяване на самооценката продължава и завършва до формирането ѝ като устойчива и постоянна.

Особеностите в развитието на детската личност създава благоприятни условия за положително въздействие, защото децата се стремят да имат положителна самооценка, признание от страна както на възрастните, така и на връстниците.

Целта на разкриването на проблемите на детската самооценка, въз основа на показани резултати от много педагогически практики, е в децата да се намали обективната трудност в установяване на съответствието между желанието да бъдат добри и реалното поведение. До голяма степен това се обяснява с индивидуално-типичните и възрастовите особености в развитието на децата в предучилищна възраст.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бончева, Ив., Психология на детското развитие, изд. Славена, 2013.
- [2] Георгиева, С., Феномени на възпитанието, Примакс, Русе, 27-31, 2010.
- [3] Калчев, Пл., Самооценка и междуличностно сравнение в групата. Българско списание по психология, 1994, бр. 1, с. 3-15.
- [4] Калчев, Пл., Междуличностно сравнение и самооценка на способностите в обучението. Педагогика, 1991, N 6-7, с. 3-14.
- [5] Пиръов, Г., Желев, Ст., Детска и педагогическа психология. Народна Просвета, 1976.
- [6] Стаматов, Р., Детска психология. Пловдив, Хермес, 2000.
- [7] Стаматов, Р., Минчев, Б. Психология на човека. ИК "Хермес", Пл., 2005, 119.
- [8] Стоименова, В., Оценката-технологичен модел за самооценка, 1999.
- [9] Христоматия по психология на познанието (Съставител - Андреева, Л.). С., 2001.

За контакти:

Цветана Христова Иванова – докторант към катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", месторабота – ЦДГ „Пролет“ гр. Русе, тел. 0898712407, E-mail: cveti_73@dir.bg

доц. д-р Соня Георгиева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: sonia1956@abv.bg

Урока по „Човекът и обществото“ – запознаване с друга религия, етнос и общество

Сайлин Тунаева Велиева

научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева

Abstract: Lessons "Man and Society" - meet other religion, ethnicity and society. In the course "Man and Society" students are introduced to different religions, ethnicities and traditions, lifestyle and culture around the world. There he realized the connection information, understanding, understanding between students and different cultures, giving knowledge of the different religions, ethnicities and their rituals. The report marked a few facts about a closed community (part of which is my family) with an unrecognized religion called Alea.

Key words: religion, ethnicity, community, education, knowledge, lesson, students.

ВЪВЕДЕНИЕ

„Учебно-възпитателната работа по “Човекът и обществото” е своеобразна и динамична. Тя се съобразява с неповторимите условия в личностното развитие на учениците, с техния специфичен опит, със степента на възприемане и осмисляне на информацията за обективната действителност, и на ориентирането им в природните, и социални явления.“ [1, с.149] Именно в учебната дисциплина „Човекът и обществото“ учениците се запознават с различните религии, етноси и традиции, свързани с бита и културата по целия свят. Там се реализира връзката, информацията, разбирането, осмислянето между учениците и различните култури, давайки знания за съществуващите различни религии, етноси и техните обреди. В докладът се маркират някои факти за една затворена общност (част от която е и моят род), с непризната религия наречени алеани.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Кои са алеаните, каква е тяхната история, кои области населяват?

Алеаните или още наречени *алеви*, *къзълбаши* са представители на проходащата българската хуманитаристика и на хора с интерес към старинните и местните обичаи, население - говорещо турски език, но отличаващо се от общата маса турци по начина на живот, обичаи и религиозни традиции. Името *къзълбаши* (от турски: *kızılbaş*, *червеноглав*) идва от дванадесетте червени ленти, които ранните къзълбаши поставяли в чалмите си.

Първото изследване, правещо опит да изясни произхода на къзълбашите в България, е издадената през 1914 година „Народна вяра и религиозни народни обичаи“ на Димитър Маринов. „Основавайки се на някои сходства в обичаите на къзълбашите и съседното българско население, се стига до извода, че те са потомци на насилствено ислямизирани богомили.“ [3]

Алевиите, наричани също алиани, са етно-религиозна група, които се смятат за мюсюлмани, но са разглеждани от сунитите като еретици поради култа им към Али ибн Абу Талиб и семейството му и особените им обичаи и ритуали. В някои отношения алевиите са по-близки до шиитите, но сравнително изолираното им съществуване в продължение на векове ги е обособило от основните шиитски общности. Те не посещават джамии, защото в тях се преподава ортодоксалният сунитски ислям, а и защото на входа на джамия в Кербела в Ирак е бил убит от мюсюлмани-сунити един от техните най-почитани светци, Хюсеин - внук на пророка Мохамед и син на имам Али и Фатима. Като следствие на това, те са се образovali само в рамките на общността си, и това е довело до съхраняването на вярата и обредността им през вековете. Интересно е да се отбележи, че не спазват мюсюлманския пост оурч, нямат забрана да не ядат свинско месо, жените се смятат за равностойни с мъжете и участват задължително в ритуалите. Палят свещи в

храмовете си, в които има изображения на светци. Не изпълняват намаз по 5 пъти на ден.

Алевиите могат да станат членове на джема (tarikāt). След като сключат брак, станат побратими (kafadar) и минат през обряда „тариќ“ — ритуален бой с пръчка (боят с пръчка не е характерен за къзълбашите в Източните Родопи). Джемът се възглавява от баба — уважаван от всички и грамотен мъж, чийто мандат е пожизнен и не се унаследява. Изборът на баба е на демократичен принцип, избира се от активните членове на джема. Без разрешението на бабата не се провеждат семейни празници, не се строи къща, не се напуска селото. Това условие е нужно не за да упражни той деспотизма си, а за да може джемът да помогне на семейството. На свой ред всички членове помагат на бабата в земеделската дейност. [по 5]

Побратимяване (kafadar düğünü) се извършва между две семейства на младоженци, които се уважават. Те избират един свой роднина за духовен наставник (mürşit). Той ги обучава на необходимите молитви, начина на провеждане на ритуала и характера на техните бъдещи взаимоотношения. Двете семейства никога не трябва да се карат и връзката им трябва да е по-силна от роднинската. Обредът представлява духовна „сватба“ и се извършва в четвъртък срещу петък (свещения ден за мюсюлманите) или в неделя срещу понеделник (начало на седмицата като добра поличба). [пак там]

Къзълбашите пеят в своите нефеси за Али, за светците, за дърветата, за множества мистични неща, които трудно обясняват, за свършената любов - ашќ, за еренлер- посветените в тайно истинно учение.

Религиозните сбирки на джема се провеждат нощем на запалени свещи под съпровода на струнния инструмент балама и точно определен брой чашки с ритуален алкохол - дем. По време на обредите мъже и жени заедно играят древни танци, наречени семах. Нощните сбирки са най- съкровени действия на алеаните, а семахът най- силната и искрена форма на молитва. Цялата вечер в джема протича под ръководството на дѐде - религиозен и светски водач на общността. Неговата дума е закон. В джема всеки има определена роля и задачи за вършене.

Членовете на джема имат специфични задължения. „Пабъчъ“ подрежда обувките на членовете по време на сбирката. „Атешчи“ запалва и поддържа огъня в стаята. „Саќа“ доставя водата за готвене и пиене. „Гъозчи“ са наблюдатели, които предупреждават за външни хора и предотвратяват неприятности по време на сбирката. „Хадъм“ приготвя и поднасят ястията и напитките. „Саќи-и баба“ налива ракията. „Къоше ихтиярларъ“ са възрастните почетни членове, които не изпълняват никакви задължения, но образуват съвет. Един от тях е „тариќчи“, който носи свещената дюлева пръчка — символ на сабята на Али. Изкусен музикант, наречен „заќир“, започва религиозните песни „нефес“ и танца „семах“. При някои този танц е придружен от т.нар. „образа на дървиш“, който изпълнява традиционния танц на дървишите от град Коня, в Турция. [по 5]

„Когато танцуваме семах, ние се въртим около себе си и другите, както Земята се върти около оста си и около Слънцето.“ [5]

Алеанските култове имат много общи черти с българските вярвания. Най-важният култ е към Али ибн Талиб (Hz. Ali) - явява се еталон на свършена и свръххуманна личност, мисрoсъздател, вечно съзерцаващ хората невидим Бог, присъстващ сред тях във всеки миг; светец; спасителят. Неговият образ при българите е превъплъщен в образа на Исус. Другите значими култове са към пророка Али и неговото семейств. Като символ на това вярване се разглежда човешката ръка, чиито пет пръста олицетворяват: палецът-Мохамед, показалецът-Али, средният-Фатима, безименният-Хасан и кутрето-Хюсеин. Затова алевиите държат много на семействата си. Вярването в Теслис- означава възприемането на троицата- Аллах, Мохамед и Али в неделимо и единно цяло. Култът към 12- те имама, а имамите са съответно Али, Хасан, Хюсеин и потомците по линията на

Хюсеин са свръххуманни, великодушни, уравновесени, дълбоко набожни, благочестиви личности, усвоили знанието, занимаващи се с въпросите за вярата. Приема се, че всичките са умрели от насилствена смърт, което отваря врата към култа на мъченичеството.

„Алевийската обредна система се подчинява на аграрния цикъл и включва много празници като Кьофюр и Хъдрелез (Гергьовден), Пеперуда (за дъжд), Илинден, Ашуре (пост, различен от Рамазана и е траурен празник), Харман тавъ (благодарност за реколтата), Саяджи (за плодовитост и здраве), „Газилер халвасъ“ (празник, за тези, които загинали във войната), Кърклар или Невруз (в чест на 40-те шиитски апостоли), Тодоровден. Някои от тези празници запазват не само християнското име и дата на провеждане, но и езическата семантика, възприета и от християните. Те са свързани с ритуално преобличане и смяна на идентичността (маскиране) допреди няколко десетилетия.“ [6]

„Алевийската теология е силно повлияна от хуманизма и унишерсализма. Основни верови принципи на алевийците са:

- любов и уважение към всички хора („Най-важното нещо не е религията, а да бъдеш човек“);
- толерантност към другите религиозни и етнически групи („Ако си наранил друго, никаква полза няма от ритуалните ти молитви“);
- уважение към труда („Най-големият израз на вярата е да се работи“).“ [6]

Водещо правило при тях е : Бъди господар на езика, ръцете и кръста си!, което означава: Не лъжи, не кради и не прелюбодействай!

Най-големият символ на алевийците е сабят на Али, наречен Зюлфиляр - двуостър меч. Повечето хора разпознават къзълбашите по този меч - сабя, като носят своята вяра под формата на гerdанче, гривна или пръстен със символа сабя.

По данни на Национален статистически институт днес в България живеят около 53 000 алеани, които се намират главно в Лудогорието и Източните Родопи. [4]

Къзълбашите в България се разделят на три основни групи. Най-голямата включва привърженици на бекташкото течение на *бабаите* (наричани са също и *пазартели*), които живеят както в Североизточна България, така и в Източните Родопи. Привържениците на течението на *челебиите* (наричани също *чаршамбалъ*) живеят главно в Североизточна България, с най-голяма концентрация в района на Кубрат. Третата група има различен произход, тя включва последователи на шейх Бетредин Симави, които по-късно са започнали да се наричат къзълбаши, и е концентрирана главно в района на Казанлък. [по 2]

Освен в България алеани има и в Турция. Те населяват 1/3 от територията на държавата. Те живеят предимно в градовете Хаджибекташ, Ескишехир, Амасия, Истанбул и др. „В същото време къзълбашите (алевиите) в Турция и на Балканите са наричани още бекташи - название, което свидетелства за обвързаност с Бекташиятският орден.“ [2, с. 20] „Този орден е създаден от личност - Хаджи Бекташ Вели, чието име става крайъгълен камък на тази традиция и утвърдил се с оформянето на завършения облик на бекташизма, който и след смъртта на светеца Али се превръща в легендарна личност, продължаващ и развиващ хетеродоксен ислям.“ [2, с. 124-125]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Алевиите са затворена общност и усърдно крият ритуалите си. Знае се, че са мистици и вярват в личното общуване с Бог чрез състояние, близко до транс, не използват традиционната ритуалност на исляма, а почитат гробници на алевийски светци (турбета) с курбани, дарове, свещи, вино и ракия, музика и танци. Почитане на текетата - средища на вярата, оглавявани от духовни учители дервиши, наречени обикновено „баба“. След смъртта на мнозина личности били погребани в гробници- турбета и почитани от алианите като светци. Сред най- известните са

тази на Демир баба при Свещари, на Аязалъ баба край Оброчище, на Отман баба край село Текето, Хасковско. В тюрбетата и сега ходят за лек и помощ не само алеви, но и ортодоксални мюсюлмани, християни и роми. Алевиите имат собствени ритуали и молитви при влизането в храмовете в тюрбетата, които стриктно спазват.

Когато познаваш религията, етнос, културата, вярата и разбиранията на другия до себе си, на този с когото живееш в един и същи град, село, на една и съща улица, с когото работите заедно всеки ден, с когото учите и сядате на един чин, тогава ще разбереш постъпките му, ще бъдеш толерантен към обичаите и обредите му, ще почерпиш знания, умения и култура, която могат само да те обогатят и зарядят положително. Мястото в началното училище, където тези знания могат да се кажат, обяснят и разберат са именно в урока по „Човекът и обществото“.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Дончева Ю., Интегриране на информационните и комуникационни технологии в обучението и познавателното развитие на учениците в урока по „Човекът и обществото“. В: сборник научни доклади „Електронното обучение в образованието - алтернатива или интеграция?“, София, 2013
- [2] Граматикова Н., Неортодоксалният ислям в българските земи. Минало и съвременност., 2011г
- [3] Маринов Д., Народна вяра и религиозни народни обичаи, www.refikengin.com/gelenler/068.DOC
- [4] Национален статистически институт <http://www.nsi.bg> (месец март, 2014)
- [5] Интервю от Мехмед Нурединов (прадядо ми)
- [6] Wikipedia www.bg.wikipedia.org/wiki/Алеви (месец март, 2014)

За контакти:

Сайлин Велиева, специалност *Предучилищна и начална училищна педагогика*, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: geminij_92@abv.bg

гл. ас. д-р Юлия Дончева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 201, E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg

Изучаването на природните феномени на България в урока по Околен свят

Светлана Димитрова

научен ръководител: гл.ас. д-р Юлия Дончева

Abstract: the study of the natural phenomena of Bulgaria in the lessons: One of the main characteristics of the discipline..... is that it is a link between the pupils and the world around them. However, do we know how children actually realize the nature and its phenomena? The current paper is an overview of a way in which we may present the landmarks to the pupils.

Key words: nature, nature phenomena, landmarks, patriotism, national pride

ВЪВЕДЕНИЕ

„Околен свят“ е интегрална по своя характер дисциплина, която поставя основите на предметите „Човекът и природата“ и „Човекът и обществото“. Една от целите на обучението е запознаване на учениците с границите и природните богатства на България. Постигането на тази цел възпитава у учениците чувство за национална гордост и патриотизъм. Чрез запознаването им с природните ни забележителности формиране у тях по-ясна представа за страната, в която живеят. Настоящата публикация ще разгледа именно една такава природна забележителност, наречена „енергийният триъгълник на Родопите“.

„Учебно-възпитателната работа по „Човекът и обществото“ (бел. авт. „Околен свят“) е своеобразна и динамична. Тя се съобразява с неповторимите условия в личностното развитие на учениците, с техния специфичен опит, със степента на възприемане и осмисляне на информацията за обективната действителност, и на ориентирането им в природните, и социални явления. Чрез педагогическите си въздействия по учебната дисциплина, учителят извежда жизненият опит на децата от състоянието му на преднаучна и предтеоретична разпокъсаност и несистематизираност до познавателна и интелектуална готовност за усвояване на социалните науки в средния курс.“ [1, с. 149]

ИЗЛОЖЕНИЕ

В полите на китния планински масив Родопите са разположени три големи върха с приблизително еднаква височина, които сякаш се оглеждат един в друг – връх Белинташ, връх Караджов камък и връх Кръстов. От времето на траките те са били древни светилища, които отразявали трите свята: на живите, на мъртвите и на боговете. Всъщност, енергията, излъчвана от тези места е толкова силна именно поради факта, че са такива. Тук идват екстрасенси от цялата страна да се зареждат с нови сили.

За да бъде представен по-обстойно този природен феномен ще разгледаме поотделно трите върха, които го образуват.

Връх Белинташ е светилище от времето на каменно-медната епоха, 5 хилядолетия пр.хр, което го прави по-старо от Перперикон. В превод името му означава „бял, добър камък“ или „камък на знанието“. Белинташ е обвързан с легендата за потопа. Смята се, че именно тук е акустирал Ноевия ковчег след Потопа и като доказателство се сочат халки по скалите, на които корабът е бил вързан. Съществува и теория, според която, поради разположението си, Белинташ е естествена астрономическа обсерватория от времето на траките. През 1986 година се забелязва небесна карта в знаците на платото. В издълбаните в скалите щерни (ями за събиране на дъждовна вода) се виждат прибори за определяне местонахождението на звездите. Има също хипотеза, че Белинташ е център на космическия туризъм и издълбаните щерни може да са имали чисто техническо

значение за излитането на космическите кораби. [4] По време на международна научна конференция на уфолозите през 2001 година редица специалисти определят Белинташ като междинна космическа площадка на неидентифициран летящ обект (НЛО). През 90-те години мястото нашумява с честите посещения на екстрасенси от България и чужбина, които го използвали, за да се "заредят" с космическа енергия.

„Върху самата скала има странни групи от кръгли отвори и улеи, които наподобяват съзвездията Малка и Голяма Мечка, Лъв и Орион.“ [2] „Слънцето и Луната се отразяват точно в двата кладенеца в определени дати от годината. В самото начало на Белинташ върху скала са издълбани знаци, приличащи на указател. Наложени на съвременната карта, те маркират точно копмплекса от светилища в тази част от Родопите – Долнослав, Драганица, Белинташ, Караджов камък, Кръсова гора.“ [2]

В началото на скалния масив се извисява обърната на юг ерозираща скала с форма на човешко лице, напояща на египетския Сфинкс. Монументът е наречен "Стражът на светилището". И днес очевидци разказват, че в нощта над мистичното светилище често е забелязван странен припламващ огън с прелитащи големи светещи кълба в посока към Кръстова гора.

Съществува легенда за зазиданата златна колесница на Александър Македонски, която била от чисто злато и тежала около 800 килограма. Провокирани от нея, местни иманяри ходили при Ванга, за да търсят съветите ѝ. Пророчицата ги предупредила, че 8 души ще загинат, докато се разкрие истината за тайните съкровища на Белинташ. Заплахата на Ванга обаче не спряла изкушенията. Хората от съседните села разказват, че много иманяри намерили смъртта си, докато копаели скалните дупки в околността. Преди години пък двама души били покосени от мълния на път за върха. По гладката повърхност на платото са съхранени стотици култови ямки, други елементи с култово предназначение и неразгадани знаци. През 1972 година е открита първата ясна следа, доказваща, че Белинташ е древно светилище на бог Сабазий. На уникалната сребърна плочка, изобразяваща тракийския бог на вечния кръговрат в природата, седнал на трон и заобиколен от змии, попаднал обикновеният овчар Киро Караджов. Той умира едва на 39 години при странни обстоятелства. Роднините му свързват смъртта му с находката и я продават на иманяр. Той пък е заловен от полицията и я предава в полза на държавата. [по 2]

Другият връх - Караджов камък е високо скално плато със стръмни, почти отвесни скали. Съществува космическа теория, според която извънземните са спуснали този голям камък от космоса и той се е заклешил между двата рида и е част от извънземна инфраструктура. Изглежда, че голямата гранитна скала всеки момент ще се търкули по стръмния склон, но това не се случва вече хиляди години, сякаш някаква странна енергия го крепи. Мястото е защитена територия, където могат да се срещнат редки животински видове като скален орел, черен щъркел, сокол скитник, диви кози и други. Камъкът е наречен на Караджа войвода, защитник на местното население от набезите на турците. Легендата разказва, че войводата се е криел в трите пещери под възвишението. Веднъж видял как башибозуци отвели млада девойка, наречена Драгана на отсрещното възвишение и се гаврели с нея до смърт. Оттогава мястото носи името връх Драганица. Разгневен от видяното, Караджата събрал четата си и отишъл да търси възмездие. Избил 25 османлии, а един оставил жив да се върне при валията на Пловдив и да му каже, че българите от Станимашко вече няма да търпят башибозуците. В отговор обаче турци обсадили скалата и след неравен бой Караджа войвода паднал мъртав. Оттогава камъкът носи неговото име. Говори се, че преди да умре войводата заровил голямо съкровище под камъка. Караджов камък символизира света на мъртвите, там са извършвани много жертвоприношения и култови ритуали. Местните жители свързват

мястото с негативна енергия и смятат, че дори и да бъде намерено някакво съкровище там то ще донесе лоша поличба. Местността, подобно на Белинташ е осеяна с ями, а гледката от върха разкрива прекрасен пейзаж чак до Тракийската низина – отсреща е Белинташ, а от другата страна Кръстова гора. До самият камък се изкачва по построена от планинари дървена стълба. [по 3]

Нима има българин, който да не чувал за Кръстова гора? Третият връх, който сформира този мистичен природен комплекс е може би най-чудотворното и загадъчно място в България. Още с името се загатва магическа християнска сила. Кръстова гора е място, избрано от Бога за благодатна помощ на тези, които търсят истината и правдата. Местността не само, че има формата на кръст, с размери 450 метра на 200 метра, но е и заобиколена от естествени пирамидални планински възвишения. През 15 век турските поробители съсредоточават действията си основно върху премахването на християнската религия. Историята свидетелства, че от Белово до Асеновград са били опустошени и опожарени над 200 църкви и 118 манастира. За да затвърдят исляма, турците зверски са се саморазправяли с българите. Който не приемал новата вяра, бил обругаван и обезглавяван. Когато турските орди дошли на Кръстова гора, поканили монасите и послушниците да приемат исляма, но никой не склонил. Всички до един били обезглавени по най-жесток начин, а манастирът бил опожарен. През 1933 година из родопския край се появил проповедника ясновидец Йордан Дренков, който поучавал християните как според възможностите си да разбират Божието слово и да живеят разумно и имал дарбата да открива свети места. С Божията помощ брат Йорданчо (така го наричали родопските християни) открил на това място необикновена сила, излъчвана от недрата на хълма, както и останки от голям манастир. Той започнал да изпраща там болни хора да преспиват, които чрез вяра и Божие благословение се изцелявали. Историята разказва, че през това време в България царувал цар Борис III, чиято сестра княгиня Евдокия се разболяла от неизлечима болест. Царят направил каквото не за да я помогне, но без резултат. Един ден той се обърнал към брат Йорданчо, който го посъветвал да заведе сестра си на Кръстова гора. Придружена от придворни хора княгинята отишла там и преспала, а когато на сутринта се събудила, била напълно здрава. „Как да се отблагодаря на Бога за тази милост?“ - се питал царят. Брат Йорданчо го посъветвал да издигне на това място метален кръст, който да тежи 33 килограма, колкото е броят на Христовите години. Решили да направят голям метален кръст, който да тежи 66 килограма – два пъти по-голям. Така през 1936 г. Кръстът бил изпратен с превоз до Асеновград и с каруца придружена от брат Йорданчо, военни и множество християни, бил закаран в село Червен. На сутринта носейки го на ръце хората потеглили за Кръстова гора. Там пристигнали чак след обяд. Тъкмо се чудели къде да го поставят, брат Йорданчо забелязал, че една християнка носела две гълъбчета в дар на Исус Христос. Той взел гълъбите, помолил се и пуснал едното гълъбче, което полетяло на изток и кацнало на близкото възвишение. Там поставили кръста. Пуснали второто гълъбче, то пък отлетяло на запад – в противоположна посока, и се спряло на скалата, зад поляната. Започнали да копаят там и открили Аязмото – изворче, от което бликнала лековита светена вода. От този ден християни и българо-мохамедани започнали да почитат светия кръст, посещавайки го редовно, и да пият от светената вода на аязмото, добивайки сила и изцеление. Първоначално отец Аринински – завеждащ манастира – смятал да изгради храма горе, където е кръстът. Но кръстът сам му посочил мястото, където трябва да се издига Покровът Богородичен. Една нощ както си стоял на поляната след богослужението, изведнъж просветнало. Помислил си, че някой закъснял посетител свети с фаровете на колата си. Но светлината не идвала откъм пътя, а откъм старото параклисче, където е сега новата църква. После голамо светец кълбо излизало оттам, завъртяло се и отишло горе до кръста и пак се върнало на същото място. "Ето къде трябва да е храмът „ - си казал игуменът. По

пътя за църквата били построени 12 малки параклиси на 12-те апостоли. На 22 Октомври 1994 г. кръстът от Кръстова гора е бил откраднат, народни пратеници посетили баба Ванга, за да разкрие истината около това лошо деяние. Нейният отговор бил, че Кръстът се намира в едно от съседните села и ще се намери. Така и станало – след седем месеца овчарят Алекси от село Белица го намерил в гората, докато пасял овцете си и го предал на църквата. Малко след възвръщането на кръста, на игумена била подхвърлена бележка, в която пишело: "Ние които посегнахме на кръста бяхме трима. Беди нападнаха семействата ни, двамата се споминаха. Не исках да ме последва тяхната участ. Върнах кръста и моля за прошка...". Кръстова гора не търпи посегателства. Друг интересен феномен е, че в Кръстова гора са намирани много камъчета с образи върху тях, най-често с изобразено кръстче. Също така интересно е и дървото на греха, което образува тунел, през който вярващите могат да минат и да се пречистят. Много може да се говори още за чудесата на това докоснато от Бога място – говорело се е преди и продължава да се говори и до днес [по 5].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучаването на природните забележителности на родното място е застъпано като цел в уроците по Роден край и Околен свят в първи и втори клас. В тази училищна възраст децата запомнят с лекота и им е най-интересно да се запознаят с природните чудеса на България, ако са им представени чрез нещо магично, мистично, чудотворно. Така завладян интересът на учениците ще се запази и развива напред. Опознаването на природата на родното място, а паралелно с това и с историята и културата, формира у учениците чувство за национална гордост и родолюбие.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Дончева, Ю., Интегриране на информационните и комуникационни технологии в обучението и познавателното развитие на учениците в урокът по „Човекът и обществото“, В: „Сборник научни доклади Електронното обучение в образованието – алтернатива или интеграция“, С., 2013.
- [2] Куманова Е., Р. Чернев, „Енергийният триъгълник на Родопите“, в. „Стандарт“, брой 7051, от 07.09.2012.
- [3] Една приказка в Родопите, 30.08.2013 г. <http://narisuvai.me> (месец март)
- [4] Конкурс за пътеписи 2012: Зеницата на Вселената (пътепис за Белинташ) <http://www.razhodka.com> (месец март)
- [5] Кръстова гора. <http://www.crossforest.com> (месец март)

За контакти:

Светлана Димитрова, специалност *Начална училищна педагогика с чужд език*, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, E-mail: svetla1@mail.bg

гл. ас. д-р Юлия Дончева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел.: 082-888 212, E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg

Комбинаторни задачи в обучението по математика в началното училище

Зюлейха Асан

научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева

Abstract: *Combinatorial tasks in teaching mathematics in the first grades: This article clarifies the role and nature of combinatorial tasks in order to stimulate the development of mental activity of the students from the first grades. The emphasis is on practical methods for introducing the students with the combinatorial task in math class.*

Key words: *combinatorial tasks; math in the first grades*

ВЪВЕДЕНИЕ

Едно от направленията на модернизация на съдържанието на математическото образование в настоящия момент трябва да е свързано с включването на елементи на статистика и теория на вероятностите в програмата на учебния курс по математика. При изучаване на този материал учащият придобива знания самостоятелно и критически да осмисли, съпостави и анализира фактите, да намира различни варианти на решение на възникналите проблеми, да избира сред тях оптималните решения, като взема под внимание различните условия и конкретните ситуации.

Поради това трябва да се намерят методически начини за включването на комбинаторните задачи в процеса на усвояването на програмното съдържание на курса по математика в началните класове. Защо са необходими този вид задачи?

Чрез обучение по стохастика (терминът „стохастика“ е възприет като кратко название на дисциплините теория на вероятностите, случайни процеси и математическа статистика) биха се постигнали онези цели, които се поставят в математиката въобще, а именно: създаване у учениците на навици за ясно логическо мислене и изразяване на това мислене - писмено или устно- чрез строго определени понятия. Има обаче важни и специфични цели, които могат да се постигнат само чрез въвеждане на елементи от стохастиката. Има се предвид следното: да се запознаят децата с понятието „случайност“ и да се научат да гледат стохастично на случайните събития; да се запознаят с някои важни вероятностни закони (напр. закона за големите числа) и основни идеи от математическата статистика; да умеят да работят със статистически (емпирични) данни и да правят съответните изводи; върху подходящи примери да разберат как се построяват стохастични модели на ситуации от реалния живот, и как тези модели могат да се използват по-нататък при прогнозиране на процесите.

ИЗЛОЖЕНИЕ

С най-прости факти от комбинаториката и теорията на вероятностите учениците могат да се запознаят още в началните класове. Това е напълно възможно, тъй като тези въпроси могат да се поднесат в тясна връзка с останалия материал по математика, а също и с материал по други предмети. Практиката показва, че учениците възприемат успешно и с повишен интерес комбинаторно- вероятностни задачи. Нататък може да се върви по спираловидната система чрез постепенно задълбочаване на материала. Например може да се започне с класически игрови задачи като се пресметнат вероятностите на различни събития, или средна печалба на играч, който следва определена стратегия. Задачите свързани с лотария или спорт-тото винаги са привличали вниманието на хората. Идеите на математическата статистика могат да се илюстрират като се използват различни конкретни данни, например хвърлянето на монета или зар и се търси отговор на въпроса дали тези

монета и зар са правилни („симетрични“). Формулирането на много задачи с термините на зарове, монети, карти и т. н. не означава, че теорията на вероятностите е наука за хазартните игри. От една страна това е изключително удобно заради простотата да опишем с малко думи доста сложни експерименти. От друга страна това съответства на важен исторически етап от развитието на теорията на вероятностите (времето на Паскал, Ферма, Хюйгенс).

Да отбележим, че примери за статистически закономерности могат да се вземат от книги, вестници или разни справочници. Обаче на учениците прави силно впечатление това, че те могат да правят изводи като използват данни от опити, които те самите са подготвили и проверили.

Изобщо при работа с експериментални данни има възможност да се разгледат примери от най-различни области: медицина, икономика, спорт и т. н. При анализа на тези данни и изработване на обосновани изводи могат да се постигнат следните две цели:

- 1) да се затвърдят и разширят познанията на учениците по стохастика и математика въобще;
- 2) да се демонстрира възможността за математическо описание (моделиране) на сложни явления от заобикалящия ни свят.

Обаче задачите от комбинаторен характер още се класифицират, като задачи с повишена трудност, те не са свързани с усвояването на основните въпроси в курса и не са съгласувани с логиката на съставянето на съдържанието. Задачи от този тип се решават главно в часовете по свободно избираема подготовка по математика, кръжоци, клубове. Във връзка с това комбинаторните задачи се включват в учебния курс на епизоди, безсистемно, което в значителна степен намалява техните развиващи и дидактически възможности.

Понятието задача в началния курс по математика има своя специфика. По традиция се е установило така, че говорейки за решение на задачи в началните класове се има предвид решаване на аритметически (изчислителни, сюжетни) задачи. В методическата литература те често се заменят с понятието „текстова задача“. Макар, че е много трудно да се съгласим, че тези две понятия са равнозначни. Например, логическите задачи са текстови, но не и изчислителни (В един вход живеят три приятелки: Вера, Ася и Цвета. Намери кое от момичетата е по-високо, ако се знае, че Вера е по-висока от Ася, а Цвета е по-ниска от Вера, но на уроча по физкультура Цвета стои пред Ася).

В същото време задачата може да бъде текстова, но не и логическа (Малкият принц трябва да открие вълшебния дворец. За целта е нужно да намери кода: трицифрено число съставено от цифрите 5, 6, 7, 8 и кода- число трябва да е по-голямо от 800. Кои числа трябва да провери принцът?).

Към текстовите задачи могат да се отнесат и комбинаторните, и задачите по построение и измерване, тъй като „текстовата задача представлява сама по себе си словесен модел на ситуации, явления, събития на процеса“.

Резултатите от анализа на методическата литература и съвременната училищна практика по проблема на обучение на малките ученици в решаването на текстови задачи позволява да се констатира:

- 1) По-голямата част на текстовите задачи в началния курс по математика се явяват изчислителни (аритметически).
- 2) Работата над усвояването на структурите на задачите носи формален характер, тъй като на децата се предлагат еднообразни текстови конструкции, в които те отделят условие и въпрос, известни и неизвестни, ориентирайки се по външни признаци.
- 3) Излишно внимание се отделя на процедурата по оформяне на решението на задачите (по действия, по действия с пояснения и др.) като това вреди на обсъждането на различните способности на решения.

- 4) По време на уроците се наблюдава тенденция към решаване на колкото се може повече задачи, което съкращава времето на осъзнаване на методите и възприемането на техните решения от учащите се.
- 5) Списъкът на методическите средства, способстващи формирането на умения на решаването на задачите силно е ограничен (аналитико-синтетически разбор, кратък запис, таблици...

Усъвършенстването уменията за решаване на текстови задачи и стимулирането на мисленето на малките ученици може да се постигне чрез:

- използване на разнообразни методи на обучение за решаване на задачи;
- активното използване на различни модели в процеса на решаване на задачите;
- включване в процеса на обучение по начална математика различни видове текстови задачи, в частност комбинаторни.

Комбинаторните задачи са важно средство за развитие на мисленето на учениците. Умственото развитие на учениците много зависи от това какви дейности извършват в процеса на обучението. Ако ученикът получава готова информация и я възприема, запомня, а след това я възпроизвежда, то такава дейност като правило се нарича репродуктивна. Основната цел на такава дейност е формиране у учениците на знания, умения, навици, развитие на вниманието и паметта.

Психолозите отбелязват, че последствията от такава дейност са сковано мислене и стремеж на детето да мисли по готови стереотипи. Тези особености на интелектуалната дейност са свързани с образа на действие и неговото закрепване в процеса изпълнение на еднотипни задачи. В резултат учениците усвояват само еднотипни способности за решаване на задачи, като успешно ги възпроизвеждат, но не виждат други варианти на решения, не могат да дадат други варианти и да ги преобразуват.

Продуктивната дейност е свързана с активно мислене и намира своя израз в такива мисловни операции като анализ и синтез, сравнение, класификация, аналогия, обобщение. Децата на възраст 4-7 години мислят само с образи и все още не владеят понятията (казано в строг смисъл). Нагледно-образното им мислене е непосредствено и подчинено на възприятията, затова им е трудно да се абстрахират с помощта на понятията от някои свойства на разглеждания обект.

Първият начин за решаване на задачи за малкото дете е пратическото действие. Неговото значение се състои в това, че то непосредствено въздейства на вещите, разкрива техните свойства и признаци и най-важното разкрива невидими до това връзки, съществуващи както между вещите и явленията, така и вътре във всеки предмет и явление. Тези връзки от скрити стават явни. Този път на познание е особено ефективен и в началните класове при изучаването на математиката като може да бъде използвано практическото действие като начало за опознаване на комбинаторните задачи (напр.: *Сава, Антон и Даниел отишли в сладкарница. В какъв ред момчетата могат да се наредят на опашка за сладолед?* Описаната ситуация може да се отиграе с трима ученика и да се покаже как момчетата могат да застанат на опашката.)

Съществен напредък в развитието на мисленето у децата се наблюдава в училищна възраст, когато водещата дейност вече е ученето, насочено към усвояване на система от понятия. Този напредък се изразява в разширяване на кръга от обекти, над които мисли ученика, в опознаването на все повече свойства на предметите, във формирането на необходимите за това мисловни операции, възникването на нови мотиви на познавателната дейност (по-задълбочени познавателни интереси, любознателност, осъзнаване на важността от усвояване на знания и др.)

В процеса на решаване на по-сложни познавателни задачи, поставени на малките ученици, мисловните операции се обобщават, формализират, благодарение

на което се разширява диапазона на използването им в различни нови ситуации. Значителни успехи достига развитието на способността да се разсъждава, да се доказва истинността на изводите, да се осъзнава и контролира процеса на разсъждение, да се овладяват неговите общи методи, да се преминава от разгърнати към кратки форми, в които обосновките не се формулират, а се подразбират и като следствие процеса на мислене става по-икономичен и продуктивен.

Използването на таблици и графи при решаването на комбинаторни задачи, позволява на учениците да превръщат словесния модел в схематичен. По този начин те образуват идеи за моделиране, като начин на решаване на задачи.

Поетапното обучение на малките ученици да решават комбинаторни задачи чрез графическо моделиране, оказва положително влияние на умението на учениците в начален курс да използват схематична рисунка, а в последствие и графически схеми при решаването на различни по вид текстови задачи.

Решаването на комбинаторни задачи чрез метода на търсенето (сортирането) способства за усвояването на основите на математическото моделиране от учениците. Така още с първата задача пред детето възниква проблема на изобразяване на съставените комбинации. Отначало това е рисунка на предмети (*напр.: Бабата има три цвята прежда: оранжева, жълта и кафява. Какви шалове тя може да оплете за внуците си, ако във всеки има ивици от различен цвят?*), след това условно-символични обозначения. В бъдеще ученикът ще може да използва схематически модели: таблици, графики.

Обучението в решаване на комбинаторни задачи чрез този метод (метода на сортиране) също позволява на малките ученици да се усъвършенстват в процеса на намиране на резултата в задачата. Учениците се убеждават в това, че за да се реши една задача не винаги е необходимо да се правят каквито и да е аритметически действия.

Особеностите на решаване на комбинаторни задачи позволяват да се въведат елементи на творческа дейност при учениците от началното училище: творчеството съществува навсякъде, където човек развива своето въображение, комбинира, променя и създава нещо ново (*напр.: От стена, облицована с плочки, част от плочките са паднали. Как може да се запечатат нови, ако плочките имат квадратна форма? (Плочките могат да се разделят.) Колко цели плочки и колко половинки ще трябва?*)

Комбинаторните задачи, които са свързани с примери от действителността (*напр.: Разполагаш със 60 лв. Родителите ти са позволили да отидеш на луна парк и да се возиш на въртележките. Вход- 5 лв.; „Виенско колело“- 10 лв.; „Гондола“- 35 лв.; „Центрофуга“- 45 лв.; „Блъскащи се колички“- 25 лв. Какъв избор ще направиш, ако нито една от въртележките не може да бъде посетена два пъти?*), помагат на малките ученици по-добре да се ориентират в обкръжаващия ги свят, научават ги да проучат всички налични възможности и да направят правилния избор в дадена ситуация.

Задачите от този тип също допринасят за появата и поддържането у малките ученици на желанието да учат математика.

От една страна, затова, че са забавни, необичайни, близки до практически и житейски ситуации, комбинаторните задачи поражда у децата положителни емоции: интерес, вълнение, радост, изненада, успех на ситуацията. Всичко това облекчава волята и усилията, които трябва да положи едно дете за решаване на задачата, стимулира активността му.

От друга страна, става възможно да се разнообразят задачите, формиращи изчислителни умения у малките ученици.

По този начин изчислителните действия стават по-привлекателни и интересни за учениците, освен това ученикът сам може да си състави задачи. Затова

решаването на комбинаторни задачи не само има положителен ефект върху формирането на техники на умствени действия при децата в началното училище, но също така дава възможност за:

- 1) разширяване представите им за задачата, запознаване с нови методи на решение, дава възможност да се действа в процеса на намиране на резултати в съответствие с техните индивидуални характеристики;
- 2) децата се подготвят за решаване на практически проблеми от живота, научават се да вземат най-доброто решение в дадена ситуация;
- 3) организиране на елементарни изследвания и творчески дейности на учениците и превръщането на обучението по математика в забавен и непрекъснат процес.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

- Целенасоченото обучение за решаване на комбинаторни задачи ще допринесе за развитието на много качества на мисленето, особено такива като променливост, гъвкавост, дълбочина на мисълта.
- При решаване на задачи от този вид децата се научават да разсъждават логично и последователно.
- Използването на комбинаторни задачи може да развие мисленето на детето от визуално- ефективното към визуално- образно и абстрактно.
- Системното решаване на комбинаторни задачи, ако тясно се свърже с програмното съдържание, ще окаже положително влияние за развитието и на други психични процеси (концентрация на вниманието, умение да оформя собствени разсъждения, обяснения, доказателства), т. е. ще се развие речта.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ванева, В. Методика на обучението по математика в началните класове, Русе, РУ „Ангел Кънчев“, 2009.
- [2] Динева, Ев. Развитие на математическото мислене на учениците от начална училищна възраст чрез решаване на комбинаторни задачи//Год. Бургаски свободен унив., 2004.
- [3] Славов, К. Комбинаторните задачи в началните класове // Междунар. семинар "Образование за всички", 2010.
- [4] Томова, А. От "математика на пресмятанията" към "математика на идеите и логическото мислене" // М а т е м а т . ф о р у м, 2005.
- [5] Истомина Н. Методика обучения математике в начальных классах, М., Академия, 1999.
- [6] Фридман, Л. Методика обучения решению математических задач /Математика в школе, 1991.

За контакти:

Зюлейха Сали Асан, специалност СOT в ДГ и НУ, катедра Педагогика психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: zilli_8@abv.bg

доц. д-р Виолета Ванева, катедра Педагогика психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: vilivaneva@abv.bg

Съвременни изследвания за развитие на ориентирането в пространството в начална училищна възраст

Маргарита Георгиева

научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева

Abstract: *Recent studies of the development of space orientation in primary school age: The current paper is an overview of three prior approaches to spatial development in primary school age: Piaget's approach to spatial development; Nativist approaches to spatial development; Vygotskian views; and some other views about spatial development*

Key words: *prior approaches to spatial development, views about spatial development*

ВЪВЕДЕНИЕ

Съществуват различни теории и концепции за развитието на способността за ориентиране в пространството в детска възраст. Много са изследванията за развитието на способността за ориентиране в пространството, но три от тях са фундаментални. Това са теорията на Пиаже за пространството, традиционалистите и теорията на Виготски за културната трансмисия на пространствените способности.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Както и в много от сферите на когнитивното развитие, произхода на пространствената компетентност е изследван от **Пиаже**. През 1951, 1952, 1954 година Пиаже доказва, че децата се раждат без знания за пространството и без представите за перманентни обекти, които заемат и съставят пространството. Той предполага, че децата започват с боравенето с предмети в собствената им дейност. От тази гледна точка, обектът съществува и е пространствено определен от физическата дейност, необходима, за да го достигнат или боравят с него или от сетивната дейност, необходима, за да го видят или чуят. От тази изходна точка **Пиаже** класифицира израстването до по-зрели представи. Той смята, че първоначално пространството се разделя на „достижимо“ (или близко) и „недостижимо“ (или далечно). Гледната точка е центрирана в човека или е егоцентрична. Преминването към гледна точка, която не е свързана с човека се смята за продължителен процес. Пиаже и Инелдер (1948/1967) описват различни стадии на пространственото развитие. Те твърдят, че децата започват, мислейки за местоположението топологично- те виждат обектите единствено като допиращи се един до друг, приближени един от друг или разделени един от друг. По-зрели пространствени представи смятат, че се появяват около девет-десет годишна възраст, в системи наречени проективна (геометрия) и Евклидово пространство. Пиаже и Инелдер определят проективното пространство като преобразуване на обектите според различни линии на проекция продължаващи от един референтен обект до друг. Евклидовото пространство е метрическо преобразуване на обектите според вертикални или хоризонтални линии. Тъй като проективното пространство изглежда по-лесно от евклидовото пространство, в което се изисква не само измервателни способности, Нюкомб смята, че в труда на Пиаже липсва ясна последователност, съответстваща на развитието [8].

Изследванията на **Пиаже** на пространственото развитие включват огромно количество емпирична работа, буквално стотици проучвания на прехода от егоцентрични към не-егоцентрични преобразувания, детското търсене на обекти, решаването на задачи за разстояния на децата в предучилищна възраст, способността на децата в начална училищна възраст да копират модели или да си представят гледната точка на друг човек към дадена част от пространството. Изследванията са показали, че децата започват с повече възможности за

анализиране на пространството, отколкото **Пиаже** е очаквал, че децата в предучилищна възраст могат да се обосновават и разсъждават относно дистанцията, а тези в началното училище могат да разсъждават върху пространствените перспективи.

Пиаже установява, че пространственото развитие е част от общото развитие и, че развиващият се индивид използва съществуващите когнитивни представи, надграждайки ги с придобития социален и културен опит.

Няколко изследователи предполагат, че разбирането на пространството, може да бъде вродено при децата. Това заключение е одобрено и в други контексти, например в дискусията за пространствените способности на животните на Галистел (1990) и в книгата на Гиър (1995) за половите различия и математическите резултати.

Съществуват най-малко три вида аргументи и доказателства, които поддържат подхода на **традиционалистите** към ориентирането в пространството. Първият е, че съществува ранно проявяваща се способност за пространствен анализ, независимо от визуална опора, както е показано от представянето на малко сляпо дете върху задачи с прости преобразувания [6], [7]. Този аргумент зависи от изследването на едно сляпо дете. Други изследвания на слепи деца стигат до съвсем различни заключения, показвайки, че пространственото им развитие протича по-бавно, отколкото при зрящите. Вторият е, че разбирането на пространството е частична способност. Наречена е „геометрична част“, която позволява ориентирането в рамките на геометрията и не се влияе от информация и ориентири, от заобикалящата среда, които са забелязани и могат да бъдат полезни. Хърмър и Спилк (1994,1996, а също и Спилк 1998) докладват, че малки деца, след като са били дезориентирани, са разчитали на успоредната позиция на дългата и късата страна в правоъгълна стая, за да търсят скрити предмети, изключвайки други ориентири, като например факта, че една от страните е боядисана в синьо. Накратко се казва, че употребата на геометричната информация е „капсулована“ част и е вродена.

Третото твърдение е, че биологичната зрялост на определени части от мозъка можеща да обясни какъвто и да е аспект на пространственото развитие, не е отчетена като вродена в неонатална възраст. Но за съжаление пътят до съзряването не е обусловен от настоящето познание за ролята на заобикалящата среда в неврологичното развитие. Колкото е вероятно невротогичните промени да са продукт на взаимодействието със заобикалящата среда, толкова е вероятно и тези промени да ограничават развитието.

Традиционалистите често отговарят на конструктивистите, че вродените способности са „фундаментални“, а придобитите, вследствие на взаимодействието със заобикалящата среда- второстепенни. Тези теоретици предполагат, че нормално, интуитивно когнитивно развитие се състои единствено в достигането на вродените структурни принципи.

Традиционалистите се фокусират прекомерно върху заложените когнитивни способности и относително малък интерес върху влиянието на заобикалящата среда и по-късните промени в развитието. Твърденията и емпиричната работа на традиционалистите така или иначе имат съществен принос в изучаването на когнитивното развитие, фокусирайки интереса към първоначалните представи и показвайки по-голямото им значение от предполагащото от Пиаже или от класическите емпиристи.

Третата част изследвания за способността за ориентиране в пространството се базира на вижданията на **Виготски**. Три идеи, извлечени от Виготски са били важни в изследванията за пространствената компетентност. Първата е тази на „ръководено участие“, процесът, чрез който децата разбират света по-добре, сякаш са ръководени от възрастните или по-големи от тях деца. Изследванията на

взаимодействието между децата и майките им, докато децата са ангажирани да копират схематични рисунки и взаимодействието между децата и възрастните, ангажирани с въображаемо планиране са демонстрирали, че такова ръководено участие може да бъде важна част от развитието на дадени пространствени способности.

Втората част от изследванията на Виготски имат за задача да се подчертае така наречената ситуирана природа на съзнанието, смятайки, че умственото усилие се адаптира единствено според ситуацията и може да бъде специфично за дадената ситуация. Няколко демонстрации на специфичността на ситуациите са станали посредством пространствени задачи.

Трето, изследователите на **Виготски**, обръщат много повече внимание на способността на човек да работи със символен материал като карти или диаграми. Мислейки за пространствените символни системи е естествено да се фокусира вниманието на взаимодействието на индивидите с тяхната културна среда, от която произлизат тези системи. Индивидуалният опит е съчетан със социално насочената инструкция за използването на откритите символни системи. Това е работата на учениците да разберат и работата на учителя да предаде, да улесни с навигационни системи, като изучаваните навигационни стратегии на Puluwat Islanders или използването на различни споразумения за карти (например тези, взимащи земята за плоска повърхност. Символичните системи позволяват да се добият нови знания без директен опит. Брънър е твърдял, че символичните системи служат като културни усилватели на индивидуалната интелигентност. Традиционалистите често контраатакуват, че културното предаване зависи биологичната готовност.

Изследване на ръководеното участие, специфичността на ситуацията и символните системи са били съществена област от изследванията, служещи за коректив на опитите, в които децата се развиват като отделни индивиди или, в които те достигат високи основни стратегии или разбириания. Децата си взаимодействат със заобикалящата ги среда самостоятелно, както и участват в социални групи.

Пренаблягането на ролята на социалната среда за създаването и формирането на индивидуалното развитие не е неизбежна част от твърденията на **Виготски**. Важна роля може да има в теорията за индивидуалните деца и техните умствени усилия. Виджанията на **Виготски** за „зоната на близкото развитие“ са твърде подобни на идеята на Пиаже за когнитивната готовност. И в двата случая, инструкцията е насочена към когнитивното ниво на ученика. Това предполага, че цялата дейност за развитието на която и да е област, трябва да включва взаимодействие между развиващото се дете и способен възрастен и със социалната обществена среда.

Нюкомб и Хътнлокрър изследват как биологичната подготовка взаимодейства с обкръжаващото пространство, с което децата се срещат след раждането си, за да развият способността си за ориентиране в пространството и да достигнат пространствената компетентност на възрастните. Те смятат, че децата започват живота си със солидни способности за пространствено преобразуване, но че опитът като последователното използване на различни системи, докато изследват и се движат в заобикалящата ги среда, води до адаптивни промени в условията при които се използва всяка система. На 16 месеца, а може и по-рано, децата са започнали да показват йерархичната комбинация, характеризираща пространственото преобразуване при възрастните, въпреки, че пространствените категории, които те използват, се различават съществено от тези на възрастните.

Съществуват и други важни промени през първите пет години, според Нюкомб и Хътнлокрър. Съществени промени в пространственото преобразуване, пространственото мислене и пространствените символи се наблюдават в началното училище, където децата усъвършенстват пространствените си категории, научават

повече, относно използването на символите като инструмент при картите и като език и развиват скорост и акуратност в способности като например мислени ротации.

Към Темпл Университет в Пенсилвания (Филаделфия), е създадена специална лаборатория за изследване на пространствената компетентност на децата в ранна училищна и предучилищна възраст под ръководството на Н. Нюкомб. Особено внимание се обръща на задачите за координиране на перспективи, за ментална ротация и др.

Руските изследователи, занимавали се с проблема фокусират вниманието си върху начините на преодоляването на егоцентризма. Те смятат, че за преминаването от фактическа позиция (собствената гледна точка) към позиция, позволяваща координирането на различни гледни точки са необходими преобразувания не толкова от интелектуален тип, колкото от социален. Позицията започва да не принадлежи само на детето, но и на друг човек, от името на когото детето разсъждава и разглежда дадената ситуация. Поради ограничеността на детските представи се налага етап на обучение на децата, в който се формират представи за позицията като точка на отчет. Това помага на децата да разберат пространствените отношения между предметите, да ги определят като приемат самите предмети за ориентири. Якиманская през 1980 г. провежда изследване за структурата на пространственото мислене, неговото проявление и начините за формирането му в учениците. Използвания диагностичен метод за изследователските цели има важно значение за анализа на механизмите на пространственото мислене, проявяващи се в неговите възрастови и индивидуални характеристики. Разглеждат се много теоретически положения за разработване на психологически обоснована система за развитие на пространственото мислене в процеса на обучение. Не се разглеждат толкова педагогическите аспекти на изследвания проблем. Изхождайки от теорията на Рубенщайн подхода за изучаване на пространственото мислене се осъществява като динамично единство на субективното и обективното и тяхното взаимодействие в процеса на дейност. Пространственото мислене се разглежда като разновидност на образното и възникващо на графическа основа.

У нас задачи за ориентиране в пространството са заложили в някои от учебниците по математика. И. Дирижан предлага интересни упражнения за ориентиране в двумерното пространство- в равнината, като обръща внимание и на представите за симетрия и нейните основни закономерности, както и за равнинна координатна система. Д. Гълъбова прави класификация на предложените от нея дидактични игри за развитие на пространствено-схематичното мислене. Тя отделя игри за ориентиране върху неразграфен лист; върху квадратна мрежа; по сложна схема чрез схематичен ориентир; ориентиране в лабиринт по дадена правило; композиране на фигури по образец и др. Вниманието на развитието на пространственото възприятие в детската рисунка отделя Х. Силгиджан. Тя проследява закономерностите на пространственото възприятие, имащи връзка с рисуването в начална училищна възраст и разкрива съответствието между етапите на развитие на изображението и тези на пространственото възприятие. Според авторката рисуването не е само условие, но и способ за формирането на вътрешните механизми за пространствено възприятие. Поради характера на детското възприятие, насочен към адекватно познаване на предметите и свойствата им, механизмите за възприемане на перспективния образ не са изградени до постъпването му в училище и в първите години на началната училищна възраст. Осъзнаването на перспективните изменения е логическа страна в развитието на пространственото възприятие. След 7 години децата отбелязват значителни постижения във възприемането на третото измерение и постепенно стигат до изобразяване на пространствените отношения. Основна роля в развитието на пространствените възприятия има обучението.

Мавлов и Александрова провеждат изследване на пространствената локализация и пространствената дискриминация на зрителните стимули у 7, 9, 12 годишни деца. Те подчертават, че и двата процеса се развиват на корово равнище и се развиват чрез обучението в реалния живот. Споделя се мнение, че решаването на пространствени задачи протича по-лесно при мъжете като група, отколкото при жените, но доказателства за това липсват. Данните от изследването и разработен от В. Ванева тест показват, че не съществува зависимост между пола и способността за ориентиране в пространството в предучилищна възраст.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Известно е, че Енгелс определя предмета на математиката като „Наука за количествените отношения и пространствените форми“. Едни автори определят ориентирането в пространството като способност, други като умение, трети като когнитивен процес. Така или иначе то е много важно както за развитието на пространственото мислене, така и за личността като цяло и всички разгледани изследвания се явяват фундаментални за разбирането на ориентирането в пространството в начална училищна възраст.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ванева В., Ориентиране в пространството в предучилищна възраст, 2000.
- [2] Якиманская, Развитие пространственного мышления школьников, 1980.
- [3] Landau, Gleitman and Spelke, Spatial knowledge and geometric representation in a child blind from birth, 1981.
- [4] Landau, Gleitman and Spelke. 1984. Spatial knowledge in a young blind child.
- [5] Newcombe, Advances in Child Development and Behavior, 1989.

За контакти:

Маргарита Георгиева - докторант, факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: magie.1981@abv.bg
доц. д-р Виолета Ванева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: vilivaneva@abv.bg

Рубрики за оценка на уменията за критическо мислене в обучението по математика

Даниела Станева

научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева

Abstract: Rubrics for assessing critical thinking skills in mathematics education: The report presents opportunities to develop rubrics for measuring student's critical thinking skills in mathematics. This study shows that it is possible to incorporate into regular school's tests activities that will measure the level of critical thinking.

Key words: critical thinking skills, assessment, Bloom's taxonomy, analysis, inferences, evaluation.

ВЪВЕДЕНИЕ

Традиционното значение на думата „рубрика“ е „надпис“, „заглавие“ (често написано в червено - от латински –**rubrica**). В специализираната педагогическа и психологическа литература терминът „рубрика“ (англ. **scoring rubric**) се използва в значение на „**оценъчен показател**“.

Рубриката е лесно приложима форма за автентична оценка. Включва набор от критерии, който да определя и описва най-важните компоненти на работата, която ще се оценява. Всеки критерий се посочва на няколко различни нива на изпълнение или компетентност с общ резултат за всяко ниво. Рубриката трябва да даде ясни насоки за това какво и как ще се оцени.

Тя може да служи за ръководство за планиране на учениците, дава им ясни цели за работа и ги стимулира да ги постигат. Рубриката може да бъде удобен инструмент за поддържане на интереса им. Могат да следят за своя напредък по скалата и да определят до къде искат да стигнат.

Като инструмент за оценка, учителят може да ги използва да оцени отделен ученик, както и работата в малки групи. Учениците могат да ги използват като индивидуална и групова самооценка, родителите могат да следят за напредъка и развитието на своето дете.

Включването на учениците в разработването на рубрики ги превръща в партньори в процеса на оценяване и го прави ясен и прозрачен за тях.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Какво е учебна рубрика

Учебната рубрика обикновено е документ от 1-2 страници, които описват различни нива на качество на знанията от отличен до слаб. Използват се за сравнително сложно оценяване като дългосрочни проекти, есета, доклади, изследвания. Мертлер [1] ги определя като „ръководства за точкуване, състоящи се от конкретни предварително установени критерии, използвани за оценка на изпълнението на ученическата работа“. Форматът може да варира, но всички рубрики съдържат две общи характеристики:

- 1) Списък от критерии или това, което се отчита в проекта или задачата.
- 2) Степента на качеството, което се описва за силна, добра, посредствена и проблематична ученическа работа.

Съществуват два вида рубрики:

Холистична – базира се на точките, получени от оценка на целия продукт, а не на негови отделни компоненти.

Аналитична – за разлика от холистичната, учителят оценява отделни части на крайния продукт. В този случай отделните резултати се сумират, за да се получи един краен резултат. Москал [4]

Предимства на учебните рубрики

- 1) Рубриките са лесни за използване и обяснение.
- 2) Поставят ясни очаквания пред учениците и правят процеса на оценяване прозрачен за тях.
- 3) Осигуряват на учениците по-добра обратна връзка за техните силни страни и областите, нуждаещи се от подобрение в сравнение с традиционните форми на оценяване.
- 4) Подпомагат ученето.
- 5) Подпомагат развитето на уменията.
- 6) Подпомагат разбирането.
- 7) Подпомагат мисленето на по-високи нива.

Когато се разработват рубрики за оценка на критическото мислене, вниманието трябва да се насочи към дефиниране на критическото мислене. То най-често се свързва с трите по-висши нива на мислене според Таксономията на Блум (анализ, синтез и оценка). Понякога се прибавят и разбирането и приложението.

Предложената холистична рубрика разглежда критическото мислене като набор от познавателни умения в различните категории.

Таблица 1. Рубрика за оценка на умения за критическо мислене

Категория	4 напреднал	3 компетентен	2 развиващ се	1 начинаещ
Знание и разбиране (Фактическо и концептуално знание)	Ученикът показва ясно, прецизно, детайлно и цялостно разбиране на свързани факти, данни, теории, процеси, както и способността да организира информацията за по-нататъшно разглеждане и приложение.	Ученикът показва адекватно разбиране на свързани факти, данни, теории, процеси, както и способността да организира информацията за по-нататъшно разглеждане и приложение.	Ученикът показва неравномерно и нестабилно разбиране на свързани факти, данни, теории, процеси, както и ограничена способност да организира информацията за по-нататъшно разглеждане и приложение.	Ученикът показва неадекватно разбиране на свързани факти, данни, теории, процеси, както и ограничена способност да организира информацията за по-нататъшно разглеждане и приложение.

Приложение и анализ (Почедурно знание)	Ученикът показва сигурна способност за работа с ключови понятия; умения за прилагане на принципи в нова ситуация, използване на нови методи/ процедури; разпознаване на неявно формулирани идеи и разширяване в нов контекст; анализиране на модели и съставни части, откриване на задълбочени контрасти и сравнения	Ученикът показва адекватна способност за работа с ключови понятия; умения за прилагане на принципи в нова ситуация, използване на нови методи/ процедури; разпознаване на неявно формулирани идеи и разширяване в нов контекст; анализиране на модели и съставни части, откриване на задълбочени контрасти и сравнения	Ученикът показва неравномерна и нестабилна способност за работа с ключови понятия; ограничени умения за прилагане на принципи в нова ситуация, използване на нови методи/ процедури; разпознаване на неявно формулирани идеи и разширяване в нов контекст; анализиране на модели и съставни части, откриване на задълбочени контрасти и сравнения	Ученикът показва крайно ограничена способност за работа с ключови понятия; неумения за прилагане на принципи в нова ситуация, използване на нови методи/ процедури; разпознаване на неявно формулирани идеи и разширяване в нов контекст; анализиране на модели и съставни части, откриване на задълбочени контрасти и сравнения
Синтез и оценка (Метакогнитивно знание)	Ученикът показва изненадващо задълбочена способност да обединява нови идеи и да ги пренася в нова непозната територия, да ги прилага в нови модели и конструкции; очерт ава силни аргументи; прави оценка като използва външни критерии	Ученикът показва адекватна способност да обединява нови идеи и да ги пренася в нова непозната територия, да ги прилага в нови модели и конструкции; идентифицира съответните аргументи ; прави оценка като използва външни критерии	Ученикът показва неравномерна и нестабилна способност да обединява нови идеи и неумение да ги пренася в нова непозната територия; не успява да идентифицира съответните аргументи; трудно прави оценка като използва външни критерии	Ученикът показва крайно ограничена способност да обединява нови идеи и липса на умения да ги пренася в нова непозната територия; не успява да идентифицира съответните аргументи; не може да направи оценка като използва външни критерии

Следващата рубрика е също холистична и предлага както критерии за оценка на математическите знания, така и критерии за оценка на уменията за критическо мислене. На нейна база ще бъдат разработени аналитични рубрики, които включват различни видове математически задачи – текстови, геометрични и др.

Таблица 2. Рубрики за оценка на математически знания и умения за критическо мислене

	Математическо знание	Критическо мислене	Общуване
Ниво	Знания и математически принципи, чиито резултат е коректно и вярно решение на проблема / задачата	Знания и възможности за ефективно използване на мисловни умения за решаване на проблема / задачата	Писмено или устно обяснение на процеса на решаване на проблема / задачата
4 напреднал	показва пълно разбиране на задачата, математическите понятия и принципи; разбира и коректно интерпретира дадената в задачата информация; идентифицира математически дефиниции и числови данни, които позволяват да манипулира с математически уравнения, числови изрази, необходими за решение на задачата; демонстрира как математическите свойства се прилагат при решение на задачата; използва подходяща математическа технология и обяснение; изпълнява алгоритмите завършено и правилно; математическите изчисления са точни и подходящи; разпознава и ефективно използва подходяща технология и инструменти за решение на задачата; показва умения за завършване решението на задачата; + достига до решаване на задачата, което е смислено и последователно.	идентифицира всички дефиниции и числови данни, необходими за решаване на задачата; открива всички важни елементи на задачата и правилно използва подходящи умения за решаването и; класифицира проблема, като използва подходящи характеристики; интерпретира точно информация от от графики, алгебрични изрази или словесен текст; прави пълни предположения за решението на задачата; осигурява ясен план за решаване на задачата; използва само дефиниции и числови данни, които могат да бъдат проверени; разпознава необходимостта от използването на множество процеси за решаване на задачата; съчетава подходящи процеси, за да постигне решение, което е последователно и точно; определя всички известни и неизвестни начини за решаване на задачата; + използва външна информация за решаване на задачата; + показва умения за рефлексия.	използва езика на математиката, за да даде пълно обяснение, устно или писмено, на решението; обяснява какво е направено и защо е направено достатъчно ясно; при използване на чертежи, графики, диаграми, схеми може да обясни защо е направено достатъчно ясно; използва ясни и точни аргументи, за да обоснове избора на решение; работата е организирана ясно и систематично.

3 компетентен	показва сравнително завършено разбиране на задачата, математическите понятия и принципи; разбира и коректно интерпретира голяма част от дадената в задачата информация; идентифицира някои математически дефиниции и числови данни, които позволяват да манипулира с математически уравнения, числови изрази, необходими за решение на задачата; демонстрира как някои от математическите свойства се прилагат при решение на задачата; използва подходяща математическа технология и обяснение; алгоритмите са почти завършени, но могат да съдържат маловажни грешки; математическите изчисления не винаги са точни и подходящи; разпознава и използва подходяща технология и инструменти за решение на задачата; + показва приблизително овладяване на умения за завършване решението на задачата; + процесът на решаване на задачата е почти завършен.	идентифицира почти всички дефиниции и числови данни, необходими за решаване на задачата; открива повечето важни елементи на задачата и използва подходящи умения за решаването и; класифицира проблема, като използва само някои подходящи характеристики; интерпретира почти точно информацията от графики, алгебрични изрази или словесен текст; прави няколко, но непълни предположения за решението на задачата; изготвя непълен план за решаване на задачата, който не довежда до цялостно решение; използва някои дефиниции и числови данни, които могат да бъдат проверени; разпознава само някои от множество процеси за решаване на задачата; комбинира процесите непълно и непоследователно; + определя няколко известни и неизвестни начини за решаване на задачата; + рядко използва външна информация за решаване на задачата; + показва частични умения за рефлексия.	използва езика на математиката, за да даде обяснение, устно или писмено, на решението, което е приблизително завършено; обяснява какво е направено и защо е направено; при използване на чертежи, графики, диаграми, схеми може да обясни повечето елементи; използва добри аргументи, за да обоснове избора на решение; работата е организирана ясно.
---------------	---	--	---

2 развиващ се	показва някакво разбиране на задачата, математическите понятия и принципи; разбира и интерпретира малка част от дадената в задачата информация; трудно идентифицира някои математически дефиниции и числови данни, които не позволяват да манипулира с математически уравнения, числови изрази, необходими за решение на задачата; демонстрира как някои от математическите свойства се прилагат при решение на задачата; не успява да използва подходяща математическа технология и обяснение; алгоритмите не са завършени и могат да съдържат значителни грешки; математическите изчисления са неточни или нямат връзка с решението; познава подходяща технология, но използването и е неефективно; + не успява да покаже овладени умения за завършване решението на задачата; + процесът на решаване на задачата е незавършен.	идентифицира само някои дефиниции и числови данни, необходими за решаване на задачата; открива само някои елементи на задачата, но не успява да използва подходящи умения за решаването и; не класифицира или неправилно класифицира проблема; не е в състояние да интерпретира информация от графики, алгебрични изрази или словесен текст; не прави предположения за решението на задачата; изготвя непълен план за решаване на задачата или не прави такъв; използва някои дефиниции и числови данни; разпознава само някои от множество процеси за решаване на задачата; не може да комбинира процесите; трудно определя начини за решаване на задачата; не използва външна информация за решаване на задачата; + не показва умения за рефлексия.	дава някои обяснения, но общуването е неясно или трудно; обяснява какво е направено, но не и защо е направено; при използване на чертежи, графики, диаграми, схеми не успява да обясни отделни елементи; трудно аргументира избора на решение; отговорите не са добре организирани
---------------	--	--	---

1 начинаещ	показва ограничено разбиране на задачата, математическите понятия и принципи; не разбира и не интерпретира дадената в задачата информация; не идентифицира математически дефиниции и числови данни; не знае как някои от математическите свойства се прилагат при решение на задачата; не успява да използва подходяща математическа технология и обяснение; алгоритмите не са завършени и могат да съдържат значителни грешки; математическите изчисления са неточни или нямат връзка с решението; не успява да използва подходяща технология; не успява да покаже овладени умения за завършване решението на задачата; процесът на решаване на задачата е незавършен; + не постига решение на задачата.	не идентифицира дефиниции и числови данни, необходими за решаване на задачата; показва малко разбиране за връзките между елементите на задачата; не класифицира проблема; не е в състояние да интерпретира информация от графики, алгебрични изрази или словесен текст; не прави предположения за решението на задачата; не изготвя план за решаване на задачата; не използва дефиниции и числови данни; не разпознава процеси за решаване на задачата; не може да комбинира процесите, за да достигне до решение на задачата; не определя начини за решаване на задачата; не използва външна информация за решаване на задачата. не показва умения за рефлексия.	+ осигурява минимално обяснение; + не успява да обясни отделни части на проблема/ задачата; + отговорите не са добре организирани; + не аргументира избора на решение
------------	--	---	---

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Уменията за критическо мислене не могат нито да бъдат формирани, нито да бъдат оценени в рамките на един или два учебни часа. Процесът е дълъг и изисква поставяне на точни критерии пред учениците. Използването на рубрики за оценка улеснява оценяването. Разработването на рубрики за самооценка повишава отговорността на децата към собствената им учебна работа, както и спомага за овладяване на умения за рефлексия, която осигурява наблюдение на собствената познавателна дейност, отбелязване на трудности и успехи, достигане на набелязаната цел.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Стийл, Дж.Л., Къртис, С.М., Темпъл, Ч., Развитие на критическото мислене чрез четене и писане, к.1,2,Сф. 2003
- [2] Mertler, с. А. Using performance assessment in your classroom, Bowling Green State University, 2001
- [3] <http://business.fullerton.edu/centers/CollegeAssessmentCenter/RubricDirectory/CritThinking/Critical%20Thinking%20Rubric8.pdf> Crititcal Thinking Rubrics, Eliana Bleifield (април 2014)
- [4] Moskal, В.М. Scoring rubrics. <http://pareonline.net/getvn.asp?v=7&n=3> (април 2014)
- [5] <http://www3.qcc.cuny.edu/WikiFiles/file/Ennis%20Critical%20Thinking%20Assessment.pdf> Crititcal Thinking Assessment, Robert Ennis (септември 2013)

За контакти:

Докторант Даниела Накова Станева, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел:0889 387 887, Е-mail: dstaneva@abv.bg

доц. д-р Виолета Ванева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев“, Е-mail: vilivaneva@abv.bg

Обучение в „сътрудничество“ – приложение на метода в обучението по математика

Светлана Генчева Методиева

Abstract: Cooperative learning. The paper justifies the necessity to involve cooperative learning as a form of education corresponding to the needs of the educational system. Types of cooperative learning are described. Research of the advantages and disadvantages is shown. The work proves the need students to learn in cooperation within the group.

Key words: formal cooperative learning, informal cooperative learning, cooperative base groups, method of Jigsaw.

ВЪВЕДЕНИЕ

Предвид новите изисквания, които се поставят пред учителя, напоследък все по-често се акцентира на необходимостта от иновативни форми за организация на обучението.

Обучението в „сътрудничество“ (cooperative learning) се състои в организиране на обучението по такъв начин, че процесът на учене да стане социална дейност. Това се постига като се стимулира сътрудничество между учениците организирани в група. Този метод е един от най-широко разпространените методи за обучение и се развива особено активно през последните 20 години.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. История и теоретични основи на метода обучението в „сътрудничество“

Идеята е от 20-те години на XX-ти век и се свързва с философията на Джон Дюи. Преди втората световна война социалните теоретици като Олпорт, Уотсън, Шоу и Мид поставили основите на теорията на обучението в „сътрудничество“ след като открили, че всяка група работи много по-ефективно и ефикасно по количество, качество и цялостна продуктивност в сравнение със самостоятелната работа. Обаче през 1937г., когато изследователите Мей и Дуб открили, че хората, които си сътрудничат и работят заедно за постигането на общи цели, били по-успешни в постигането на резултати в сравнение с тези, които се стремели самостоятелно да постигнат същите цели. Освен това те открили, че самостоятелните участници имали по-голяма възможност да покажат съзтезателните си умения [2].

Философите и психолозите от 30-те и 40-те като Джон Дюи, Кърт Левин и Мортън Дойтч [1] също повлияли върху съвременната теория на обучението в „сътрудничество“. Дюи вярвал, че е важно учениците да развиват познания и социални умения, които могат да се използват и извън класната стая. Тази теория илюстрира учениците като активни получатели на знания чрез дискусии и отговори между членовете на групата, ангажирани в учебния процес отколкото да са пасивни получатели на информация (напр. говоренето на учител, слушането на ученици).

Приносът на Левин в обучението в сътрудничество се основава на идеите за изграждане на взаимоотношенията между членовете на групите с цел да се постигнат и изпълнят обучителните цели. А приносът на Дойтч в обучението в сътрудничество била позитивна социална взаимозависимост. Дейвид Джонсън и Роджър Джонсън [6] установили, че обучението в „сътрудничество“ насърчава взаимно харесване, по-добра комуникация, високо одобрение и подкрепа, както и демонстриране на голямо разнообразие от стратегии между членовете на групата.

2. Видове обучение в „сътрудничество“

Формално

Формалното обучение в „сътрудничество“ се състои от ученици, които работят заедно за период от един учебен час до няколко седмици, за да постигнат разпределените помежду им цели и да завършат обвързаните един с друг възложени задачи. Дж. Джонсън, Р. Джонсън и Холубек [6] описват учителската роля при този метод. Тя включва:

- предварителни инструкции и решения относно задачите, цели, големината на групата и съставянето ѝ, роли, материали и разпределяне на възложената задача;
- обяснение на задачата и структуриране на сътрудничеството между учениците;
- мониторинг на учениците и намеса, с цел предоставяне на помощ до приключване на задачата или използване на груповите умения ефективно;
- достъп до обучението на учениците и помощ в процеса, в зависимост до колко добре функционират групите.

Неформално

Учениците работят заедно до постигането на общата цел, разпределени на временни групи за период от няколко минути до един учебен час. Те вземат участие в целенасочени дискусии преди и след урока, както и дискутират по двойки през целия урок. При този вид обучение учениците се включват активно и разбират това, което им е поднесено. Полезно е, да бъдат предразположени благоприятно за обучение, да им се помага при поставянето на очакванията, да им се предостави близост до учебните цели, за да продължат със следващите. Освен това, при използването на техниките на неформалното обучение в „сътрудничество“, учителите имат време да обикалят из класната стая и да слушат какво казват учениците. Това може да даде прозрение на ръководителите относно усвояването на материала, както и поведението, което увеличава индивидуалната отговорност на всеки участник в дискусиите.

Два важни аспекта при тези групи са:

- възложената работа и инструкции да са изключително точни;
- изисква се групите да достигнат точно определен резултат (например като писмен отговор).

Според Дж. Джонсън, Р. Джонсън и Холубек [6] процедурата по неформално обучение в „сътрудничество“ е организирана по следния начин:

- уводна целенасочена дискусия: учителите възлагат на учениците да се разделят по двойки или тройки, обясняват възложената работа като отговарят на въпроси в рамките на пет минути до достигането на консенсус. Целта на дискусията е да насърчи предварителна организация върху познанията на учениците относно темата за добиването на представа и очаквания за работата;
- периодични целенасочени дискусии: учителите разделят урока на части от десет до петнадесет минути (продължителност на времето необходимо за концентрация на един възрастен върху предоставената му информация). След всяка част, учениците се поканват, да се обърнат към човека, който стои до тях и да работят взаимно като отговарят на въпроси, изискващи познавателно обработване на информацията. Всеки ученик първо формулира неговия/нейния отговор преди да сподели и изслуша идеите на другите членове. Накрая двойката обединява двата отговора като ги синтезира в един окончателен отговор;

- заключителни целенасочени дискусии: учениците участват в 5-минутна заключителна дискусия като обобщават какво са научили от урока и обединяват информацията в съществуващи концептуални рамки. Работата може също да насочва учениците към каквото ще включва домашното или каквото ще се представя в следващия урок.

Базови групи в „сътрудничество“

Те са дългосрочни, разнородни групи за обучение в „сътрудничество“ с постоянен брой членове. Обикновено групите са разнородни по брой членове (особено в условие за постигане на заданието), срещат се редовно (например всеки ден или два пъти седмично) и продължават през целия учебен час (семестър, година) или за предпочитане няколко години.

Дневния ред на базовата група може да включва научни задачи за подпомагане (например всеки да поправя есето на другия), персонални задачи за подпомагане (такива като опознаване на другия и помагане на всеки да реши личен проблем), рутинни задачи (като вземане на участие) и задачи за оценяване (проверка на познанията на всеки чрез тестово изпитване първо индивидуално, а после отново с цялата базова група).

Основните задължения на членовете са:

- осигуряване един на друг добър научен прогрес (напр. положителна целева взаимозависимост);
- държане един на друг отговорност за стремежа към учене (напр. индивидуална отговорност);
- предоставяне един на друг подкрепа, кураж и помощ за завършване на задачите (например, съдействащо взаимодействие).

Интегрирана употреба на трите вида обучение в „сътрудничество“

Тези три вида обучение в „сътрудничество“ могат да се обединят заедно. Обикновеният учебен час може да започне със среща на базовата група. Следва кратък урок, в който се използва неформалното обучение в „сътрудничество“. След урока се използва формалното обучение в „сътрудничество“. Към края на учебният час може да бъде предоставен друг кратък урок с помощта на неформалното обучение в „сътрудничество“.

На фиг. 1 са представени графично видовете обучение в „сътрудничество“:

2. Предимства и недостатъци на обучението в „сътрудничество“

Главното предимство на обучението в „сътрудничество“ се състои в насърчаване на учащите двойки да се занимават със социални дейности, които могат да улеснят обучението и смяната на понятията. Учащите двойки са способни да свързват идеите си, да задават въпроси един на друг и да дискутират и договарят решения. По този начин, само ако следват ръчните или тренираните си умения, обучаващите се могат да открият много виждания за проблема. В добавка, присъствието на другите, които също се опитват да научат, може да бъде силно мотивиращо.

Сътрудническите постановки, на които е разделена компютърната система, могат също така да улеснят обучението на децата. Това често е причината, че децата имат нужда да оправдават, обясняват и разширяват своите идеи и с другите учачи. Например, ако има входно средство, което трябва да бъде споделено, като мишката, това може да тласне децата да свързват идеите си и да се научат да се договарят за поделяне на времето за взаимодействие с компютърната система.

Фигура 1. Видове обучение в „сътрудничество“

Недостатък на обучението в „сътрудничество“ е, че само една от групите учащи е облагодетелствана. В частност, ако един член на групата е много настоятелен и доминиращ, другите учащи могат да приемат пасивна роля, и да оставят доминиращата личност да върши повечето от работата. Дали ще бъдат ангажирани достатъчно и равностойно всички ученици в групата, зависи от допълнителни условия.

Други недостатъци са пренапрежение в работата на една част от учениците за сметка на пасивността на друга част, конфликтни взаимоотношения между някои ученици, както и нарушаване на училищната дисциплина.

3. Подходи

При организирането на групова учебна дейност може да се подходи по различни начини. Така например, според Д. Лън [2] на групите могат да се дават задачи по един и същ предмет, а също така да се работи по различни предмети в

рамките на един час (една група да бъде заета с математика, друга с писане, трета с рисуване и пр.). Освен това във всяка група може да се работи съвместно върху обща задача, но и индивидуално от всеки неин член.

Интересното в подхода на А. Косаковски [2] е, че предлага алгоритъм на общи указания за групова дейност на учениците, но подчертава, че на основата на тези указания те трябва да си разработят конкретна стратегия. По този начин се избягва дейността на репродуктивно равнище и се осигурява формирането на творчески способности у учениците.

Принос в определянето на роли за отделните членове в групите при вътрешна диференциация на дейността има Андре де Перети, който предлага „малък инвентар на ролите“: развлекателни, комуникативни, оценъчни, изследователски и др. Този „инвентар“ подпомага учителите в избора на подходящи подзадачи.

С оглед повишаването на ефекта от груповата учебна дейност е необходимо правилно подбиране на задачите в зависимост от някои детерминанти: спецификата на учебните предмети, типа урок, особеностите на учениците и др. Задачите могат да бъдат различни типове: за анализ, сравнение, упражнение, конструиране, под формата на въпроси, задачи, игри и др.

Съществен принос за разработването на подходящи задачи за групова дейност по родна реч, математика и роден край в началните класове имат Р. Радев, Н. Ковачева, Т. Владимирова, Л. Найденова [3], които се съобразяват с детерминантата специфика на учебните предмети. Е. Рауш смята за важно изискването за проблемност на задачите и необходимостта да дават на учениците повод за размяна на мисли, мнения върху задачата, пътя за решаването и най-добрия резултат от решението.

Внимание заслужават разработките на У. Валман, Р. Райс и Х. Щал, които предлагат проекти чрез прилагането на груповата форма в урока. Р. Райс разработва проект на занятие за групова дейност: „Здравословен начин на живот“, чрез който може да се осъществи подготовка на децата за живота. Авторката подчертава, че ежегодно подготвя учениците за осъществяването на проекта чрез групов учебна дейност. У. Валман разглежда прилагането на груповата форма в уроците по родинознание, природознание и в производственото обучение. Предлага различни проекти с акцент на груповия аспект за реализирането им. Подчертава ролята на груповата дейност за изграждането на самостоятелност у учениците. Х. Щал представя различни варианти за дейност в групите по време на практическо занятие, където всяка група получава съответна поръчка и има възможност да я изпълни, съобразно с предложения проект.

4. Методът Пила (Jigsaw)

Методът в разработен от Елиът Арънсън [2]. Очертават се следните етапи:

- Учениците се разделят на групи по 6 човека.
- „Среща на експертите“ - децата изучаващи един и същ въпрос като членове на различни групи се срещат и обменят информация.
- Всеки ученик се връща в своята група и обучава всеки от останалите.
- Партньорите в командата слушат внимателно и си правят записки. Отчитат се по всяка тема поотделно и командата като цяло. На заключителния етап учителят може да попита всеки ученик от командата да отговори на всеки въпрос по дадената тема.

Р. Славин разработва модификация на този метод – „Пила“-2. Различното е, че вместо всеки член на групите да получи отделна част от общата, цялата команда работи над един и същ материал. Learning Together („Учим се заедно“) метод на обучение в „сътрудничество“, разработен в щата Минесота от Дейвид Джонсън и Роджер Джонсън [4]. Характерното за този вариант е:

- Класът се разделя на разнородни групи от 3-5 човека. Всяка група получава една задача, която е подзадача на по-голям проблем, над който работи целият клас. В резултат на съвместната работа на всички групи като цяло се стига до усвояване на целия материал.
- Учениците самостоятелно определят роля на всеки от участниците в групата при изпълнението на общата задача: проследяване правилността на изпълнението на задачите от партньорите, мониторинг върху активността на всеки член на групата в решаването на общата задача, културата на общуване в групата. Учителят трябва да контролира и успешността на заданието, и общуването, оказването на помощ един на друг.

По този начин, групата има две задачи:

- ✓ академическа задача - постигането на познавателните и творческите цели;
- ✓ социално-психологическа задача - осъществяване на определена култура на общуване.

6. Приложение на метода в обучението по математика

Обучението в „сътрудничество“ на малки групи може да се използва за насърчаване на ефективна математическа комуникация, решаване на задачи, логически разсъждения и направата на математически връзки. Този метод може да се приложи на учениците във всички класове, всички учебни часове по математика – от началното училище до завършването на висше образование. Необходимо е да се предвиди време за обучение във взаимно изслушване, вземане на решение в група и разпределяне на дейности (говорител, фасилитатор, протоколчик).

- Описание: За работата в малки групи класът се разделя на групи от шест или по-малко участници, обикновено са четири, и се определя кратко време, за да се изпълни дадена задача, да се предприеме действие или да се обсъди даден въпрос, тема или проблем.

- Предимства:

Това е добър метод, когато групите са големи, а времето е ограничено. Така се максимизира приноса на учениците. Позволява на учениците да се опознават по-добре и по-лесно да могат да разсъждават за това какво мисли другия човек. Помага на учениците да се изслушват и да се учат от връстниците си.

Процес:

1. Определете целта на дискусията и времето, с което разполагате.
2. Направете малки групи.
3. Наредете столовете така, че членовете да могат лесно да се чуват.
4. Помолете групите да определят човек, който да записва дискусията.
5. Накрая помолете хората, които записват дискусията за съответната група, да я опишат.

Пример 1: Учениците, разделени на групи, са способни да открият няколко класически формули за събиране. Най-добре е да се започне с лесна ситуация като следната:

„Разгледайте сбора на последователните нечетни цели числа, като 1, 1+3, 1+3+5, 1+3+5+7, 1+3+5+7+9,... Изчислете тези сборове и напишете резултатите в таблицата“:

Редица на числата	1	2	3	4	5	6	7
Сбор на нечетните цели числа	1	4					

„Съставете формула (правило, обобщение), която ни показва как да изчислим лесно сборът на които и да са последователни нечетни цели числа

(започвайки от 1). Използвайте формулата, за да намерите сбора на първите 1000 нечетни цели числа“.

Сега да потърсим други формули за сбора на последователни числа:

- четни цели числа: $2, 2+4, 2+4+6, 2+4+6+8, \dots$
- цели числа: $1, 1+2, 1+2+3, 1+2+3+4, \dots$
- цели числа на трета степен: $1^3, 1^3+2^3, 1^3+2^3+3^3, 1^3+2^3+3^3+4^3, \dots$

Изчислете тези суми и запишете отговорите в следната таблица:

Редица на числата	1	2	3	4	5	6	7
Сбор на четните цели числа	2	6					
Сбор на целите числа	1	3					
Сбор на третите степени	1	9					

Помощ (ако е необходима): Сравнете различните редове в таблицата.

Създайте 3 формули, които да показват как да пресметнем лесно:

- сборът, на които да са последователни четни цели числа (започнете от 2);
- сборът, на които да са последователни цели числа (започнете от 1);
- сборът от третите степени на които и да са последователни цели числа (започнете от 1^3);
- използвайте тези формули, за да пресметнете всички от тези суми, всяка от които има 1000 числа.

Ако учениците са запознати с употребата на променливи могат да напишат техните формули:

$$\begin{aligned}
 1+3+\dots+(2n-1) &= n^2 \\
 2+4+\dots+2n &= n(n+1) \\
 1+2+\dots+n &= n(n+1)/2 \\
 1^3+2^3+\dots+n^3 &= [n(n+1)/2]^2
 \end{aligned}$$

В противен случай, те могат да обоснават своите резултати с думи.

Пример 2: Понякога задачата може да се раздели на по-малки задачи с приблизително равна трудност. Всяка група изследва една такава задача и след това представя резултата пред целия клас. Например, при първото представяне на понятието наклон на права, учителят може да помоли всяка група да начертае няколко графики върху една и съща координатна система, поставяйки точки. Задачата може да бъде следната:

Група 1: Начертайте $y = x, y = 2x, y = 3x$

Група 2: Начертайте $y = -x, y = -2x, y = -3x$

Група 3: Начертайте $y = \frac{1}{2}x, y = \frac{1}{3}x, y = \frac{1}{4}x$

Група 4: Начертайте $y = -\frac{1}{2}x, y = -\frac{1}{3}x, y = -\frac{1}{4}x$

После всяка група показва графиките на дъската или на голям лист хартия. Тези показна позволяват на учениците да видят ефекта при промяна на стойността на x и дава възможност за обобщения, отнасящи се до тези ефекти при наклон на права. Подобни изследвания могат да се направят и с отсечки [7].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Използването на обучението в „сътрудничество“ предоставя възможност за създаването на отговорности и ангажиращи съдружия, които осигуряват социалната подкрепа, нужна за подобряване на участието, персонализиране на образователния опит, умения за работа в екип, увеличаване на постиженията и подобряване на качеството на училищния живот. Създава се една възможност за общуване на различни равнища и съответното интелектуално израстване на учащите. Обогатява се социалното общуване на учениците, както и ценностната им ориентация.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] http://en.wikipedia.org/wiki/Introduction_to_Cooperative_Learning (март, 2014)
- [2] http://en.wikipedia.org/wiki/Cooperative_learning (март, 2014)
- [3] http://pedagogy.swu.bg/wp-content/uploads/2012/04/Todorina_Formi_obuchenie_2011.pdf (април, 2014)
- [4] Gilles, R.M., & Adrian F. (2003) Cooperative Learning: The Social and Intellectual Outcomes of Learning in Groups, London: Farmer Press.
- [5] Sharan. Y. (2010) Cooperative Learning for Academic and Social Gains: valued pedagogy, problematic practice. European Journal of Education, 45, (2), 300-313.
- [6] Johnson, D., Johnson, R. Learning together and alone, cooperation, competition, and individualization. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- [7] Neil Davidson, Small-group cooperative learning in Mathematics, 1990 NCTM Yenbook

За контакти:

Светлана Генчева Методиева, магистърска програма *Информационни технологии в обучението по математика и информатика*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: sgirlrousse@yahoo.com

Емоционалните умения – съставна част на емоционалната интелигентност

Светлана Христова Станчева
научен ръководител: доц. д-р Йорданка Факирска

Abstract: *The evolution of emotional intelligence is a crucial factor in the adaption to a social circle. The emotional skills is a specific type of information which is used by the emotional intelligence and they are relatively easy to gain, in this matter during also the process of studying. The skills have to develop in a strict hierarchical order, because the child firstly needs to recognise emotions, to have emotional and rational motivation, in order to be able to control its own emotions while interacting with the surrounding people.*

Key words: *emotional intelligence, emotion, emotional skills*

ВЪВЕДЕНИЕ

Точната картина на интелигентността изисква представяне на поведението в широк обхват от способности. Получените резултати отразяват преживяванията, които са се натрупали вътре и извън образователните институции, преплетени с психологическите фактори, характерни за дадената личност. През 1990 година П. Соловей пише, че трябва да не се възприема разумът като някаква идеална субстанция, а емоцията като враг на интелигентността [5]. Развитието на емоционалната интелигентност се явява важен фактор при адаптацията в социалното обкръжение. Емоционалните умения са вид информация, с която оперира емоционалната интелигентност и относително лесно се придобиват, в това число и по време на процеса на обучение.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Емоционалната интелигентност е относително независима от формалната интелигентност способност, която се състои от три йерархически организирани компонента: възприятие, разбиране, регулиране на емоционалното състояние, които се реализират в особена познавателна дейност, чиято основна цел е най-точното и ефективно отразяване на своите и чуждите емоции заради тяхното успешно овладяване и използването им за целите и задачите на другите дейности. Началната училищна възраст е ярка, неповторима страница в живота на всяко дете, именно през този период се полага основата за приобщаване на детето към общочовешките ценности, време на емоционално преживяване на отношенията с хората, природата, заобикалящия го свят, собственото „Аз“.

Светът на детето е фантастичен свят, където се излъчва оптимизъм и здраве. Децата по природа са философи, те обичат да размишляват, съчиняват, да се потапят в приказния свят. Но днес те са лишени от приказки, вълшебства. Възрастните са ги лишени от способността да се научат да разбират обкръжаващия свят, даже своя вътрешен свят. За никого не е тайна, че най-добрият приятел на съвременното дете са телевизорът и компютърът, а любимото занимание – гледането на анимационни филми и компютърните игри. Децата все по-малко общуват не само с възрастните, но и с връстниците си. А именно живото човешко общуване обогатява съществено живота на децата, оцветява с ярки краски сферата на усещанията. Съвременните деца са по-малко отзивчиви към чувствата на другите. Те не винаги са способни да осъзнават и контролират своите емоции, а това води до импулсивно поведение. В основата на формирането и развитието на психиката на детето са разнообразната дейност, взаимодействието с външния свят, преди всичко с заобикалящите го възрастни.

Детето се нуждае от многообразна информация, но тя трябва да се въвежда постепенно и хармонично, да съответства на възрастта на детето и неговата индивидуалност. Според Г. Иванова „успешното включване на децата в училищното

образование е свързано с емоциите, съпътстващи този процес“ [2, с. 28]. Учебната дейност поражда у малките ученици напрежение, стресови ситуации, които изискват от детето адекватност и произволност при реагиране, необходимост да се управлява емоционалното самочувствие и състояние, а условията за възпитанието на тези навици в процеса на учебната дейност са недостатъчни. Използването на различни игри и упражнения за обогатяване на емоционалната сфера помагат децата по-пълно и точно да възприемат предметите и явленията от заобикалящия свят, развиват наблюдателността, мисленето, обогатяват речта, помагат на децата да осъзнаят своя вътрешен свят, развиват способността на детето да възприема света. Пространството около тях се разширява. Забикалящият свят се оцветява с нюансите на дъгата: детето се учи да определя настроението, да овладява своите чувства и емоции, да разчита чуждите.

Според Д. Голман емоционалните умения са:

- ✓ самосъзнание;
- ✓ способност за идентификация;
- ✓ изразяване и овладяване на чувствата;
- ✓ контрол над импулсите и отлагане на наградата;
- ✓ умения за справяне със стреса и безпокойството [1].

Й. Факирска смята, че уменията трябва да се формират в строга йерархическа последователност, защото детето първо трябва да познава емоциите, да има емоционална и рационална мотивация, за да може да управлява своите емоции при взаимодействие с околните [3].

Развитието на емоционалните умения е особено актуално, защото емоциите имат адаптивна природа, помагат на детето да живее при различни условия, да взаимодейства с другите хармонично. Те са свързани с централните личностни образувания, представляват основна мотивационна система, спомагат да се създадат допълнителни мотивиращи фактори. Хората, които трудно показват и преживяват емоции, в голяма степен са подложени на психосоматични заболявания, затова емоционалността се приема за ключов фактор, който осигурява успех в живота.

Управляването на емоциите предполага първо тяхното осъзнаване и контрол на проявата им. Под осъзнаване на емоциите разбираме:

- ✓ ясно фиксирани от детето на неговото състояние, позволяващо да се управлява и контролира това състояние;
- ✓ способност да се изрази дадено състояние в знакова форма.

Именно на нивото на осъзнаване е възможен контрол върху емоциите, т. е. способността да се предвиди развитието им и разбирането на факторите, от които зависи тяхната сила, продължителност и последствия. Степента на осъзнаване на емоциите може да бъде различна. По-трудно се поддават на осъзнаване емоционалните процеси, които са възникнали и формирани още в ранно детство. Конструктивното взаимодействие на интелекта и емоционалните процеси помагат за емоционалното саморегулиране и понижават интензивността на негативните емоционални преживявания. Проблемите при разбирането на емоциите на околните се крият в трудността на тяхната вербализация. Корените на емоционалната интелигентност са в живота на хората, техните връзки и комуникация налагат един вид контрол върху емоциите – да се самоконтролират, да бъдат внимателни, да бъдат отворени към другите, да вдъхват доверие и да се доверяват, да общуват свободно.

Според Шапиро децата са по-уверени и по-щастливи, ако притежават емоционални умения. Тези умения им помагат да станат отговорни, грижовни и творчески личности. Положителен ефект за бъдещия живот на учениците има способността да се отпуснат, да използват въображението си при проблем. Често емоционалната и логичната част на нашия мозък изпълняват различни функции при

определяне на човешкото поведение, именно взаимодействието между различните части на мозъка определя емоционалната интелигентност [4].

Древногръцки философ тъжно отбелязва, че емоциите са подарък, който хората на Земята получават при своето раждане, голям и красив подарък, на който се възхищават, любуват, но така и не го отварят през целия си живот. Познанието на емоциите би донесло на човек огромна полза. Ако искаме да видим децата си успели, не трябва да пропускаме шанса да ги научим да разбират своите и чуждите чувства, адекватно да реагират и правилно да правят нравствения си избор. Умението да чуваш себе си, да чувстваш своите и чуждите емоции, да ги приемаш и адекватно да реагираш, това са способности, които могат и трябва да се развиват.

Насочването на емоциите към съзидание води до високи успехи. Овластяването на настроенятия, контролът над импулсите или отлагането на наградата мотивират децата да бъдат постоянни, да откриват начини да се изявяват пълноценно, като овладяват силата на емоциите за ефективността на своите усилия.

Овластяването на емоционалните умения включва дълбоко разбиране на душевното състояние на другия човек, умение да се постави на неговото място, ако преживява тъга или тревога, желание да разбере и приеме интересите на другия като собствени. Наличието на емоционален комфорт е необходимо за успешния учебен процес.

Така възниква и въпросът как да се помогне на детето да овладее изкуството да разбира себе си и другите, да управлява собствените си емоции. Трябва да се отбележи, че емоционалният живот на детето е и извън рамките на учебния организиран процес. Събитията, развълнували детето и оставили следа в душата му, често не получават нужното внимание от страна на педагога. Случва се проблемът за разбирането на емоционалното състояние на околните да остане незабелязан в педагогическия процес. Тук са важни не само разбирането, осъзнаването, възприемането и преживяването на събитията, които стават около детето. На него му предстои да осъзнае, че не може да престане да чувства, а емоциите винаги ще играят важна роля в живота му, защото в основата на развитие на детето лежи емоционалната интелигентност.

Учителят трябва да се грижи за създаването или възстановяването на положителен емоционален климат, ако ученикът е в стресова ситуация при продължителен неуспех в ученето, изпитва негативно отношение към учителя или дори към училището, намира се в конфликт със съученици, проявява тревожност. Но в процеса на обучение трябва да има и отрицателни емоции, но те да се редуват с положителни. Например неудовлетвореността може да бъде източник на търсене на нови начини на работа, самовъзпитание и самоусъвършенстване. Но ако е продължителна, ще направи детето пасивно и неуверено в своите сили.

Същевременно трябва да присъства и чувството за преодоляване на трудностите. Ученикът трябва да осъзнава оценката като резултат от своите умствени усилия.

Повишаването на емоционалната интелигентност води до обективно приемане на собствените емоции, което е съпроводено от:

- ✓ освобождаване на потиснати афекти или спомени;
- ✓ повишаване на личната автентичност, значителна увереност при проява на творческа самоизява;
- ✓ уважение към личността и чуждата независимост;
- ✓ зачитане на различията и съобразяване с емоциите на околните;
- ✓ удачно регулиране на откритостта на емоциите;
- ✓ умение да се поддържа добър баланс в междуличностните отношения (този баланс е необходим, защото прекалената емоционалност, съчувствие или съпричастност могат да се превърнат в пречка да се

направи обективна преценка на ситуацията, да се намери най-удачното решение или да бъде приложено своевременно).

Във взаимодействието с околните емоционалната интелигентност се проявява най-често под формата на адаптивност, вежливост, отзивчивост, увереност, уважение, адекватен израз на емоции. Друг показател за доброто ниво на емоционална интелигентност е точното оценяване на личностната сила, способности и готовността да се взема поука от допуснатите грешки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Високото ниво на емоционална интелигентност позволява да се разпознаят емоционалните реакции в условия на стрес, като страх, паника, отчаяние, помага да се съпреживява, да се оказва помощ на другите, да се вземат адекватни решения в сложни житейски ситуации, осигурява контрол на негативните емоционални реакции, мотивира към ефективна дейност. Налице е положителната взаимовръзка между емоционалната интелигентност и волевите качества на личността като отговорност, енергичност. Затова е необходимо да се работи върху емоционалните умения за развитие на личностните качества на емоционалната сфера, за повишаване на самооценката, хармонизация на вътрешния свят на детето, премахване на бариерите при общуване, развитие на опита за общуване с връстниците.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Голман, Д., Емоционална интелигентност, Кибеа, 2000.
- [2] Иванова, Г., Обучение на детски учители за работа в групите за задължителна предучилищна подготовка, София, 2013.
- [3] Факирска, Й., Формиране на умения на емоционалната интелигентност в предучилищна възраст, Научни трудове на Русенски университет „Ангел Кънчев“, Том 52, Русе, 2013.
- [4] Шапиро, Л., Как да възпитаваме деца с висок емоционален коефициент, Жан-Жанет Аргирова, 1999.
- [5] Mayer J. D., Salovey P. What is emotional intelligence, New York, 1997.

За контакти:

Светлана Станчева докторант към катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: xristovasvetlana@abv.bg

доц. д-р Йорданка Факирска научен ръководител, катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: d.fakirska@mail.bg

Възпитанието като феномен при социализацията на подрастващите

Петър Петров, Кристина Димитрова
научен ръководител: гл. ас. д-р Валентина Василева

Abstract: Man is the object and subject of social relations. He consciously create and absorb social experience through his inner world and outer actions. Personality is an open system , open to adaptation and outer world that constantly accept , adapt, transmit social information . Thanks to that achieved social adaptation and conscious regulation of behavior. Favors the inclusion of man to existing living conditions for the formation and improvement personality . In and through socialization is achieved to a large extent social development of the child who turns from individual to member of society.

Key words: social relations, socialization, education, society, adolescents

ВЪВЕДЕНИЕ

Възпитанието и социализацията като процеси имат доста общи неща и едно от тях е техният обект и субект- човека. Той е обект и субект на социални отношения, усвоява социален опит още от най-ранна възраст (в детска възраст, чрез игрите и различните занимания, а в по-напредналата възраст чрез различните дейности, независимо в коя сфера). Човекът съзнателно твори и усвоява социален опит, чрез своя вътрешен свят и външните си действия. Личността е открита система, отворена за външната адаптация и свят, която постоянно приема, преработва, предава социална информация. Благодарение на това се постига социална адаптация и съзнателна регулация на поведението.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Възпитанието като процес играе важна роля за социализирането на индивида, тук можем да говорим за възпитание в семейството и училищните заведения. При възпитанието най-ясна е връзката с обществено-социалните отношения в обществото, т.е. нормите на поведение и кое е общо приетото от обществото. Това е много важен етап за социалното развитие на подрастващите, защото ако този етап липсва, индивидът не би могъл да се приобщи и социализира. Също така влияние оказва средата, масмедията и примерите за подражание, затова е много важно в каква среда се намира подрастващия. Именно в средата, в която общуваме, ние се реализираме като личности, а моделът на подражание определя поведението ни, колкото и тривиално да звучи. Медиите днес ни заливат с всякаква информация, която колкото полезна, толкова и опасна. Всичко това има изключително голямо значение за формирането на индивида като личност. Личността е характеристика на човека, тя определя неговата социална същност и начин на живот в обществото, а обществото е непосредственият практически израз на обществените отношения.

Обществото се нуждае от възпитание - неговата функция е необходима, неотменна и постоянна. Възпитанието е неизбежен социален факт. Там, където детето се развива в общество, там ще има и възпитание, което ще го приобщи пригоди към окръжаващата го среда. Най-общата дефиниция на възпитанието е, че то е реакция на обществото по отношение на еволюцията. Целта на образованието и възпитанието е формиране на социални качества на личността, на умения и навици за колективно действие и съпричастност, социално дисциплинирано поведение.

Образованието е обществената форма на социализация, може би именно там вече се откриват много по големи възможности за индивида да се изяви, да покаже гражданска позиция, да вземе обществено мнение, като цяло да бъде деен в социума. С тези не леки задачи са се нагърбили педагозите, именно те имат за цел да сформират от подрастващите, социално активни личности. Тяхно задължение е да наблюдават всеки един от подрастващите как се развива и да му влияят психически и възпитателно с цел създаването на „хармонични личности“. Личността

е открита система, която има потребност от общуване. За да се реализира в социален план тя трябва да общува, да обменя мисли, емоции, чувства, да обогатява мирогледа си. Това е може би един от начините за социално адаптиране.

В и чрез социализацията се постига до голяма степен социално развитие на детето, което се превръща от индивид в член на обществото. Целите на социализацията и социалното развитие се различават.

Целта на социалното развитие е индивидът да разбере и осъзнае каква роля трябва да играе за да стани социална личност. А чрез социализацията вече индивида разбира, че е личност и осъзнава своята роля в обществото. Човешката същност се проявява и развива едновременно с появата на социума, тоест социалното същество е създадено в процеса на общуване с себеподобните и по тази логика можем спокойно да кажем, че дори в първобитният слой е имало социум, но доста първобитен. Социализацията е активен процес на усвояване от човека на социален опит и възпроизвеждане на определена система обществени отношения, при което не са изключени опити за преобразуването им в социални промени. В този процес не само се формира човешката личност, но и се изяснява едно от най-силните и характеристики – творческата и активност. При приобщаването в социалното общество, процесът започва още в първите дни на детския живот, като за това голяма роля играе семейството. То е първият модел на подражание, затова е много важен и определящ фактор за развитието на подрастващият. Семейството трябва да помогне на подрастващият, трябва много внимателно и тактично да насочи развитието на своето дете, защото едно от уникалните качества на социализацията е, че всеки сам може да избере социалната среда, в която да бъде деен. Но не всички социални среди за благоприятни за човешкото развитие, затова семейството трябва да напътства и разговаря с детето.

Процесът на социализацията, започващ от първите дни на живота, протича най-интензивно в детска и юношеска възраст, когато се изграждат основно характерът и мирогледът на младия човек. Към социално – психическите механизми се причисляват примера, подражанието, убеждението, внушението, психическото „заразяване“, модата, социалната адаптация. Чрез тях практически се осъществява връзката между външния свят – изисквания, норми и примери и субекта на дейността, общуване. Възпитанието пък от своя страна е механизмът, за създаване на предпоставките за тези механизми и играе важна роля за нормалното функциониране на социалната система. Децата овладяват най-добре системата от ценности най-напред в семейството, което е първи фактор за социализацията. На второ място са детските заведения, на друго място – различните формални (училищни) и неформални (извънучилищни, лични за децата) групи и формирования. По време на ранната социализация възрастните оказват върху личността не детето силно влияние и дори притежават известен монопол в това отношение, но по-късно в преходната възраст изпъква взаимодействието с връстниците в групата или в обществото. Най-голям успех може да се постигне, ако се хармонизират трите главни формиращи фактора – социална среда и взаимодействие с елементите на микро и макро равнище; организирано обучение и възпитание; социална активност, дейност и самодейност на индивида, включително и самовъзпитанието.

Можем да кажем, че ядрото на социалният план е индивидуалното поведение по образец за подражание. Характерно за социалната личност, която вече е реализирана в социализацията е, че тя съпоставя отношението на останалите личности от социума спрямо нея. Това е изключителна важна функция, която ни помага да се пригодим и да оцеляваме в социализацията. Тя ни позволява да видим кое е прието и кое не е от обществото и как да изкажем общественото си мнение по такъв начин, че то да бъде прието. Това е механизъм, който регулира поведението ни спрямо обществото.

Спецификата на социализацията позволява на човек да се саморегулира чрез формите на вътрешни механизми, възпитанието пък от своя страна е механизмът за създаване на тези предпоставки и играе важна роля за нормалното функциониране на социалната система. Затова казваме, че децата най-напред овладяват системата от ценности на социализацията в обществото, първо в семейството, а после в училищните заведения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изводите са, че социализацията е процес, който се извършва в цялостният живот на личността и ние първо като индивиди, а после като личности не можем без този процес, първо защото ще се загуби смисълът на общуването, просто няма да е интересно, а второ защото няма да можем да се реализираме като личности, нито пък да обогатим мирогледа си. Затова е много важно да бъде даден добър старт на подрастващите деца към социалният живот, защото няма нищо по хубаво от това да бъдеш социално личност, която има заложби и има какво да даде на обществото в полза на неговото развитие!

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Авторски колектив, Теория на възпитанието, „Веда Словена“, С. 2005
- [2] Десев Л., Педагогическа психология, „Аскони Издат“, С. 1996

За контакти:

Петър Петров, специалност *Социална педагогика*, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: petiokrasimirov@abv.bg

Кристина Димитрова, специалност *Социална педагогика*, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: Krisencety_8@abv.bg

Гл. ас. д-р Валентина Василева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 212, E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Социално-психологически характеристики на жените, претърпели домашно насилие

Габриела Петкова

научен ръководител: гл. ас. д-р Валентина Василева

Abstract: Domestic violence and abuse can happen to anyone, yet the problem is often overlooked, excused, or denied. This is especially true when the abuse is psychological, rather than physical. Women who have been victims of violence in the family are from different walks of life, different ages and different temperament. In common is their high level of anxiety, their propensity to depression, internal locus of control and features such as asthenia and self-doubt.

Key words: characteristics, women, victims, domestic violence.

ВЪВЕДЕНИЕ

Според Закона за защита от домашното насилие, “домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство” [3].

Насилието в семейството е сериозен проблем, който може да се оцени като една от най-големите заплахи за социалната стабилност в нашето съвремие. Според А. А. Гусейнов трудности, свързани с определянето на насилие, са позволени ако то бъде сложено в пространството на свободната воля и се разглежда като разновидност на волевите човешките отношения [1].

Домашното насилие може да се дефинира като нарушаване правата на личността, преминаване границите на личното пространство и ощетяване на личността. От което следва, че всяко действие, предизвикващо физическо, психическо и емоционално страдание /насочено срещу другия човек или собствената личност/ при вътресемейните отношения, може да се нарече домашно насилие [5].

ИЗЛОЖЕНИЕ

В продължение на векове в социокултурната ни ориентация доминира патриархален модел на семейни отношения, където властта на главата на семейството е приоритет. Това е присъщо за повечето общества, като се има предвид, че в Ориенталския свят патриархатът е в сравнително по-голяма степен близък до абсолютната си проява. Когато еманципацията набира сили, започва все повече да нараства неувереността у мъжете, породена от естествената власт на жената, която е в ролята на майка на неговите деца, източник на собствения му живот и спойка на цялото семейство [2].

Със задълбочаването на социално-икономическата криза в обществото, ръстът на домашното насилие се покачва. Като основни фактори могат да се определят безработицата и финансовата необезпеченост [5].

На територията на Община Русе, институцията, ангажирана с консултиране, подкрепа и превенция на домашното насилие е Сдружение “Център Динамика”. Мисията ѝ е оказване на психосоциална подкрепа, правна помощ и консултиране на уязвими групи от общността за постигане на равнопоставеност. Категориите обслужвани лица са: жени и деца, мъже, семейства [8].

Резултати от работата на Сдружение “Център Динамика” сочат, че **домашното насилие е най-често /73%/ от страна мъжа към жената и децата, по-рядко /24%/ от страна на децата към възрастните родители и в най-малък процент /3%/ – от**

страна на жената към мъжа. Анализът на случаите, получили помощ и подкрепа от екипа на Центъра показва, че домашното насилие се среща в комбинация от следните форми:

- ✓ Психологическо насилие – 47,6% от случаите;
- ✓ Физически тормоз – 19,5% от случаите;
- ✓ Сексуално насилие – 32,9% от случаите.

Най-често извършителите са съпрузи, бащи и синове. Употребата на алкохол е отключващ фактор за увеличаване на домашното насилие.

За периода 01.01.2013 г.-31.12.2013 г. през "Център Динамика" са преминали 135 лица, от които 126 жени и 9 мъже, като от тях жените с едно дете са 33, с две деца – 28 и с три деца – 4. По възраст са: до 30г. – 20; до 40г. – 35; до 50г. – 18; до 60г. – 8; над 60г. – 24; над 75г. – 14 [5].

Най-мощното по рода си изследване, посветено на насилието над жените, в света е реализирано от Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA). Изследването се провежда през 2012 г. и има за цел да даде аргументи и да ускори процеса на предприемане на адекватни мерки за защита от насилие. В него са проведени 42 000 интервюта с жени на възраст между 18 и 74 години от всички 28 страни членки на Европейския съюз, като интервютата са взети на база социо-демографски характеристики за всяка страна. Основните изводи за Европейския съюз сочат, че: **33%** от жените европейки са преживели физическо и/или сексуално насилие след 15-годишна възраст; след преживяно сексуално насилие **21%** от жените страдат от панически атаки, **35%** са били депресирани, а **43%** са имали трудности при следващи връзки; **43%** са преживели някаква форма на психическо насилие от настоящ или бивш партньор (като публично унижение; забрана да излиза от дома, заключване в дома; принуда да гледа порнография, както и заплахи за насилие).

Необходими са спешни мерки за справяне с насилието срещу жените и тези мерки трябва да се вземат на най-високо ниво, защото насилието над жените оказва ежедневно въздействие върху обществото [6].

Като основни документи, осигуряващи застъпничество към жените, жертви на домашно насилие, могат да се посочат: **Виенска декларация** за справяне с проблема за домашното насилие, приета на Световната конференция за правата на човека през 1993 г.; **Декларация за премахване на насилието спрямо жените** – приета от ООН през 1993 г.; **Пекинска платформа за действие по отношение на защита на жените, жертви на насилие в дома и в обществената сфера** – приета на Четвъртата световна конференция на жените в Пекин през 1995 г.; **Програма за действие на Комисията за правата на човека към ООН за предотвратяването на трафика на хора и експлоатацията на деца, както и проституцията на други лица** – приета през 1996 г.

България, като страна членка на Европейския съюз, е ангажирана с реализирането на мерки за борба с домашното насилие, като от 2005 г. е приет Закон за защита от домашното насилие, чрез който домашното насилие се регистрира като престъпно деяние и осигурява правна защита на пострадалите. Разкрити са и социални услуги, свързани с консултативна и подкрепяща дейност на жени, пострадали при домашно насилие и др.

В брачните отношения симптомите, водещи до насилие, са: конфликти в семейството, вербална агресия в отношенията между съпрузите, борба за власт и надмощие в семейството, нисък социално-икономически статус на семейството и ригидност във взаимодействията и отношенията на партньорите.

Психологически характеристики, доминиращи в личностния профил на човека с насилническо поведение, най-често са: **ниска самооценка, емоционална неустойчивост, краен егоцентризъм, засилена агресивност и жестокост,**

уещане за недосегаемост, примитивно съзнание за жената, алкохолна или друга зависимост от вещества.

Преживяването на домашно насилие се отразява върху адекватното поведение, предизвиква отрицателни психични състояния, нарушаващи изградения стереотип на личността. Преживяването на домашно насилие може да се определи като травмено събитие, което предизвиква криза на личността. Една малтретирана жена, било то психологически, физически или сексуално, в рамките на съществуването на семейната система, започва да живее в страх. Този страх провокира: **ниско самоуважение и обезценяване на живота си, уещане на омраза към себе си, съобразяване с изискванията на насилника, отказ от собствено мнение, компромис със собствените принципи и потребности, чувство за вина и безпомощност, злоупотреба с различни вещества, хронично безпокойство, членство в секти или престъпни групировки.**

Жените, жертви на домашно насилие, губят смисъла на живота си, тъй като изпитват неудовлетвореност от междуличностното взаимодействие в семейството. Това е предпоставка за самоизолация, агресия и автоагресия. Личността на жертвата е пасивна относно своето настояще и бъдеще. Също така, тя се мотивира да отмъсти на останалите заради случващото ѝ се. В следствие, на което нараства склонността ѝ за самонараняване, търсеща “изкупление” за неправилното поведение към партньора си.

Когато една жена е подложена на насилие, способността ѝ да поддържа устойчив Аз-образ се нарушава. Възприемането и оценяването на собствените възгледи, нагласи, ценности и ориентации биват объркани. Необходимо е, обаче, жертвата на насилие да се мобилизира и да прояви отговорност относно случващото се с нея, да планира промяната, която търси и от която се нуждае, да осъзнае кои са средствата за постигане на очакваните резултати и най-вече – да бъде активна.

Жените, пострадали при домашно насилие, изпитват силна потребност от психосоциална подкрепа. Тя е свързана с интервенции, строго индивидуални за всеки клиент.

Ситуацията на домашно насилие в голяма степен насърчава личната тревожност при жените, нивото на реактивна тревожност и чувството за отговорност и внимание към мотивите за дейност. Тези обстоятелства до голяма степен допринасят за възникването на депресивни състояния. Жените жертви не чувстват, че имат контрол над живота си, за разлика от щастливо омъжените. Разликата между тях е коренна. При тях се наблюдава значително влияние върху качеството на отношенията с други хора в сравнение с жените, които нямат подобни проблеми. Тези жени имат недостатъчен самоконтрол, те не са в състояние да държат линията на поведение, приета в зависимост от външни обстоятелства и оценки.

За жени, които са преживели насилие, основни характеристики са: **вътрешни конфликти, уязвимост, неувереност, безпокойство, песимизъм във възприемането на реалността, очакването за провал, летаргия и/ли прекомерна твърдост.** При тях се наблюдава: високо ниво на психологическа зависимост от мъжете, ниско самочувствие (напр. поради наличие на вид увреждане, особено ако то се е появило в процеса на съжителството), недостатъчна сексуална активност и др.

Личностните черти на жените, жертви на домашно насилие, в голяма степен обясняват виктимизацията им и може да бъдат основа за психологическо проучване в дълбочина на личностните черти, самочувствие, темперамент и личностния потенциал. Те биха могли да са: **с различен социален статус, на различна възраст, с високо ниво на лична тревожност, склонност към депресивни състояния и/ли специфични личностни черти.**

От изключително значение е психосоциалната подкрепа на жените, претърпели домашно насилие. Пътят на личностните промени се изразява в превръщане на

егоецентризма в индивидуализация и интеграция, също така – ефективно изграждане на вътрешен психически статус. Необходимо е идентифицирането на собствените потребности и стремежи относно реализиране на поставените цели и задачи. Чрез осъзнаване на собствените ресурси, се осигуряват условия за развитие на отговорност за живота.

По-позитивното самовъзприемане и осъзнатото осмисляне на конфликтната ситуация като насилие правят взаимодействието по-конструктивно и снижаващо интензивността и разнообразието на формите на насилие. Склонността към самообвинение и търсене на причините за конфликта във външни обстоятелства определят избора на деструктивни стратегии на взаимодействие в конфликта, което усилва проявата на насилие от страна на партньора.

Саморазрушителният характер на поведението на жертвите често субективно е свързан със стремеж към живот. Известна илюстрация на този феномен дава психоанализата. Например, известният “Едипов комплекс” при мъжете или “комплекса на Електра” при жените, карат човека да търси и да избира приятели, познати, съпрузи, приличащи на техните тирани-бащи или тирани-майки. Извратеният стремеж към защитеност заставя жертвата да избере за “защитник” тирана. Поведението на последния никога няма да бъде неочаквано за жертвата, нито плашещо, и затова то е комфортно. Поради тази причина, много често жената не намира в себе си сили да се раздели със своя съпруг. Най-честата характеристика при малтретираните жени е зависимостта.

Жертвите на насилие от страна на своя партньор, описват живота в семейството като характеризиращ се със страх, фрустрация и гняв. Когато малтретираната жена се опитва да изостави съпруга си, тя е и застрашена и заплашвана. Малтретиращият съпруг започва истинска война за съзнателното компрометиране на жена си. Най-типичните причини, непозволяващи на жената, подложена на насилие, да промени своята жизнена ситуация са: **непознаване на собствените си права и възможности, наличието на жилищни проблеми, както и многочислените социални нагласи, относно семейството и брака**. Илюзията, че насилието повече няма да се повтори също пречи на жените да напуснат насилника, но за съжаление в повечето случаи насилието отново се повтаря [4].

Нерядко жените не разбират източника на немотивираната жестокост, започват да обвиняват себе си и да търсят причините за насилието у тях самите. Пренасянето на вината от насилника към жертвата се нарича “осъждане на жертвата”. В тези случаи жените започват доброволно да се изолират, страхуват се от ревност и демонстрират пълна преданост към съпруга си или се срамуват от себе си и своите семейни взаимоотношения.

Типичните нагласи, ограничаващи възможността за оказване на помощ на жертвите на семейно насилие, са: страхът от възмездие, ако насилникът разбере за разговора за насилието, срам и унижение от това, което се е случило, мисълта, че тя заслужава наказанието и непълно осъзнаване на ситуацията [6].

Търсенето на професионална психологическа помощ изисква голяма смелост от страна на жертвата. Понякога от самия акт на насилието до момента на търсенето на помощ могат да минат години. Оказаната професионална помощ помага случилото се да се преживее конструктивно и пострадалият да се превърне от “жертва на насилие” в “човек, преживял насилие”. Клиентът се подкрепя да търси и да оцени собствените си ресурси за промяна.

Всъщност, няма единна теория, която да може напълно да обясни всички случаи и причини за семейното насилие, но вниманието ни трябва да бъде насочено към особеностите на социалното взаимодействие и характера на семейството като социална структура, да се отчита цялото разнообразие от семейни отношения, индивидуалните характеристики на техните членове и че тези социални отклонения, които се преплитат и съчетават, могат да породят насилие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В следствие на социално-икономическата криза, средствата за масова информация и глобализацията, съпътствани от отчуждение и социална аномия, всяка трета жена става жертва на насилие от партньора си. Всеки от нас е бил свидетел на такъв случай, но може да се каже, че това все още е тема “табу” и се счита, че подобен проблем трябва да си остане въщи и да не се намесват външни лица.

Трудно е за българската жена да признае, че семейството ѝ не е идеално, бивайки притисната от нагласата и очакванията на обществото. Патриархалните ценности работят в полза на насилника и единственото, което може да се направи за жертвата е да ѝ се внуши, че женският живот не се ограничава само в ролята на майка и съпруга.

В повечето случаи жените, жертви на домашно насилие, са били преки свидетели на насилие в детството си от страна на баща им към майка им. Важно е да се насади у хората, че евентуалните поражения от детство с един родител са несравнимо по-малки от травмите, причинени от детство в дом, в който има насилие.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Гусейнов, А., Понятия за насилие и ненасилие, 1994.
- [2] Димитров, Т., Живеем в патриархат?, 2013.
- [3] Закон за защита от домашното насилие, гл. 1, чл. 2, 2009.
- [4] Меновщиков, В., Психологическо консултиране: работа в кризисни и проблемни ситуации, 2002.
- [5] Тасевска, Д., Д. Димова, Програмно съдържание за психосоциална подкрепа на пострадали от домашно насилие, 2013.
- [6] Шведова, Н., Домашно насилие, 2000.
- [7] <http://alliancedv.org> [април 2014]
- [8] <http://dinamika-ruse.bg> [април 2014]

За контакти:

Габриела Петкова, специалност *Социална педагогика*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”,
е-mail: gabriela_petkova_91@abv.bg

гл. ас. д-р Валентина Василева, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, е-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Програма за превенция на агресията на деца между 1 и 4 клас

Димитър Дерменджиев

научен ръководител: гл. ас. д-р Валентина Василева

Abstract: *The article considers the matter of aggression and violence in elementary school. It gives an example of programme with methods that could be used for preventing children's aggression. It consists ancient methods of yoga, martial arts, mind sports games and arts.*

Key words: *aggression, physical education and sport, prevention*

ВЪВЕДЕНИЕ

Насилието като сложен социален проблем намира отражение в масовото съзнание и се полемизира от политолози, журналисти и др. представители на българската интелигенция.

Насилието се разглежда като резултат от агресивното поведение на едни хора спрямо други, с което се нанася вреда-физическа или психическа на индивида или групата.

За възникване на насилието няма еднозначно обяснение, но съществено влияние оказват фактори като: анонимността на съвременното общество, в което разрушаването и загубата на социални връзки е често явление; драстичната промяна в ценностната система, при която стойности като солидарност, готовност за оказване на помощ или съчувствие се изтласкват на заден план.

Разрушаването на традиционните семейни структури също спомага за възникване на насилие. На този фон липсата на време за възпитание на детето може да се превърне в проблем толкова бързо, колкото и прекалено големите очаквания и техният натиск върху детето. Нараства тенденцията възпитанието на социално поведение да се делегира изцяло на училището като институция.

Често насилственото поведение на подрастващите е продължение на семейна „традиция“. Научните изследвания сочат, че който в детството си е удрял и малтретиран от родителите си, става брутален по-често от другите.

Общуването с връстниците играе изключителна роля за развитие на идентичността на младите хора. В този случай конкретна опасност представлява присъединяването към определена група, извършваща престъпления.

Понякога медиите формират у децата и младежите впечатление, че голяма част от конфликтите могат да се решават единствено чрез насилие. Така „убедителните аргументи“, които получават подрастващите за „успешни“ стратегии за действие е самите те да възприемат такъв поведенчески модел. Това влияние се засилва, когато младото поколение расте в среда с изразено насилие и редовно е изложено на медийно влияние.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Човек използва в съзнателния си живот тяло, реч, психика и ум. Всеки дисбаланс в някой от тези инструменти води до различни смущаващи чувства и състояния – стрес, тревожност, депресивни състояния, агресия.

Както знаем двете полукълба на мозъка имат различна функция. Лявото служи за рационалните действия и операции, а дясното за изкуствата, интуицията. В масовите училища в наше време се наблюдава основно на дисциплини развиващи лявото полукълбо на мозъка и индиректно се насажда мнение, че всеки трябва да е добър в определени дисциплини, които засягат именно лявото полукълбо на мозъка (математика, физика и т.н.). Като че ли не се отделя толкова внимание на дейностите свързани с развитие на дясното полукълбо и те са смятани за второстепенни, освен в специализираните за това училища (спортни, по изкуства).

По този начин в масовото начално училище се създава усещане за това, че едни деца са по-умни от други, като не се оценяват достатъчно другите им качества свързани с дясната половина на мозъка. В ранна възраст такова отношение може да е пагубно за психическото развитие на индивида.

Друга причина, която може да навреди на развитието е и семейната среда. Среда, в която детето не получава достатъчно внимание, бива тормозено или има липса на родител, също е предпоставка за формиране на нездрав поведенчески модели, сред които е и проявата на агресия.

Светът, в който живеем, има наложени няколко основни егрегори, като най-мощните от тях са власт, пари, секс. Фундаменталните ценности (приятелство, съчувствие, взаимопомощ и др.) са умишлено поставени в сянката на тези егрегори. В масмедията – новини, предавания, филми – се набляга повече на насилие, интриги, меркантилност. И всичко това се прожектира в съзнанията на децата, като по този начин се създава и кодира тяхната представа за света.

Цел на програмата:

1. Превенция на агресията сред децата от 1 до 4 клас.
2. Спомагане осъзнаването на ценността на човешкия живот.
3. Осъзнаване на смисъла на приятелството, съчувствието и взаимопомощта като алтернатива на агресията.
4. Трансформиране на смущаващите чувства и емоции в позитивни такива.

Инструменти:

1. Йога и лечебно общуване.
2. Бойни изкуства.
3. Логически игри.
4. Изкуства. Арт терапия.

Изпълнение:

Провеждане на интензивен двуседмичен лагер включващ горе споменатите практики. След приключването на лагера под формата на извънкласни занимания съгласувани с родителя се продължава работата с участващите деца.

Примерна програма:

07:30 – ставане от сън;

8:00 – 9:15 – сутрешна йога практика(слънчеви упражнения, антиревматични и антигастрични упражнения, практики в група, дихателни техники пранаяма)

09:30 – 10:30 – закуска

10:45 – 12:00 – изучаване на логически игри

12:30 – 13:30 – обяд

14:00 – 14 :30 – Йога Нидра практика (съзнателен йогически сън) за релаксация

15:00 – 17:00 Изкуства. Арт терапия (карнавални техники, рисуване, танци, театър)

17:30 – 19:00 –Ци гун, Тай Дзи тренировка

19:15 – 20:15 вечеря

21:00 – тратака (около 5мин концентрация върху свещ)

21:30 – лягане за сън

Йога:

Йога подобрява доверието и социалните умения. Лошата координация често дава ниско самочувствие. Някои деца може да са тъжни или раздразнени, че не се движат или не могат да се държат като другите деца, нямат възможност да участват в спортните занимания на открито, което може да доведе до формиране на агресия. Чрез обучение на самоконтрол и самостоятелно успокояващи техники от йога, те могат да увеличат доверието във взаимодействието с другите деца и това да облекчи социалните им умения. Да се научат да работят заедно в йога клас и да играят с партньор може да повишава доверието в групата и към хората.

Йога осигурява сензорна интеграция. Чувствителната нервна система лесно се стимулира от ярки светлини, нови текстури, силни шумове, натрапчиви вкусове и миризми. Слабото осветление, нежната музика, гладките постелки и тихите гласове създават удобна среда. Йогата позволява на нервната енергия да се освободи от тялото по един контролиран и сигурен начин. Йога улеснява самосъзнанието. Особено полезна е като помощник на децата с грешни поведенчески модели – те се научават на саморегулиране. Запознават се с работата на тялото, изучават правилното дишане. Така те могат да се научат да контролират своята тревожност, депресивност, агресия.

Пранаяма:

Йога улеснява самосъзнанието. Особено полезна е като помощник на децата с грешни поведенчески модели – те се научават на саморегулиране. Запознават се с работата на тялото, изучават правилното дишане. Така те могат да се научат да контролират своята тревожност, депресивност, агресия. Дихателните техники (пранаяма) са специално предназначена да помогнат на децата да се справят с нарастващи емоции. Тъй като тези деца са визуално ориентирани, трябва задължително да се добави визуален елемент – картина, играчка, пано. Често в заниманията по йога могат да се включват масажи, пеене на песнички или учене на кратки стихчета.

Йоганидра:

По време на йога нидра практика тялото, психиката и ума не само релаксират, но и се реструктурира цялата личност – трансформира се несъзнаваното в подсъзнанието, което формира всъщност голяма част от личността и поведението на човека. С този процес се променят кодираните в ума впечатления. За разлика от други методи, които работят с външното проявление на личността, йога нидра сработва много по-бързо

През учебната 2006-2007г. Е проведено изследване с ученици от четвърти клас от СОУ „Св. Св. Кирил и Методий“ – с. Александрово. Обособени са две групи – експериментална група и контролна група (Е. гр и К. гр). Използвани са сравнителни методи на проучване, биометрични изследвания, педагогическа наблюдение, математико-статистически методи за обработка и анализ на резултатите. Използван е въпросник за измерване на агресивността на Бъз Дюрки. Той се състои от 75 твърдения, обособени в 8 скали, които регистрират различните форми на агресия: телесна, вербална, индиректна, опозиционно поведение, агресивна раздразнителност, агресивно недоверие, ревност и омраза, вина след агресия.

Йога нидра е приложена при експерименталната група.

Резултати от изследването:

Таблица 1. Обем на извършена работа с К. гр.:

N	Въпросник	I Изследване	II Изследване	Разлика
1	Телесна агресия	67%	57%	10%
2	Вербална агресия	65%	45%	20%
3	Индиректна агресия	56%	45%	11%
4	Опозиционно поведение	60%	48%	12%
5	Агресивна раздразнителност	81%	75%	6%
6	Агресивно недоверие	46%	37%	9%
7	Ревност и омраза	63%	50%	13%
8	Вина след агресия	64%	52%	12%

Таблица 2. Обем на извършена работа с Е.гр.:

N	Въпросник	I Изследване	II Изследване	Разлика
1	Телесна агресия	69%	53%	16%
2	Вербална агресия	64%	39%	25%
3	Индиректна агресия	58%	41%	17%
4	Опозиционно поведение	61%	46%	15%
5	Агресивна раздражителност	79%	67%	12%
6	Агресивно недоверие	43%	30%	13%
7	Ревност и омраза	65%	44%	21%
8	Вина след агресия	61%	45%	16%

При първото изследване, телесната агресия и в двете групи е приблизително еднаква – 67%, 69%.

В останалите седем позиции първото изследване прави впечатление че е приблизително еднакво и за двете групи:

Таблица 3. Съпоставка на първото изследване на двете групи

N	Контролна група	Експериментална група
2	65%	64%
3	56%	58%
4	60%	61%
5	81%	79%
6	46%	43%
7	63%	65%
8	64%	61%

Докато при първото изследване има разлика няколко процента плюс минус към Е. гр. или К. гр., то след прилагането на Йога нидра разликата между контролната група и експерименталната е както следва:

Таблица 4. Съпоставка на второто изследване на двете групи

N	Контролна група	Експериментална група
1	69%	53%
2	64%	39%
3	58%	41%
4	61%	46%
5	79%	67%
6	43%	30%
7	65%	44%
8	61%	45%

Разликата от въздействието на тази техника при Е. гр. е фрапираща. В процентно съотношение е между 12% и 25% в полза на Е. гр. Данните от изследването и неговия анализ недвусмислено показват, че прилагането на Йога нидра категорично помага за преодоляването на агресията сред учениците. Препоръката на изпълнителите на това изследване е Йога нидра да се въведе в учебно-възпитателния процес, за да може по-успешно да се повлияе върху положителното отношение на учениците един към друг и към заобикалящата ги среда.

Тратака:

Това е очистителна практика, която премахва токсините от очния нерв и засилва концентрацията на ума. Подобрява зрението.

Фокусирано гледане на пламъка на свещ (или друг малък обект), на нивото на очите и на една ръка разстояние. Гледа се с отворени очи, докато не потекат сълзи. След това очите се затварят и се наблюдава пламъка на свещта в областта на междувещдието, докато образът не избледнее. После пак се отварят очите и пак се гледа. Така около 15-20 мин. Премахват се всички болести на очите, смъкват се диоптрите, паметта се усилва и се постига ясно виждане и спокойствие.

Бойни изкуства (тай дзи):

Агресивното дете често кара родителите и педагозите да мислят, че съвсем спокойно може да мине без бойно изкуство, но това е погрешно мнение. Източната философия, на основата на която са създадени бойните изкуства учат на това как да се потуши гордостта и да се справим с такива страсти като гнева, яростта, отмъстителността. Тренировките по бойни изкуства са забавен начин както за момчета, така и за момичета, за да се постигне добра физическа кондиция, отлична координация, сила, издръжливост, концентрация на вниманието и бързина.

Погрешно е да се смята, че бойните изкуства насърчават насилието. Те действително могат да помогнат на децата да се научат на самодисциплина и умения за общуване. Всеки урок по бойни изкуства започва и завършва с поклон, по време на самата тренировка също се налага то да стои неподвижно и да чака следващата команда. Специалистите казват, че зачитането на тези правила кара децата да бъдат и много по-дисциплинирани в училище. Бойните изкуства учат децата да се грижат за себе си, да се зачитават, те дават на децата по-високо самочувствие. Научават ги да се чувстват добре и самостоятелни.

Наред с физическото развитие и укрепване, у децата се възпитават редица качества като постоянство, устойчивост на вниманието, дисциплина и други. Под въздействие на тренировките, децата усъвършенстват физиката, техниката, духа и характера си. Плахите стават силни и уверени, а палавите се учат на дисциплина и самоконтрол.

Тай чи е древно китайско бойно изкуство, практикувано с колкото се може повече мекота в мускулите, за разлика от други „твърди“ бойни изкуства, които предизвикват напрежение в мускулите. Позите се изпълняват с плавни движения, а те приличат на движенията от бойните изкуства сякаш правени под вода. Наричат го още и „медитация в движение“. Ползите от тай чи са много и психологически и физически:

- облекчава тревожността и стреса;
- подобрява баланса и координацията;
- успокоява агресията;
- облекчава мускулното напрежение;
- предпазва ставите от скокване;
- коригира лошата стойка;
- намалява умората;
- увеличава гъвкавостта и издръжливостта;
- подобрява сърдечно-съдовото здраве;
- подобрява съня.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тъй като децата не могат да бъдат изолирани в утопично-стерилна среда, то може да им се помогне посредством добри и устойчиви практики и техники сами да разкрият и развият своя потенциал. По този начин може да се стимулира емпатията им и да започнат да оценяват скъпоценния си човешки живот.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Василева В, Насилието в училище - проблеми, свързани с жестокостта и агресията, В: НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ - 2008, том 47, серия 5.2

[2] Владимирова С., „Урокът по физическо възпитание и спорт за преодоляване агресивното поведение на учениците от 4 клас“, В: НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ - 2009, том 48, серия 8.2;

[3] Стаматов, Р. (2008). Детската агресия. Пловдив. Издателска къща „Хермес“

[4] Свами Сатянанда Сарасвати (1999), „Йога нидра“, Издателство "Сарасвати"

За контакти:

Димитър Дерменджиев, специалност *Социална педагогика*, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 0883 582 108, email: dimitar.dermendzhiev@bmst.com

Гл. ас. д-р Валентина Василева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 212, E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

Социална значимост на често срещани синдроми с умствена изостаналост

Габриела Стоянова

научен ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова

Abstract: In the modern world, the number of persons with disabilities is large and constantly growing. Disturbing trend in recent years is the growing worldwide prevalence of various mental retardations syndromes. The term mental retardation is marked and identified deficits in intellectual and social behavior. The article regarded the social significance of most frequent deficits with mental retardation.

Key words: mental retardation, deficits in intellectual and social behavior, social significance, frequent deficits with mental retardation

ВЪВЕДЕНИЕ

В съвременния свят броят на лицата с увреждания е голям и постоянно нараства. Според данни на СЗО общият брой на лицата с различни недостатъци и отклонения в развитието е повече от 514 милиона. В повечето страни поне един човек от десет е със сериозни физически или умствени увреждания. Като проблем това състояние рефлектира поне върху 25% от населението [5]. Тревожна тенденция през последните години в световен мащаб е нарастващата честота на разпространение на различните синдроми на умствената изостаналост. Големите размери на това явление дават основание на учените да обединят усилията си и да се опитат да обяснят причините, клиничната картина, възможностите за развитие на децата, които страдат от умствена недостатъчност.

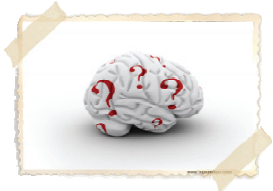
ИЗЛОЖЕНИЕ

Умствената изостаналост е състояние на задържано или непълно умствено развитие, характеризиращо се с нарушение на уменията (когнитивни, речеви, социални), които възникват в процеса на развитие и дават своя дял във формирането на общото ниво на интелигентност. Изоставането може да се съчетава, но може и да не се съчетава с други психични и соматични разстройства [4].

За да се стигне до съвременните класификации, основани на определени критерии, науката изминава дълъг път.

Началото на диагностиката на умствената изостаналост се свързва с името на Феликс Платер (1537 – 1614), който конструира първата известна на учените класификация на умствената изостаналост. Хората с психически, нарушения той разделя в четири групи, свързани със сферите на *интелекта, емоциите и физическото състояние*.

На базата на многогодишни проучвания на факторите, които провокират появата на специфичните синдроми от спектъра на разглежданото заболяване, съвременната наука достига до класифицирането на следните 8 основни групи форми и съответстващите на тях причини за поява на умствената изостаналост (Фиг.1):

Фигура 1. Типология на формите на умствена изостаналост

Различните синдроми с умствена изостаналост ще разгледаме последователно според честотата на разпространение и тяхната социална значимост, както и от гледна точка на етиологията им, спецификите в характерологията на проявлението и вариантите за профилактика и лечение.

Генетично обусловени форми на умствена изостаналост

От момента на оплождането до ранния постнатален период възможностите за разстройство и увреждане на мозъчното развитие са многобройни. Генетично обусловените форми на умствена изостаналост се характеризират с най-висока честота на разпространение и се диференцират в следните категории:

Умствена изостаналост при хромозомни аберации

По данни от последното десетилетие, 5/1000 до 7/1000 новородени имат хромозомно заболяване, като 25% от тях се дължат на аутозомни тризомии, 35%-на патология в половите хромозоми и 40% на балансиран и небалансиран структурни промени. Всяко трето на 1000 новородени деца носи риск от умствено изоставане като резултат на хромозомна патология. От всички хромозомни аномалии 80% са болест на Даун, 4,5% други тризомии, 9% аномалии на половите хромозоми и 6,5% с друг дефект на хромозомния набор [2, с. 223].

Болест на Даун-тризомия 21, монголизъм

Заболяването е описано от английския лекар Лангдон Даун през 1866 г. Сто години по-късно, с откриването на тризомия на 21 хромозома, заболяването се отделя като самостоятелна единица. За предразполагащи фактори при болестта на Даун повечето автори приемат по-напредналата възраст на майката и рентгенови облъчвания. Много често майки родили деца с Даун, са възрастни първескини над 35 години, като самите те също са родени по-късно от техните майки. Честотата на заболяването е 1/650 новородени или 1/4000 от общата популация.

Деца с Даун скоро след раждането имат прояви на забавено развитие. Диспластичните белези са изразени. Болните имат микробрахеоцефален череп, малки недоразвити и ниско разположени ушни миди, плосък и къс нос, ниско чело и плосък тил, голям набразден език, дрезгав глас - поради задебеляване на гласните връзки, кариозни зъби. Болните с Даун имат нисък ръст, къси крайници с широки, къси пръсти и специфичен дерматоглифен рисунък на ръката с напречна гънка на дланта и клинодактилия на 5 пръста. Забележими още с раждането са светлите петна по ириса, които се дължат на депигментация. Те са важен симптом за ранна диагноза. Болните имат суха лющеща се кожа, редки, чупливи коси, чести пороци на

вътрешните органи и слабо развити вторични полови белези. Установено е, че при 65-90% от случаите с Даун са с умерена изостаналост, а 10% са или тежко или леко изостанали. Особено чувствителни са към инфекции и умират около шест пъти по-често в сравнение с другите умствено изостанали деца. Средната продължителност на живота е 35 години. По-тежките случаи умират в 30% до края на първата година от живота и 50% до 5-годишна възраст.

При болестта на Даун генетичното консултиране е от особена важност. Насочващи резултати от амниоцентезата на бременните между 14 и 16-тата седмица могат да бъдат решаващи за ранното диагностициране на заболяването и прекъсването на бременността. Ако при генетичното консултиране се установи мозаицизъм на родителите, генетичният риск за раждане на дете с тризомия 21 е около 30%. В случай, че само единият родител е с транслокационен тип 21/21, рискът за поколението е 100%. Всички деца на такава съпругеска двойка се раждат със синдрома на Даун. При тризомната форма на болестта рискът за раждането на второ болно дете не е голям. Той зависи от възрастта на майката. Ако тя е до 35 години, рискът е 1%, а над 35 години около 3%. Когато умствената изостаналост се разглежда като детерминирана от **хромозомни аномалии**, най-често се отделя място на Даун-синдром поради голямата му честота. Според МКБ [2, с. 430-431] този синдром се среща при 1:600 новородени, деца (всяко едно от 600 деца е със синдром Даун). При другите хромозомни аномалии съотношение 1:1000.

Последните изследвания установяват, че Даун-синдром се разпространява все повече. От всички деца с хромозомно нарушение две трети са родени от майки, които са над 35 годишна възраст към времето на раждане на детето. При жени, които раждат за първи път над 45 години честотата е по-голяма - на всеки тридесет раждания едно е с Даун - синдром.

Синдром на Х-чуплива хромозома (синдром на Мартин-Бел)

Той е втори по честота след болестта на Даун. Среща се в 0,5 до 1 на 1000 новородени [2]. Типичният фенотип включва широка глава, високо небце, върх еластична кожа и стави. Умственото изоставане е представено в различна степен на IQ от 13 до 70. Болните често имат аутистично поведение и прояви на хиперактивност. Предполага се, че в основата на патогенезата при интелектуалната недостатъчност на този синдром стои недостиг на фолиева киселина.

Аномалиите на половите хромозоми не винаги се съпровождат с умствено изоставане. Установено е, че с увеличаването броя на излишните хромозоми се забелязва задълбочаване на интелектуалната недостатъчност. Диспластичните белези при тези заболявания стават явни в по-късна възраст. Най-често срещан в мъжкия пол е синдромът на Клайнфелтер при каротип 47XXY. Честотата му се движи от 1/850 до 1/1000 новородени от мъжки пол. Около 25% от болните имат лека степен на умствена изостаналост. Външният вид на пациентите със синдромът на Клайнфелтер е характерен, но промените стават по-забележими в пред пубертета или ранния пубертет. Болните са високи на ръст, с висока талия, дълги крайници и слабо развита мускулатура. Те имат широк таз и женски тип отлагане на подкожната мастна тъкан. Прави впечатление изразената гинекомастия, слабо окосмяване под мишниците, женски тип окосмяване по пубиса или малки тестиси. Такива пациенти често развиват психотични реакции.

При женския пол е описан синдромът на Шерешевски-Търнер, монозомия Х. Сред новородените момичета той се среща 1/3000. Олигофренията не е задължителна. Клиничните белези са забележими още в първите дни от живота. Болните се раждат с ниско телло 2,500 до 2,900. Към пубертета болните придобиват характерен външен вид: нисък ръст, къса и широка шия с криловидни странични кожни гънки, ниско разположени ушни миди, къс 4-ти пръст на ръцете, слабо развити млечни жлези, хипотрофична матка и фиброзни яйчници, аменорея. При болните с кариотип 45X интелектуалното развитие обикновено остава в границите на

нормалното, но при тетразомия X, пентазомия X и други, изоставането е изразено и е съпроводено с безплодие.

Дисметаболични разстройства на умственото развитие при вродени ензимопатии

В специализираната литература са описани около 600 наследствени дефекти в обмяната, от които при 200 е известен първичния биохимичен дефект - мутантно изменен белтък - генни мутации. Психичните промени при ензимопатиите се проявяват по-късно в развитието на децата и в някои случаи могат да имат прогресиращ ход [1].

Фенилкетонурия. Тя е проучена най-добре. Заболяването е наречено фенилпирогроздена олигофрения, а по-късно е възприет терминът фенилкетонурия. При това заболяване съществува ензимен дефект, който води до натрупване на фенилаланин и неговите продукти в кръвта. В Европа разстройството е с честота 1/1000 новородени или това са 1% от болните с олигофрения [2]. Болните са с светли очи и коси, което се случва при 2/3 от случаите. В първите шест месеца децата изглеждат здрави, но след шест месеца изоставането започва да става явно. Към средата на първата година се появяват екзематозни кожни промени и гърчове. Епилептичният синдром, появил се твърде рано, намалява по честота на пристъпите с израстването и към петгодишна възраст изчезва спонтанно. Ако заболяването се диагностицира на време и се започне прилагането на диета с рязко ограничаване на фенилаланина, може да се постигне предпазване от настъпване на умствено изоставане.

Следващата голяма група с относително висока честота на разпространение след генетично обусловените форми са синдромите с умствена изостаналост, породени от екзогенни фактори.

Екзогенни форми на умствено изоставане

Екзогенни антенатални форми на умствена изостаналост:

Токсоплазмоза - тя е чест представител на паразитни инфекции, водещи до олигофрения. При церебралната форма на болестта умственото изоставане настъпва в резултат на ембриопатия или пренатален енцефалит. Заедно с него се наблюдава хидроцефалия, мозъчни калцификати, гърчове, атрофия на мозъчния нерв. Паразитни инфекции протичащи с олигофрения, са листериозата, цистицеркозата, малария и други.

Олигофрениите при интоксикации могат да се дължат на хронични соматични заболявания на майката, например диабет, уремия, употреба на медикаменти по време на бременността.

Във връзка с увеличаване на женския алкохолизъм зачестява *алкохолния фетален синдром*. Характеризира се с лека степен умствено изоставане, микроцефалия, миктофталмия, птоза, страбизъм, вродени сърдечни пороци, уродства на половите органи.

Кокаинов синдром - може да се срещне при жени, които през бременността са злоупотребявали с кокаин. Децата от такава бременност имат дълги крайници, широки китки и стъпала, намалена подкожна мастна тъкан и хипотрихоза, фоточувствителна кожа, увреден слух, хлътнали очи, дегенерация на ретината, прогнатия и лека степен на умствено изоставане.

Екзогенни перинатални и постнатални увреди и умствена изостаналост:

Хемолитична болест на новороденото (Rh и ABO несъвместимост):

От българите 87% са Rh-положителни, а 13% Rh-отрицателни. Когато бащата е носител на положителен Rh-антиген и плодът по наследство придобие същия фактор, а майката е Rh-отрицателна, у нея се изработват антитела, чието количество значително нараства с всяка следваща бременност. Антителата на майката проникват в кръвта на плода и разрушават неговите еритроцити. Развива се

еритробластна анемия с тежка жълтеница на новороденото поради билирубинемията (нарастване на съдържанието на билирубина в кръвта), която е токсичен фактор. Настъпват дегенеративни изменения и в мозъка. Те се изразяват с атетозни хиперкинези, торсионни гърчове, дизартрия и увреждане на слуха. Умственото изоставане е в широки граници. Профилактиката на заболяването е свързана с консултиране на майките в женските консултации, ранно диагностициране на кръвно-груповата несъвместимост, обменно кръвопреливане на застрашените деца.

Особено голям дял в разрастване социалната значимост на заболяванията от спектъра на умственото изоставане имат екзогенните фактори, детерминирани от социо-сферата.

Умствена изостаналост в резултат на социо-културни фактори:

В социални групи с нисък икономически статус твърде често се наблюдават леки степени на изоставане в интелектуалното развитие. Децата, отглеждани в семейства с лошо медицинско обслужване, често недохранване, физически травмирани и малтретирани, с недостатъчно емоционално и интелектуално стимулиране, могат да изостават в развитието. Повишен риск за задръжка или изоставане имат и деца на психично болни, от семейства с криминогенни прояви, ако се отглеждат в условия на институционализъм, при ранно родителство преди 18 години. Такива деца се характеризират с ниско познавателно равнище, но при относително запазени възможности за възприемане и обобщение. Тяхното ранно идентифициране и целенасочено стимулиране обикновено води до компенсиране на изоставането.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предвид високото равнище на социална значимост на разгледаните най-често срещани синдроми с умствена изостаналост на преден план се очертава въпросът за осигуряването на равни възможности на засегнатите лица за пълноправна интеграция в обществото. Необходимо е и по-глобално преосмисляне на проблема за тяхното чисто психологическо приемане и премахването на „стигматизацията“ и сегрегацията, съпътстваща хората с такъв тип увреждания още от ранните исторически периоди на общественото развитие.

Лицата с умствено изоставане, в равна степен с всички останали членове на обществото имат определени права. Те са дефинирани в хартата за правата на Международната лига при Общността на умствено инвалидизирани лица (1968) и в Декларацията на ООН (1971) [6] и се изразяват в следното:

1. Лицата с умствена изостаналост имат същите основни права, с максимална степен на приложимост, както всяко друго човешко същество от същата възраст.

2. Лицата с умствена изостаналост имат правото на подходящо здравно обслужване и лечение, както и такова образование и лечение, рехабилитация и ръководене, които да осигурят максимално развитие на техните потенциални възможности.

3. Умствено изостаналите лица имат право на икономическа сигурност и приличен стандарт на живот.

4. Когато това е възможно, умствено изостаналите лица би трябвало да живеят в своето семейство или приемни родители и да участват в различни форми на живота на обществото.

5. Умствено изостаналите лица имат право на квалифициран настойник, когато това е необходимо за защита на тяхното благополучие и интереси.

6. Умствено изостаналото лице има право на защита от малтретиране и унижително отношение.

7. Когато умствено изостаналите лица са неспособни, поради тежестта на своята инвалидност да упражняват всички свои права по смислен начин или по някаква причина се налага ограничаване на някои от тези права, процедурата по ограничаване или лишаване от права трябва да съдържа предохранителни мерки срещу злоупотреба с нея.

У нас осигуряването на защита на правата на умствено изостаналите лица е гарантирано от Конституцията, както за всички членове на обществото. Националните стратегически документи в тази насока ясно регламентират приоритетите в областта на интеграцията им и усилията за поставяне основите на една дългосрочна политика за социалните услуги за хора с умствена изостаналост, основаващата се на човешките права; за налагане на нов вид социална работа, включваща социална защита, реална интеграция, рехабилитация, консултация, посредничество, обучение и осигуряване на трудова заетост за постигане на крайната цел: пълноценно включване в живота на общността на хората с умствена изостаналост.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ачкова, М. Клинична психиатрия, София, 1995.
- [2] Голдбърг, Д. и к-в. Психиатрия в медицинската практика, Фондация "Невронауки и поведение", София, 1992.
- [3] Международна класификация на болестите-десета ревизия (МКБ-10)
- [4] Mentally retarded <http://issuu.com/bghelsinki/docs/declaration-on-the-rights-of-mentally-retarded-per> (30 април 2014)
- [5] Лоропедия, <http://logopedico.com/narushenia/umstvena-izostanalost/> (30 април 2014)
- [6] Умствена изостаналост <http://medicina-bg.info/?p=3686> (1 май 2014)

За контакти:

Габриела Стоянова, специалност *Социална педагогика*, II курс, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев" E-mail: denkagabi@dir.bg

Научен ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова, катедра Педагогика, психология и история, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев" E-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Специфика на семейните и възпитателните отношения в рекомпозираното семейство

Стефа Дилиянова Йончева

научен ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова

Abstract: *The family is one of the most important institutions in society. It is the center of marital, parental and child relationships. Today's family has changed too much their internal structure as a result mostly from changes in the economic sphere. In recent years, wider dissemination in our country there are so-called recomposed family. Relationships in these families are extremely complex.*

The aim the article is to characterize the theoretical and practical aspects and specific of the interpersonal relations in recomposed family.

Key words: *mother, father, recomposed family, brother, sister, jealousy, guilt, aggression, dysfunctional family, marriage, problems in interpersonal relationships.*

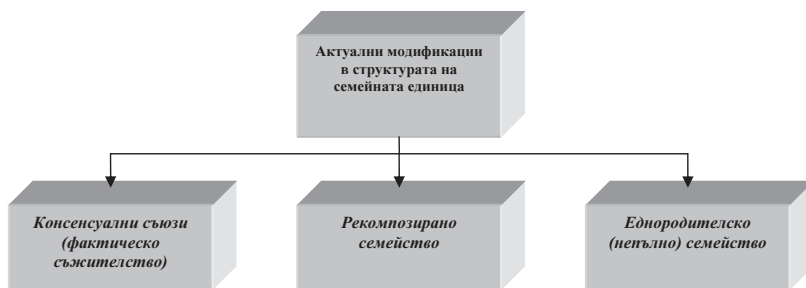
ВЪВЕДЕНИЕ

Семейството представлява една от най-важните институции в обществото. От една страна то е социална институция, а от друга-микросоциална група. То е център на съпружеските, родителските и детските взаимоотношения.

В семейството започва живота на детето, въвеждането му в света на възрастните. То дава първите уроци на детето, помага му да изживее всички радости и неизбежни трудности в живота. В него детето получава топлина, опора, подкрепа и обич. Тази изначална базова детерминираност на семейната единица на практика се обективира в съвкупността от ролевите позиции на двамата партньори.

Родителите имат специфични функции: майката е възпитателка в първите години-тя контролира всички стъпки на детето, грижи се за неговите социални контакти. Бащата символизира авторитета на семейството-той е икономическата и морална опора, контролира свободата на детето [1].

Актуалната социологическа ситуация показва, че напоследък в българското семейство настъпват особено интензивни, динамични промени. Те засягат както неговата вътрешна конструкция, така и функционалното му значение като базисна възпитателна и социализираща среда /Фиг.1/ [2].

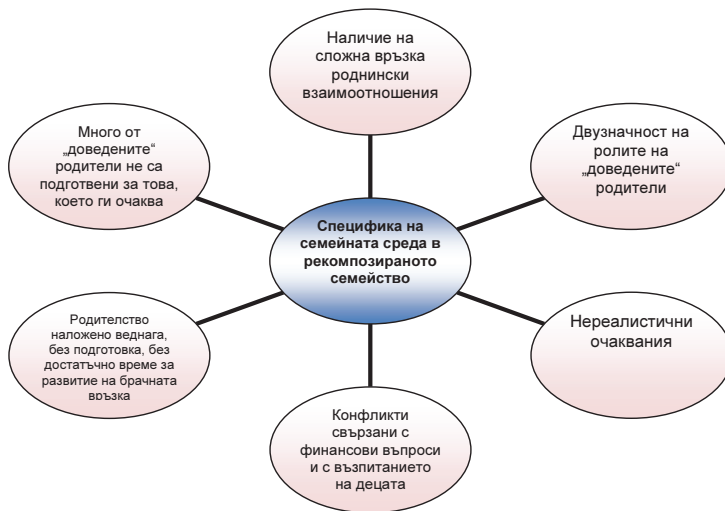
Фигура 1. Модификации в структурата на семейната единица

Предвид актуалното състояние на семейната институция у нас и тенденциите в нейната трансформация, на преден план изпъква необходимостта от задълбочено и детайлно проучване и анализиране основните аспекти на сложните взаимовръзки и зависимости между структурата, типа организация на семейните интеракции в съществуващите на този етап семейни форми, както и отражението на посочените

корелации върху фундаменталните области и механизмите за реализация на семейното възпитание [2].

ИЗЛОЖЕНИЕ

През последните години, от съществуващите алтернативни семейни модели, широко разпространение у нас получи така нареченото рекомпозираното семейство. Този вид семейно формиране възниква в резултат на повторен брак между мъж и жена, които имат или нямат деца от предишен брачен съюз или извънбрачно съжителство. Взаимоотношенията в тези семейства са изключително сложни, но много по-разнообразни са причините които довеждат до конфликтни ситуации в тях /Фиг. 2./ [2].

Фигура 2. Специфика на семейната среда в рекомпозираното семейство

Представените типични проблеми в рекомпозираното семейство очертават сложността на междуличностните интеракции в него и разкриват възможните измерения на дефицитите във възпитателния му потенциал.

Най-честият пример за рекомпозирано семейство е майка и нейните деца/дете и „доведен“ баща. Взаимоотношенията между съпрузите (безбрачните партньори), както и контактите на семейната двойка с бившия съпруг (съпруга) и роднините рефлектират върху качеството на семейното възпитание. Понякога разделените родители използват децата, за да разрешат своите проблеми, вълечат ги в

собствените си конфликти, настройват ги негативно срещу втория баща или майка и по този начин нарушават още повече емоционално – психологическия им комфорт.

За по-големите деца е много по-трудно да свикнат със съвместно съжителство с втория баща или втората майка.

От съществено значение за осъществяване на

възпитателното взаимодействие с втория родител е полът на детето. Приема се, че момичетата по- безболезнено се адаптират към новата семейна ситуация с наличието на втория баща [2].

В България рекомпозираните семейства представляват 15% от всички семейства.

Нашето наблюдение върху този вид семейни формирания показва, че в повечето случаи децата от рекомпозираните семейства остават да живеят при биологичната си майка, към тях се присъединява новия съпруг на майката, който започва да изпълнява ролята на баща. Децата са много объркани, не знаят как да реагират спрямо новия човек в живота им. Затварят се себе си, започват да стават агресивни към околния свят, резултатите им в училище или детската градина се понижават. Чувстват се заплашени и несигурни. Много често "новото семейство" настройва детето срещу биологичния му баща, което е сериозна причина за появата на вътрешни противоречия в личностния свят на детето, нарушение на представите му за идентификация с авторитетите и може да доведе до конфликти във взаимоотношенията както вътре в рамките на семейната единица, така и по отношение на биологичния родител и роднинския кръг свързан с него. Съжителството на детето с майката и "новия баща" е съпътствано много често с

поява на тяхно собствено дете, с което отношенията между членовете на рекомпозираното семейство в повечето случаи се усложняват с нова сила. Грижите на родителите се концентрират и насочват в значителна степен към отглеждането на бебето, като по-голямото дете остава в сянка, което задълбочава психологическия му дискомфорт и създава предпоставки за поява на усещане за излишност, ревност и съперничество, задействат се

психологическите и поведенческите механизми за компенсация. Децата се опитват по всякакъв начин да привлекат вниманието към себе си. В това отношение дори може да се достигне до случаи на суицидно поведение. В едно от наблюдаваните от нас семейства се констатира случай, в който пет-годишното дете, при раждането на своето братче, /поради липсата на внимание/ изпива препарат за почистване на под. На въпроса защо го е направило, отговорът е: "Аз знам, че това е препарат, искам да умра, защото мама не ме обича."

В друго от семействата, обект на нашето наблюдение, детето е в пубертетна възраст. При появата на „втория татко“ детето отначало се чувства много добре. Новият родител явно е заместил липсата на биологичния баща, който отсъства от живота на детето още от самото раждане. С появата, обаче на "бебето" плод на любовта на майката и таткото, нещата в семейството се също се влошават. По същият начин, както в предходното семейство, родителите се вглъбяват в отглеждането на новия член на семейството и първото дете остава в дистантна позиция. Ситуацията е последвана от системни бягства от вкъщи и всички възможни опити за отдалечаване от семейното гнездо. Девојката започва да работи твърде рано, за да осигури своята автономност /редица проучвания сочат, че при ранно започване на работа от страна на подрастващите се отбелязва също и тенденция за ранно създаване на семейство, което от своя страна рефлектира върху възможностите за трайно и пълноценно запазване на брачните отношения/.

При друго рекомпозирано семейство, на пръв поглед ситуацията в семейната среда изглежда спокойна и овладяна откъм негативни прояви от страна на детето и наличие на конфликти във взаимоотношенията. Близостта с членовете на семейната единица, обаче, разкри друга, маскирана от хармоничните взаимоотношения семейна ситуация- нарушения на вътресемейните интеракции,

провокирани от екзогенен фактор - родителите на "новият мъж" в семейството. Те се противопоставят на отношенията на синът им с неговата партньорка, като поводът за това е детето на жената от предходен брак. Към майката и детето от първия брак се проявява силно негативно отношение. По този начин детето психически се потиска и допълнително се стресира.

Нашите наблюдения върху спецификата на междуличностните и възпитателните интеракции, реализирани в рамките на рекомпозираните семейства, далеч не претендират за представителност и изчерпателност, но в значителна степен очертават състоянието и типичните проблеми, съществуващи в разглеждания тип актуална модификация на семейната единица.

Демографската ситуация в България показва, че броят на този вид брачно съжителство се увеличава, което на свой ред означава, че в неговите граници ще се отглеждат и възпитават все повече деца. Неблагоприятната психологическа атмосфера в тези семейства води до депресии, конфликти, психическо напрежение, дефицит на положителни емоции, зачестяват случаите на насилие върху деца именно в такъв тип семейни формирания.

Социалната значимост на въпроса за спецификата на семейната среда в рекомпозираното семейство, произтича от необходимостта да се търсят и откриват пътища за преодоляване на все по-задълбочаващите се негативни тенденции в състоянието на семейното възпитание, чиято основна функция и задача като първичен социализиращ фактор е да изгради основните черти на личността, осигуряващи нейната психическа стабилност, положителна нравствена ориентация, жизнеспособност и целеустременост.

Липсата на пълноценна социална и емоционална комуникация е често явление в рамките на семейната единица от рекомпозиран тип. Това затруднява значително развитието на детето, лишава и двете страни от емоционално-близкия, топъл и удовлетворяващ контакт, естествено присъщ на общуването в семейния кръг и елиминира влиянието на най-важната характеристика на детско-родителските отношения – общуването заради самото общуване.

Въздействието на семейството върху формирането на детската личност не се ограничава единствено с възпитателната дейност на възрастните- силно влияние оказва цялостната представа на ръководещите субекти за семейното възпитание. Отсъствието на хармонични взаимоотношения между всички членове, включващи се в състава на рекомпозираното семейство и тези, с които те поддържат взаимоотношения извън границите на семейната единица, е една от главните причини за наличието на дисбаланс и проблематична и дори патологична среда за развитие на детската личност. Подобни конфликтни отношения предпоставят появата на значителни смущения в социалното развитие, а в случаи на хронифицирано въздействие създават възможност за евентуално мултиплициране от детето в бъдещото партньорско и родителско поведение.

Основната задача на развитието на рекомпозираното семейство се състои в това, да държи границите открити и проницаеми, което ще позволи продължаването на отношенията с разширеното семейство и развиването на нови взаимодействия в неговите рамки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Семейството е генетически социализиращ фактор. Психологическият климат в него оказва влияние върху цялостното личностно развитие на детето. Той е свързан със ценностите на семейната формация и е показател за качеството на междуличностните взаимоотношения между нейните членове. Съвременното дете живее и се социализира в условията на засилена социална динамика и бързо променяща се социална среда. Налице и промяна в ценостната и мотивационна

система на възрастните, а това дава отражение върху възпитателния облик на семейството.

Същността на родителската грижа предполага любов към подрастващото дете и отношение към него като към цялостна уникална личност. Установяването на баланс и хармония във взаимоотношенията с детето в рекомпозираното семейство, чувствителността към неговите състояния и преживявания, силната емоционално – афективна връзка и най – вече съзнанието за глобалната отговорност за бъдещето определят благополучието на формиращата се личност в рамките на разглеждания тип семейна единица.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Иванов, И. Социално- педагогически проблеми на семейството. Ш.,1996.
- [2] Стоянова, Д. Съвременното българско семейство като възпитателна среда, сп. Science & Technologies Volume II, Number 8, Education., 2012.
- [3] Събева, Е. Социално-педагогически измерения на семейството.Пл., 2007.
- [4] Тодорова, М. Демографски аспекти на семейството, Отворено общество., 2003.
- [5] Янкова, М. Семейството в България между XX и XXI в. – С., АССА – М.,2002.

За контакти:

Стела Дилиянова Йончева, специалност *Социална педагогика*, II курс, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев" E-mail: stelaionchevaf1990@abv.bg

Научен ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова, катедра Педагогика, психология и история, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев" E-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Актуални аспекти на социалната работа в общност

Кристина Данева-Върбанова

научен ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова

Abstract: *Social work in a community has been considered not only as a tendency in the field of social work. It may be also considered as one of the classical methods of social work related to the historical roots of that social service and assistance activity traditionally developed area in the Western countries. Generally, the social work has been focused on achieving some social changes and on the community development as a large group and social system form.*

Key words: *social work, social services, social institution social activity, social issues, community, client, development, self-help, individuals, groups, support.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Социалната работа в общност се разглежда не само като направление в областта на социалните дейности, но и като един от класическите методи на социалната работа, свързан с историческите корени на този вид помагача дейност в западните страни с традиции в тази сфера. В общ план тя се фокусира върху постигане на социални промени и развитие на общността като форма на голяма група и социална система.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Социалната работа в общност представлява професионална помощ за живеещите на една територия и сблъскващи се със сходни проблеми индивиди, групи и общности, която ги стимулира да открият и използват своите ресурси и възможности, за да работят за позитивна промяна и за развитие на тяхната общност. Тя се базира на виждането за признаване на правото на хората да участват в засягащи живота им решения, като поемат отговорност за своите успехи и неуспехи.

Общността представлява обединение на индивиди с общи ценности, интереси, придържащи се към общи конфесионални възгледи, живеещи съвместно в еднакви социални и икономически условия и на една територия. Общността е сложна социална система с определени социално - икономически и културно - исторически характеристики. Структурирана е от взаимодействащи си, взаимно допълващи се компоненти: *исторически, политически, социални, културни и образователни.*

Общността притежава следните функции: *производство – потребление – разпределение; социализация и социален контрол; социално включване; взаимна подкрепа* [2].

Социалната работа в общност може да варира и да се променя в зависимост от контекста на социалните проблеми и породените от тях ситуации. Дейността на социалните работници, използващи този метод, се свързва с подпомагане на организирането и развитието на общността за трудности на индивидуално равнище, отнесени към визирания общ контекст. Социалната работа в общност се свързва с разбирането на динамиката на социалните отношения, отразяващи взаимодействията между различните структури и групи и същевременно ориентирани към постигане на социална справедливост чрез структурни промени. В практически план това се реализира посредством провеждане на отговорни политики и организиране на заинтересованите субекти с цел преодоляване на важни социални проблеми.

Важен технологичен аспект на социалната работа в общност е използването на възможностите и ресурсите на доброволци и доброволчески организации. В условията на недостиг на финансови средства подобно сътрудничество

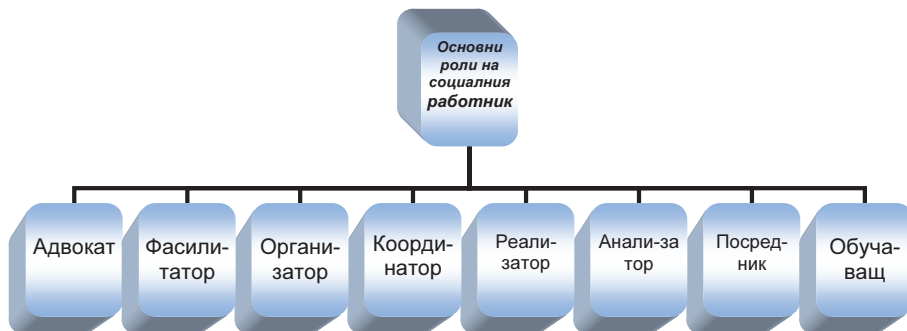
представлява полезна перспектива, която може да има съществен принос за реализирането и повишаването на ефективността на различни социални инициативи и социални програми в общността.

Друг значим технологичен аспект на социалната работа в общност се свързва с взаимната помощ и самопомощта. Системата за самопомощ и взаимопомощ на междуличностно, междуорганизационно и общностно равнище е важен елемент на стратегията за социална подкрепа. В обхвата на нейните цели се включва идентифициране и привличане на ресурси за социални услуги, както и разпределянето им за задоволяване на конкретни потребности на нуждаещи индивиди и групи. Организирането на самопомощта е не само въпрос на взаимодействие и развитие на перспективите на самоорганизиране, самоуправление, взаимна подкрепа и социално интегриране, но и признаване и утвърждаване на значението и действеността на социалните мрежи в общността. Групите за самопомощ и взаимопомощ допринасят за подобряване на социалното функциониране и интеграцията на членовете на общността от уязвими групи и такива с проблеми в поведението и зависимости.

Социалната работа в общност е фокусирана върху реализирането на следните цели [3]: *повишаване на достъпността до различни форми на социални услуги; постигане на по-високо ниво на съответствие между потребностите на членовете на общността и предоставяните им социални услуги, както и повишаване на отговорността при ползването им; включване и на други методи на социалната работа, съобразени с потребностите и проблемите на общността; осигуряване на партньорство между формални и неформални носители на социалната работа и реализиране на комплексен подход при предоставяне на социални услуги; създаване на мрежи за подкрепа и поддържане на устойчивото им функциониране.*

Водещи принципи на социалната работа с общност са: *достъпност на помощта; партниране между клиенти и социални институции; генериране и развитие на нови инициативи; създаване на мрежи за социална подкрепа и използване на ресурсите им; децентрализация на контрола върху методите на бюджетиране; активизиране на подходите; частни услуги в общността; мобилност* [3].

Ролите на социалния работник при дейността му с общности са продиктувани от факта, че протичащите в общността процеси генерират специфични социални проблеми, чието решаване се осъществява в съответствие с принципа „помощ чрез структура“. Това предполага определен обхват от основни роли /Фиг. 1/:

Фигура 1. Ролеви измерения на дейността на социалния работник при работа с общности

В концептуален план използването на тези роли има предназначението да активизира и развива общността и да допринесе за нейното развитие. Социалната работа в този контекст изисква определени компетенции на социалния работник, свързани с провеждане на социологически, психологически и демографски изследвания; правилно анализиране и интерпретиране на получената в хода на тези изследвания информация, позволяващо адекватно очертаване на ситуацията на развитие на общността и на нейните проблеми.

Изборът на модели на социална работа в общност е изключително важен аспект от ефективната подпомагаща дейност. В научната литература са диференцирани следните модели /Табл.1/:

Таблица 1. Модели на социалната работа с общност по Джак Ротман [3]

Компоненти	Локално развитие	Социално планиране	Социални действия
<i>Цели и свързани с тях действия</i>	<i>Организиране на самопомощта, интеграция</i>	<i>Разглеждане на проблемно ориентирани задачи</i>	<i>Регулиране на взаимоотношенията и ресурсите, институционален проблем</i>
<i>Спазване на структурните и проблемните условия</i>	<i>Аномия, съхраняване на демократичните отношения и традиции</i>	<i>Социални проблеми, физическо и психическо здраве</i>	<i>Социална несправедливост, депривация</i>
<i>Осовни стратегии</i>	<i>Широк спектър от социални проблеми и решаването им</i>	<i>Събиране на факти и рационално решаване на проблемите</i>	<i>Организиране на общността срещу негативни явления</i>
<i>Тактика и техники на дейността</i>	<i>Консенсус: групови дискусии и взаимодействие на групите в общността със заинтересовани лица</i>	<i>Консенсус – конфликт</i>	<i>Конфликт – съревнование: конфронтация, директивни действия</i>
<i>Роли на социалния работник</i>	<i>Координатор, обучаващ в етични ценности и намиране на решение за дадени проблеми</i>	<i>Фасилитатор, аналитик, реализатор на програми</i>	<i>Адвокат, агигатор, посредник</i>
<i>Средства</i>	<i>Работа с групи, фокусирани върху решаването на задачи</i>	<i>Работа с формалната организация и данни</i>	<i>Работа по организиране на общността и политическите процеси</i>
<i>Концепции и обществени интереси</i>	<i>Рационализъм – обединение</i>	<i>Идеализъм – обединение</i>	<i>Реализъм – обединение</i>
<i>Концепции на клиентите</i>	<i>Граждани</i>	<i>Потребности</i>	<i>Жертви</i>
<i>Ролев концепции на клиентите</i>	<i>Участници в процеси за решаване на проблеми</i>	<i>Потребители или получатели</i>	<i>Служители, избиратели</i>

Освен моделите, съществена характеристика на ефективността на този вид дейност е и реализирането на определена етапност.

Етапите отразяват в най-общ план процеса, чрез който социалните служби подпомагат представителите на дадена общност да вникнат по-задълбочено в спецификата на проблемите на общността, да ги приемат като собствени такива, внимателно да ги анализират и оценят, да набележат необходимите действия и дейности за преодоляването им и да ги реализират в съответствие с принципите на демократизма и действащото законодателство.

Първият етап включва така наречената **предварителна фаза** [4]. Тя съдържа следните компоненти: *проучване на проблемите на общността* – системно и научно обосновано събиране, анализиране и синтезиране на данни за определяне на най-важните фактори, стоящи в основата на възникналите проблеми; *влизане в общността* – представяне на социалния работник от лидерите на общността, изясняване на цели, задачи, роли, очаквания; *идентифициране на лидерите* – откриване и привличане на формалните и неформалните лидери на общността като хора, които познават добре

съществуващите проблеми, притежават компетенции и могат да привлекат и организират необходимите за проекта ресурси, изразяват готовност да работят активно за подобряване на благосъстоянието на общността; *интеграция* – формиране на позитивни отношения с представителите на общността, изграждане на доверие, партниране, споделяне на преживявания, свързани с трудности и надежди за справяне с тях. Използване на този афективен фон за изучаване на опита на общността.

Вторият етап представлява своеобразна **оценка на общността**. Тя е процес на определяне на потребностите, ресурсите и слабите страни, в който активно и на партньорски начала участват и членовете на общността. Включва елементите: визия на актуалното и желаното благосъстояние, представяне на неотложните за решаване проблеми, полагани в преходни моменти усилия от общността за решаването на тези проблеми, приемане на необходимостта от решаване на проблеми, преглед на организационните, институционалните и материалните ресурси, определяне на силните страни или бариери за ефективно справяне с проблемите, определяне на знанията и уменията, необходими за подобряване на възможностите за решаване на проблемите, определяне на точки за намеса и мерки на контрол. Фазата е структурирана от компонентите: *анализ на проблемите на общността в следните аспекти* – честота, продължителност, диапазон, тежест, законност, възприемане на проблемите като такива, събиране на необходимите доказателства; *оценка на потребностите на общността* – отразява процеса на идентифициране на актуалните потребности и степента на задоволеността им.

Третият етап съдържа **вземане на решение**. Избор на най-добър курс на действие от две или повече алтернативи. Одобреното решение трябва да минимизира несигурността и да гарантира както най-голяма вероятност за успех и ефективност, така и съответствие с целите, желанията, начина на живот и ценностите. В този контекст вземането на решение представлява функция от дейността през преходните фази. Необходимо е да се има предвид, че всяко едно решение съдържа в определена степен и елемент на риск.

Четвъртият етап включва **организиране на общността**. Отразява методите на интервенция, чрез които индивиди, групи и организации участват в планираните колективни действия за решаване на проблемите. Предполага непрекъснато нарастване на включването на членовете на общността и нейните лидери в реализирането на проекта.

Петият етап обособява **разработване на план за действие**. Изразява се във формирането на дизайн, осигуряващ ефективна реализация.

Шестият етап представлява **реализиране на плана за действие**. В зависимост от модела на социалната работа в общност и целевата му ориентация се свързва с различна система от действия и дейности на индивидуално, групово и общностно равнище.

Седмият заключителен и обобщаващ етап е **оценка**. Оценката е неразделна част от целия процес на развитие на общността и реализирането на свързаната с

нея социална работа. На този етап тя има предназначението да определи ефективността на проекта и ефекта от него върху решаването на проблемите на общността.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитието на общността не се разглежда единствено в контекста на предоставянето на услуги и ресурси и разглеждането на субектите в позицията на пасивни потребители, а се свързва преди всичко с активното им включване в процеса на търсене, проучване, отговорно и ефективно оползотворяване. Социалната работа в общност се интерпретира като ангажирана с оказването на помощ на индивиди и групи, базирайки се върху партньорството между формални и неформални субекти от сферата на социалните дейности и върху подкрепата и ефективизирането на локалните формални и неформални мрежи в общността.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Душков, В. Лекционен курс по методи на социалната работа, Габрово, 2006.
- [2] Кусев, И. Методологични и приложни аспекти на социалната работа, С., 2000.
- [3] Механджийска, Г. Общностни измерения на социалната работа, С., 2009.
- [4] Рагелова, Ем., Механджийска, Г. Методи на социалната работа, С., 2009.
- [5] Сотирова, В. Основи на социалната работа, Изд. ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2011.

За контакти:

Кристина Данева-Върбанова, специалност *Социална педагогика*, II курс, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: kristina_varbanova@abv.bg

Научен ръководител: гл. ас. д-р Десислава Стоянова, катедра Педагогика, психология и история, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", E-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Социална интеграция на деца в неравностойно положение

Бисерка Иванова

научен ръководител: гл. ас. д-р Багряна Илиева

Abstract: Social integration of disadvantaged children. Considerable number of children at risk do not receive education and participate in education activities performed at their homes. They are deprived of the opportunity to communicate with their peers, to be autonomous and equally accepted. As a result of this a great percent of their competences and social skills remain underdeveloped. The long-term results of this approach lead to social isolation, lack of competitiveness on the labour market and lack of skills to cope in social situation. NGOs have been registered in order to provide service in terms of support to the children and their families and as an alternative to the institutionalized support of children at risk.

Key words: disadvantaged; integration and socialization, children at risk, NGOs, institutionalized support.

ВЪВЕДЕНИЕ

Термините "деца в неравностойно положение" и "социална интеграция" са широкообхватни, снематча в себе си множество смисли и отнасяща се до различни социални групи, категории и субкатегории деца и лица. Това ги прави неясни.

Когато се разглеждат проблемите на социалната интеграция, не може да не се ползва Закона за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите. В него „се урежда правото на рехабилитация и социална интеграция на инвалидите, тяхната защита и произтичащите от това задължения на държавните органи, общините, стопанските и обществените организации в страната. В него се осигуряват условия за социална интеграция на инвалидите и за тяхното пълноценно и равностойно участие в обществото“ [3].

ИЗЛОЖЕНИЕ

"Деца в неравностойно положение" е "всяко дете, което е поставено в ситуации на неравнопоставеност, спрямо останалите се намира в неравностойно положение, попада в ситуация на риск" [7]. Според български тълковен речник, „интеграция“ означава „обединяване, сливане, свързване в едно цяло, присъединяване към дадено цяло; обединяване, поради обща дейност или интереси“ [1]. Терминът „социална интеграция“, означава „приобщаване към среда, колектив, общество. Индивидът усвоява „знаковите белези на културата“, интериоризира ги и формира собствената си психика“ [2].

“Според Международната класификация на функциите, нивото на социална интеграция може да се дефинира като „включване в житейските ситуации“, докато ограниченията в приобщаването са „проблеми, пред които лицето може да бъде изправено при включването си в житейските ситуации“.

При изследване въпросите за социалното интегриране е необходимо да се има предвид следните важни аспекти за социалното интегриране:

- Поддържането и поощряването на най-важните връзки на лицето с неговата социална среда (приятели, социални контакти и др.), както и с миналите му навици и интереси (културни, политически, развлекателни, спортни и др.).
- Според тази дефиниция, слабата социална интеграция се детерминира от взаимовръзките между бариерите, свързани с лицето (т. е. сериозното физическо увреждане, свързано с психологическите чувства на лицето) и бариерите в контекста на живота (като например, прекалено защитното отношение на семейството, физически бариери и предразсъдъци).

Социалната интеграция е възможна, ако наличните ресурси (на лицето, на семейството и на ситуацията като цяло) са интегрирани по функционален начин.

Всички ние сме интегрирани в социална мрежа, представляваща всичките ни отношения с останалите. Тази мрежа, нейната поддръжка или реконструкция е още по-важна, когато лицето изпитва някаква необходимост.

Важното е:

- Да се интегрира мрежата около лицето, като се свържат основните компоненти (семейство, приятели, работа, възможности за прекарване на свободното време);
- Да се осигури намеса в мрежата, осъществена от различни участници – няколко фигури, които притежават различни умения (мултидисциплинарна интервенция), която по енергичен начин се стреми да окаже влияние в различни посоки, преследвайки едни и същи цели.

Социалната интеграция, следователно, може да се постигне чрез поощряване на участието в социалния живот, според принципите на равния достъп и равните възможности по отношение на: културни и развлекателни дейности; любителски и професионален спорт; дейности, които поощряват автономността и независимостта; работа и професионална дейност. Основна роля биха могли да играят доброволните асоциации, които си взаимодействат с всички останали фактори. Помощта на доброволците не би трябвало да е под формата на благотворителност, а да представлява реално участие на членовете на общността” [4].

“Достъпът до образование и наличието на подкрепяща среда за деца в неравностойно положение, са предпоставки за равнопоставеност и равни възможности пред хората в неравностойно положение на трудовия пазар и за пълноценното им участие в живота. Значителен брой деца от този тип не получават образование или се обучават в домовете си чрез индивидуална форма на обучение. Така те са лишени от възможността да общуват със своите връстници, да бъдат самостоятелни и равнопоставени. В резултат на това, голяма част от техните възможности и социалните им умения остават недостатъчно развити. Дългосрочните последици от такъв подход са трайна социална изолация, неконкурентноспособност на пазара на труда, неумение за справяне с житейски ситуации” [5].

Как да се преодолее този проблем?

С влизането в сила на Закона за закрила на детето през 2001 г. до момента се натрупал достатъчно опит, благодарение на което за много целеви групи деца се спазват правата на детето. През 2010 г. в резултат на обединените усилия на гражданския сектор и на държавните институции, процесът на деинституционализация преминава в нов етап от развитието си. Приета е Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България” и план за действие за нейното изпълнение. Националната стратегия си поставя ясни цели – в срок до 15 години да завърши процеса на деинституционализация в страната. Разбирането за деинституционализацията в България е, че това е „процес на замяна на институционалната грижа с грижа в семейна или близка до семейната среда в общността” [8].

Въпреки всички управленски нормативни, финансови и кадрови трудности този процес е необратим, върви бавно, но успешно. Причината за темпа е в промяна на ценностите и съблъсъка на съществуващи бариери в мисленето на част от хората – в това число и на политици и управленци. С измененията в ЗСП и ППЗСП от началото на 2010 г. е въведен регионален принцип при развитието на социалните услуги чрез разработването на областни стратегии за развитие на социалните услуги. Целта е от една страна да се осигури равен достъп до услуги от всички потребители, а от друга – съществуващите ресурси да се изразходват ефективно и ефикасно, като не се допусне пренасищане от определен вид социални услуги. Не на последно място е включване на повече заинтересовани страни в областта, под координацията на областните администрации и съгласувано с Регионалните дирекции за социално

подпомагане. УНИЦЕФ подкрепи процеса на областно планиране, като участва с обучения, консултиране, методическа и техническа помощ. Във всички областни града, в края на същата година, са създадени стратегии, които са одобрени и от областните съвети за развитие.

В областната стратегия за социални услуги в област Русе един от проблемите, по които ще се работи през петгодишния период е “да се преодолее неравномерността в развитието, достъпа до социални услуги и да се обхванат всички уязвими общности” [9]. За решаването му е необходимо предотвратяване на рисковете, водещи към социално изключване и изолация на индивиди и групи. Един от начините за подкрепа интегритета на семейства и общности може да се извърши чрез разширяване на мрежата от социални услуги във всички общини в областта. Дейностите в разкритите социални услуги ще подпомогнат уязвимите семейства за предоставяне на добра грижа за децата, социална интеграция на семейството и децата, и индивидуалното им развитие.

Тези дейности се осъществяват от мултидисциплинарен екип. Такъв екип се явява Комплекс за социални услуги за деца и семейства (КСУДС) в град Русе. Това е “делегирана от държавата дейност за предоставяне на услуги в общността в подкрепа на децата и техните семейства като алтернатива на институционалната грижа за деца в риск. Създаден е през 2005 година по проект на Министерството на труда и социалната политика „Реформа за повишаване благосъстоянието на децата в България“, финансиран от Световната банка. От 2005 г. до 2009 г. Комплексът се управлява от фондация „КЕЪР“ – България и неправителствена организация „ЕКИП“. Под управлението на „Еквилибриум“, от 2009 г. Комплексът успява да си изгради национална репутация и международно признание, като една от най-модерните практики в грижата за децата и семействата. През 2012 г. сдружението с нестопанска цел (СНЦ) „Еквилибриум“, съвместно с клуб „Отворено общество – Русе“, продължава да администрира социалните услуги за деца и семейства в КСУДС – град Русе, по силата на проведен конкурс и сключен договор с Община Русе, обхващащ периода от 2011 г. до сега. СНЦ управлява Комплекс за социални услуги за деца и семейства, който включва:

- *Център за работа с деца на улицата* – основни ползватели на комплекса от услуги и грижи в ЦРДУ са деца, идентифицирани като negliжирани, за които е установена липса на достатъчно родителска или друга заместваща я грижа и контрол. Те са деца, които пребивават на улицата епизодично или на различни места в града; оставяна сами, без надзор от възрастен; отпаднали от системата на образование и др. В ЦРДУ се предоставят услуги в няколко направления:

- ✓ Дневни грижи (почасово, след училище) за задоволяване базисните потребности на детското развитие – услуга насочена към деца в риск от negliжиране и социална занемареност, чрез осигуряване на условия за равен достъп до здравни, социални и образователни услуги.
- ✓ Дневна грижа (почасово, след училище) за деца, застрашени от отпадане от образователната система – чрез осигуряване на интензивна училищна подкрепа за тези деца.
- ✓ Социална и образователна рехабилитация за деца, трайно отпаднали от училище и социално маргинализирани.
- ✓ Работа с непълнолетни лица, осъдени на пробация – услугата осигурява възможност за включване на детето в групови занимания, индивидуално социално и психологическо консултиране, посредничество за решаване на проблеми, свързани с различни институции, работа със семейството и значимия за детето кръг.

- *Център за обществена подкрепа* – съгласно Правилника за прилагане на закона за социално подпомагане (ППЗСП), ЦОП е комплекс от социални услуги, свързани с превенция на насилието и отпадане от училище, деинституционализация

и реинтеграция на деца от институции, обученията в умения за самостоятелен живот и социална интеграция на деца от институции, консултиране и подкрепа на семейства в риск, оценяване и обучение на бъдещи приемни родители и осиновители, консултиране и подкрепа на деца с противообществени прояви. Предоставянето на социални услуги в ЦОП е в съответствие със стандартите по глава трета от Наредбата за критериите и стандартите за социални услуги за деца.

Основни дейности в ЦОП (Таблица 1):

- ✓ Индивидуална подкрепа на всеки клиент от ключов социален работник, до преодоляване на проблема;
- ✓ Специализирани консултации със специалисти, като социален работник, психолог, педиатър, педагог и други;
- ✓ Насочване и посредничество за установяване на контакти и придружаване до институции в общността, предлагащи административни услуги или специализирана помощ;
- ✓ Практическа помощ за преодоляване на проблеми в ежедневието – организация на време и ресурси;
- ✓ Социална подкрепа в дома на клиента (мобилна социална работа);
- ✓ Услугата „Спешен прием“ осигурява временно добро и защитено място за деца, жертви на насилие или изпаднали в криза. Оценка, обучение и подкрепа на кандидат – осиновителя и кандидат – приемни родители.

Таблица 1: Основни дейности в Центъра за обществена подкрепа

Общ брой случаи, по които са работили социалните работници в КСУДС през 2011 г. са 254 (деца, лица, бременни жени, кандидат – осиновители, кандидат – приемни и приемни родители). Общ брой потребители, ползвали индивидуални или групови услуги в КСУДС през 2011 г. – 492 (деца, родители и близки, лица, бременни жени, кандидат – осиновители, кандидат – приемни и приемни родители)” [6].

В таблица 2 са показани общият брой случай, регистрирани, и за които е оказвана подкрепа в КСУДС за периода от 2009 г. до 2011 г. Услугите в КСУДС се отличават с голяма динамика на ползване. От данните е видно, че най-много случаи са регистрирани през 2009 г. в ЦОП – общо 277 броя, а регистрираните през 2011 г. е 187 броя. Това намаление (близо една трета) на работата на социалните работници

на случай на деца в риск се дължи и на създадената мултиинституционална мрежа в града, както и на превантивната работа в училища, разкрити нови услуги и дейности, насочени към ранна интервенция в подкрепа на родители на новородени деца с увреждания и с ниско тегло и др. Подобра прогноза се наблюдава и при Център за работа с деца на улицата. Броят на случаите, по които се работи е намалял с 50%.

Таблица 2: Общ брой случаи в Комплекс за социални услуги за деца и семейства през периода 2009 г. – 2011 г.

Услуги в КСУДС	Общ брой ползватели за 2010 година	Общ брой ползватели за 2011 година	Общ брой ползватели за 2012 година
Център за работа с деца на улицата	135	53	44
Център за обществена подкрепа	395	431	412

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Едно от направленията на всяка областна стратегия за развитие на социални услуги трябва да е в посока развитие на услуги в общността за превенция на социалното изключване и изолация. Това ще даде възможност за разкриване на услуги, които са максимално мобилни и ще обхванат голям брой ползватели.

Само гарантиран набор от социални услугите в това направление могат да окажат подкрепа на семействата и индивидите за оставане в тяхната семейна и домашна среда, да развият индивидуалните им и общностни умения и ресурси.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илчев, Ст., Костов, Н., Леков, И., Стойков, Ст., Тодоров, Цв., Български тълковен речник, София, 2008.
- [2] Радева, В., Български тълковен речник, София, 2007.
- [3] Закона за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите, ДВ. бр. 112 от 23.12.2003 г.
- [4] Определение за социална интеграция www.careforwork.wsinf.edu.pl/mobi/?lang=bg&m=3&u=3_3_1, (Март, 2014 г.)
- [5] www.diuu.bg/normativni_dokumenti/strategii/plan_spec_potrebности.pdf(М.,2014)
- [6] Годишни доклади за дейността – 2010, 2011, 2013 г. www.eq-bg.com/bg/, (Март, 2014 г.)
- [7] Нормативни определения и "класификация" www.liternet.bg/publish28/krasimir-brajkov/dyrzhavna.htm, (Април, 2014 г.)
- [8] Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България”, (Април, 2014 г.) www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=601
- [9] www.unicef.bg/assets/PDFs/Approved_Regional_Strategy_Ruse.pdf, (април, 2014)

За контакти:

Бисерка Радославова Иванова, специалност *Социална педагогика*, IV курс катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Е-mail: biserka_19911@abv.bg

Научен ръководител: гл. ас. д-р Багряна Илиева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Е-mail: b_r_ilieva@hotmail.com

Институционализацията - традиционен модел на предоставяне на социални услуги за възрастни и хора с увреждане

Зорница Светославова Казасова
научен ръководител: гл. ас. д-р Багряна Илиева

Abstract: Institutionalization - a traditional model of providing social services for elderly and disabled: *The social work related to the settlement of elders in Assisted Living Communities is a specific and essential process. It is necessary to provide social services to ensure the legal rights, dignity, autonomy, quality of life, and quality of care of retired people. It carries out this mission through research, policy development, technical assistance, advocacy, education, and training. Establishing such kind of services we shall meet the needs of long-term care without institutionalization.*

Key words: *Social services, home for elderly people, assisted living community, institutionalization, care homes for elderly with disabilities*

ВЪВЕДЕНИЕ

На фона на промените в сферата на социалните услуги за деца, реформата в областта на услугите за възрастни в България значително изостава, въпреки нарастващите нужди, породени от увеличаване на заболяемостта и застаряването на населението. Малък е броят на възрастните хора и хора с увреждания, които ползват социални услуги, въпреки доказаната им високата ефективност в общността. Отчитайки това, в началото на 2014 г. правителството прие Национална стратегия за дългосрочна грижа, която е начало на процеса на деинституционализацията на услугите за лица в нашата страна. Чрез нея ще се създадат условия за независим и достоен живот за възрастни хора и хора с увреждания. Стратегията гарантира достъпа до качествени социални услуги и разширяване на мрежа от услуги, тоест на практика ще се реализира процеса по деинституционализация.

Настаняването на лица в домове за стари хора и домове за хора с увреждания е специфичен момент за всеки нуждаещ се от целия механизъм по предоставяне на подкрепа в една възраст, когато вариантите за справяне с житейските и битови проблеми са силно намалели [1].

В България има много лица с увреждания, с психични проблеми и възрастни хора, които са настанени в големи резидентни институции. Днес при извършване на мониторинг на голяма част от тези социални заведения се отчита, че в тях предимно се предоставя грижа под формата на храна и подслон, които задоволяват по-скоро базисните потребности. Налице са достатъчно индикации за липса на адекватен ресурс да осигури личностно-центрирани услуги и подходяща подкрепа за хуманна реинтеграция.

Физическата сегрегация от семействата и социалната среда силно ограничават способността и готовността на хората, които живеят в институции да участват пълноценно в живота на своите общности и обществото, като цяло [2].

Споделяйки новите европейски ценности - за човешкото достойнство, равнопоставеността и зачитането на човешките права, трябва да се ръководим в усилията за развиване на структури за социална грижа и подкрепа към една качествено нова концепция, съответстваща на претенциите на просоциалния двайсет и първи век. Всяко човешко същество, в това число и възрастният, е изправен пред една нова реалност и се нуждае от потребност, от релевантна емоционална подкрепа и успешно психо-социално интервениране.

ИЗЛОЖЕНИЕ**Традиционен институционален модел - Дом за стари хора**

Домовете за стари хора са “специализирани институции, предоставящи комплекс от социални услуги на лица, навършили възраст за придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст, съгласно Кодекса за социално осигуряване, включително и на онези от тях, които имат процент намалена трудоспособност, установен с експертно решение на ТЕЛК/НЕЛК“ [5]. Основните дейности в домовете са съобразени с изпълнение на стандартите и критериите за предоставяне на социални услуги, регламентирани в Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане и са насочени към подпомагане и разширяване възможностите на настанените лица да водят самостоятелен начин на живот. Целта е - задоволяване на ежедневните потребности на потребителите, създаване на условия за социални контакти и възможности за възрастните хора/лица с увреждания да се чувстват неразделна част от обществото.

За постигането на тези цели в домовете за стари хора се осигурява:

- Ползване на спално помещение, мебелирано и оборудвано по подходящ начин, помещения за хранене и социални контакти;
- Предоставяне на здравословна и питателна храна, в т.ч. и диетична, в зависимост от здравословното състояние и личния избор на потребителите;
- Съдействие за снабдяване с медикаменти и получаване на специализирана медицинска помощ;
- Съдействие при необходимост от ползване на различни административни услуги;
- Възможност за самостоятелно организиране на свободното време;
- Организиране на съвместни прояви с други специализирани институции,
- Информация за нормативната уредба, регламентираща дейността на доставчика на социалната услуга, както правата и задълженията на потребителите;
- Възможност за лични контакти с роднини и близки на потребителите [5].

Мониторингът на домовете за стари хора показва, че в този популярен и почти единствен вид институционална услуга за възрастни в по-голямата си част преобладава медицинския модел на грижа. Основната дейност, която се наблюдава е задоволяването на базисни потребности, като се оставят в периферията други съществено важни за човешкия индивид нужди - емоционални, психични и интелектуални.

В България, все още преобладава този резидентен модел на грижа, особено за хората с увреждания и възрастните. Настаняването се характеризира с неблагоприятни за личността проявления, като: деперсонализация, липса на гъвкавост в дневния режим, групов подход и социална депривация. Факт е, че тази услуга е единствена по рода си в общността, и няма друга работеща алтернатива към момента.

Фактори, благоприятстващи съществуването на институционалния модел на грижа за възрастните хора и хора с увреждания:

- Недостатъчен брой услуги за възрастни хора и хора с увреждания, които да кореспондират с потребностите. Неравномерното им ситуиране на територията на България;
- Липса на надеждни финансови ресурси;
- Липса на интегрираща социална и архитектурна среда;
- Липса на реална и сигурна алтернатива на грижи, която да осигури достоен и независим живот в естествената домашна среда и в общността;
- Липсата на социално признание и мотивация у социалните работници;

- Нищожен дял на предлаганите на предприемаческа основа специализирани грижи за възрастни хора и хора с увреждания;
- Липсата на отговарящи на потребностите на възрастните хора и хората с увреждания комплексни (здравни и социални) услуги в домашна среда и достъпни здравни грижи, извън болниците, дейността на личните лекари и скъпоструващите частни здравни услуги [4].

Деинституционализацията и алтернативни социални услуги за старите хора.

Деинституционализацията в България се разбира като двустранен процес – както като закриване и преобразуване на съществуващите институции, така и като разкриване на услуги в общността, които са алтернатива на институционалната грижа. Този процес включва работа с близките на лицата и специалисти, основно от сферата на социалната и здравната система за предотвратяване на институционализацията на лицата; реформа и активна работа за реализиране на програми за социално включване; разкриване на алтернативни услуги и форми на грижа - хосписи, приемни семейства за възрастни; ЦНСТ за възрастни хора с психически или физически увреждания; ангажиране на обществеността в подкрепа на лицата, напускащи институции за тяхното социално включване [4]. Ключовите мерки за реализация на целите в областта на политиката за развитие на дългосрочната грижа са структурирани в няколко основни направления: разширяване достъпа до социални услуги, подобряване на тяхното качество и насърчаване взаимодействието между здравни, социални и обучителни услуги; насърчаване процеса на деинституционализация на възрастните хора и хората с увреждания, настанени в специализирани институции.

Социалните услуги в България са децентрализирани, като управлението им е възложено на кметовете на общини. В Агенцията за социално подпомагане (АСП) се поддържа Регистър на физически лица, регистрирани по Търговския закон, и юридически лица, както и на физически лица, извършващи търговска дейност, и юридически лица, възникнали съгласно законодателството на друга държава - членка на Европейския съюз, или на друга държава от Европейското икономическо пространство, желаещи да предоставят социални услуги.

С промените в Закона за социално подпомагане от 2003 година се поставя началото в реформата в областта на социалните услуги, а през 2010 година в ЗСП и ППЗСП се създава законова рамка за разработване и изпълнение на областни и общински стратегии за развитие на социалните услуги, които да послужат като инструмент за по-тясна връзка между потребностите, равния достъп, качеството и финансовата им устойчивост. В стратегиите са планирани разкриване на социални услуги. Две години след приемане на Областните стратегии (2013г.) има разкрити социални услуги, като най-голям е дела на Центровете за социална рехабилитация и интеграция – 71 броя, следван от Дневни центрове за възрастни хора с увреждания – 65. (табл. 1) [3].

Таблица №1. Брой и капацитет на социални услуги в общността за възрастни хора през 2013 г.

№	Вид	Брой	Капацитет
1	Дневни центрове за възрастни хора с увреждания	65	1 740
2	Дневни центрове за стари хора	50	1 304
3	Центрове за социална рехабилитация и интеграция за възрастни хора	71	2 277
4	Социални учебно-професионални центрове	7	447
	Общо:	193	5 768

Към 31 октомври 2013 г. в Регистъра към АСП са вписани 1 284 доставчици на социални услуги, на които са издадени 3 710 удостоверения за предоставяне на различни видове социални услуги за деца и възрастни хора. Социалните услуги в България могат да бъдат финансирани чрез републиканския бюджет, като държавно делегирани дейности, от общинските бюджети като местни дейности, както и в рамките на различни проекти по национални и международни програми и чрез самофинансиране, когато услугите се предоставят от регистрирани частни доставчици. През последните години механизмите за финансиране на социалните услуги претърпяват значителни промени, имащи за цел постигане на финансова устойчивост. Социалните услуги, делегирани от държавата дейности, се финансират от държавния бюджет, а общините финансират социалните услуги, които са общинска отговорност [3].

В табл. 2 се вижда, че броя на специализираните институции почти не се е променил, както и желаещите да бъдат настанени в тях. Действията за реализиране процеса на дейституционализация са предприети с приемане на Национален план за действие 2010-2013 г.

Таблица №2. Брой и капацитет на специализирани институции за възрастни хора през 2010г и 2013 г.

№	Вид	към 2010 г.		към 30 септември 2013 г.	
		Брой	Капацитет	Брой	Капацитет
1	Домове за възрастни с умствена изостаналост	28	2349	27	2 137
2	Домове за възрастни с психични разстройства	15	1202	13	1 036
3	Домове за възрастни с физически увреждания	25	1495	21	1 315
4	Домове за възрастни със сетивни нарушения	4	148	4	133
5	Домове за възрастни с деменция	13	843	14	825
6	Домове за стари хора	76	5534	81	5 593
	Общо:	161	11571	160	11 039

Разкрити са защитени, преходни и наблюдавани жилища или в центрове за настаняване от семеен тип, социални услуги от нов тип. В тях е необходимо да се настанят лица, в следствие на извеждането им от специализирани институции и при невъзможност нуждаещите се да се реинтегрират. (табл.3) [3].

Таблица № 3. Брой и капацитет на социални услуги, резидентен тип в общността за възрастни хора през 2013 г.

№	Вид	Брой	Капацитет
1	Защитени жилища	119	1 061
2	Наблюдавани жилища	17	104
3	Преходни жилища	11	100
4	Центрове за настаняване от семеен тип за лица	53	677
5	Кризисни центрове за лица	4	45
6	Центрове за временно настаняване за лица	13	625
7	Приюти за лица	2	70
	Общо:	219	2 682
	Общо социални услуги в общността за възрастни хора, в т. ч. и резидентен тип:	412	8 450

Проблемни зони и негативни тенденции при разкриване на социални услуги в общността са:

- Ограничен капацитет за предоставяне на субсидирани социални услуги;
- Некоректна конкуренция между доставчици на СУ;
- Липса на компетентности в местната администрация;
- Неблагоприятно разходване на финансов ресурс за изграждане на нов сграден фонд, без да се използва по предназначение;
- Генериране на порочни “бизнес модели” в предоставянето на СУ, чрез обучения, превърнати в метод за усвояване на средства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Възрастните хора и хората с увреждания притежават същите човешки права, както и всички други граждани. За да получат хуманна грижа и достойно съществуване е необходимо да се уважава многообразието им, да се търсят начини за подsigуряване на техните права - граждански, политически, социални, икономически и културни.

Приетите Областни стратегии за социални услуги се основават на политика в най-добрия интерес към възрастните хора и хората с увреждания чрез трансформация на институционалния модел в стационарни и мобилни услуги в общността и подкрепа на семействата.

Действията при реализирането на процеса на деинституционализация са направени, остава да се разработи дългосрочна система от ресурси – човешки; финансови; сгради и оборудване; системи за контрол на качеството; преглед и промяна на законодателството и на административните правила, както и строга координация между всички участници, както на хоризонтално ниво (различните министерства), така и на вертикално ниво (централна и местна власт).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Александрова, Н. Тревожност при хора в напреднала и старческа възраст., С., 2002.
- [2] Ганчева, В., Е. Ченгелова, Социални услуги за хората от третата възраст, С.
- [3] Доклади за дейността на Агенция за социално подпомагане. (www.asp.government.bg).
- [4] Портал за обществени консултации към Министерски съвет. (www.strategy.bg).
- [5] Правилник за прилагане на Закона за социалното подпомагане.

За контакти:

Зорница Казасова, специалност *Социална педагогика*, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: zornitza_kazasova@abv.bg

Гл. ас. д-р Багряна Илиева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: b_r_ilieva@hotmail.com

Социална адаптация и мотивация на ромските деца към училищна среда

Станислав Георгиев

научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева

Abstract: Social adaptation and motivation of Roma children to the school environment:

Пълноценното интегриране на ромите в обществото е достижимо и възможно най-вече чрез образованието им. Идеята за подаване на ръка между всички етноси в страната е единствения път към успешното присъединяване към Европейския съюз. Това е възможно ако всички се познаваме един друг и опознаем както своята култура и традиции, така и на другия етнос.

Key words: мотивация, интрация, роми, деца, обучение, училище, среда.

ВЪВЕДЕНИЕ

Пълноценното интегриране на ромите в обществото е достижимо и възможно най-вече чрез образованието им. Идеята за подаване на ръка между всички етноси в страната е единствения път към успешното присъединяване към Европейския съюз. Това е възможно ако всички се познаваме един друг и опознаем както своята култура и традиции, така и на другия етнос.

Интегрирането на ромите е желателно да започне от децата, от най-ранната им детска възраст, тоест те първи трябва да се приобщят към общото. За тези, които живеят в днешна Европа и в България като част от нея, равните възможности за образование са мираж. В Европа половината от ромските деца се обучават в училища за деца с умствени увреждания. В такива училища те не получават онези знания, умения, компетенции, които да ги подготвят за живота в едно демократично общество, в условията на конкуренцията на пазара на труда. Точно обратното, отказва им се правото на качествено образование и те получават стигмата на “глупави” и “недоразвити”. Така те биват осъдени да изживеят живота си като възрастни без образование и работа или в ниско платен тежък физически труд. Бъдещето им е на хора без възможност да упражняват основните си права, насила лишени от човешко достойнство.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Обичайно представата за образователната нагласа на ромските ученици е унифицирана – отнася се за всички роми. Причините за аномиярането на много ромски семейства са разнообразни. Най-важни може би са икономическите трудности, които оставиха без препитание огромна част от това население и го обрекоха на мизерия. Естествено това засилва склонността към изоставяне на традиционните ценности и към девиантно (често – престъпно) поведение. Много важна причина е и откъсването на някои млади семейства от общността. Попадайки в нови условия, заобиколени от български или турски семейства, които най-често се отнасят недружелюбно към тях, с презумпцията, че са крадци, семействата от този етнос губят възможност за контрол от страна на общността и в същото време не получават подкрепа от новата си среда.

Според скорошно проучване (декември 2012 – септември 2013) на Асоциация Интегро, направено сред общността като най-честите причини за непосещаване на училище, се посочват: непривлекателност, незаинтересованост, враждебност от страна на другите деца и други. Най-общо те могат да бъдат разделени на вътрешни (страх от изпитване, липса на интерес и неразбиране към преподавания материал и други) и външни (липса на облекло, задължение да работи в семейството или да се грижи за по-малък член и така нататък до забрана от страна на родителите да посещава училище).

По данни на Национален статистически институт [1] в България голям процент от населението са се самоопределили като: турци 8,8%, цигани 4.2% и други етноси 1.5%, като техният майчин език е различен от българския.

От всички тях само ромите, живеят в крайна бедност, а това поражда социална изолация. Често едно от нейните проявления е не посещаване на училище. Родителите принуждават подрастващите да работят от твърде ранна детска възраст и така децата от малки растат далеч от училищното ежедневиe, от ценностите, до които връстниците им имат достъп, и остават необразовани. След време се оказва, че единствената възможност да се препитават е да просят по улиците или да крадат. В същото прочуване, споменато по-горе, резултатите чрез анкетно допитване, проведено с ромското население, установяват, че голям брой от семействата не само, че не изпращат децата си на училище, но и нямат желание за това. По този начин родителите отрано предопределят тяхното битие. Освен посочените по-горе, друга причина е, че в традициите им влиза показът на социални модели, свързани с извличане на ползи за себе си без полагане на труд - кражби, просене, предизвикване на съжаление, упражняване на сугестия върху трети лица и други. Поради липсата на разбирането за ценността на образованието, дори когато различни организации отпускат средства за подпомагане на тези семейства, те не проявяват желание да се обучават. Друга част от етническото население посещава училище, но среща редица пречки при социализирането си към училищните условия като цяло и специфични трудности при ученето и възприемането на разнообразните възпитателни идеи, които съпътстват училищното обучение.

Други фактически данни на Асоциация Интегро обобщава информация, посредством проведени срещи сред учителите и проучване на документи – главно статистически данни от инспекторатите по образованието във връзка с обхващането в училище на децата, които подлежат на задължително образование, и материали от изследвания, представени на различни научни форуми - отчети, обсъждания, конференции. Част от изводите, които могат да се направят от така получената информация и беседата с учителите, насочена към проучване на нагласите във връзка със специфичните им роли и функции са:

- Родителите са заети със себе си и осигуряване на материалния минимум за семейството. Дори и в свободното си време те или не са с децата си, или във времето, което им отделят, разговорите не са свързани с училищното обучение.
- Много често родителите идентифицират собствените си житейски неуспехи не с това, че не са получили необходимото образование, като условие за подходяща работа, а с други, независещи от тях обществени причини.
- Повечето от учителите не живеят с нагласата, че имат специфични ангажменти, произтичащи от разнородния етнически състав на обучаваните. Те не отчитат, че става въпрос за трайно наследени културни традиции и ценности, които в известна степен се налага да се променят. Същите схващат присъствието си в училище като възможност да си осигурят доходи, като преподават учебния материал. Те са демотивирани за полагане на усилия за социализация на децата и подпомагането на идентификацията им като граждани на България. При констатиране на неуспехи и проява на негативи по повод ученето и междуличностните взаимоотношения обикновено се оправдават със “системата” и родителите, със самите ученици, които са “недисциплинирани, разглезени, неуважителни”.
- От своя страна децата също се чувстват неразбрани, изолирани, потиснати, стресирани, неуверени, без самочувствие, отчаяни, отегчени и това е причина за апатия и демотивацията относно Аз-а.

Тази реалност и увеличаващият се постоянно и лавинообразно брой билингви в страната, както и липсата на специални училища за тях, насочи към анализ на проблема. Актуалността ѝ е обособена и поради факта, че в този смисъл е оправдано виждането за обучението им като сериозен дидактичен проблем. Въпреки, че повечето деца живеят в сравнително еднородна в битово отношение социална среда, първоначалното включване на децата в училищния живот е силно повлияно от семейството. А то е наситено с разбирания, вярвания, убеждения, празници, традиции, които са специфични. С други думи и народопсихологията, и ежедневието, и фактът, че децата говорят два езика едновременно, и липсата на специални обучителни методи, похвати, средства, затрудняват тяхната адаптация. Независимо, че числено децата – роми преобладават, у нас има много деца от турски, еврейски, арменски, руски произход, за които тези особености са валидни. От тази гледна точка подпомагането и приобщаването на децата билингви към училищната среда би било полезно за огромен брой семейства. От друга страна средата, в която живеят, постоянно показва, че тези деца заслужават не по-малко внимание, недискредитиране, а специални грижи поради повечето трудности, които се налага да преодоляват.

Част от показателите за социалната адаптация или както Факирска я нарича социална приспособимост са: „социална позиция и поведение в групата; равнище на емпатично разбиране; емоционалното равновесие“ и „Децата роми трябва да бъдат обхващани в образователните институции още от предучилищна възраст. Това ще помогне те да научат официалния език за страната, да обогатят своя познавателен опит и да се подготвят за училище. За да има успехи обучението на ромските деца, детската градина (училището) трябва да осигури възможност те да опознаят и разберат своята среда с всички нейни оригиналности и богатства. Ролята на детската градина не е само да възпитава децата роми, но и да им даде средствата и познанията да оценят своята култура и наред с това да ги запознава и с особеностите на българската национална култура“ [2, с 48].

Мотивацията за образование е най-късия път за интеграция на ромската малцинствена общност. Образованието до определена степен е задължително за всички, без негласни социални компромиси, и родителите, чиито деца не посещават учебни заведения, се подвеждат под отговорност, като това се отразява и на родителските им права. Добре е ромите да изучават засилено български език и да стигат до стотиците средни професионални училища. Освен това е желателно да има специална национална програма за стимулиране (чрез стипендии, квоти за прием във ВУЗ и в общежитие) на ромски студенти.

Детето от ромското етническо малцинство в предучилищна възраст живее преди всичко в ромската общност, почти никой не обръща внимание на развитието на неговите способности за езиково общуване, речниковият му запас е много беден, а способността му да се приобщи към деца от друга етническа общност е много проблематична. Установено е, че учениците роми още в първата година на началното училище постигат много слаби резултати и че всъщност още от съвсем млада възраст загубват всякаква мотивация да учат. Причината за слабите резултати в училище, според мен е, че повечето от тях трудно общуват на български език. Много е важен факта, че когато дете от най-бедния етнос започне задължителното си училищно образование, то трябва да говори на език, различен от употребявания вкъщи – на език, който за него е чужд. Понякога е много трудно да се определи майчиният език на такова дете, тъй като той е смесица от българска и ромска лексика и ромска граматика. Може да си представим хаоса в главите на малките дечица роми, бавно превключващи от ромски на български език. Освен това те не го владеят в книжовната му форма.

Децата, които не са ходили в детска градина, постъпвайки в първи клас те са неподготвени, срещат трудности при адаптирането към учебното заведение и среда,

отблъскват се и с предразсъдъците на някои учители. Освен това съществува и проблем с общуването с останалите деца. Те биват отблъсквани от училище и заради ниския интерес към тяхното образование от страна на родителите. Тоест, за родителите ромите не е важно дали тяхното дете посещава редовно училище и дали постига добри резултати. Те не успяват да им дадат достатъчна мотивация за учене, да ги убедят, че единствено образованието ще им даде по-голям шанс да си намерят работа и да водят пълноценен живот.

Мотивацията е една от основните причини за ниския успех на ромите в училище. Те оценяват ученето за излишно натоварване, за празно губене на време, което биха могли да прекарат с приятели на улицата. Това може би се дължи на начина им на живот още в далечното минало и по тази причина вероятно изобщо не са чувствали липсата на образование. Преобладава мнението, че голямата част от ромите не искат или не умеят да се адаптират към обществените норми. Ние обаче, живеем в 21 век и всеки от нас, независимо дали е българин или ром, иска животът му да бъде качествен. Детето от ромското малцинство е нужно да разбере, че може да живее по-добре от своите родители, но не бива да занемарява училището и е необходимо да се подготвя за учебните занимания. За мотивиране се налага да бъдат използвани различни методи, като: мотивационен разговор, посещение на филмова или театрална постановка, дидактика под формата на игра, повече танци, песни, креативност и така нататък. Важното е по време на учебния час вниманието на детето да се привлече, да не се допусне то да скучае, да бездейства, а да бъде заангажирано, активирано, действено, да учи. Може да се мотивират учениците и в работа по двойки или в малки групи, като по този начин по-слабият ученик е увлечен и въввлечен и се включи в образователния процес. За силен мотивационен елемент се приема похвалата, като поощрение, която точно при обучението в групи може да се използва успешно. Изказаното удовлетворение от учителя към по-слаб ученик ще му даде желание и за друга работа, за да получи поредната похвала. В групите учениците работят заедно и заедно са отговорни за постигнатите резултати.

Положението с образованието на циганите в България е тревожно. Като цяло учениците от този произход посещават учебните занятия нередовно, броят на неграмотните млади ромите се увеличава, ниски са основните показатели на грамотността (четене, писане), мнозина не успяват да завършат основното си образование и преждевременно отпадат от училище. Тези причинно-следствени зависимости, факти, реалности обобщават зависимостта, че много малко от тях завършат средно или висше образование.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интегрирането на малцинствата в българското общество и особено на ромите е от изключително значение за просперитета на целия народ, за неговата социална и етническа сигурност. В тази насока, е необходим цялостен подход, който едновременно решава "горещите" проблеми, но и постепенно ограничава и премахва базисните причини за ромската бедност, изолация и самоизолация. През близките години, България ще трябва да направи значим напредък в решаването на социалните, политически, образователни, здравни и културни проблеми на ромите.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Национален статистически институт. www.nsi.bg/ (април, 2014).
- [2] Факирска Й., Превенция на раннотоотпадане от училище на децата ромите. В: Юбилеен годишник, НИО, С., 2000.

За контакти:

Станислав Станиславов Георгиев, специалност *Превенция на престъпността и пробационни практики*, магистърски курс, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: stanislav_georgiev_1990@abv.bg

Научен ръководител: гл. ас. д-р Юлия Дончева, катедра *Педагогика психология и история*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg

Виктимно девиантно поведение – същност и особености

Росица Ц. Цонева

научен ръководител: доц. д-р Петър Петров

Abstract: Victim Deviant Behaviour – Nature and Characteristics: The article marks the main theories about victimization as deviant behaviour and the connection between victimization and deviant psychological safety. The report points the types of victimization, concerning behavioural issues, classifications, groups of victim deviations and forms of victim activities.

Key words: deviant behaviour, victimization, self-destructive, psychological safety.

ВЪВЕДЕНИЕ

Девиантното поведение предизвиква сериозен изследователски интерес, не само сред специалисти и представители на различни научни области, но и на обикновените членове на обществото, поради широкото разпространение на социалните девиации. В условията на хроничен стрес и отслабването на междуличностните връзки, девиантността се проявява в процеса на социално-психологическата адаптация на отделните индивиди или групи към променливите обществени условия.

Класификацията и систематизирането на видовете девиантно поведение по сходни признаци, се явяват условни, въпреки че са мотивирани от задълбочени научни анализи. В практиката отделните форми, често се съчетават или пресичат и всеки отделен случай се оказва строго индивидуален [2]. Това налага изясняването на виктимното девиантно поведение като понятие, комбинация от признаци и категории.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Девиантното поведение може да се раздели в три направления, според вида на нарушените норми и характера на негативните последствия – антисоциално (външно деструктивно), асоциално (външно и вътрешно - деструктивно) и дисоциално (саморазрушително).

Дисоциалното или саморазрушителното поведение се отклонява от медицинските и психологическите норми, застрашава целостта и развитието на личността. Саморазрушителното поведение съществува в следните основни форми: суицидно поведение, различни зависимости- медикаменти, храна, игри, интернет, фанатично поведение (религиозен култ), аутично поведение и виктимно поведение [2].

Понятието виктимност е въведено от Л. В. Франк. Според него поведението на човек може да бъде не толкова престъпно, колкото непредпазливо, рисковано, лекомислено и провокативно. Следователно опасно за самия него, което увеличава възможностите от престъпни посегателства. В този план придобиват допълнително значение и други характеристики на личността: възраст, пол, социален статус, социална роля, професия, обкръжаващата среда, начин на реакция в конкретна ситуация и др. Комбинацията от тези субективни и обективни фактори (не непременно всички) и тяхното взаимодействие определя възможността, "способността" на дадено лице да стане жертва на престъпление" [6]. Ето защо виктимното девиантно поведение може да се разглежда като вид дисоциално или саморазрушително поведение.

Изтъкнатият полски криминолог Бруно Холист предлага използването на понятието виктимогенен потенциал, включващо състояние на индивидуална и групова виктимизация в специфичен исторически момент, процесът на виктимизация, виктимизационна стимулация; функциониращ механизъм за взаимоотношенията: "жертва - извършител". Според Холист, виктимогенния

потенциал представлява система от свойства на индивид, група или организация, която създава опасност от извършване на криминални деяния. Според него, "виктимогенния потенциал или виктимологическата дисфункция е един вид вътрешна неадекватност на елементи от културния стандарт - както в статично и динамично състояние" [7].

Виктимизацията може да се разглежда като: определен функционално зависим от престъпление феномен; поведение на дадени лица, като индивидуална виктимизация (определя потенциалната възможност лице да се превърне в жертва); като видова виктимизация (характеризираща жертвите на определени групи престъпления); групова виктимизация (определя релевите, социални, демографски, биофизически качества и характеристики на жертвите); масова виктимизация (наличие на реална и потенциална опасност за определени социални групи да станат жертва на престъпление или на случай на злоупотреба с власт); характерологическа и поведенческа особеност на жертвите на престъпления.

Някои учени са идентифицирали два основни типа виктимизация: личностна (като обективно съществуващо, човешко качество, изразяващо се в субективната способност на някои хора да се превърнат в жертви на някои видове престъпления в случаите, когато е налице реална възможност да се избегне това) и ролева (като обективно съществуваща виктимизация в определени условия на живот, предполагаща риск за лица, които изпълняват определени социални роли) [3]. Индивидуална виктимизация се разбира като отклонение от нормите на безопасно поведение и се определя като антагонизъм между нивата на признаване (социален аспект), възможност (психичен аспект) и притежание (морален аспект). Виктимизацията се определя от съотношението между демографски и социално - ролеви фактори, ориентиращи индивида (социална група) към удовлетворяването на потребността от безопасно поведение. От друг аспект виктимното девиантно поведение може да се разглежда като поведение излизащо от нормите на безопасност. Идеята, че виктимологията като наука изучава поведение, отклоняващо се от нормите на безопасност, има много привърженици сред специалистите изучаващи девиантното поведение. Например В. Коновалов разглежда понятието виктимизация като свойство на отклоняващите се от нормите, действия на лицата, водещи до висока уязвимост, достъпност и привлекателност на жертвите на социално опасни прояви, основавайки се на определенията за безопасно поведение. Друг автор – В. Туляков разглежда виктимизацията като девиация на безопасното поведение, което се реализира като съвкупност от социални (характеристики на статуса и ролята на жертвата и поведенчески отклонения от нормите за лична и социална безопасност), психически (патологическа виктимност, престъпна параноя и други аномалии), морални (интериоризация на виктимогенните норми, правила на поведение на виктимните и престъпните субкултури, виктимни вътрелични конфликти) проявления [5].

Разглеждането на виктимизацията като форма на отклонение от нормите и правилата за безопасно поведение, предполага възможност за класифициране на форми на виктимни дейности в зависимост от интензивността на отклонението. Първият опит за класификация е на Д. В. Ривман. Той счита, че нивото на виктимност може да бъде нулево, нормално, средно; съществува потенциалната виктимизация на всички членове на социума, което се дължи на наличието на престъпност в обществото. Индивидът не придобива виктимно поведение, той не може да не бъде виктимен [1].

Нарушенията на безопасното поведение се реализират както на ситуационно, така и на дейностно-практическо и интелектуално-волево ниво. Формите на проявленията тези виктимни дейности са различни вариации на комплекс за малоценност, свързани с психична и соматична дисфункция на организма (ментални отклонения, болести), също така отхвърляне на жертвата от близките и формиране

на комплекс за мнима жертва (страх, който дава предпоставки за заплаха на нейната сигурност) и роля на жертва (оплакване и опасяване) [4]. В тази група са включени също така и типични виктимни отклонения (мазохизъм, садизъм, ексхибиционизъм, патологична еротика-нимфомания) и атипични, виктимни девиации (проституция, алкохолизъм, хомосексуализъм. Обикновено това са обременени виктимни тенденции на социогенния характер на отклоненията (социално-демографски и социокултурни особености на личността и поведения на жертвите на престъпления). Тук принадлежи и най-изучаваната форма на виктимна девиация – престъпността.

Относително стабилните проявления на психическа дейност на индивида в рамките на определен период от време, характеризиращи се с неточни и неадекватни решения и действия, биха могли да застрашат физическата и психическата му сигурност в екстремна и опасна ситуация се наричат виктимни психически състояния. Преди всичко, към тях следва да се отнесат отрицателните емоционални състояния като тревога, страх, чувство на неудовлетвореност, стрес, депресия. Виктимни могат да бъдат и когнитивни състояния, определящи адекватността и скоростта, с която се обработва информацията, бързото вземане на решение в опасна ситуация: разсеяност, съмнения при вземането на решение, отказ от решение. В психологията, като отклонение от безопасността и виктимно състояние се разглежда: състоянието на алкохолно или наркотично опиянение, отсъствие на пълноценен, нощен сън, болест и слабо самочувствие [8]. Проявяват се различни видове виктимни начини на живот. Повишена степен на виктимност се наблюдава при начина на живот на членовете на маргинални групи, принудени преселници и имигранти [4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Виктимния начин на живот се характеризира с съзнателно или несъзнателно, свободно или направен под влиянието на различни житейски обстоятелства, избор на поведение, който увеличава степента на опасност, както и възможността за превръщането в жертва на престъпление или психическо насилие.

Теоретичните анализи показват, че съществуват различни варианти на проявление на виктимност: като виктимен потенциал или съвкупност от качества на личността, определен комплекс от социални, индивидуално-психологически и психофизиологически характеристики, които способстват за дезадаптивния стил на реакция на субекта, водещи до нарушено физическо или психоемоционално здраве.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Дмитриевский, В. А., Психологическая безопасность в учебных заведениях, 2002.
- [2] Змановская, Е. В., Рыбников В. Ю., Девиантное поведение личности и группы, 2011.
- [3] Коновалов, В. П. Виктимность и ее профилактика, Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. 1992, №4.
- [4] Столяренко, А. М. Экстремальная психопедагогика, 2002.
- [5] Туляков, В. А. Виктимология – Киев, 2003. – 148 с.
- [6] Франк, Л. В. Виктимология и виктимность, 1972.
- [7] Холыст, Б. Факторы, формирующие виктимность /Б. Холыст// Вопросы борьбы с преступностью, 1984.
- [8] Юнацкевич, П. И. Основы общественной безопасности: уч.-мет. пособие, 2006.

За контакти:

Докторант Росица Цонева, Катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: rtsoneva@uni-ruse.bg

Доц. д-р Петър Райков Петров, Катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: prpetrov@uni-ruse.bg

Компютърна зависимост и развитие на позитивна мотивация за учене чрез информационни технологии

Живка Славова

научен консултант: доц. д-р инж. Нели Колева

Abstract: Computer Dependence and Development of Positive Motivation for Study through Information Technologies: *Using computer information technologies in education ensures activity and involvement of the individuals conducting joint cognitive activity. What is stimulated is the flexibility of thinking and action; the integration of the cognitive experience of the personality with that of the other learners. The joint intellectual activity with peers and the "discoveries" made in partnership with classmates are a powerful impulse for mastering knowledge.*

For the conditions of an information society, the processes of education and schooling require new technological operations, which should update the study process and turn school into an attractive territory for students and teachers.

As a result of an experimental study and analysis of the results, three main points were identified as conclusions, which reveal the important implications of computer information technologies for the teacher's work.

Key words: *Positive motivation; computer information technologies in education*

1. Въведение

Модернизацията на началния етап на обучение е едно сериозно предизвикателство за преосмисляне на педагогическата реалност в най-важните ѝ аспекти: *целепологане, учебно съдържание, образователен процес.* [2]

Значим аспект на проблема е този за *технологичното обновяване на образованието*. Конструктивни възможности имат *информационните технологии съвместно с интерактивните методи на обучение*.

Информационните технологии и интерактивните методи на обучение осигуряват взаимоотношения, взаимодействия, взаимовлияния между субектите, участващи в образователния процес. Чрез тези технологии едновременно се овладяват знания, формират се умения и се изгражда мотивация и нагласа за въвеждането на децата в ситуации, в които те съвместно решават проблеми, участват в дискусия със съучениците си и с учителя, свободно изразяват мнението си, съпреживяват.

2. Актуалност на проблема и теоретична обосновка

Чрез компютърните информационни технологии в обучението се гарантира активност и съпричастност на субектите, осъществяващи съвместна когнитивна дейност. Стимулират се гъвкавостта на мисленето и действието; интегрирането на личността познавателен опит с този на другите обучаващи. Съвместната интелектуална дейност с връстници, „откритията“, направени в партньорство със съученици, са мощен импулс за овладяване на познанието. Учебният труд протича в условия на емоционален комфорт. Оптимизира се връзката, от една страна, между самите ученици, а от друга - между децата и учителите. Развива се комуникативната компетентност. Формират се толерантност, самоуважение и уважение към другите, увереност да се проявява индивидуалната експресия и умения да се работи в партньорство.

Една от основните цели за усъвършенстване на професионалните умения на учителите по ИТ е създаването на ефективни модели за интерактивно и електронно обучение. По този начин се развива процес базиран на дейности, провеждащи се в интерактивна среда и работни ситуации. Използването на ИТ се превръща в предизвикателство за учителя при провеждане на урок. Увеличават се възможностите на учителя да обогати подготовката си и да активизира дейността и мотивацията на обучаваните.

Н. Колева подчертава че, „водещата роля в детерминирането на взаимодействието на обучаваните с елементите на информационната среда трябва да принадлежи на образователната институция (училищната система, колежа или Университета) на виртуалното образование”[4]

Актуален е въпроса: Реализира ли се на практика обучение посредством ИТ, и в частност – приложението на ИТ в интерактивното обучение в условията на образователния процес по „Домашен бит и техника” в етапа I – IV клас.

В приложението на ИТ основен инструментариум се използва компютъра. Той дава широки възможности за професионална изява на учителя и стимулира вниманието на децата, създава благоприятни условия за съвместна работа с ученика.

За да бъдат използвани широките възможности на това техническо средство и за да се разграничи компютърът от другите технически средства използвани в преподавателската дейност, учителят трябва да познава теорията на електронното обучение. Да умее да прилага съвременната организация на учебния процес, като винаги точно и правилно отчита отношението на обучаваните към новата техника и технологии.

3. Методика на изследването

Целта на изследването е: в контекста на теоретична обосновка на проблема за приложение на ИТ и аргументирани изводи от интервю с начални учители да се конструират и приложат на практика интерактивни методи на обучение по „Домашен бит и техника” в I – IV клас.

Адекватно на целта се решават две групи задачи – с теоретико - изследователски и с практико - изследователски характер.

Задача с теоретикоизследователски характер:

- ✓ чрез теоретичен анализ и синтез на научна литература аргументирано да се обоснове изследваната проблематика.

Задачи с практикоизследователски характер:

- ✓ да се проведе интервю с начални учители;
- ✓ получените емпирични сведения да се обобщят, анализират и синтезират изводи;
- ✓ в този контекст да се конструират и приложат на практика интерактивни уроци по „Домашен бит и техника” в началните класове.

За хипотеза на изследването приемаме: Ако се обоснове теоретично проблематиката за приложение на ИТ и се направи анализ от интервю с начални учители, то може да се конструират и практически приложат интерактивни методи на обучение чрез компютър.

Обект на изследването са група ученици (22-ма) от начално образование на 7-11 годишни, учещи в начално училище в гр. Бургас. Изследването обхваща и 8 учителя, работещи със същата възраст деца, в други училища.

Методи на изследването са:

- ✓ теоретичен анализ и синтез на научна литература;
- ✓ интервю с учители и ученици;
- ✓ количествен, качествен анализ, синтез на обобщените емпирични сведения от интервюто.

При използването на система за електронно обучение мотивацията в дейността на учителя е да постави ученика в предразполагаща атмосфера за работата. Тя може да се създаде и поддържа като емоционална ангажираност между учител и ученик. По този начин се стимулира положителна познавателна мотивация у учениците за учене.

Анализът на основните източници показва, че проблемите на изследването и развитието на позитивна мотивация на ученици във възраст 7-11 г., използването на

ИТ в организацията на и образователен процес не е добре развит. През последните години са отразени много публикации но налко от тях обхващат проблема за засилване на мотивацията за учене чрез ИТ и използването на компютър и Интернет в учебните часове. Някои от публикациите у нас, сред които трябва да подчертаем са на Андреев, М. „Интегративни тенденции в обучението”[1], Лалов, Б. „Екстраполационна теория в обучението”[3], Василев, В. К. „Рефлексията в познанието, самопознанието и практиката”[2], Колева, Н. Л. „Детерминиране на индивидуалната информационна активност...”[4], „Място на виртуалната компонента в структурата на информационната среда на педагогическата дейност на преподавателя”[5], „Концептуален модел на интерактивно обучение по технически дисциплини”[6], Р.Стаматова „Продуктивното обучение за развиване и утвърждаване на детските ресурси и потенциал.”[7] и др.

Понятиения апарат на изследването се заключава в: позитивна мотивация за учене - мотивация за постигане на положителен резултат от текущи дейности, хармонизирани със социалните ценности на индивида, групата и обществото като цяло.

Развитието на позитивна мотивация за учене е процес, който насърчава превръщането на намеренията на учениците да бъдат осъзнати в мотивационна сфера контролирани и контролирани мотиви, които характеризират съдържанието на положителна мотивация за учене.

Методи за положителна мотивация за учене може да наречем, системата от последователно взаимодействие на учителя и учениците, за да се гарантира развитието на положителна мотивация за учене, която включва набор от стратегии и тактики на позитивна мотивация за учене, както и естеството на взаимодействието на учители и ученици.

4. Анализ на резултатите от изследването

С обобщаването на данните от анкетата и индивидуалните беседи и разговори с ученици и учители, приключи констатиращият експеримент. Установени са на входно равнище предпочитанията и желанията на учениците към ИТ и Интернет.

Компютрите се използват в училищния процес за информирание, онагледяване и повторение на знанията. Те създават възможност за повишаване стойността на преподавания материал чрез разработване на компютърни уроци на високо методическо и съдържателно равнище. Електронното обучение е нов тип образователна технология.

За условията на информационно общество процесите на обучение и възпитание се нуждаят от нови технологични операции, които да осъвременят учебния процес и да превърнат училището в желана територия за ученици и учители.

**Чрез тест е изследвана удовлетвореността на учениците от провежданото практическо обучение по ИТ. Експерименталният тест се проведе на шест етапа в две групи – КГ и ЕГ. Данните са показани в следната таблица. С „А” е означена КГ, а с „В” – ЕГ.(табл.1.)*

Как оценяте своята успеваемост при употреба на ИТ в часовете на преподаване? (оценка в точки от 1 до 50)

Този показател оценяме чрез изчисляване коефициента на корелацията на ранговете. Скалата която получаваме от изследването е рангова и изчисляването на коефициента на Спирман е най-подходящ и единствена възможност за сравняване на зависимостите.

Коефициентът на корелация на Спирман се изчислява по следната формула:

$$\rho = 1 - \frac{6 \sum d^2}{N(N^2 - 1)}$$

където ρ е коефициент на Спирман,

d – разлика между ранговете на двата статистически реда;

N – броя на двойките рангове.

Таблица № 1. Резултати получени от проведената анкета, отчитащи удовлетвореността от обучение чрез КИТ

Периоди на изследване	Първи етап		Втори етап		Трети етап		Четвърти етап		Пети етап		Шести етап	
	A ₁ %	B ₁ %	A ₂ %	B ₂ %	A ₃ %	B ₃ %	A ₄ %	B ₄ %	A ₅ %	B ₅ %	A ₆ %	B ₆ %
Пълна и непълна удовлетвореност	27	39	29	45	30	48	30	45	33	45	30	48
Пълна и непълна неудовлетвореност	19	18	20	15	22	16	22	15	22	15	22	16
И да, и не	54	44	51	40	48	36	48	30	45	30	48	36
Брой участници	21	20	22	19	20	18	19	17	19	21	20	22

Логиката на коефициента на Спирман се състои в следното: Изчисляваният коефициент трябва да бъде в границите от 0 до ± 1 , и то така, че при пълна положителна или отрицателна зависимост

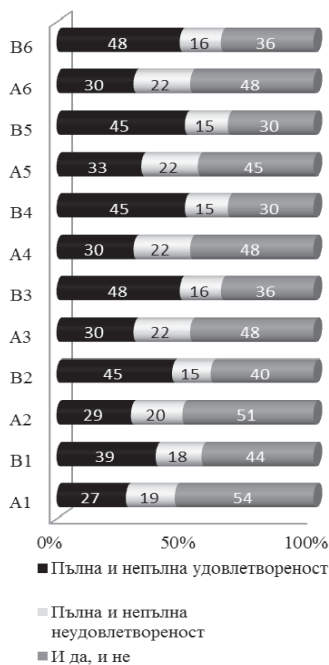
$\rho = \pm 1$, а при липса на зависимост $\rho = 0$.

II. Корелационна зависимост между:

- Самооценка на обучаваните за прилагане на ИТ. (по скала от 1 до 10).
- Мотивация към обучението (по скала от 1 до 10) Следва таблица 2.

Информационните технологии променят ролята на учителя и учениците в учебния процес. Променя се отношението им към учебния предмет, засилва се интереса към учебната дейност. Достига се до по-високи резултати в учебния процес. Учебното съдържание поднесено в електронен вид, дава възможности за онегледяване и възприемане на редица предизвикателства сред учениците.

Учителят в много случаи несъмнено трябва да потърси за свой „помощник“ в работата си компютъра с неговите многобройни приложения в сферата на образованието.

Фиг.1. Диаграма на удовлетвореността от обучение чрез КИТ

За учебно възпитателен процес учителят вижда безспорно помощта на компютъра и ползването на Интернет в учебните часове:

- по-голям интерес на учениците;
- по-добра мотивация за участие в учебна дейност;

- повишаване интереса към новостите на науката;
- улесняване на преподавателската дейност и протичане едновременно на двата процеса – преподаване и учене;
- за малък период от време учащите получават по-голямо количество информация;
- работата с компютър и ИТ създава положителна емоционална нагласа у учениците.

Таблица 2. Изчисляване на корелационна зависимост между самооценката на обучаващите и мотивацията им за обучение

Номер на групата. Общо групи - n	Списъчен състав на групата		Успеваемост. Сума на точките за цялата група		Ранг		Разлика между ранговете d	Квадрат на разликите между ранговете d^2	$A = 6 \cdot \sum (d^2)$	$B = n (n^2-1)$	$C = A/B$	$\rho = 1 - C$
	Брой участници	Среден брой	Сума на точките на групата	Разлика на сумите от начално и крайно самооценяване (y)	По X	По Y						
A ₁	21	20	330	320	3	1	2	4	45	60	0,75	$\rho = 0,25$
B ₁	20		650									
A ₂	22	20	460	440	3	1,5	1,5	2,25				
B ₂	19		900									
A ₃	20	19	480	440	2	1,5	0,5	0,25				
B ₃	18		920									
A ₄	19	18	320	350	1	1	1					
B ₄	17		670									
n=4							$\sum$	10				

Създаването на новите педагогически условия - прилагане на различни методики чрез компютърно информационните технологии създават база за нови професионални идеи. Намирането на ефективни методи и стратегии за учебна дейност, довеждат до усъвършенстване на структурните компоненти на учебно-възпитателния процес и до мотивация за учене и творчески решения. Като се съобразява с интересите, желанията и характерологическите особености на учениците, всеки учител би могъл да намери подходящите похвати за индивидуализиране на обучението в условията на ИТ, с които да подпомогне развитието на мисловните процеси

От табл. 2. се вижда, че получения коефициент е с положителна корелация на изследваните две величини $\rho = 0,25$

5. Заключение

Като вземем предвид направения експеримент и практическата работа на начални учители, която дейност наблюдавахме и обсъждаме на Р.Стаматова [8], можем да направим следното заключение:

Съществуват три основни момента, в които се разкрива същественото значение на компютъра в работата на учителя:

❶ Използване на Интернет директно в учебния процес - създава се възможност за натрупване, съхранение и достъп до непрекъсната разширяваща се качествена и количествена информация. Интернетът се прилага целенасочено за обучение в системата на образованието.

❷ Образователни компютърни игри - използването им спомага за постигане на учебни цели - учениците получават възможност за самостоятелна работа в условията на игровия вариант.

❸ Презентации с PowerPoint - използват се с успех в съвременното обучение за създаване на мултимедийни материали, подпомагащи процеса на учене. Те са предназначени непосредствено за усвояване на нови знания и умения, за обобщение на информацията, както и за самоподготовка и самоконтрол.

Практическото значение на изследването се състои в това, че:

- ✓ определени са педагогическите условия за развитие на положителна мотивация за учене в начално образование;
- ✓ учителите разработват и прилагат в педагогическата практика, основна методология за обучение на позитивна мотивация за учене на учениците и оказват педагогическа подкрепа за развитие на алгоритмите на мотивацията за учене на учениците в начално образование и обучение извънкласни дейности.

Разработени са насоки за развитието на положителна мотивация, която може да се повиши чрез ИТ и употребата на Интернет в процеса на обучение. Целта на такъв вид обучение е двата процеса преподаване и учене да протичат едновременно във времето.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андреев, М. Интегративни тенденции в обучението., С., 1986 г.
- [2] Василев, В. К. Рефлексията в познанието, самопознанието и практиката., Изд. „Макрос“, Пловдив, 2006 г., 290 с.
- [3] Лалов, Б. Екстраполационна теория в обучението., С., 2003 г., 312 с.
- [4] Колева, Н.Л., Детерминиране на индивидуалната информационна активност на студенти по технически дисциплини., НТС, София, 2012
- [5] Колева, Н.Л., Място на виртуалната компонента в структурата на информационната среда на педагогическата дейност на преподавателя., Сп. Управление на образованието, Том VIII, Изд. Университет „Проф. Асен Златаров“. Бургас, 2012.
- [6] Колева, Н. Концептуален модел на интерактивно обучение по технически дисциплини. Изд. „Университет Проф. А. Златаров“, 2009 г., 92 с.
- [7] Стаматова, Р., Продуктивното обучение за развиване и утвърждаване на детските ресурси и потенциал. Общинска програма „Образование за устойчиво развитие“, Педагогически четения с участие на Института за продуктивно обучение в Европа“, Бургас, 2005, с.38-42

За контакти:

Автор: Живка Георгиева Славова – Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас, студентка, ОКС Бакалавър, Фак.№ ПНУП 953, E-mail: jivka_slavova@abv.bg; Tel. 0887 97 65 58

**СЕКЦИЯ
SECTION**

**„Литературознание и езикознание”
“Literature and Linguistics”**

Паремииите в лозунгите на съвременния протестиращ българин

Ния Атанасова Донева
научен ръководител: доц. д-р Руси Русев

***Review:** The present working aims to explore the use of proverbs as precedent texts in slogans from different demonstrations in 2013.*

***Key words:** proverbs, slogans*

ВЪВЕДЕНИЕ

Основната цел на настоящата работа е да се изследват начините на употреба на паремииите като прецедентни текстове в лозунгите, издигани на гражданските протестни митинги през 2013 г. Актуалната обществено-политическа и езиково-речева ситуация мотивират научния интерес към използването на пословиците и поговорките в особен тип писмени текстове с идеологическо или социално-политическо съдържание, каквито са по същество лозунгите.

Със своето понятийно, образно, оценъчно и асоциативно съдържание паремииите са сегмент от културата на човека. Те са своеобразни знаци с определена национално-културна семантика и в този смисъл могат да бъдат разглеждани като част от менталното „досие“ на съвременния българин [Недкова 2011; Петрова 2013; Трендафилова: 2013].

Начините на използване на паремииите в структурата на протестните лозунги се определят от:

1. Прагматичните и ценностните нагласи на езиковата личност на протестиращия гражданин [Карасик 2002, Караулов 1987, Русев 2007: 7 - 10];
2. Лингвокреативността на протестиращите с оглед на строежа, езиковия състав и формирането на конотативната семантика на лозунговия текст;
3. Концептуално-смысловата свързаност на лозунга с вътрешната форма на паремията.

Поради ограничения обем на проучването сме съсредоточили вниманието си само върху 16 лозунгови текста от ексцерпирания над 200 лозунга. В този смисъл нашето изследване има сондажен характер, то е подстъп към разработването на по-голямата тема за лозунга като свръхтекст, отразяващ и пословичната картина на света на съвременния българин.

ИЗЛОЖЕНИЕ

При анализа на обособените текстове използваме когнитивния подход, актуален и с доказана евристична стойност в съвременната лингвистика. Възприемаме схващането, според което концептът е съвкупност от когнитивни теми, образуващи определена когнитивна структура.

Лозунг: Долен ляв носи

В основата на този текст е асоциативната връзка с поговорката „Болен здрав носи“. От оригинала е запазен само лексикалният компонент „носи“. Замяната на компонентите „долен“ и „ляв“ асоциативно отправя към фолклорните герои, свързани помежду си с кумство - Кумчо Вълчо и Кума Лиса (в неравноправните отношения между глупостта и хитрото лукавство). Тези компоненти пораждаят и други представи и връзки, но на конотативно равнище, където през играта на образите и подобията им се струпват нови смисли - Волен (като птичка), заменен с „долен“. Така тук се отразяват базови пространствени и ценностни отношения в съзнанието на протестиращия. „Долен“ е със значение „подъл, лош човек“. Компонентът „ляв“

участва в израза с трите си значения: „ляв“, като несръчен, нефункционален и по-слаб, който е с противоестествени полови влечения. Третото значение е понятието - политическа партия с леви убеждения. В случая констатираме, че се променят лексемите, които носят качествена характеристика. В смислово отношение чрез метафоричната трансформационна схема смисълът на поговорката от фолклорната приказка не се променя в ядрото си, а само носи нюанси на съвременната реалност с нейните нови сюжети.

Лозунг: Желязото се кове, докато е студентско

Асоциативната връзка е с пословицата „Желязото се кове, докато е горещо“. Вътрешната форма на пословичния фрагмент е нарушена частично чрез замяна на лексемата „горещо“ със „студентско“. Тук, както и в немалко други паремии, се гледат бинарни опозиции: здрав-нездрав; твърд, издръжлив- мек, мекушав; млад, интелигентен- без изявен интелект. Изобретателно е направена и асоциативната трансформация по антономичен (горещо-студено) и паронимичен път - (студено-студентски). Смисълът на пословицата не се променя, в играта на асоциации излиза уплътнената представа за студентите като едни от „най-горещите“ членове на съвременното българско общество. Но тук се стеснява пълнотата на ценностната концепция, която се съдържа в пословицата - не се сменя поука, сменя се образът.

Лозунгите *От слънчогледови семки брюкселско зеле няма да израсте* и *Сговорна дружина планина разбива* са пример за варианти на пословиците с лексикални замени. И в двата случая тези замени са направени, за да се синхронизират с конкретната ситуация на протеста. В първия случай е залегнала пословицата „От тиквени семки алабаш няма да поникне“. В случая лексемите „алабаш“ и „брюкселско зеле“ се явяват контекстуални синоними. Но „брюкселско зеле“ функционира като полисемантичен израз. От една страна влиза в корелативни отношения с израза „едър зеленчук“ (като алабаш) и по такъв начин в съзнанието на реципиента се създава контекстов антоним: семка- зелка. От друга страна, същият израз визира смисъла „зеленчук от Европа, по-деликатен, с по-високо качество и т.н“. Така лозунгът се явява разширен смислов вариант на пословицата *От тиквени семки алабаш няма да поникне* и допълва ценностната концепция, съдържаща се в нея.

Лозунгът *Сговорна дружина планина разбива* не е вариант, а трансформация на пословицата „Сговорна дружина планина повдига“. Смисловото различие е очевидно. Поуката е променена. Това не е само игра на смисли, а сериозно „преобръщане“ на установени ценности. От послание с положителен знак се превръща в тъжна констатация (повдига- разбива).

Подобни смислови варианти и трансформации се наблюдават в лозунгите *Не става само с крадене! Трябва и акъл и Да си дойдем на думата - Оставка!*

Ярък пример за изместване на оценъчните стойности от духовния в материалния живот е лозунгът *Ако загубя, печели цял народ. Ако спечеля, печеля само аз!*

Ако на лъжата краката са къси, държавата ще ходи на ръце - преминавайки от фолклорната култура в континуума на практическия опит, пословицата се е разширила с текстовото изражение „държавата ще ходи на ръце“, отразяващо съвременното състояние на държавата според авторите на лозунга. Неговата поява вероятно е повлияна от действащата в културата на кратките фолклорни жанрове традиция логико-семантичната структура да се основава на антитезисния принцип (не се ходи на крака, а на ръце). Фразеологизмът „ходя на ръце“ се отнася към лексемата „държава“, за да се реализира тя чрез косвено-денотативно значение, което да се добави към пословичното – щом като в държавата се лъже и няма морал, всичко в нея ще се развива не- морално, не- нормално, не- в движение

напред. „Ходя на ръце” извиква и други асоциативни устойчиви изрази- „от главата за краката”, „нагоре с краката” и т.н.

Впечатление прави и един нов лозунг от изминалите дни- *Да изчистим България за 1 ден на 25 май*. В основата му лежи рекламен слоган (*Да изчистим България за един ден*), станал особено популярен напоследък чрез кампания на една от националните телевизии, която мотивира гражданите да изчистят от боклуци страната си. В лозунга протестиращият осезаемо сравнява управляващите с нещо, което трябва се изчисти - боклука. Чрез тази асоциация авторът на лозунга демонстрира силна неприязън и нескрита враждебност - реакция на натрупан гняв и изчерпано гражданско търпение.

В същата посока на мислене е създаден и лозунгът *Парцал леке не хваща*, вариант на поговорката *Пачавра леке не хваща*. Тук лозунгът сравнява адресата на своето послание с нещо мръсно и нечисто като парцала, но с неговата метафорична употреба - с този парцал, който вече е толкова мръсен от нечисти дела, че по-мръсен от това не може да стане.

Други оригинални и находчиви лозунги с вплетени в тях пословици и поговорки, са: *Ако си богат, всекиму си сват*, *Празни приказки не се ядат*, *Ако вървиш след бръмбар, ще стигнеш до лайно*, *Дойде умът, ала поиде кумът*, *Миналото не се връща*, *само се прегръща*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направеното проучване могат да се направят следните по-важни изводи:

- Езикът на протестиращия българин извежда българските паремии от традиционните им полета на употреба, актуализира ги по определени начини и ги префункционализира с оглед на осъществяването на нови знакови функции в прагматичен и ценностен план. Обществено-политическата ситуация е онзи екстралингвистичен контекст, в който езикът на протестиращия функционира и като оръжие, и като умиротворител.
- От семиотична гледна точка използването на паремията в лозунга превръща последния в свръхтекст, в своеобразен комплексен знак, който функционира в ситуация на протест.
- Езикът на протестиращия българин се разкрива преди всичко чрез концептите на отрицанието, на противопоставителното разделение *ние срещу политиките* (в смисъла на "свой - чужд"). В българското традиционно, обществено и личностно съзнание ролята на „своите” е важна и определяща. В играта със смислови конструкции се гради стратегията „Чуждите за своите и своите за чуждите”.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Карасик 2002: В. Карасик, Языковой круг, личность, концепты, дискурс. Волгоград, "Перемена", 2002.
- [2] Караулов 1987: Ю. Н. Караулов, Русский язык и языковая личность. М., Наука, 1987.
- [3] Недкова 2011: Е. Недкова, Фразеологизмите като знаци в езика на културата (върху материали от български, сръбски и руски език). Русе: Лени-Ан, 2011.
- [4] Петрова 2013: Р. Петрова, Български паремии за присмех и похвала. Лингвокултурно изследване (скала на културемите). Русе, Русенски университет "Ангел Кънчев", 2013.
- [5] Русев Р. Проблемът за структурата на езиковата личност. – В: Научни трудове на Русенският университет "Ангел Кънчев". Том 46, серия 7, Езикознание и литературознание. Русе, 2007, с. 7 – 10.

- [6] Трендафилова 2013: П. Трендафилова, Лингвокултурологично изследване на български и руски пословици и поговорки. Русе, Русенски университет "Ангел Кънчев", 2014.

За контакти:

Ния Атанасова Донева, редовен докторант към катедра „Български език, литература и изкуство“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел: 0886 21 46 39, e-mail: nia_doneva@abv.bg

Научен ръководител: доц. д-р Руси Русев, катедра „Български език, литература и изкуство“, Русенски университет „Ангел Кънчев“,

Докладът е рецензиран.

Румънски думи в говора на село Лесковец, Оряховско

Весела Николова

научен ръководител: доц. д-р Яна Пометкова

Romanian words in the dialect of the Leskovets village, Oriahovo region: *This paper discussed the use of Romanian loan words in the speech of the residents of the Leskovets village in the region of the town of Oriahovo. It presents the specific characteristics of the Romanian words and offers a classification of these words on the basis of a variety principles.*

Key words: *Dialect, Loan Word, Romanian Loan Words.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В Западната Дунавска равнина са се оформили две диалектни групи: едната е по-стара и заема земите в западно Плевенско, Белослатинско и Кулско, а другата е по-нова и обхваща териториите в Ломско, Видинско и части от Михайловградско и Берковско. Първата диалектна група представлява белослатинско-плевенският говор, а втората – видинско-ломският говор. Тук ще разгледаме диалект от белослатинско-плевенския говор във Врачанска област.

Целта на разработката е да представи думите от румънския език в оригиналния местен говор на жителите на село Лесковец, Оряховско. Селото се намира в Западна България, община Оряхово, област Враца – на 6 километра източно от Оряхово, по пътя за село Остров и Никопол, на 1 километър от река Дунав. Говорът на село Лесковец по географско разположение принадлежи към западните говори, и по-точно – към Северозападните говори.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Според проф. Стойко Стойков (Стойков 1993: 53) след Освобождението в селищата покрай река Дунав са се преселили румънци от Влашко. Затова и се говори за използване на „влашки“ език, а не румънски, както би трябвало. Също така и жителите от село Лесковец са наричани „влаши“. Оформянето на говора в този край е един продължителен и сложен процес, защото той се развива в течение на много години с помощта на българския и румънския бит и култура.

Около 1920 година говорът на село Лесковец започва да се разширява с нови думи заети от съседния румънски език, поради следните причини:

- честото замръзване на река Дунав спомагало за лесното преминаване на български жители в Румъния, чиито контакти с местното население довеждат до голямо преселение на румънски жени, които се омъжват за представители на местното население в селата около реката - такива са селата Остров, Хайредин, Лесковец и др.

- Търсене на работа в Румъния и по време на работата там довежда до това, че в периода на пребиваване в Румъния в речника на българите от тези села навлизат много румънски думи. След завръщането си в България голяма част от хората са донасяли в речника си румънски думи, които са започнали да употребяват в бита си.

Това са основните фактори, които оказват влияние при формирането на т. нар. Белослатинско-плевенски говор, в областта около град Оряхово.

В тази работа само ще представим румънските думи в говора на село Лесковец, навлезли в ежедневна употреба на жителите му, а анализ ще направим в друга работа. В скоби отбелязваме книжовните румънски думи, които не се използват в говора на село Лесковец, а са заменени с думи от крайдунавски румънски диалект. Някои от думите се припокриват с българските и имат един и същ правопис.

Румънските думи в говора на с. Лесковец можем да разпределим в следните групи:

1. Според семантиката си – названия на:

1.1. Постройки и свързани с тях понятия

- Къща – *каса (камера)*;
- Прозорец – *ферястра*;
- Врата – *уша*;
- Стая – *соба*;

1.2. Покъщнина

- Печка – *машъна (арагаз)*;
- Легло – *пат*;
- Стол – *скаун*;
- Лъжица – *лингуга*;
- Вилица – *фуркулица*;
- Паница – *стракина/ кастрѝн*;
- Чаша – *паруц (чашка)*;
- Кърпа – *пешкир (пънза)*;
- Малка кърпичка – *батйста (тсесу̀т ми́чи)*;
- Корито – *албиа (та̀въ)*;
- Тенджера – *тенджура (о̀ала)*;
- Дърва – *ля̀мне*;
- Нож – *куцѝт*;
- Метла – *мѝтура*.

1.3. Хора

- Жена – *фомяя*;
- Хора – *у̀амин*;
- Деца – *копии*;
- Старец – *мѝж (ба̀тръ̀н)*;
- Булка – *нев̀аста/ мирѝаса*;
- Мъж – *ѝм*.

1.4. Храна и напитки

- Филия – *патарка (фѐлие)*;
- Гозба – *лѐгѝме (инкунка̀ту̀ра)*;
- Хляб – *пѝйне*;
- Супа – *за̀ма (су̀па)*;
- Месо – *ка̀рне*;
- Брашно – *мала̀й/ файна*;
- Захар – *за̀р (за̀хар)*;
- Олио – *ундѐлѝмн (у̀лѐй де га̀тѝт)*;
- Оцет – *оцѝт*;
- Сол – *са̀ре*;
- Прясно мляко – *ла̀пте ду̀лче*;
- Квасено мляко – *ла̀пте ко̀васѝт*;
- Сирене – *бръ̀нза*;
- Свинска мас – *унту̀ра*;
- Яйце – *ѝу*;
- Мед – *мя̀ре*;
- Вино – *ви́н*;
- Ракия – *ракѝу (бра̀нди)*;
- Вода – *а̀па*.

1.5. Житни растения, зеленчуци и плодове

- Ориз – орѐз;
- Царевница – порѹмб;
- Слънчоглед – флѹре дѹпа соѹре.
- Тиквички – довлечѹр (*зуккѹли*);
- Лук – чѹпа;
- Чушки – пѣстѣй (*ѹрдѣй*);
- Зелѣ – вѹрза;
- Домати – палиджѹн (*рѹшии*);
- Боб – фасѹй;
- Лѣща – лѣнте;
- Чѣсѣн – усторѹй;
- Краставица – краставѣц;
- Тиква – довлѣте;
- Грозде – стрѹгури;
- Череша – черѣш;
- Сини сливи – прѹне;
- Круша – пѹра/ круши – пѹре.

1.6. Животни, птици и насекоми

- Заек – ѣпуре;
- Крава – вѹка;
- Змия – шѹрпе;
- Овца – уѹе;
- Агне – нѣл (*мѣлушѣл*);
- Коза – кѹпра;
- Козле – капрѹш;
- Шилѣ – нѹѹтѣне (*пѹрк*);
- Котка – мѹца, писѹка;
- Кучѣ – кѣйне;
- Кучѣнце – кѣцѣл;
- Маймуна – маймѹца;
- Вѣлк – лѹп;
- Лисица – вѹлпия;
- Жаба – бруѹска;
- Мѣчка – ѹрс (*супѹрта*);
- Пор – диѹр;
- Мишки – шуѹричѣ;
- Плѣх – герлѹн (*шоболѹн*);
- Кон – кѹл;
- Прасѣ – пѹрк;
- Рѣба – пѣщѣ;
- Петѣл – кокѹш;
- Пѹтица – рѹца;
- Гѣлѣбчѣ – гугуѣѣл (*порѹмбѣл*);
- Пуйка – кѹрка;
- Кокѹшка – гѣйна;
- Пилѣ – пѹй/ малки пѣлѣта – пуйшѹрѣ;
- Оси – гѣспи (*ѹкса*);
- Мухи – мѹска;
- Скорци – грѹури;
- Сврака – коцѹфѹна;
- Врѹбчѣ – врѹбѣте;
- Комар – цѣнцѹр;
- Пчѣли – стѹпи (*алѣйне*).

1.7. Човек и неговото тяло

- Глава – кàп;
- Очи – òки;
- Нос – нàс;
- Коса – пър;
- Буза – фàлка (*обрàаз*);
- Грѣб – спинàре (*лaпòй*);
- Рѣка – мѣна/ рѣце - мѣйне;
- Крак – пичòр;
- Пета – тàппа (*тòт*);
- Коляно – джeндѹке;
- Сърце – инима;
- Корем – бѹрта;
- Гърди – кèпт (*пиèпт*);
- Уши – урèки;
- Уста – гѹра;
- Зѣб – динте;
- Език – лѣмба;
- Нокти – ѹнгии (*пуйè*).

1.8. Облекло и обувки

- Рокля – рòкие;
- Гащи – измѣне (*килòти*);
- Сако – кèба (*сакòу*);
- Риза – камàша;
- Шапка – парaлѣя;
- Бумбе – бумбѣя;
- Рѣкавица – манѹша.
- Обувки – инимèй (*пантòфи*);
- Гуменки – пѣргàти (*нисѹп пантòф*);

От приведените примери се вижда, че румънската лексика е навлязла дълбоко в бита на населението от с. Лесковец. Тези думи са в активна употреба в речника както на възрастното население, така и на по-младите хора от селото.

2. Според принадлежността си към определена част на речта:

2.1. Съществителни имена

- Майка – мѣта (*мàмѣ*);
- Гора- падѹре;
- Мравка – фѹрника;
- Маса – мàса;
- Морков – мòрков.

2.2. Прилагателни имена

- Хубава – фрумоàса;
- Грозна – урѣта;
- Бяла – àлба;
- Черно – нèгро;
- Студено – рѣче;
- Глупав – пакатòс (*прòст*).

2.3. Глаголи

- Смее се – сà рѣде;
- Готви – гатѣще (*букатàр*);
- Пера – спàла;
- Работи – лѹкрѣза (*мѹнкѣ*);
- Спи – доàрме;

- Сложи – пўне;
- Кажи – спўне;
- Въргаля се – сà таваляще (*харабабўра*);
- Сърди се – сà мъние (*супарàа*);
- Бяга – фўдже (*рулаа*);
- Хваля се – сà лауда;
- Ще се напия – о сà съмбяте;
- Пише – скрие;
- Чете – четит;
- Подсвирквам – флуєре.

Не изненадва фактът, че от заетите от румънски език думи най-многобройни са съществителните имена, прилагателните имена и глаголите, тъй като чрез тях се описва най-пълно ежедневието на хората.

Освен отделни думи в активна употреба са и цели изрази и изречения, свързани с основните теми от ежедневието на хората от селото, като например:

- Голяма глава, лъже много! (Капац̀на м̀ре, минте н̀ре!)
- Тича патицата през барата и патора след нея. (Фўдже р̀ца п̀н паряца ш рьц̀йо д̀па я.)
- Такава хубава работа! (Аш̀а фрум̀с л̀кру!)
- Така съм ядосана. (Аш̀а с̀нт накаж̀та.)
- Отивам за хляб. (Мад̀к ла п̀ине.)
- Къде отиваш? (Ўнде те д̀ч?)
- Знаеш ли румънски? (Щ̀й рум̀няще?)
- Майка ти работи ли някъде? (М̀та лукрь̀за ўнде?)
- Работи в града. (Лукрь̀за ла ора̀ш.)
- Какво правиш? (Че ф̀ч?).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения анализ на езиковите особености на говора на село Лесковец, община Оряхово, Врачанска област, се стига до извода, че в него се използват множество румънски думи, които са неразбираеми за останалото българско население, незапознато с румънския език и с неговите диалектни особености. Навлизането на румънска диалектна лексика в българския говор е резултат от дългогодишните контакти между хората от селищата, намиращи се от двете страни на река Дунав.

ЛИТЕРАТУРА

Стойков, Ст. Българска диалектология. С., 1993 с. 53-147.

За контакти:

Весела Димитрова Николова, студентка от III курс, спец. *Български език и история*, Русенски университет „Ангел Кънчев”.

e-mail: vesela_dimitrova_nikolova@abv.bg

доц. д-р Яна Пометкова, Русенски университет „Ангел Кънчев”

Българската душевност през погледа на публициста Змей Горянин (в. „Литературен глас” , 1932–1933)

Денислава Великова

научен ръководител: гл. ас. д-р Мира Душкова

Abstract: *The present paper discusses four of the articles of Zmei Goryanin published between 1932 and 1933 in the newspaper entitled “Literaturen Glas”. These articles are addressed to the Bulgarian people as the author focuses on traits of the character and the behaviour of his fellow countrymen. They have a reproachful and at the same time instructive tone. The author gives advice to his readers how they have to treat others by intertwining motives of the Christian religion which are related to compassion, mutuality and nobility. Zmei Goryanin depicts society as it is – full of vice and defects.*

Key words: *Zmei Goryanin, the “Literaturen Glas” newspaper, the 1930s, political journalism, Christianity, values, superstition, gluttony, celebrations and holidays, charity, Sava Ognyanov.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Кой е всъщност Змей Горянин? Вероятно по-голяма част от младото поколение дори не е чувало това име, въпреки че той е наш съгражданин и името му е добре познато за по-старото поколение. Истинското му име е Светлозар Акендиев Димитров, роден е на 29. декември 1904 г. и умира през 1958 г. Той е един от най-талантливите автори през 20^{-те}, 30^{-те} и 40^{-те} години на XX век, пише статии, разкази, стихове и романи. Използва няколко псевдонима: Дикий, Барин, Змей Пепелянка, Сипей, Богдан Стоев, Камен Къшов, Аждер и други, но най-известният си остава Змей Горянин.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В съвременното литературознание публицистичното творчество на Змей Горянин от 30^{-те} години на XX век не е обект на коментари. Русенският университет издава сборник, посветен на русенския автор– „Да повикаш Бог” [1], но в него не се разглеждат статиите му, публикувани във в. „Литературен глас” и затова този труд е посветен именно на тези текстове.

Във вестник „Литературен глас”¹ той пише статии през периода от 1932 г. до 1936 г. Във всички текстове се подписва с известния си псевдоним Змей Горянин. В настоящия доклад се спираме на периода 1932–1933 г. и са избрани статиите, които са свързани с народопсихологията на българина, с неговата ценностна система, с нравствеността. Статиите на Змей Горянин са публикувани в рубриката „От сряда до сряда”². Освен него в тази рубрика пишат: Ст. Митов, Г. Коцев, П. Райчев, Хр. Киселов и др.

Темите в публицистичното творчество на Змей Горянин са разнообразни и много актуални. Статиите, които са обект на анализа, са: „Рождество Христово” [2]; „Възкресение” [3]; „Честити 2 и 3 януари” [4]; и „In memoriam” [5]. След прочита им читателят остава впечатлен от това колко актуални и истински са и днес поставените в тях въпроси.

Всички статии започват с обръщение към читателите, но не към случайните читатели, а към *господата български граждани*. Разкрити са много от „язвите” на българското общество, но има шанс нещата да се променят, дори авторът дава

¹ „Литературен глас” е седмичник за литература, изкуство и обществени въпроси. Редактор е Д. Б. Митов. Издава се в периода 1928–1944 г. Вестникът има големи заслуги за утвърждаването на млади писатели, критици и културни дейци. Активни сътрудници са Асен Златаров, Александър Балабанов, Кирил Христов, Николай Райнов и други.

² „От сряда до сряда” е рубрика, която е с литературна и обществено-политическа насоченост.

решение на някои от проблемите, той е и съдник, и пророк, а чрез някои от идеите си – и избавител.

Две от статиите са свързани с едни от най-християнските и светли празници – Рождество Христово и Възкресение Христово. Това е така, защото самият автор е отдаден на християнската философия, вярва в Бог и учението му за милосърдие, опрощение и разкаяние. Чрез своето обръщение към народа публицистът се стреми да достигне до него. Думите му звучат призивно и укорително. Той приканва българските граждани да не са двулични на празничната свята трапеза. Празникът Рождество Христово е много голям и затова всичко трябва да е според традицията: лепенки, покривки, бъдникът в камината, отрупаните маси. Единственият начин да се запази магията на празника е човешкото безмълвие. Трябва да се закупят кандила, за да се прогонят злите духове, които са обладали душите. Тези духове всъхват интриги, изтръгват сърдечността. Българите трябва да омилостивят Божията майка, защото са грешни пред нея. Жертвата, която прави синът ѝ, е напразна, защото хората са безпощадни и немилостиви към ближните. Само на празниците се сещаме за благотворителност (нещо често срещано и днес). Хората си изчистват съвестта като подхвърлят на бедните деца някоя ненужна вещ. Извън лъскавите квартали съществува друг свят, в който главният въпрос е оцеляването. Децата не вярват в коледната магия, защото над тях тегнат нищетата и лишенията. Чрез тази статия се осмива българската *интелигентна маса*. Въпросите, които интересуват обществото, са свързани с курортите, които ще посетят, с покупките по магазините и други. Единственото спасение за тези „хорица“ е споменът за детството. Като контрапункт на дребнавостта, на еснафщината, на двуличието се явяват образите на децата. Душите на децата са чисти, непорочни. Когато са малки, децата не се делят по квартали и по финансово положение. За тях все още не е приоритет материалното.

Авторът се надява, че кандилцето ще освети душите, ще стопли сърцата и „заслепените“ ще прогледнат. Статията е актуална и днес, защото хората не са се променили, злобата, надменността и фалшивата благотворителност са част от живота не само по празниците. Хубаво е, че има хора, които са съдници и критикуват това „болно“ общество. Единственото, в което ни остава да вярваме е, че светът ще се промени, хората ще станат по-добри и по-милостиви, няма да се самоунищожаваме.

„Възкресение“ е статия, която тематично си прилича с първата. Тя също е обръщение и критика към народа. Авторът поставя и въпроса за литературния хроникьор и мястото му в обществото. За хората много често той е „нищо“, а делата му са празна работа. Литературната общност няма време да оценява и да се занимава с такива личности, независимо, че през средните векове те са били високо ценени. Според автора животът е забързан и по-сериозен и литературата не е приоритет.

Първообразът на празника е забравен, той е превърнат в пир за душата, в чревоугодничество. На прага на празника кипят приготвянията: боядисват се яйца, правят се козунаци (по стар обичай). Дълбокият смисъл на празника е забравен, всички приготвяния са свързани с дългоочакваното угощение. И ето на този ден отново се сещаме да сме милостиви, щедри, даваме по някое левче на бедните и гладни циганчета, за да успокоим душите си и да се приобщим към духа на този светъл празник. Хората се променят, стават отново нежни, традиционалисти.

Пред читателите си авторът поставя въпроса за съществуването на Христос. Той пише, че дори и да не е съществувал, ние трябва да сме благодарни на този, който го е измислил, защото Христос учи на любов, милосърдие, човечност, добрина. Христос е любов. И днес християнските добродетели са трудни за следване, защото тези думи и качества са забравени. Проповедта на Божия син: „Ако имаш две ризи, дай едната на ближния си...“ е непонятна за човечеството.

Това, което контрастира с божията проповед и настоящето, е, че той не споменава за ядене и пиене. Посланието е: „Обичайте се“, защото възкресението на мъртвите е възкресение на любовта. Трябва да преосмислим идеята за възкресението, което не се крие нито в приготвянията на трапезата, нито в благотворителността на празника. Възкресението не е само един ден, ние трябва да се стремим към него всекидневно, да дадем път на доброто в нас да възкръсне. Тогава би имало смисъл от жертвата на богочовека. Така на земята ще настъпи мир.

В статията „Честити 2 и 3 януари“ е засегнат проблемът за суеверието у българина, което е равно на глупост и за което обяснението не е нито робството, нито езичеството, а всичко е в съзнанието. Хората са свикнали да търсят вина за неуспехите си в другите, не желаят да променят мисленето и живота си. Те са суеверни във всяко свое действие. Например, когато един гимназист срещне сутринта попа, това е лоша поличба и значи, че ще бъде изпитан по физика (и това се случва). Въпреки че минават много *Нови години* и животът е един и същ, българите не се отказват да вярват, че нещата ще се променят. Всички причини за неуспеха българинът открива в късмета си. Хората са оглупели от предразсъдъци си, извършват всевъзможни ритуали, а не търсят решения в разумните действия. В навечерието на Нова година гражданите дори вземат пари назаем, за да се приготвят подобаващо, защото вярват: „... както я посрещнат, така ще им върви“. Колкото и календарни години да дойдат и да си отидат, животът не се променя: косите посивяват, бръчките изрисуват лицата, но манталитетът, разумът не се променят. Суеверието е заслепление, най-лесното решение. Хората са фалшиви, неоткровени дори на празниците прикриват същността си за собствена изгода. Ако покажат истинската си същност, то много от поздравите биха звучали вместо „Честита Нова Година“ като „От все сърце желая Господ, час по-скоро да ви прибере“. И ето вече е 2-ри януари и животът си продължава, хората се самоизяждат, но липсва промяната. Авторът използва много подбудителни изречения, за да се докосне до читателите, да им въздейства, да ги „събуди“. Текстът е актуален и днес, тъй като българите не са се променили и все още пазят не само суеверността, но и лицемерието в общуването.

Статията „In memoriam“ е посветена на големия артист Сава Огнянов, който пресъздава 115 роли, от които близо 40 централни. Голяма част от тях остават еталони за българския драматичен театър. Някои от ролите му са: Хамлет, Д-р Ранк, Филип Втори, Клавдий, Наполеон, Макбет. Превъплъщениата му са ненадминати и до днес. Текстът на Змей Горянин е публикуван няколко дни след смъртта на Сава Огнянов³.

Статията е изпълнена с думи, разкриващи разочарованието и гнева към обществото. Авторът смята, че лицемерието е присъща черта на българина. Талантът на актьора е измерен едва в траурния ден. Скръбта, мъката към мъртвеца е станала изкуство. Ритуалите при погребенията са пищи и тържествени и ако някой чужденец ни види, би се възхитил, „...че щом така се грижим за последните останки на големите съвременници, много повече ще се грижим за тях докато са живи“. Всичко това, за жалост, е заблуда и ако си го помислим, това ще е, за да оправдаем съвестта си. Змей Горянин се възмущава от бездушието, цялата статия е едно обръщение, с много риторични въпроси, които подсилват експресията, въздействието. Завистта, бездушието на българския народ са качества, които не се откриват в никои философски направления. Дори и да е „велик“ един артист, хората се отнасят с пренебрежение към него, а когато остарее, е отритнат от обществото и остава ненужен. В деня на погребението е пълно с двулични хора, които с

³ Сава Огнянов умира на 22. март 1933 г. Смята се, че умира в следствие на прекаран инфаркт, породен от напрежението и интригите в театъра.

присъствието си лекуват угризенията на съвестта. Авторът вярва, че неговият приятел отива на по-добро място, където няма болка, глупостта не е равнозначна на компетентност, с изкуство не се занимават „случайни“ хора, няма нужда от фалшиви постъпки, няма подлост.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Статиите на Змей Горянин са една картина на българския духовно пуст свят. Публицистът разкрива, че ценностната система е снижена, хората нямат морал и идеали. Най-лошото е, че не осмислят истински важните неща, преобърнали са всичко според интересите си. И празниците са част от един покварен кръг. Милосърдие, благотворителност, това са забравени ценности, за които се сещаме само на празниците. Християнското учение също е претърпяло метаморфоза, за да е удобно за хората, да служи за целите им. Не зачитаме големите таланти и имена в историята ни. Липсва човечността в човеците, в нас надделява животинският инстинкт. Публицистичните текстове на Змей Горянин са много интересни и си заслужава да бъдат прочетени, защото е добре да има един пастир, който да завръща заблуденото стадо, да ни напомня какви сме и какви трябва да бъдем.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Да повикаш Бог. Книга за Змей Горянин. Сборник. Съст. В. Донева, М. Душкова, Р. Русев. Русенски университет. Русе, 2013.

[2] Горянин, З. Рождество Христово. — *Литературен глас*, 08. януари 1933, N 176. Рубр. От сряда в сряда, с. 4.

[3] Горянин, З. Възкресение. — *Литературен глас*, 16. април 1933, N 190. Рубр. От сряда в сряда, с. 4.

[4] Горянин, З. Честити 2 и 3 януари. — *Литературен глас*, 31. декември 1933, N 215. Рубр. От сряда в сряда, с. 2.

[5] Горянин, З. In memoriam. — *Литературен глас*, 9. април 1933, N 189. Рубр. От сряда в сряда, с. 5.

За контакти:

Денислава Великова, спец. БЕИ, III курс, e-mail: desa_86@abv.bg

Гл. ас. д-р Мира Душкова, Катедра „Български език, литература и изкуство“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: mdushkova@uni-ruse.bg

Светослав-Минковото приказно творчество в огледалото на критиката

Естер Ниязиева

научен ръководител: гл. ас. д-р Мира Душкова

Abstract: Svetoslav Minkov remains in the Bulgarian literature as an author of original short stories. The present article discusses some of the reviews on Svetoslav Minkov's works for children published in the 1930s and 1950s. His books are reviewed by Pencho Penev, Emil Petrov, Atanas Dishev among others.

Key words: Svetoslav Minkov, talk, stories for kids, the 1930s and 1950s, the "Literaturen glas" newspaper, the "Literaturen forum" newspaper, the "September" magazine.

ВЪВЕДЕНИЕ

Светослав Минков (1902–1966) остава в българската литература като автор на оригинални разкази. Той създава и много прекрасни приказки и разкази за деца. Книгите, които издава писателят са: „Чудната касичка“ (1934), „Захарното момиче“ (1935), „Маскираната лисица“ (1936), „Мишокът Мики спестовник“ (1938), „Желязната къщичка“ (1939), „Месечко“ (1954), „Цар Безсънко“ (1956), „Призракът на Кендари“ (1959), „Вълшебният кон“ (1959), „Волът и магарето“ (1964), „Как гарджето стана певец“ (1965), „Снежният човек и врабчето“ (1965), „Джуджето Тинтирин“ (1967). А последната му книга „Сапунени мехури“ е издадена след смъртта му (1979). В центъра на неговите приказки стоят човешкото всекидневие и човешките пороци.

Книгите му са рецензирани от Пенчо Пенев, от Емил Петров, от Атанас Дишев и други.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Настоящата статия разглежда някои рецензии за творчеството за деца на Светослав Минков, излизали през 30^{-те} и 50^{-те} години на XX век.

Във в. „Литературен глас“ критикът Пенчо Пенев помества статия за приказката на Светослав Минков – „Маскираната лисица“. Акцентира се върху съзнателността в творчеството му. Набляга се на това, че авторът не се движи от традиционното схващане за детската литература. Обикновено приказките са изпълнени с вълшебства, магии, със свръхестествени чудодейни сили и с вампири. Но според критика такива приказки не са характерни за творчеството на Минков. Той смята това за по-добре, защото малкият читател няма да се разочарова, че в реалния живот липсват вълшебства и магии. Критикът е на мнение, че авторът на приказката „Маскираната лисица“ не изпълва детското въображение с безброй фантастични, невъобразими, чудновати и неестествени неща. Неговото творчество е реалистично и „у него светът не е изпълнен с царе и приказни герои“ [1]. Рецензентът вярва, че с тази приказка авторът подготвя детето за несгодите в живота.

Често пъти Пенчо Пенев подчертава стила на Светослав Минков. Точно и ясно той изказва мнението си, че „творчеството му е едно реалистично творчество“. Вижда в него нещо, което го няма при други писатели. А именно, това е, че „той представя живота на детето в най-реалната му представа; защо да се пълни детското въображение с безброй невероятности и невъзможности [...] [1].

Като прочитаме приказката, виждаме ясно, че тук има някои фантастични елементи. Забелязваме, че почти във всеки свой текст авторът вмъква някаква скрита поука. Рисува образите си с голямо майсторство, точно и ярко избира героите си, подбира ги така, че тези персонажи да служат на детето като модел в живота.

Критикът Пенчо Пенев смята, че тези образи „ще останат за детето като основа по-нататък в борбата му с живота“ [1].

Рецензентът многократно подчертава, че приказките на Св. Минков дават на детето „едно здраво и художествено четиво“. Ако трябва по друг начин да изразим мнението на Пенев за приказката на Минков, то бихме казали следното: за него „Маскираната лисица“ подготвя детето още от рано за живота, пълен с лъжи и несгоди, за живота, в който битува безчовечността. В истинския живот няма приказни герои и няма чудеса. От следния цитат се вижда, че и критикът смята, че няма вече чудеса, които да изпълняват невъзможните желания: „[...] чудесата отдавна са престанали да съществуват, и че от тебе, малкий човек, ще стане това, което условията, средата и собствените ти възможности ти подсказат“ [1].

Рецензентът искрено поздравява автора за „смелите и хубави приказки в нашата детска литература“. Пенчо Пенев изказва своето мнение точно и ясно, така както го вижда той, критикува го и го поздравява за хубавите приказки, които са написани с голямо майсторство.

Във в. „Литературен форум“ е поместена друга рецензия за една книжка на Светослав Минков. Статията е със заглавие „Фантастика на обикновеното“, рецензент е Емил Петров [2]. Авторът акцентира върху смесването на необикновеното и реалистичното в приказките му. Смята, че приказките му имат по-друг характер, персонажите в приказките му са тип реални образи, животните и предметите са реални, „взети от обкръжаващата ни среда, от нашето всекидневие“, т.е. образите не са само фантастични елементи, а са плод и на едно друго реалистично мислене. За Емил Петров нашият писател е „майстор-художник“. Довежда ни до мисълта, че приказките на Минков са интересни и завладяващи. Неколкократно рецензентът отбелязва, че приказките му са част от всекидневието. Рецензентът описва и стила на автора: „С тънко майсторство Светослав Минков оживява предметите, той ги надарява с душевността на хората. Зад предметите и животните писателят рисува човешки характери, с техните преживявания, със страстите и възлненията им“ [2].

Критикът, смята че образите на писателя са възбуждащи. Така например той представя образа на чайника, който е почернял от огъня: „разказва на старата тенджерка историята на своята любов към малката червена чаена чаша от китайски порцелан“. Чайникът и чашата са част от човешкото всекидневно битие. Историята на тази кратка приказка може да не е увлекателна, може да звучи банално, но според Емил Петров творбите на писателя се четат с голям интерес и докато се четат тези приказки от малките читатели, те се чувстват много добре, чувстват се уютно. Децата, когато четат приказките на Светослав Минков, усещат присъствието на нещо голямо, на значителна мисъл, на възбуждащи истини за живота. Критикът вижда при писателя един художник, който се старае да даде максималното за своето творчество, той рисува образите с много голямо майсторство. Вижда в него творец, който е победил „сухата, унила дидактика“. Тук също става въпрос за пороците на хората. Малкият читател трябва да изпитва уважение към всички, трябва да обича живота, да се грижи за природата, за духовните ценности. Именно с този сборник Светослав Минков се старае да предаде на детето онези неща, които са много важни в живота. Детето не трябва да подценява малките проблеми в живота. Рецензентът вярва, че книгите на Минков доставят на детето удоволствие и тези произведения оставят трайни следи в съзнанието му.

Според Емил Петров най-добрата приказка на Светослав Минков е „Снежният човек и врабчето“. Той смята така, защото това произведение носи в себе си поука и най-вече, защото предава топлина и душевно богатство на детето. Според автора на статията Минков цели „да издига духовно, да облагородява и обогатява своите малки читатели“. Произведението „Снежният човек и врабчето“ е написано с много зряло майсторство.

Рецензентът смята, че някои от приказките на Минков страдат от известни слабости. Според него приказките „Маскираната лисица“ и „Скъперникът и неговата

риза“ страдат от композиционна неорганизираност и ненужна удълженост. Но като цяло за Емил Петров той е добър майстор и тези приказки са написани на високо художествено равнище.

Атанас Дишев е следващият рецензент на приказките на Светослав Минков. Статията му е поместена в сп. „Септември“ [3]. Той съсредоточава мислите си върху сборника „Цар Безсънко“. Тази малка книжка включва в себе си няколко приказки за деца. Рецензентът утвърждава, че писателят притежава талант, че е майстор в писането на приказки, изгражда образите си, такива, каквито изглеждат всъщност. Според критика в Светослав Минков се крие голяма любов към хората, и се старее да влага тези негови чувства в приказките си.

Като разгръщаме този сборник за деца, ние чувстваме във всяка страница топлота и чиста любов. Атанас Дишев забелязва при неговите приказки, че има нещо реално, в тях има любов. Още в първата приказка „Цар Безсънко“ рецензентът забелязва симпатията и „любовта на автора към обикновените бедни хора“. Ние откриваме, че авторът на приказката изобличава виновниците, т.е. маските на лъжците падат. А това е едно друго доказателство, че Светослав Минков вмъква някои сцени от истинския живот. Рецензентът смята, че авторът „с богат и многоцветен език“ разказва интересни случки, „с несъмнено майсторство са изградени образите и затова поуците произтичат непринудено от тях“.

Дишев открива една друга особеност на приказките на Светослав Минков – „те не ни откъсват от съвременната действителност, напротив, зад тънкия приказен воал се вижда образът на нашето време“ [3]. Ние много добре сме запознати с приказките му и вече знаем, че авторът много пъти говори за живота и пороците на нашето време. Рецензентът е на мнение, че авторът е писател-сатирик, който остава верен на себе си. И Атанас Дишев, като останалите рецензенти твърди, че Светослав Минков изразява своето отрицателно отношение към живота, в който битува безчовечността.

За приказките „Как гарджето стана певец“, „Истината и лъжата“ и други, Дишев споделя, че тези произведения „говорят за будната гражданска съвест на писателя“. В първата приказка авторът „насочва сатиричното си жило към ония бездържавници в изкуството“. В следващата си приказка – „Истината и лъжата“ авторът показва, че „лъжата пробива път по-бързо от истината“. Лъжата е най-лошият порок на времето, лъжата понякога погубва невинни хора. Както казва Дишев, „необходима е непримирима борба с ония плевели, които пречат на истината“. Според него Светослав Минков не тръгва по лесния път при написването на приказките си. Той черпи „материала от съвременността и затова те са така актуални“.

Дишев смята, че някои от приказките са „обременени с излишни епизоди и децантирани в композиционно отношение“ [3]. Такива приказки са „Снежният човек и врабчето“, „Маскираната лисица“ и „Какво говореше чайникът“. Според него в различни творби се повтаря една и съща идея. Често пъти са разказани с примитивни художествени средства.

Рецензентът Атанас Дишев отчита, че Светослав Минков е взискателен и прецизен художник на словото. И вярва, че писателят не е използвал напълно своите творчески възможности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като цяло рецензентите виждат в Светослав Минков майстор-художник, който с много любов пише своите произведения. „Той е един от интелигентните автори, които са проникнати съвсем от тънкото разбиране за новите изисквания на стила, които са наложени на нашата съвременност и отговарят на новата ни възприемчивост“ [4]. Критиците смятат, че в центъра на неговите произведения стоят човешкото всекидневие и човешките пороци. Виждат в него творец, който не използва изцяло творчески си умения. Основните му недостатъци са

композиционната неорганизираност и ненужна удълженост на произведенията. Но въпреки тези отрицателни мнения, Светослав Минков се явява един от първите модерни автори у нас, пишещи оригинални произведения за деца.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Пенев, П. Маскираната лисица. Приказки от Светослав Минков – *Литературен глас*, 10 март 1936, N 345, с. 7. Рубр. Между книгите и списанията.

[2] Петров, Е. Фантастика на обикновеното. – *Литературен фронт*, 11 ноември 1954, N 45, с. 2.

[3] Дишев, Ат. Приказките на Светослав Минков – *Септември*, 1958, N 6, с. 194. Рубр. Рецензии и отзиви.

[4] Кръстев, К. Автомати от Светослав Минков – *Литературен глас*, N 182, 19 февр. 1933, с. 3.

За контакти:

Естер Ниязиева, спец. БЕИ, III курс, e-mail: esterkata@abv.bg

Гл. ас. д-р Мира Душкова, Катедра „Български език, литература и изкуство“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: mdushkova@uni-ruse.bg

Развитие на творческото мислене на ученици от начална училищна възраст чрез запознаване с творчеството на илюстратори на детски книги

Йоана Михайлова – Пеева

научен ръководител доц. д-р Емилия Недкова

Abstract: *Interesting and different meeting with children's books in the library: Through creative workshop titled "Masters of children's illustration" aimed at children of primary school age we aim not only to provoke children's reading, but also develop their creative thinking through acquaintance with the works of children's illustrators.*

Key words: *children's books, artists illustrators, illustrations, development of imagination and creativity.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Творческата мотивация у учениците в начална училищна възраст е изградена върху интереса и любопитството към дадена област, носеща положителна емоция за тях. За да се изгради интерес обаче, са необходими знания в съответната област и съответна изобразителна сръчност. Децата обичат да подражават и търсят примери и образци, които да следват.

На 30.11.2013 г. в Регионална библиотека „Любен Каравелов“- гр. Русе, се проведе творческо ателие под надслов „Майстори на детската илюстрация“, ориентирано към деца от I – IV клас. То беше част от стажантска практика по програма „Студентски практики“ на МОН, в която успешно се реализира едноименната тема от дисциплината „Литература за деца и юноши“ с преподавател доц. д-р Емилия Недкова.

Инициативата беше подпомогната от служителите в Детския отдел на библиотеката. Предварителната подготовка на събитието включваше разработката на презентация за западноевропейски автори – илюстратори на детски книги, акцентирайки на най – ранните изобщо, и на тези, издадени у нас. Ателието имаше няколко основни цели – привличане на детското внимание, събуждане на интереса към детската книга, провокиране на активността на децата и последващо осъществяване на творческа дейност. Освен това беше направен подбор на съпровождащи екземпляри от книги, както и на интересни депозитни единици, и подготовка на дейностна част.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Почти във всички детски книги въздействието на художественото слово е съпътствано от илюстративен материал. Съчетанието на двата вида изкуство не е случайно, а има за цел да обогати детските представи, да развие тяхното въображение и не на последно място да изгради нови асоциативни връзки. В нашата съвременност още в съвсем ранна детска възраст присъстват книгите с ярки и цветни рисунки, дори без текст. Децата израстват с тях и много голяма част ги приемат като даденост при по-нататъшно общуване с книгата. Според Фидана Даскалова, (вж. 1998г.), една от задачите, която стои пред нас не само като педагози, но и като възрастни, е да научим детето да се вглежда в художествените илюстрации, да възприеме гамата от цветове, художествените детайли, да разкрива чувства и настроения, пресъздадени чрез илюстрацията. Това ще подпомогне разбирането на съдържанието и ще засили детското въображение.

Илюстрациите са литература сами по себе си, използвани самостоятелно или в съчетание с текстове. Възприемането им от децата служи да се стимулира тяхното въображение и да се развие способността им за наблюдение. Цялостното изграждане на детската личност може да се подпомогне от добрите рисунки в книгите. Те биха дали на децата чувството на лична идентичност и съзнание за тяхното културно наследство. Животът поставя пред децата предизвикателства, за преодоляването на които ограмотяването в детската възраст и разширяването на интересите им ги правят гъвкави и с много възможности за развитие.

Съвременният глобализиран технологичен свят предоставя на хората големи възможности, но и ги превръща предимно в потребители. Още в най- ранна детска възраст децата навлизат в дигиталния свят и той става един от приоритетите в ежедневието им, пренебрегвайки игрите в реалността, общуването с деца и четенето на книги. Пред нас има ново поле за работа – да интегрираме новостите и да дадем на децата радостта от докосването с детската книга, да

привлечем детското внимание и да изразим респект и уважение към труда на авторите – писатели и илюстратори.

Целта, която се преследваше при реализиране на замисъла на събитието, не беше само провокиране на детското четене, а това, че всяка книга крие непознат свят, до който може да се стигне не само чрез словесното описание, но и чрез рисунките в нея. Подбраните за демонстрация луксозни издания на илюстрирани книги бяха едно добро средство да се акцентира на книгата като произведение на изкуството и като колективен продукт. Пред малките ученици се откри възможността да ги разгледат и четат в библиотеката. За да има завършен и удовлетворяващ характер всяко мероприятие, насочено към детската аудитория, е необходимо да включва и игров елемент, а когато той е съчетан с творческа част, се превръща в посъдържателен.

При реализацията на творческото ателие се обособиха при части: първата – презентационна, втората – среща с илюстрираната книга, третата – игра и творческа дейност. Всяка от тях носеше своя смисъл и имаше място в построяването на замисъла. Основното, което ги обединяваше, беше детската книга.

В първата част беше включена мултимедийна презентация за детската книга – за нейната поява, първите илюстрации, еволюция на рисунка, сравнение на авторови решения, както и акцент от деня. Основната цел, която беше поставена, е по достъпен начин да се разкрие дългият и труден път на появата на детската книга и значимостта на илюстрациите в нея. Това неотменно водеше към събуждане на детския интерес и развитие на творческото мислене. Детската книга присъстваше като един обединяващ творчески продукт, в който чрез стила на автора се възпитава усет към словото, а чрез хубавите картини и печат се изгражда детският модел за естетично и красиво. Гравюрите на един от първите илюстратори на Шарл Перо – Гюстав Доре, остават безусловно разпознаваеми и

това предизвика активността на децата. На следващ етап те имаха възможност да направят сравнение между рисунките на различни художници към едно и също произведение.

Западноевропейската илюстративна школа е твърде богата, но пред децата бяха представени малка част от най-известните автори и от тези издавани у нас. Основни маркери при подбор на информацията в мултимедийната презентация бяха нейният занимателен характер и ограниченост по време, т.е. трябваше да има точна преценка по отношение на количеството информация, за да не се отегчи аудиторията. Друг похват, при представяне на произведенията, беше диалогът с децата относно актуализиране на позната за тях информация.

В деня на инициативата, 30 ноември, се навършваха 178 години от рождението на американския писател Марк Твен. Този факт беше вплетен като акцент от деня и завършек на презентационната част. Кратък откъс от радиотеатър към илюстрациите на Бенвенути покани децата да се впуснат в търсене на приключения. Театрализираното слово оказва силно въздействие върху децата и безспорно докосна сърцата им.

След края на презентацията гостите на събитието имаха възможност да разгледат извадка от фонда на библиотеката с впечатляващи илюстрации. Показаните екземпляри е трудно да се намерят в магазинната мрежа, което направи впечатление на учениците. Пред тях се откри възможността за следващи целенасочени посещения в библиотеката.

Дейността част беше представена като игрово екипно занимание. Играта – присъща за всяко дете, може да направи чудеса по отношение на неговата мотивация за занимание и когато е целенасочено подбрана, тя се превръща в чудесен инструмент за напътствие на децата.

Предварителното планиране се състоеше в съставяне на няколко развлекателни задачи, като първата от тях включваше разпределяне на децата в

групи, разпределение на ролите и избор на име на отбора. Удачно беше използването на състезателния принцип при решаване на задачите. Последните включваха разпознаване на приказки по показани илюстрации, разшифроване имената на известна писателка- илюстраторка и сръчни ръчички (изработване на коледна украса чрез изрязване и творческото ѝ декориране от всяко дете). Поставената цел се свеждаше до приложение на работата в екип при случайно подбрани деца, провокиране на тяхната креативност и съобразителност, както и

получаване на обратна връзка за степента на интерес от страна на участниците. Децата преживяха положителните емоции от справянето със задачите, откриха

удоволствие в собственоръчно направени коледни украси. Към тях достигнаха послания за сближаване с интересния и необятен свят скрит в книгите, послания за значимостта на изобразителния труд в книгите, послания за четене и последваща изобразителна дейност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Чрез подобни инициативи се стимулира детското въображение, то се проектира в дейността на детето и присъства във всяка негова творческа мисъл. За да се превърне детето в творческа и креативна личност, пътят е дълъг, но несъмнено е в досег с детската книга, между страниците на която никога не е скучно. Там са скрити нравствени и естетични послания от авторите – писатели и илюстратори, които са вдъхновител за създаване на един по – добър свят, както и за нестандартно решение на проблемни ситуации. Предварително подготвените демонстрационни материали, се оказаха добър модел за подражание и богат източник на знание.

С реализираното творческо ателие „Майстори на детската илюстрация“ се постигна висока детска активност и желание от страна на децата да участват в нови срещи по темата в обновения Детски отдел на Регионална библиотека „Любен Каравелов“- гр. Русе.

Самата презентация както и снимков материал от събитието могат да бъдат разгледани на сайта и фейсбук страницата на Детски отдел (<http://childrenlibruse.weebly.com/1057109810731080109010801103/11>), за периода декември 2013 година.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Даскалова, Ф. Прочети ми пак... София. Даниела Убенова. 1998г.
- [2] Де Боно, Е. Как да развием творческото мислене. София. Lokus. 2009г.
- [3] <http://chetvergvecher.livejournal.com/292883.html>
- [4] <http://www.wikiart.org/en/gustave-dore/red-riding-hood-meets-old-father-wolf>
- [5] <http://iamachild.wordpress.com/2012/03/25/marcel-marlier-1930-belgian-10/>
- [6] <http://www.vgorode.ru/#!/kingroland/people/showPost/tId/1512063/postId/6561543>
- [7] <http://animaland-france.blogspot.com/2012/05/peter-rabbit.html>

За контакти:

Йоана Михайлова-Пеева, специалност Предучилищна и начална училищна педагогика, IV курс, задочно обучение, факултет Природни науки и образование, Русенски университет „Ангел Кънчев“; e-mail: yoanamihaylova@yahoo.com

Научен ръководител: доц. д-р Емилия Недкова, Катедра Български език, литература и изкуство, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: enedkova@uni-ruse.bg

Комуникативните игри в ранното чуждоезиково обучение

Теодора Ганчева

научен ръководител: доц. д-р Цветелина Харакчийска

***The Role of Communicative Games in the L2 Primary School Classroom:** The paper explores the roles of communicative games in the L2 English language young learner Bulgarian classroom. It presents and discusses the characteristic features of the Communicative Approach and justifies the need for integrating communicative games in the teaching and learning of English as a foreign language by Bulgarian primary school pupils.*

Key words: Communicative Games, L2 English, Young Learners.

ВЪВЕДЕНИЕ

Новите реалности в Европа и света изискват от учениците да притежават знания и умения за успешно функциониране в мултикултурна среда, за общуване и прилагане на комуникативни стратегии в съответствие със социокултурния контекст. С оглед на това съществен елемент от обучението по английски език (като първи чужд език) в началния етап на основната образователна степен в българското училище се явява формирането и развитието на комуникативните умения на учениците.

Тази методическа насока на ранното чуждоезиково обучение в България е в унисон с основните цели на Съвета на Европа, залегнали в Общата европейска езикова рамка (ОЕЕР, 2001), в която се посочва необходимостта от владенето на различни комуникационни модели и стратегии и развитието на способността на индивида да борава с разнообразни лингвистични и нелингвистични средства при осъществяването на успешна комуникация.

В този смисъл задачата на ранното чуждоезиково обучение е свързана със създаването на условия за активно участие на учениците в учебния процес, като се предоставят възможности за спонтанна чуждоезикова реакция. Подходящо средство за реализацията на посочената задача са дидактичните комуникативни игри, които създават условия за активно участие на учениците в пресъздадени в клас реални комуникативни ситуации.

Настоящата статия има за цел да представи значението и важността на комуникативните игри като фактор в чуждоезиковото обучение на учениците в начална училищна възраст.

КОМУНИКАТИВНИЯТ ПОДХОД В ЧУЖДЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Комуникативният подход в обучението по чужд език възниква в края на 60-те години на XX век във Великобритания като реакция на популярния до този момент *ситуационен метод на преподаване на чуждия език*. Един от първите лингвисти, който поставя под съмнение приложимостта на стандартните структурни теории при обясняването на творческото усвояване на езика-цел, е Ноъм Чомски. Това налага промяна в парадигмата на чуждоезиковото обучение и поставяне на акцента не върху овладяването само и единствено на граматическите структури, а постигането на комуникативна компетентност.

Теоретичната постановка, която е в основата на комуникативно ориентираното чуждоезиково обучение, е предложена от американския учен Д. Хаймс (1972), който доразвива идеите на Чомски за наличието на „компетентност“ и „реализируемост“ при речевото общуване. Според Хаймс целта на обучението по чужд език е постигането на *комуникативна компетентност*, която включва развитието на умения и на знания за употребата на езика – цел, като се отчитат не само езикови, но и психофизически и социални характеристики. Ето защо бихме могли да посочим,

че комуникативният подход, който поставя под съмнение валидността на популярния за времето Аудио-лингвален метод, въвежда схващането, че социо-културните знания и умения са съществена предпоставка за успешното усвояване на чуждия език. Нещо повече: акцентът е поставен не толкова върху овладяването на граматиката на езика – цел, а развитието на умения за общуване в реална среда.

При комуникативния метод се формират два подхода в методиката на преподаването. Първият е фокусиран **върху процеса на обучението**, а вторият **върху резултата от обучението** (фиг. 1).

Фиг. 1 Видове подходи в методиката на преподаване при комуникативния метод

Според Ричърдз (2006) *подходът, базиран върху процеса на обучението, се реализира в две направления:*

- *подход, фокусиран върху съдържанието* – първо се избира съдържанието, а след него се избират следващите елементи на учебното съдържание (граматика, функции, умения и т.н.). Този подход би могъл да бъде приложен при темата „Mark's Dinner“ от учебника *Blue Skies for Bulgaria for the 3rd Grade* (с автор Р. Холт), който включва слушане с разбиране, усвояване на граматика (неопределителните местоимения *some* и *any*), запознаване с лексика по темата пазаруване и храна, съставяне на диалози.
- *подход, базиран върху задачи* – поставя на първо място употребата на задачи, които ангажират учащите в учебния процес и повишават тяхната активност. Част от възможните типове задачи според Ричърдз (2006, с. 31), които могат да бъдат използвани в ранното чуждоезиково обучение, са:
 - **Списъчна задача** – напр. *Направете списък на продуктите, които следва да купите в магазина;*
 - **Сортировъчна задача** – напр. *Разделете посочените думи в две групи – „Плодове“ и „Зеленчуци“;*
 - **Споделяне на личен опит** – напр. *Опишете своята лятна ваканция; Каква е поуката от приказката?;*

- **Творчески задачи** – напр. *Опишете вашия домашен любимец; Моят най-добър приятел (съчинение описание); Довършете историята; Предложете различен край на приказката и др.*

Вторият подход, който се базира **върху резултата от обучението**, се реализира в две направления:

- (1) **подход, базиран върху текст** – при него се развиват уменията на учащите да работят с различни видове текст. В този аспект комуникативната компетентност на учениците от началното училище, които изучават английски език като чужд, би могла да се усъвършенства чрез работа с текстове в различни контексти – напр. *Прочетете писмото. Попълнете липсващите думи; Разговор с приятел за това какво обича да прави в свободното си време; Опишете картината; Разгледайте картината и чуите текста. Посочете кои изречения за верни въз основа на текста за слушане и др.*
- (2) **подход, базиран върху компетентност** – подходящ при програми, които са предназначени за обучението на учащи със специални езикови потребности – напр. в края на обучението обучаемите следва да се явят на изпит за постигане на определено ниво на владееене на езика.

Разгледаните дотук подходи представят основните направления в развитието на комуникативния метод, който от създаването си се усъвършенства постепенно, преживява много метаморфози, приема различни форми. Ето защо смело можем да кажем, че в съвременния етап на развитие на чуждоезиковата методика, той вече не е просто метод, а цялостна философия за обучението по чужд език, което позволява да бъде приложен при обучението на учащи в различни възрасти и с различно ниво на владееене на езика – цел.

Подходите и средствата обаче, които се прилагат при комуникативния тип обучение, по своя методически характер могат и често са еднакви:

- **упражнения с имитиране на реални житейски ситуации, игри, предизвикателства** – напр. *Намери връзка между текста и картината; Намери различията между двете картини и др.;*
- **проучвания** - напр. *Кой е любимият ти цвят / отбор / книга / предмет в училище?; Кой филм е по-интересен?;*
- **диалози, сценки, писане на стихотворения по модел, разказване на истории и създаване на истории, песни, словесни картини;**
- **преподаване чрез гледане и описване на неща** – напр. използване на снимки, флаш карти, думи, рисунки и др.;
- **слушане** на различни гласове, записи на текст, музика;
- **движение** – използване на имитация, ритъм, изпълнението на различни движения (изправяне, навеждане и др.);
- **мотивиране на обучаемите да искат да слушат, четат, говорят и пишат** чрез подтикване за изразяване на свой личен опит, идеи, чувства, споделяне с другите и т.н.

КОМУНИКАТИВНИТЕ ИГРИ В РАННОТО ЧУЖДОЕЗИКОВО ОБУЧЕНИЕ

Овлабяването на езика и последвалото го развитие на речта в предучилищната и началната училищна възраст зависят изцяло от комуникацията на децата, не само като система от символи, която влияе върху познавателните процеси, но и като начин за обмен на информация и знания. В тази възраст децата възприемат и запомнят с най-голяма сила знаковата система **език**, както и неговото предназначение като средство за комуникация вече на межкултурно ниво. Този период на израстване при децата е ключов за развитието на речта, тъй като тогава се осъществява прехода от неосъзнатото ползване на езика към съзнателната му употреба. Следвайки този ред на мисли, можем да кажем, че при ранното чуждоезиково обучение детето овладява езика на два етапа – като **система** и като **индивидуален творчески акт**. В училище именно комуникативните игри са

сценичното протичане на определена социална ситуация, в която детето има възможност да реализира своите речеви способности. Те осъществяват и онагледяват способността на детето да разбере конкретна комуникативна ситуация, което пък е важно условие за овладяването на езика – цел. Учителят е движещата сила, която трябва да създава такива комуникативни ситуации чрез комуникативни игри и да спомага развитието на индивидуалната творческа реч при децата.

Овладяването на втори език при децата в ранна възраст е предпоставка за развитието на комуникативна и социокултурна компетентност като познание и като поведение. Затова можем да посочим, че ранното чуждоезиково обучение формира културното поведение на учащите чрез опознаването на културните образци. При чуждоезиковото обучение прилагането на комуникативни игри е с цел насочването на обучението към използване на усвоените езикови и социокултурни знания и умения в практически и реални житейски ситуации. Децата следва да се научат да реализират комуникативните си намерения в процеса на общуване и да се приобщат към културата и същността на идентичността на чуждия език.

С оглед на това за **социокултурното развитие** на учениците от началното училище е подходящо включването на комуникативни игрови форми, които отразяват характеристиките за дадената страна традиции, обичаи, общуване, взаимодействие и фолклор. Игрите дават възможност на децата да се превъплътят в желани и харесвани от тях роли, което благоприятства по-интензивното общуване на изучавания чужд език.

Основният подход за изграждане на **социокултурната компетентност** при изучаването на чужд език в началното училище е въвеждането на децата чрез игри в комуникативни ситуации, при които учениците следва да интегрират знанията си за родната и чуждата култура. Възможните комуникативни ситуации могат да се реализират чрез:

1. **Ролева игра** – учениците участват в ролева игра по двойки, при която единият участник в двойката е от България, а другият от Великобритания. Чрез използването на въпроси и отговори, те следва да обменят информация за градовете, в които живеят. Примерните въпроси могат да включват:

A: Hi! Do you speak English?

B: Yes, I do.

A: How nice! My name is I come from England!

B: Hi! My name is I come from Bulgaria. I live in (Ruse). Where do you live?

A: I live in London. London is the capital of Great Britain.

B: Can you show me some photos?

A: Yes! This is Buckingham Palace. The Queen lives there. Can you see the guards?

2. **Съставяне на писмен текст** – учениците следва да съставят писмо до чуждестранен приятел, в което да опишат определен празник. Като модел би могло да се използва включеното в учебника *Hello!* писмо.

Dear John,

This martenitsa is for you. On the 1st March we give martenitsas to friends and relatives. We wish them good health and a long life. It is an old Bulgarian tradition.

Look in the parcel. These martenitsas are for your family, your classmates and teachers.

Best wishes,

Andrew, Lora, Betty, Peter, Maria, Evelina, Bogdan

(Koleva, E. and Georgieva, N. *Hello! for the 3rd Grade, Pupil's Book*, Prosveta, 2010, p. 88)

3. **Работа по проект** – учениците следва да работят в малки групи и да подготвят табло със снимки и кратки описания на отделните забележителности за избран от тях град в Европа. За целта учениците следва предварително да подготвят снимковия материал и да помислят за описанията на отделните забележителности.

В използваните в България, одобрени от МОН, учебни програми за обучение по английски език (като първи чужд език) в началното училище е отделено съществено внимание на социалната насоченост на комуникативните ситуации, използвани в чуждоезиковото обучение. Чрез комуникативните игри учениците удовлетворяват нуждата си от това да споделят информация и да откриват нова такава. Комуникативните игри включват и редица функции, необходими на децата в ранно детство, например търсене на информация, извинение за закъснение, отправяне на молба за помощ, изразяване на симпатия и други. В тази връзка следва да заключим, че комуникативният подход, и в частност комуникативните игри, са много по-силно насочени към учениците, защото са близки до техните интереси и нужди.

Добре е в обучението по чужд език в ранна възраст да се следват някои принципи. Най-интересен и близък до децата е именно *игровия комуникационен принцип*, защото играта най-силно мотивира малките ученици да имат желание да научат и прилагат цялостно новият език и ги подтиква към творчески действия чрез него. Препоръчва се и употребата на вербални и невербални дейности – рисуване, апликиране, моделиране, танци, драматизиране и др. По този начин се осъществяват и междупредметните връзки. Успех в изучаването на чужд език при подрастващите гарантира и създаването една жизнерадостна и свободна атмосфера. Учебният материал трябва да е съобразен с възрастовите особености на учащите и да е близък до интересите им.

Използването на комуникативните игри в чуждоезиковото обучение в началното училище допринасят за цялостното развитие на детето. Чрез тях то има възможност да прояви личните си емоционални, социални, творчески, езикови и умствени способности. Те спомагат детето да се ориентира в света и пораждат у него положителна нагласа към учебния труд и към желанието и интереса на учащия към изучаване на съответния език, а и на други чужди езици. Комуникативните игри позволяват на детето да се докосне до ценностите и културата на други народи и да ги съпостави и сравни с родния си език и култура.

Развиването на умения у децата за изграждане на монологична и диалогична реч се подпомагат от прилагането на **комуникативните игри**.

Едни от най-популярните комуникативни игри при ранното чуждоезиково обучение са игрите от типа **Открийте разликите (Spot the difference)**. Игрите от този тип са изключително подходящи за чуждоезиковото обучение на учениците от началното училище, тъй като те предоставят възможност за интегриране на уменията за говорене и слушане с разбиране в един забавен за учениците контекст. Освен това те позволяват да се преговорят, упражнят и затвърдят познати граматически конструкции и лексика от езика – цел. Пример за такава комуникативна игра е следният⁴:

How many differences can you spot?

⁴ Материалът е използван от <http://www.janpienkowski.com/fun-and-games/spotthedifference/> – [Валидна към 20-05-2014]

Друг тип комуникативна игра, която предполага активно участие на учениците, е играта **Подреди и опиши (Arrange and describe)**. При нея децата в начална училищна възраст следва да подредят картинките, с които разполагат, в подходящ хронологичен ред и да опишат историята, която е пресъздадена чрез тях. Например:

Вариант А⁵Вариант Б⁶

При първия вариант на учениците е предложена познатата приказка за *Червената шапчица*, но е възможно избраните картинки да са от непозната за учениците приказка, както е при втория вариант – приказката за Джинджифиловото човече. Съществено значение за успешното изпълнение на задачата има правилният подбор от страна на учителя на такива картинки или илюстрации, които са съобразени с възрастта на учащите, както и с тяхното ниво на владее на чуждия език. Трябва да отбележим, че методическият подход, който следва да бъде прилаган не само при този тип комуникативни игри, но и при всички игри с комуникативна насоченост, е поставянето на акцента при проверката на създадените текстове, не толкова върху правилността на изказа, а върху съдържанието на изказванията. Причината за това е следната: макар и създадените комуникативни ситуации да са изкуствени, учениците участват в процес на реално общуване, в който създават спонтанна устна и писмена реч и усвояват компенсаторни стратегии за преодоляване на комуникативните проблеми.

Специално внимание при организирането на комуникативните игри следва да се отдели на формите на работа, които се използват. От съществено значение е учебните дейности при тях да са организирани така, че да позволяват балансирано разпределение на времето за самостоятелна работа, за работа по двойки и по групи. Подходящ вариант за интегриране на индивидуална и групово работа при комуникативните игри от типа *Подреди и опиши (Arrange and describe)* е следният:

- (1) Разделете класа на четири групи – А, В, С и D.
- (2) Всяка група разполага с по една картинка от историята.
- (3) Учителят формира нови групи, които включват по един представител от оригиналните групи (т.е. един ученик от група А, един ученик от група В и т.н.).

⁵ Материалът е използван от <http://kiduls.net> – [Валидна към 20-05-2014]

⁶ Материалът е използван от <https://dbsenk.wordpress.com/category/december-and-christmas/> – [Валидна към 20-05-2014]

- (4) Всеки ученик в състава на групата следва да опише на английски език както е било изобразено на неговата картинка. Учениците следва да се опитат да съставят хронологически вярната история.
- (5) Отделните групи представят съставените от тях истории.

Комуникативните игри при децата са неизменно свързани с развитието на фантазията им. Чуждият език се явява предизвикателство за малките деца и именно в условията на езиковата игра у детето се поражда необходимост от създаване на реч на съответния изучаван чужд език. Чрез езиковата игра учителят създава контекст, в който езикът е практически приложим и необходим за обучението. Тя е способ за затвърждаване на знания, за упражняване и за почивка.

Удачен вариант за развитие на въображението на учениците от началното училище е играта **Открий стихотворението (Find the poem)**. При тази игра децата следва да разделят правилно написаните на листчета редове от две непознати за тях стихотворения, като за изпълнението на задачата учениците трябва да работят по групи, като си сътрудничат. Изпълнението на задачата при разглежданата игра изисква работа на паметта, съсредоточаване на вниманието, анализ на написаното, логическо мислене и използване на основни стратегии за разбиране на текст при четене.

Друга подходяща комуникативна игра, която е свързана с развитието на уменията на учениците за писане, е играта **Довърши историята (Finish the story)**. За разлика от често използваната в обучението по английски език задача за самостоятелна работа, при която всеки ученик създава свой текст към история или приказка, която е била разглеждана в клас, при тази игра учениците следва да работят по двойки или в малки групи. За целта всеки ученик следва да добави по едно изречение към написаните преди него от съучениците му изречения, така че да се получи свързан текст. За да бъде играта още по-стимулираща е възможно да се зададе време за изпълнението ѝ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представените комуникативни игри съвсем не изчерпват възможните варианти, който биха могли да се използват при ранното чуждоезиково обучение по английски език на българските ученици в начална училищна възраст. Те просто очертават значимостта на комуникативните игри при овладяването на езика – цел и при формирането на комуникативни и стратегии и модели на чуждия език. Нещо повече: комуникативните игри дават възможност за въплътяване в различни социални роли в реални житейски ситуации, чрез налагането на подходящи поведенчески и речеви модели. Представени в реалистичен контекст комуникативните игри дават на децата забавление, разнообразие в часовете по чуждоезиково обучение, осъществяване на връзки с други предмети, подстрекат към логическо мислене и творчески и откривателски действия. Ролевите игри спомагат за по-лесното усвояване на чуждият език. Комуникативните игри развиват уменията за общуване на децата и им помага да усвоят нормите на поведение, разкриват творческата им същност и развиват естетическият им вкус. А при ролевите игри и игрите драматизации, включващи физически действия формират у децата спортен дух, възпитават ги в нормите на колективност и спортсменство.

Чрез комуникативните игри у децата се поражда взаимно познаване и изпитване на доверие, недвусмислено комуникиране, научават се да се изслушват, взаимно се приемат и подкрепят, разрешават се конфликти и проблеми във взаимоотношенията им. И всичко това се случва успоредно с овладяването и практическото познание на изучаваният чужд език.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Данчева, Г. 373 комуникативни игри в детската градина, Издателство „Слово“, Велико Търново, 2013.
- [2] Костова, М. Комуникативен метод и комуникативна граматика.
<http://litenet.bg/publish28/maria-kostova/komunikativen.htm> [Валидна към 20-05-2014]
- [3] Харакчийска, Цв. Методика на обучението по английски език в начална училищна степен, Русенски университет „Ангел Кънчев“, 2011.
- [4] Holt, R. *Blue Skies for Bulgaria for the 3rd Grade*, Student's Book, Longman, 2010.
- [5] Hymes, D. “On communicative competence”. In Pride, J. B. and Holmes, J. (Eds.). *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin, 1972.
- [6] Koleva, E. and Georgieva, N. *Hello! for the 3rd Grade*, Pupil's Book, Prosveta, 2010.
- [7] Lan, T. H, Hoan, H. T. L., *Teaching Grammar in Light of Communicative Language Teaching*.
http://www.britishcouncil.org/3_teaching_grammar_in_light_of_communicative_language_teaching.doc [Валидна към 20-05-2014]
- [8] Nachiengmai, Y. “The Teaching of Grammar”. In *Thai TESOL Bulletin*, 10(2), 1997, pp. 24-32.
- [9] Richards, J. *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press, 2006.

За контакти:

Теодора Емилова Ганчева, специалност *Начална училищна педагогика и чужд език*, III курс, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: ogyn@mail.bg

Научен ръководител: доц. д-р Цветелина Харакчийска, катедра „Български език, литература и изкуство“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел. 082 / 888 612, e-mail: tharakchiyska@uni-ruse.bg.

Езикови политики и практики в Европа в системата на началното образование

Светлана Димитрова

научен ръководител: доц. д-р Цветелина Харакчийска

Abstract: *Language Policy and Practice in Primary Education in Europe: Language diversity in Europe instigates the formation of various of integration tendencies and politics. The language is not only a tool for communication but it is also brings social and cultural information. Teaching primary pupils also provides the opportunity to explore creative and playful ways to open minds to the concept of foreign languages and different cultures.*

Key words: *Language Policy, Language Practice, Primary Education, Foreign Languages*

**„Този, който не владее езици, не познава и своя собствен“
(Йохан Волфганг Гьоте)**

ВЪВЕДЕНИЕ

В контекста на динамично развитие на съвременния свят, процесите на глобализация и межкултурно общуване заемат съществено място, тъй като те имат пряко отношение при личностната реализация и успешното функциониране в многоликото и демократично европейско общество. С оглед на това умението на учениците от началното училище да общуват ефективно на чужд език се явява основна предпоставка за опознаването и зачитането на разнородния културен контекст.

Успешната комуникация на чуждия език изисква не само владеенето на граматически структури и определен речников запас, но и усвояването на уменията за межкултурно общуване. В тази връзка водената европейска езикова политика има за цел да стимулира разработването на езикови политики, водещи до засилване на плурилингвалното и межкултурното образование от най-ранна детска възраст. Прилагането на подобни езикови политики гарантира не само устойчивата подкрепа на езиковия и културен обмен между отделните държави, но и насърчаването на изучаването на езици и езиковото многообразие в цяла Европа. Следва да посочим, че макар и да съществуват добри практики в развитието на многоезичието в редица регионални и национални контексти, все още има значителни различия по отношение на броя и видовете изучавани чужди езици в отделните европейски държави.

Настоящата разработка има за цел да представи съществените прилики и различия в изучаването на чужди езици в Европа през периода на основното образование, като очертае основните перспективи по отношение на видовете чужди езици, изучавани в началното училище.

ЕВРОПЕЙСКА ЕЗИКОВА ПОЛИТИКА

Важен приоритет в политиката на Европейския съюз, която е ориентирана към насърчаването на конкурентоспособността, мобилността и разбирателството между представители на различни култури, се явява изучаването на чужди езици.

Една от основните стъпки в тази насока е посочена в приетата през 1997 година *Резолюция относно ранното преподаване на чужди езици*, съгласно която усвояването на чужд език в ранна детска възраст се явява съществен фактор за постигане на езиковото многообразие в Европа и запазването на културното и езиковото разнообразие на континента. Нещо повече: в *Препоръка № R (98) 6* на Комитета на министрите относно съвременните езици, е записано, че межкултурното обучение и многоезичието са ключови стратегически цели на

образованието в рамките на Европейския съюз (ЕС). С оглед на това всички държави, членуващи в европейската общност, следва да насърчават:

- своите граждани в постигането на комуникативна компетентност на възможно най-голям брой чужди езици;
- модернизирването на програмите за подготовка на учители по чужди езици чрез включването на гъвкав подход на обучение – чрез предлагане на модулно обучение и на механизми за признаване на придобитата квалификация на национално ниво;
- усвояването на чужди езици при изучаването на други учебни дисциплини (напр. история, математика, география и др.).

В тази връзка чуждоезиковите знания и умения следва да се приемат като основни компетентности, които трябва да бъдат усвоени от всеки един европейски гражданин, за да може той успешно да се реализира на трудовия пазар.

Потвърждение за това може да бъде открито и в приетото през 2008 г. съобщение от Европейската Комисия, озаглавено *Многоезицието: преимущество за Европа и общата отговорност*, в което се поставя съществен акцент върху езиковото обучение не само на устойчиво увеличаващите се групи от учащи, но и на включването на нови групи лица – отпадналите от училище, имигрантите, студентите със специални образователни потребности, стажантите и възрастните.

Усилията на европейската образователна политика по отношение на езиковите знания и умения на учащите са включени и в *Стратегическата рамка за европейско сътрудничество в образованието и обучението* (ЕТ2020), която определя изучаването на чужди езици като основен приоритет в инициативата „Дневен ред за нови умения и работни места“. В рамките на тази инициатива усвояването на чужди езици е утвърдено като едно от осемте ключови компетенции, които се явяват основен фактор за успешна реализация в съвременното межкултурно и многопластово европейско общество. С оглед на това въвеждането на ранното чуждоезиково обучение в образователните системи на държавите-членки на Европейския съюз, се счита за основна стъпка за постигането на социално сближаване и просперитет (COM(2008)566 окончателен) [3].

Съществена роля при вземането на решения в областта на езиковата политика има и Съветът на Европа, който работи активно за реализирането на демократичното развитие и културното сътрудничество между държавите на Стария континент. Приетата на 19 декември 1954 година в Париж *Европейска културна конвенция*, която има за цел да насърчи развитието на националния принос на всяка една държава в общото културно наследство на Европа, има пряко отношение към развитието на езиковото обучение. Член 2 на тази конвенция гласи: „Всяка договаряща страна, доколкото това е възможно:

а) насърчава сред своите граждани изучаването на езиките, историята и цивилизацията на другите договарящи страни и предоставя на тези страни улеснения за развитие на такова обучение на територията си;

б) полага усилия за развитие на изучаването на своите език или езици, история и цивилизация на територията на другите договарящи страни и предоставя на гражданите на тези страни улеснения за провеждане на такова изучаване на територията си.“ [1, с. 1].

ЕЗИЦИ В НАЧАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Интегрирането на ранното чуждоезиково обучение в програмите за начална училищна степен в различните държави, членуващи в ЕС, следва европейската езикова политика, но е съобразено със спецификата на конкретните образователни условия в отделните страни.

Според данните, представени в проучването „Key data for languages in Europe“, проведено съвместно от „Евридика“ и „Евростат“ (2009/2010 и 2010/2011),

обхващащо всички страни от Европейския Съюз, както и Република Хърватска и Турция, задължителната възраст, от която децата започват да изучават един чужд език, е между 6 и 9 години в различните европейски държави (табл. 1).

Таблица 1. Възраст, в която се въвежда задължителното изучаване на първи чужд език в страните, членуващи в ЕС⁷

Възраст, в която се въвежда задължителното обучение по чужд език	Държави
6 години	Испания, Италия, Люксембург, Австрия, Португалия, Лихтенщайн, Норвегия, Република Хърватска
7 години	Естония, Франция, Полша, Финландия, Швеция
8 години	Белгия (френска общност), България, Чехия, Германия, Гърция, Литва, Румъния, Словакия
9 години	Дания, Латвия, Унгария, Словения, Исландия, Турция

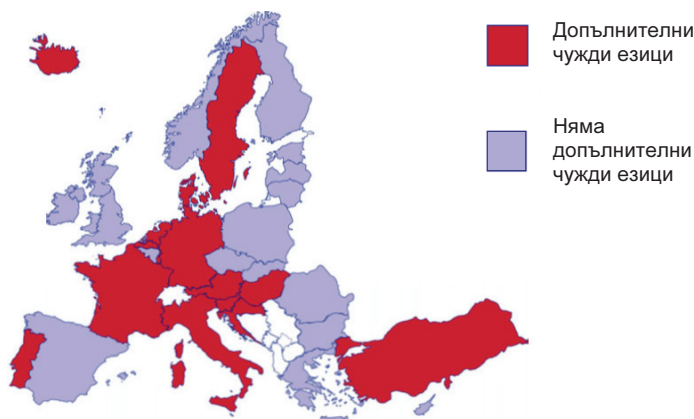
От данните, представени в таблица 1, се вижда, че в Европа съществува разнообразие по отношение на възрастта, от която учениците в началното училище започват да изучават чужд език. Интересна ситуация по отношение на ранното чуждоезиково обучение се наблюдава в образователната система на Обединеното Кралство (Англия, Уелс и Северна Ирландия), при която изучаването на първи чужд език се едва за 11 годишните деца, т.е. в началото на прогимназиалния етап на образование. Нещо повече: в Ирландия и Шотландия чуждоезиковото обучение не е задължително. Основна причина за това вероятно е господстващото влияние на английския език и превръщането му в световен език. Следва да отбележим, че в Ирландия например, едва 4% от учениците в начална училищна степен изучават чужд език, но за сметка на това в учебната програма е заложено изучаване на ирландски и английски език, които са двата официални езика в страната.

За разлика от част от европейските държави, в които въвеждането на ранното чуждоезиково обучение, е строго регламентирано, училищата в Естония, Финландия и Швеция могат да преценят от каква възраст учениците им да започнат да изучават чужд език. Причината за тази автономност на училищата се дължи на законовите разпоредби в областта на образованието, които посочват само възрастта на учениците, когато чуждоезиковото обучение следва да бъде въведено – напр. за ученици от 7 до 9 годишна възраст. Независимо от това процентът на децата, изучаващи поне един чужд език в началното училище, е много висок – 53,9% за Швеция.

Други държави, в които ранното чуждоезиково обучение, е част от държавната образователна политика, са Гърция и Люксембург. И в двете страни усвояването на два и повече чужди езика е честа практика в началното образование.

Независимо от тези различия по отношение на възрастта, от която учениците в отделните европейски държави започват да усвояват чужд език, прилагането на политика на многоезичие е съществен елемент от системата на ранното чуждоезиково обучение (Фиг. 1).

⁷ Данните в таблица 1 са обобщени на база на информацията в документа „Key Data on Teaching Languages in Europe“ (2012, с. 27) и представят ситуацията през 2009 година.

Фиг. 1. Допълнителни чужди езици, включени като задължителни дисциплини, в началното образование за 2010/2011 учебна година⁸

По отношение на видовете езици, включени в системата на началното и прогимназиалното образование, като най-предпочитани чужди езици се открояват английски, немски, френски, испански, италиански и руски език (табл. 2).

Таблица 2. Предпочитани чужди езици в начална училищна степен за учебната 2020/2011 година в държавите-членки на ЕС

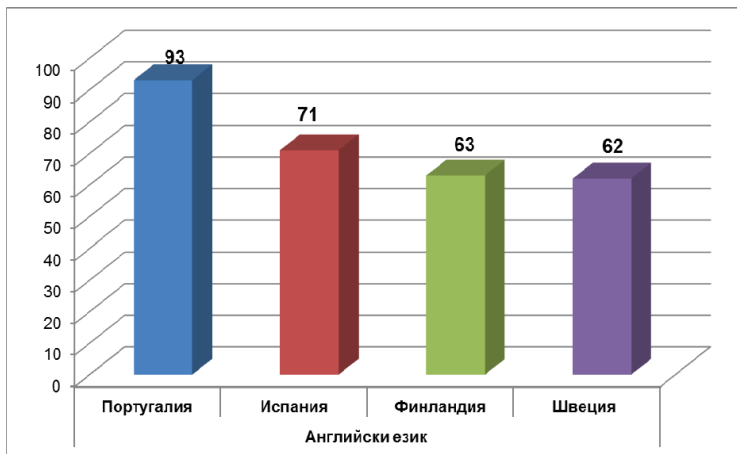
Изучаван чужд език в системата на началното образование	Държави
Английски език	Австрия, Белгия (френска общност), Германия, Гърция, Дания, Естония, Исландия, Италия, Кипър, Литва, Лихтенщайн, Малта, Норвегия, Португалия, Румъния, Словакия, Словения, Турция, Унгария, Франция, Холандия, Чехия, Швеция
Френски език	Австрия, Белгия (немска общност), Белгия (фламандска общност), Германия, Гърция, Естония, Литва, Люксембург, Португалия, Румъния, Словакия, Турция, Унгария, Холандия, Швеция
Немски език	Белгия (френска общност), Гърция, Естония, Литва, Люксембург, Португалия, Румъния, Словакия, Словения, Турция, Унгария, Франция, Холандия, Швеция
Испански език	Португалия, Румъния, Словакия, Франция, Швеция
Руски език	Естония, Словакия, Франция,

Необходимо е да уточним, че данните, представени в таблица 2, се основават на информацията за видовете езици в официалната учебна документация в отделните държави. Освен това английският език е единственият език, който фигурира във всички степени на образователните системи на държавите-членки на

⁸Фиг. 2 е адаптирана от документа „Key Data on Teaching Languages in Europe“ (2012, с. 31 – Fig. B4)

Европейския съюз с изключение на Белгия (немскоговорящата и фламандскоговорящата общност) и Люксембург, където децата в начална училищна възраст следва да усвоят останалите официални езици за съответните държави.

Макар и резултатите в проучването на „Евридика“ да се основават на проучване на учебна документация, данните на „Евростат“ за учебната 2010/2011 година потвърждават, че английският език е сред най-популярните езици в Европа (фиг.2).

Фиг. 2 Английски език като чужд език в начална училищна степен

Според данни на „Евростат“ за учебната 2011 година 83% от учениците в начална училищна възраст в Европа са изучавали английски език, 19% са изучавали френски език (Румъния – 43%, Белгия (френска общност) – 28 %), 8% - немски език, а 6% - испански.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Водените езикови политики имат за цел да насърчават развитието на езиковите компетенции на учащите, които в съвременните условия на глобализация са от съществено значение. Усвояването на езика и културата на другите народи поражда у човек чувство на уважение и почитание към различия. Ранното чуждоезиково обучение възпитава в толерантност и спомага за развитието на личността.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Европейска културна конвенция - <http://conventions.coe.int/Translations/EST/STE No 18> [Валидна към 20-05-2014]
- [2] Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите - https://toad.cor.europa.eu/ViewDoc.aspx?doc=comm%5C2008%5Ccomm566%5CBG%5Ccomm566-2008_part1_ext_BG.doc [Валидна към 20-05-2014]
- [3] Fact Sheets of the European Union - <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/bg/displayFtu.html?ftu> [Валидна към 20-05-2014]
- [4] *Key Data on Teaching Languages at School in Europe*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2012 - http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/143en.pdf [Валидна към 20-05-2014]

За контакти

Светлана Димитрова, специалност *Начална училищна педагогика и чужд език*, III курс, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет „Ангел Кънчев”, e-mail: svetlla@mail.bg

Научен ръководител: доц. д-р Цветелина Харакийска, катедра „Български език, литература и изкуство”, Русенски университет „Ангел Кънчев”, тел. 082 / 888 612, e-mail: tharakchiyska@uni-ruse.bg

Тракийските съкровища – духът и силата на една цивилизация

Антони Пенчев

научен ръководител: проф. д-р. Златоживка Здравкова

"Златото и среброто са мащабът на големите цивилизации"
The American Federationist, 1896

Abstract: Thracian treasures - the spirit and power of civilization: Thracians inhabited the lands north to the Carpathians in the east to the Black Sea, south to the Aegean Sea to the west by the river Vardar. Thracian treasures are so unique and beautiful as very few others. We can say that over the years found various treasures - both gold and silver are absolute proof of a strong and very successful historically civilization what is undoubtedly Thracian.

Key words: Thracian treasures, civilization, spirit, power.

ВЪВЕДЕНИЕ

През хилядолетията на съществуване на човешкия род в земите на Балканския полуостров и днешна България винаги е имало живот. През тези земи, на кръстопътя между изтока и запада, са минавали и живели много народи, водили са битки, творили са, почитали са своите божества, радвали са се на живота. За някои от тях знаем повече, за други по-малко, за трети сигурно още и не предполагаме, че са съществували.

Траките са народ, населявал земите на Балканския полуостров: на север до Карпатите, на изток до Черно море, на юг до Егейско море и на запад до река Вардар, островите в Егейско море и днешната азиатска част на Турция. Те са създали висока култура, в това число и уникални безценни сервиси от злато и сребро, доказателство за изящството и успеха на тракийската цивилизация.

Траките се споменават като съюзници на троянците в Омировия епос, а името им се разчита и в критско-микенски писмени паметници. Първото голямо тракийско държавно обединение е Одриското царство, създадено в началото на V век пр. Хр. от Терес I. През 188 г. пр. Хр. край Кипсела траките разбиват войската на римския консул Манлий Вулзон, която се връщала от Галатия. По-късно траките взимат участие във войните на Римската република и Римската империя, поради което са описвани като войнствено племе. След като римляните завладяват териториите на траките, в средата на 40-те години на I век, през 46 г. е създадена римската провинция Тракия, която има граници на запад с провинция Македония, на север с Дунав, на юг с Бяло море, Дарданелите, Мраморно море и на югоизток с Витиния. Многократните нашествия на хуни, готи, келти, сармати и славяни в периода IV–VI век, съпровождани и с процеси на елинизация и славянизация, довеждат до отмирането на езика на траките, говорен до V–VI век, както и до намаляването числеността им състав. Голямата част от тях са напълно или частично елинизирани или романизирани, а впоследствие християнизирани. След създаването на Българската държава потомците на траките заедно с останалото население, живеещо в нейните територии, формират и българския етнос [9].

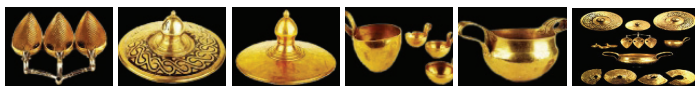
В изложението, което следва, ще посоча по-известните тракийски съкровища, които и до днес прославят траките и техните изкуство и култура.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Вълчитрънско златно съкровище

Вълчитрънското златно съкровище е намерено през 1925 г. в с. Вълчитрън, Плевенско. При копаене на лозе случайно е открито най-голямото златно съкровище, познато на българската археология - 12,5 кг. чисто злато с естествени сплави от сребро, мед и желязо. Състои се от 13 предмета: седем имат формата на

похлупаци с различни диаметри и удължени луковични дръжки в средата (много наподобяващи ударните инструменти-цимбали); четири са дълбоки чаши с извити нагоре дръжки (едната чаша е значително по-голяма); един съд наподобяващ кратер със силно издължени и извити настрана дръжки и с тегло над 4 килограма; един троен съд, съставен от три бадемовидни тела, свързани помежду си с тръбички и с една обща тройно разклонена дръжка, така че да образува система от скачени съдове. Интерес предизвиква както самата форма на предметите, така и тяхното предназначение. Предполага се, че съдовете са се използвали за религиозни ритуали, изпълнявани от тракийските царе жреци. Очевидно ритуалният сервиз има отношение към бог Дионис, почитан от траките, а впоследствие и от древните гърци. Триделният съд позволява наливането в трите си части на три различни течности: примерно вино, мед и мляко и тяхното смесване посредством тръбичките или пък наливане в двете странични на две различни течности и получаването на “резултата”, по който жреците са правели вероятно предсказания за интересующите ги събития [8].

Обр. 1 Вълчитрънско златно съкровище

Изключително любопитен факт, отнасящ се за малките чаши е, че древните майстори златари са ги изработили по такъв начин, че да стоят в изправено положение единствено, когато са пълни с течност. Можем да гадаем и за предназначението на подобните на ударни инструменти предмети. Дали са се използвали като такива или са похлупаци на други съдове. Дали формата им е свързана с култа към слънцето или е с чисто практическо обяснение. Може би никога няма да разберем точните отговори на тези въпроси, но със сигурност златното съкровище от Вълчитрън ни позволява да се докоснем по един неповторим и загадъчен начин до древността. Съкровището е датирано към края на бронзовата епоха, т.е. към XVII-XVI век пр. Хр.

Боровско сребърно съкровище

Сребърното тракийско съкровище от град Борово, Русенско е намерено през 1974 г. от Трайчо Великов Стоев при обработване на почвата на 2 километра от селото, в местността “Сиври Тепе”, в землището на село Волово. Машините, които са извадили съкровището на повърхността на земята, са го повредили с режещите си инструменти, но след прецизната работа на реставраторите то е възстановено и разкрива първоначалния си бляскав вид. След направените археологични проучвания около мястото не се открива надгробна могила и за нас остават загадка обстоятелствата, наложили неговото заравяне в земята. Предметите в съкровището са 5 сребърни съда с фина златна инкрустация и с много интересна форма и украса. Три ритона са с протомата на кон, бик и сфинкс, представени с изключителна прецизност в детайлите. Върху амфоровидната каничка златната инкрустация е по дрехите и в косите на героите, изобразени върху нея. Сцените, украсяващи каничката, са красиво и майсторски изработени. Представят божества на угощение и танцуващи фигури. Едната фигура изобразява бог Дионис, а друга - Херакъл. Изображението на Херакъл държи в ръката си ритон, подобен на намерените в съкровището. Сребърна купа, която е с големи размери, е позлатена по горния ръб и по основата на масивните дръжки, изработени във формата на глави на митични същества от свитата на Дионис-сатири. В основата си купата е поставена върху

обособено конусовидно столче, а позлатен детайл от дъното на купата изобразява сцена, в която грифон напада кошута [4], [6].

Обр. 2 Боровско сребърно съкровище

Боровското сребърно съкровище е датирано към втората четвърт - средата на IV век пр. Хр., и е от времето на одриския цар Котис I (383/5 - 359 г. пр. Хр.), както се вижда и от надписите с неговото име върху два от намерените съдове.

Луковитско сребърно съкровище

Тракийското сребърно съкровище датира към втората част на IV-ти век пр. Хр. Открито е случайно през 1953 година край Луковит. Състои се от две групи предмети: пластинки, апликации за конско снаряжение и съдове (9 съда, от които 5 фиали, 3 кани и една купа). Предметите са изработени от сребро като на места някои от тях са позлатени с цел подсилване на художествените образи и за подчертаване на украсата. Фиалите и купата са богато украсени с орнаменти изобразяващи растителни форми, човешки глави и други художествени елементи. По пластинките апликации често се срещат изображения на животни: лъв, грифон, куче, елен и др. Срещат се и изображения на конници, които са много характерни за тракийското изкуство. На две пластинки от луковитското съкровище е изобразен лъв нападащ елен паднал на колена под тежестта на хищника. В трета пластинка двама конници преследват лъвовете, които вече застигнати падат под копитата на конете. Тези сцени в тракийското изкуство имат и определен социален смисъл. Те са свързвани с възвеличаване на царската власт. Владетелите и техните дружини разпространявали с всички възможни средства легендите за необикновения си божествен произход и дори с украсата на конската сбруя така те искали да вярват в това и да им се подчиняват [9].

Обр. 3 Луковитско сребърно съкровище

Съкровището от Летница

Откриването на съкровището от Летница става съвсем случайно. През 1963 г. работници от селското стопанство в селото при строителството на нов овчарник попаднали на един бронзов съд, обърнат с устието надолу. В него намерили множество малки сребърни предмети, някои със златна инкрустация, които си поделили. Уредникът на музея в близкия град Ловеч, по-късно събрал предметите с помощта на лекаря на селото, който бил очевидец на откриването. Освен сребърните предмети, между които има много дребни, каквито се срещат в конските амуниции от IV-ти век пр. Хр., находката съдържа и една добре запазена юзда, съставена от две железни скоби за закрепване на оглавника и един зъбалец верига. Интерес предизвиква илюстративният цикъл за подвизите на героя, изграден от група пластинки. В някои от тях той е представен като конник, борец се и побеждава мечки и вълци. В други - хвърля копие, следван от слугата си. Пластинките от Летнишкото съкровище са обвързани с митологията на древните

траки и техните ярвания, което ни позволява да надникнем в културата и светоусещането на тези далечни предшественици [1].

Обр. 4 Съкровището от Летница

Рогозенското съкровище

Село Рогозен се намира на 43 километра северно от Враца, между реките Огоста и Искър. Съкровището е открито в центъра на селото в един празен парцел, използван дълги години като зеленчукова градина. Находката е случайна. През 1985 г. при направа на водопровод в своята градина трактористът Иван Димитров открива в една яма купчина красиви сребърни съдове, заровени само на около 50 см дълбочина. В тази купчина се оказва, че се има 42 канички, 22 фиали и една чаша, които са предадени на сътрудниците на музея в град Враца. Проучването на мястото убеждава археолозите, че съкровището е заровено при екстремни обстоятелства и че вероятно е разделено на няколко групи. След проведеното издирване е открита втора яма, в която са открити още 100 сребърни съда, закопани само на 40 см дълбочина. Тук се оказват 86 фиали, 12 канички и две чаши. Така общият брой на предметите в Рогозенското съкровище достига 165 сребърни съда, от които 54 канички, 3 чаши и 108 фиали. Може да се предполага, че тези предмети са били притежание на местен владетелски род и са събирани в продължение на много години – от V век пр. Хр. до 40-те години на IV век пр. Хр. По някои от съдовете са гравирани и различни дарствени надписи, от които се научават имената на различни тракийски владетели и на майсторите златари изработили съдовете. Украсата на намерените предмети изобразява много сцени от религията на древните траки както и от гръцката митология, доказателство за силната връзка и културния обмен между древните гърци и тракийските племена [10].

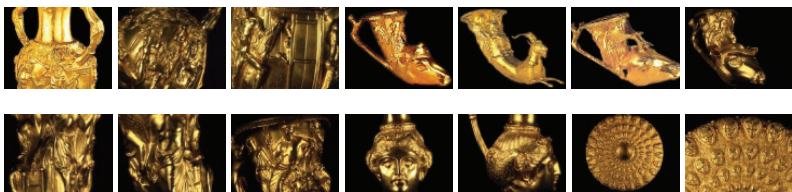

Обр. 5 Рогозенското съкровище

Панагюрското златно съкровище

Панагюрското златно съкровище е тракийско съкровище, датирано към края на IV-ти, началото III век пр. Хр. Намерено е през 1949 г. на два километра южно от Панагюрище. Съкровището представлява изключително красив златен сервиз с много богата украса и орнаментика. Използвал се е или за пиршества или за религиозни тайнства и ритуали, свързани с тракийската митология. Състои се от девет съда, изработени от чисто злато с общо тегло над 6 кг. Четири от ритоните са оформени като глави или като предната част от телата на животни – овен, козел, и два са с глава на елен лопатар. По горната част на ритоните са художествено изобразени митологични сцени и герои от старогръцката митология. На един от ритоните е представен тържественият пир в чест на сватбата на Дионис с критската принцеса Ариадна. Три от съдовете са канички, уподобяващи глава на амазонка. Дръжките на тези канички са оформени като кентаври-митологични същества с тяло на животно и глава на човек. Майсторска изработка има и намерената фиала-плитък съд с формата на тава. Върху него са гравирани четири кръга с по 24 изпъкнали

орнаментата във всеки кръг, с намаляващ размер от ръба към центъра на фиалата. Най-външният и двата по-малки от него са оформени като глави, а последният най-вътрешен кръг е от жълъди. Между самите редове и отделните елементи фиалата е украсена с растителни орнаменти. Най-интересен по форма и украса е големият амфоровиден съд. Дръжките му са оформени като бореци се помежду си кентаври, а двете отворения за изливане на виното, намиращи се в основата на съда, представляват негърски глави. Между тях е изобразена фигурата на детето Херакъл, борещо се със змията. Изключително богатата украса на амфората се допълва от майсторски пресъздадени сцени от митологията.

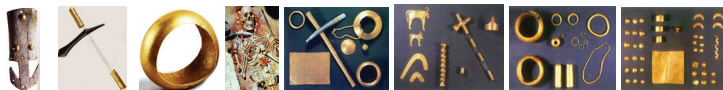

Обр. 6 Панагюрското златно съкровище

Предметите от Панагюрското съкровище са комплектовани като изключително богат и с висока художествена стойност сервиз за ритуални приношения. Те са от особено важно значение за изучаването на траките и техния начин на живот, връзките им с елинистичната култура и сходните външности. След изследването на съдовете археолозите стигат до няколко хипотези относно произхода на съдовете. По-популярните са две: Първата е, че предметите са изработени в гр. Лампсак, елинска колония, намираща се на южния бряг на Черно море, в днешна Турция. А втората хипотеза, която напоследък започва да надделява след археологическите открития в България през последните години и високото майсторство в изработката на намерените предмети, е, че сервизът е изработен в местно златарско ателие, намиращо се в района на Панагюрище [7], [11].

Варненско съкровище

Варненското съкровище е открито в периода 1972 - 1986 г. при разкопките на Варненския халколитен некропол. През 1972 г. при строителни работи в западната част на Варна са намерени златни и сребърни предмети, които повиканите специалисти датират към IV хил. пр. Хр. През следващите години са открити общо 281 гроба с над 20 000 отделни предмета. От тях златните находки са близо 3 000, а общото им тегло надвишава 6 кг. Почти всички златни предмети са украшения, а останалата част - култови предмети и знаци на властта [8]. Находките представляват най-старото обработено злато, което променя досегашните представи къде се намира люлката на европейската цивилизация – със сигурност това не е античната Елада, а древна Тракия.

Обр. 7 Варненско съкровище

Тракийско съкровище от Враца

През 1965-1966 г. археолози провеждат спасителни разкопки на Могиланската могила във Враца и откриват три гробници. В едната археолозите се натъкват на

гроб на млада жена със златен венец на главата и други скъпоценни предмети: златни обеци, съдове и сребърния наколенник с позлата. Приема се, че в Могиланската могила са погребани знатни представители на аристокрацията на тракийското племе трибали [5].

Обр. 8 Тракийско съкровище от Враца

Накитното съкровище от село Кралево

Съкровището от село Кралево е открито през 1979 г. при разкопки на некропол, югозападно от Търговище. Датира се към първата половина на III век пр. Хр.

Гарнитурата е изпълнена в един стил и издава ръката на един майстор или поне на едно ателие. Използвани са различни техники: леене, изчукване върху матрица, гранулиране, имитация на филигран и инкрустация с цветна стъклена паста - всички познати и много използвани от гръцките торевти и ювелири от IV-III век пр. Хр. Декоративните елементи и мотиви, с които си служи майстора: спирали, палмети, пояси от овули, животински изображения и глава на Херакъл с лъвска кожа на главата - са едни от най-често използваните в гръцките художествени занаяти от същото време [2], [3].

Обр. 9 Накитно съкровище от село Кралево

Накитното съкровище при Казанлък

През 1992 г. при разкопки при гр. Шипка, Казанлъшко е разкопано погребално съоръжение (едно от осемте в района), наречено от археолозите "Малката гробница". Пряко свързана с историята на града на Севт III - Севтополис, могилата се датира към IV век пр. Хр [5].

Обр. 10 Накитно съкровище при Казанлък

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тракийските съкровища са толкова уникални и красиви, колкото много малко други по света. Траките са създали висока култура, в това число и уникални безценни сервиси от злато и сребро, доказателство за изяществото и успеха на тракийската цивилизация. И определено, ако погледнем максимата, че: *"Златото и среброто са мащабът на големите цивилизации"*, то за тях, това е валидно с всички сили.

ЛИТЕРАТУРА**Литературни източници:**

- [1] Венедиков, Ив. Тракийското съкровище от Летница. С., Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1996 г. (Библиотека Културно-историческо наследство).
- [2] Гинев Г. Съкровището от Кралево. Изд. Български художник, С., 1983 г.
- [3] Гинев Г. Тракийски могили при с. Кралево. Изд. Зограф, В., 2000 г., 16- 47.
- [4] Здравкова, Зл., Иванов, Д. Тракийското сребърно съкровище от Борово. В.Търново, Изд. Абагар, 2002 г., ISBN 954-427-490-1.
- [5] Китов Г., Агре Д., Въведение в тракийската археология, С., изд. Авалон, 2002 г., ISBN 954-9704-07-6.
- [6] Маразов Ив. Художествени модели на древността. С., 2003 г. Монографии МИФ 2. Департамент История на културата, НБУ.
- [7] Маразов Ив. Боговете на Самотраки. С., 2010г. изд. Стандарт.
- [8] Маразов Ив. Митология на златото, София, ИК Христо Ботев, 1994 г., ISBN 954-445-248-6.
- [9] Маразов Ив. Митология на траките. С., 1994 г. ИК Сектор.
- [10] Ненчева И. Тракийското съкровище от Рогозен. С., БАН, 1988 г.
- [11] Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus. Bonn, 2004.

Интернет източници:

- [12] <http://www.bulgariatravel.org/bg/object/124/.html>
- [13] <http://www.touristlocator.com/.html>
- [14] http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/.../pa/649/.../649352bg.pdf
- [15] <http://www.bulgariatravel.org/bg/object/124/.html>
- [16] <http://www.museumruse.com/expositions/.html>

За контакти:

Докторант Антони Пенчев, катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, apenchev@uni-ruse.bg

Проф. д-р. Златоживка Здравкова, катедра “Педагогика, психология и история”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, zzdravkova@uni-ruse.bg

Римската гробница в Силистра

Ирена Цанкова

научен ръководител: проф. д-р Златоживка Здравкова

Abstract: *Silistra is a city with rich history. Here can be found the only, located in the Balkans, late antique crypt from the Roman age, with ancient wall-paintings from the 4th century. Some specialists think these paintings represent a wedding ritual. The crypt is found by luck in 1942. It has only one cell with dimensions of 3,30m by 2,60m and height of 2,30 m. The Silistra's wall-paintings shows that the heathen motives are holded until late.*

Keywords: *crypt, servants, robes, decoration, wedding ritual, ruler*

ВЪВЕДЕНИЕ

Дуросторум, днешният град Силистра, е бил вероятно тракийско селище, завладяно от римляните от началото на I в. Богатството на културно-историческото наследство, уникалният бит и фолклор са от особен интерес за туристите, посетили региона. Силистра е един от най-старите български градове, с много богата и древна история, създаден преди около 1800 години като Римска крепост. В региона има открити много археологически находки от римската епоха. Тук се намира единствената на Балканския полуостров късно- антична гробница с добре запазени стенописи от IV век.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Силистренската гробница е сред най-известните, най-проучваните и най-дискутираните паметници на късноантичното изкуство в България и на Балканите. Открита е случайно през 1942 г. в южните покрайнини на града, където се развива античният некропол на Дуросторум - един от най-значителните римски градове на Долния Дунав през II-VI в.

Откривателите пробили отвор през свода и при проникването във вътрешността на гробницата е засегната сравнително малка част само от сводовата живопис. Тя е обикновен тип римска еднокамерна гробница с височина 2,30 см. Ориентирана е изток-запад. Повредените стенописи са незначителни.

Декоративната система включва пана върху стените, които достигат до петата на свода, гредоред, отделящ стените от свода и касетиран свод. Има правоъгълници, които включват отделни изображения от двете страни на входа - два светилника с горящи свещи и 2 симетрични редици от прислужници и прислужнички. В центъра е изобразена съпругеска двойка. Прислужниците са с различни дрехи, носят тоалетни принадлежности и се отправят към съпрузите. В гредоредата е спазен стремеж към симетричност. Над тази част са разположени люнетите. Източният люнет представя поле с много цветя върху жълта основа. Сред тях са разположени две птици, вероятно гълъби. Цветята излагат идеята за рая, която според традицията е градина, богата с птици и цветя. Цветята имат сърцевидна форма с тъмночервен и розов цвят и зелени клонки. Мотивът за гълъбите подчертава идеята за небесна градина. Установено се, че по човките им висят панделки.

В западния люнет са изобразени два пауна на бронзов кантарос. Някои автори смятат, че те символизират блаженство и безсмъртие. Шнайдер смята, че те са символ на братство и на разкош. Смята се също така, че отразяват важна страна от господарската същност на погребаната съпругеска двойка. Като цяло, паунът се появява четири пъти, три пъти се среща патицата, 16 пъти птици от други видове. Има четири ловни сцени. Интересното е, че художникът се е стремил да не преповтаря формите. Много рядко могат да се видят толкова много и разнообразни изображения върху една толкова малка площ.

В декоративната система се отделят две групи елементи. Първата обхваща органичните изображения, а втората – геометричните и архитектурните елементи. Органичните са в паната на фриза. Мъжът и жената са представени с леко обърнати една към друга глави. Мъжът е гологлав, без брада, с мъжествено лице. Облечен в дълга туника, която е с украса на раменете и по маншетите. Върху туниката има мантия. Господарят носи обувки, наподобяващи сандали. В ръцете си държи бяло руло, което е пристегнато с пръстен или връв. А.Фрова смята, че това руло свидетелства за интелектуалната дейност на мъжа, по-точно за неговия авторитет. Други твърдят, че най-вероятно е брачен договор.

Фигурата на жената е скрита зад мъжа. Вижда се, че тя е поставила ръката си на рамото му. Вероятно в дясната си ръка държи роза. Впечатление прави т.нар. „патагиум“, т.е. коли или яка, с петна, имитиращи перли и скъпоценни камъни. Това показва богатството на дрехата на жената. На ухото си има малка обеща. Впечатление прави това, че централното пано със съпружеската двойка е по-малко от паната на дългите стени. Допускаме, че централното платно може би е предназначено за една фигура, но впоследствие са нарисувани две.

Редът на прислужниците от ляво на господарите започва с една женска фигура, обърната към двойката. На дясната си ръка носи две гривни. Държи кана с патера, чиято дръжка завършва със зооморфна украса. Следващата прислужница носи кутия с парфюми. Интерес представлява фигурата на слугата. Облечен е в къса синя препасана туника. Обут е в дълги бели панталони и сандали като на господаря си. В дясната си ръка държи за връзките чифт обувки. В последния правоъгълник е представен прислужник, с който приключва редицата на входа. Преди да отиде към господаря си, той вдига високо хламида. Тя е в ръцете му и е идентична с хламидата на господаря.

Редът на прислужниците от дясната страна на господаря започва с женска фигура, която отива към него и носи голяма бяла кърпа. Следващата прислужница държи бронзово огледало. Последният слуга носи голям извит колан.

На източната стена са изобразени канделабри със запалени свещи. Те имат висока поставка с животински лапи и са наклонени към съпружеската двойка. Има четири фигури на ловец и три ловни сцени. Разположени са на две отделни полета. В едното е ловецът, а в другото дивечът: леопард, мечка, глиган. Четвъртият ловец е с два дълги пръта в ръце. Според Шнайдер украсата на свода изразява отношението на господаря към гробницата. Изобразява едно от заниманията на местната върхушка.

Под туниките мъжете в Силистренската гробница са обути в анаксириди (вид прилепнали към краката панталони). Жените са облечени в дълги туники с широки ръкави. При една от прислужничките ръкавите са до китките, а при други до лакета. Горната дреха на господарката наподобява далматика с широки ръкави. Две от прислужничките също са облечени в далматика (много рядка илюстрация на туника). Тя не е била широко разпространена. Данните за облеклото се допълват и с обувките.

Има голямо разнообразие на прическите при мъжете и жените. При мъжете преобладават късите коси и висок бретон на челото. При господаря са съчетани с масивна глава с кубична форма и черти, характерни за късната тетрархия. Господарката е със забрадка във форма на тюрбан, която е типична за края на 4 и началото на 5 век. Косата на прислужницата, носеща парфюми, е разделена на път. Дължината и е малко под ушите, а отзад завършва с малък кок. Тази прическа е тип „шлем“, която се явява през 3 век. Стенописите представят процес от симетрично наредени в две редици прислужници, които се отправят към господарите си. От двете страни на господарите са представени осем прислужници, от които четири жени и четирима мъже. Жените носят принадлежности за господарката: кана и разлат съд, кърпа за избърсване, огледало, кутия за парфюми. Относно

предназначението на кутията има много обяснения. Фрова я определя като кадилница, защото не може да бъде за скъпоценни камъни или парфюми, заради начина, по който я носят. Кутия със същата форма има в банския комплекс на Пиаца Армерина, която се оказва калъф за пет шишенца парфюми. Няма съмнение, че и в Силистренската гробница кутията служи за парфюми. Според Фрова каната и патерата има ритуално предназначение.

По принцип те се срещат в сцени с жертвоприношение. Кърпата също е използвана в езическите ритуали за избърсване на ръцете след жертвоприношение. Шнайдер е склонен да приеме, че в това изображение по-скоро е налице символично показване на тези ценни предмети пред господарската, отколкото извършване на действие „миене на ръце“. Прислужниците поднасят мъжкото облекло: панталони, хламида с фибула, кърпа и колан. Вероятно последният е кожен. Подобни приложения са намерени в една гробница от 4 век от Силистра и със сигурност са принадлежали на колана на погребения. Интерес представлява начинът, по който прислужниците носят два от предметите – с опънати ръце. Ръцете пък на прислужника са закрити от сгъната кърпа. Тук се създава усещането, че сякаш той поднася нещо, което не може да се види. Коланът също е поставен върху ръцете му, като че ли не бива да го докосва. Фрова отбелязва само страничен начин на носене на кърпата с орбиколи. Той твърди, че това е ритуален жест на поднасяне на дарове със закрити ръце. Това, че другите жени са с открити ръце, го кара да отхвърли символичния смисъл на жената. Шнайдер пък смята обратното. Той приема, че жестът не е случаен, целта му е да подчертае церемониалния характер на изображението. Относно начина на носене на предметите на господарите, изследователят вижда страхопочитанието и голямата преданост на прислужниците към господарите.

А каква е била ролята на свещниците? Дали тяхното единствено предназначение е било само да осветяват гробницата? Канделабърът с една запалена свещ води началото си от императорския церемониал. Той се използва при всички държавни и частни тържествени процесии, служи за осветление в богатите домове и в гробниците. Мотивът на каланделабъра преминава и в християнското изкуство. Според Шнайдер участниците и предметите в тържествения ритуал служат, за да се очертае богатството, социалното положение и високата обществена значимост на погребаните. Няма показан конкретен контакт между господарите и прислужниците, както и между отделните прислужници.

Основната тема на гробницата е процесия от прислужници или дарители, организирана около централната сцена на съпругеската двойка. Тази иконографска сцена се оформя през класическата епоха. Двама прислужника са с полудълги коси, падащи на раменете. Това показва, че са роби от готски произход.

Повечето автори определят сандъчето като сватбено, а главната сцена като изображение на *deductio sponsae*, т.е. отвеждане на годеницата в дома на младоженеца. Най-правдиво е тълкуването, което вижда в сцената не еднократен, а периодически повтарящ се церемониал. Липсват елементи, които да свидетелстват за еднократно събитие. Върху капака на сандъчето е представена сцена от „исторически“ сватбен ритуал, който ще се повтаря при бъдещето обслужване на господарката със същите сребърни съдове. В изображенията на тъканите и скъпите метални съдове в Силистра съвременният набюдател също е виждал сватбени подаръци, но само като реквизити, които напомнят за сватбен ритуал. Сюжетът и композицията на стенописите е под влияние на елинистическата традиция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В гробничните изображения, както показва Силистренските стенописи, до късно се задържат езическите мотиви. Император Теодосий, заобиколен както от езичници, така и от християни, едва през 392 г. забранява строго изпълнението на

езическите култове, което дава отражение и в характера на декоративните мотиви. Но въпреки всичко гробничното изкуство е най-консервативно. До 4 век се запазват фигуралните изображения. Грабар пише: „Четвърти век, макар че е век на победата на християнството, не е голям век на християнското изкуство”. Към края на века в изкуството се развиват две паралелни течения - устойчив класицизъм и един декоративен маниеризъм. Датирането на Силистренската гробница в последните две столетия на 4 век добива особено значение за късноантичното изкуство. С богатата си и своеобразна декорация, с изобилието от декоративни мотиви и символи и разнообразни антикварни данни, запазените стенописи се явяват важен опорен пункт, който позволява да се осветли не само хронологически художественото развитие на живописата в балансните провинции, но изобщо и на официалното римско изкуство от този период. Изображенията дават сведения и за редица елементи от бита на обществото от късната античност като облекло, обувки, прически, които разкриват модните тенденции от онова време.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Велков, Ив. Открита гробница при Силистра-в-к Зора бр.7075с.27 I.1943, с 3 ил.
- [2] Петров, Н. Римската гробница в град Силистра. Силистра, 1944, 34 с. без ил.
- [3] Фрова, А. Римската живопис в една гробница в Силистра.-Прометей, г. VII, 1942-1943, кн. III-IV, /61-68, 5 обр.
- [4] Димитров, Д. П. Стенописите на късноантичната гробница при Силистра-Архитектура, I, 1947, бр. 10, /10-16
- [5] Димитров, Д. П. Стил и дата на стенописите на късноантичната гробница при Силистра.-Археология, III, 1961, кн. 1, /10-21.9 обр.
- [6] Велков, В. Градът в Тракия и Дакия през късната античност. С., 1959, с. 146; История на Добруджа, I. С., 1984, /160
- [7] Ангелова, С. Силистренската гробница. Силистра, 1976, /8. Димитров, Д. Чичикова, М.-Късно-античната гробница при Силистра. С., 1986г.
- [8] Ангелова, С. Крепостната стена на Дуросторум-Дръстър-Силистра-Археология, 1973. кн 3, /83-93
- [9] Цончева, М. Художественото наследство на тракийските земи. С. 1971, /201-203 обр. 165-171
- [10] <http://zonazdrave.com/content/view/1216/44/>
- [11] http://portal.ihist.bas.bg/bg_BG/objects/181-%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0.html
- [12] <http://www.bulgariatravel.tv/landmark/get/328>
- [13] http://www.nasamnatam.com/statia/Grobnicata_v_Silistra_izvor_na_kultura_i_izkustvo_ot_minaloto-2325.html
- [14] <http://museumsilistra.com/index.php/2-uncategorised/49-rimska-grobnitza>
- [15] <http://www.cbctourist.eu/node/89>

За контакти:

Ирена Красиминова Цанкова, ФПНО, катедра *Педагогика, психология и история*, специалност Български език и история, тел. 0876997862

Проф. д-р Златоживка Здравкова, катедра *Педагогика, психология и история*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: zzdravkova@uni-ruse.bg

За някои елементи от културно-историческото наследство на Русенска област

Елиз Юсеинова Реджебова
научен ръководител проф. д-р Златоживка Здравкова

Abstract: Russe is a place which is been visited from many tourists. The city is one of the most lovely and the most beautiful cities. Revealing its beauty, it attracts the people with its attractive architecture, museums, monuments. Many activities were organised - carnivals, festivals. The Danube city is a quiet and peaceful place and it is loved by everybody.

Key words: Ruse architecture attractions, Profitable House, Monument of Freedom, museum

ВЪВЕДЕНИЕ

Русе е град, който привлича много хора със забележителната си архитектура, един от най-обичаните градове в България. Той е наричан „Малката Виена“ заради многобройните сгради-паметници на културата. В Русе има много организирани мероприятия като Търла, Русенски карнавал, Международен театрален фестивал, Мартенски музикални дни и др.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Градът

Русе е най-голямото българско пристанище на река Дунав в Североизточна България. Близостта на реката винаги е имала огромно значение за развитието на града още от древността до наши дни. Тук е основан римският военен лагер-крепост, носещ името Сексагинта Пристис [1] - „Пристанище на шейсетте кораба“. От XVI век градът е познат с османското си име – Русчук. По време на османското владичество Русе е един от главните градове на Османската империя, което се отразява на икономическото му и културно развитие. Русе е пръв в много отношения – тук се построява първата железопътна гара в България, открива се модерна печатница, основава се вестник, градът е седалище и на множество консулства.

Доскоро единственият мост над реката между България и Румъния в българската част го свързва с град Гюргево и румънската столица Букурещ. През Русе минава голяма част от външната търговия на България. Русе често е наричан малката Виена заради архитектурните паметници, в които са застъпени стиловете необарок, фен дьо сиекл, неокласицизъм и сецесион.

Русе заема важно място в българската национална история и има богато културно-историческо наследство – необходим потенциал за развитие на културния туризъм. Като селище Русе има богата хилядолетна история.

По традиция Русе е важен търговски град. Останал е русенският панаир със специфичното име „Търла“ [2] през Великденската седмица. Зародил се е като възпоминание за премеждието, изживяно от християнското население на града. На първата възпоминателна среща събор, освен гражданите, дошли сергиджии, бозаджии, сиропчии, салепчии... Докарани били люлки и така се родил панаирът – „Търла“.

В западната част на площад „Дунав“, сега зает от градинка, над някогашната мелница „Папа Маноли“, в неделя ден ставало Слугинското хоро [3]. На него ходели прислужничките от къщите на заможните русенци и пуснатите в отпуск войници от големия русенски гарнизон – пехотинци, кавалеристи, артилеристи, моряци. Разбира се, идвали още чираци, работници, полицаи и други играчи и зяпачи. Свирели са гайдари, гуслари и дори духовна музика.

Централната част на града се характеризира с архитектура от края на XIX-ти и началото на XX-ти век. В старите сгради широко са застъпени стиловете: барок, фен

дъо сиекл, неокласицизъм и сецесион, а фасадите са украсени с еркери, балкони, колони, пиластри, арки, скулптурни фигури, бюстове, монограми и гербове. Стилът на много от тях е повлиян от виенската архитектура.

През 1893 г. Русенската община приема правилник за строежа на частни сгради. В него се нарежда всички къщи по главната градска улица да бъдат украсени с „пластическа каменна декорация“. Заради красивата си архитектура и вътрешното оформление на сградите, проектирани от италиански, австрийски, немски и български архитекти Русе е наричан „Малката Виена“.

Някои от историческите обекти

Други исторически места в околността на Русе, освен Сексагинта Пристис, са и Ивановските скални църкви [4], които са с добре запазен стенопис. Там има мрежа от малки скални църкви, параклиси и килии, издълбани на различна височина в скалите на живописния каньон на река Русенски Лом, които са свързани с пътеки и скални стълби. Църквите при Иваново са неделима част от стотиците средновековни скални църкви, манастири, скитове и отделни отшелнически килии, които през периода X-XIV век превръщат долината на река Русенски Лом и нейните притоци в прочуто българско духовно средище.

Най-голямото средновековно средище с крепост край река Черни Лом са останките от Червен [5]. Обявен е за археологически резерват. През VI век тук е съществувала голяма византийска крепост, от която са запазени останки. Останалото след нея негово селище се развива и по време на Второто българско царство и се превръща в големия град Червен, един от водещите военно-административни, стопански и църковно-културни центрове в страната. Археологическите разкопки разкриват руините на голям брой жилища, 13 църкви, административни сгради, феодален замък – разположен в градските предели, подземни водоснабдителни проходи, крепостни съоръжения.

Някои от архитектурните забележителности

Градът дава живот на забележителни личности, останали в историята на българската наука и култура. Той е роден град на нобеловия лауреат за литература Елиас Канети [6], един от най-известните русенци, прославили се далеч зад пределите на България. В издадените в много страни негови книги е отбелязано, че е еврейн, роден в Русе през 1905 г., австрийски писател, пише на немски език, носител на Нобелова премия за литература през 1981 г. В своята книга „Спасеният език“ отделя интересни страници за русенския микрокосмос от етноси. Нобеловият лауреат ни внушава, че Русе е забележителен град и че неговата биография е свързана с великата европейска река.

Запазена е родната къща на писателя, построена през 1882 г. по проекта на арх. С. Валсамаки. В двора е и къщата, в която семейството на Елиас живее от 1907 до 1911 г. На нея е поставена паметната плоча. Със своята характерна фасада тя се числи към фонда на историко-архитектурното наследство на града.

Русе е известен с големите си културни традиции още от периода на Възраждането. Един от символите на града е Доходното здание [7] – красива обществена сграда в центъра на Русе. Построена през 1901-1902 г., тя е ценен архитектурен шедьовър, изграден по проект на виенския архитект Петер Паул Бранк. В днешно време Доходното здание е паметник на културата, може би най-красивата сграда в България и един от символите на града. Много десетилетия на сцената на драматичния театър „Сава Огнянов“, който се помещава в Доходното здание, се играят съвременни и класически творби от български и чуждестранни автори. Като общински драматичен театър той датира от 1907 г.

Фасадата на сградата е в стил неокласицизъм, украсена с пластични орнаменти и архитектурни детайли, характерни за края на XIX век. Седемте фигури

на Доходното здание, символизиращи изкуството, науката, земеделието, занаятите, търговията, отбраната и полета на духа продължават да дават основните насоки за полезността на сградата, а именно: място за културни събития, концерти и театрални постановки, за конференции и изложения, за изложби и други художествени изяви, любимо средище на русенци за кафе и срещи.

В центъра на Русе се издига Паметникът на свободата [8], изграден през 1908 г. Фигурите на жената и лъвовете са дело на италианския архитект и скулптор Арнолдо Цоки. Статуята на върха представлява фигура на жена, която държи меч в лявата си ръка, сочейки с дясната ръка посоката, откъдето са дошли освободителите. Единият лъв е разкъсал робските вериги, а другият пази щита на свободата. На задната площадка са поставени две оръдия от Освободителната война. На челната страна има надпис: „На поборниците и опълченците, които са взели участие в освобождението на България през 1867-1877 година”.

„Виенската къща” [9] на Андрея Тюрйо, както са я нарекле русенци, е най-красивата къща в Русе. Завършена е през 1900 г. Материалите били подбрани много внимателно и доставяни по специални поръчки от цял свят. Стаите на салоните са декорирани със стенописи, в стил на помпейската живопис. Спалните са с ръчно изрисувани тапети. През 1902 г. е закупена от Иван Стоянов – крупен вносител на каменна сол от Румъния. В една от гостните е поставил уникална гранитура от четири стола и маса за покер, изработени от цели блокове сол.

В Русе били изградени 48 чешми, с постоянно течаща вода. Те били украсени с пластични декорации. Водата захранвала няколко фонтана. В центъра на града има и градинки. За устройването им допринасят Матей Кречи, Стоян Радков-Самоука, Тодор Памуков и други. Оранжерии за цветя и екзотични растения е имало в края на улица „Плиска”, където през 1906 г. били издълбани два кладенеца.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Центърът на Русе е паметта на града, паметта на много поколения. Много неща могат да се отнемат от един град. Но никой не може да му отнеме изключително благоприятното географско положение на вековен град на велика река. Биографията на града е свързана с биографията на реката, а чрез нея става и неразривна част от Европа.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Дойков, В. Русе – биографията на един град, Русе, II издание, 2008
- [2] <http://bulgariatravel.org/bg/object/88/ruse>
- [3] <http://www.journey.bg/bulgaria/bulgaria.php?guide=2674>
- [4] <http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0>
- [5] http://bg.wikipedia.org/wiki/Ивановски_скални_църкви
- [6] http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5
- [7] http://bg.wikipedia.org/wiki/Доходно_здание
- [8] <http://russe-info.alde.bg/fsdfs/>
- [9] http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE_%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5

За контакти:

Елиз Юсеинова Реджебова, ФПНО, катедра „Педагогика, психология и история“, специалност *Български език и история*, II курс, тел. 0883550978, e-mail: elince_666@abv.bg

проф. д-р Златоживка Здравкова, тел. 082 888-738, e-mail: zzdravkova@uni-ruse.bg

Политическата кариера на русенеца Кънчо Кънчев

Капка Иванова

научен ръководител: доц. д-р Любомир Златев

The political career of the man from Ruse Kancho Kanchev: The study traces the political career of Kancho Kanchev - one of the active political leaders in Ruse after the First World War. He was a municipal councilor, district governor of Ruse, member of the parliament - a politician who climbs slowly and consistently feet of power and accept new challenges of the times.

Keywords: Kancho Kanchev, Radikal party, Democratic union, political parties in Ruse

ВЪВЕДЕНИЕ

Периодът между двете световни войни (1918-1939) е наситен с много събития. Това е времето, в което старите партии губят доверието на обществото и търсят начини да закрепят позициите си във властта. Превратите от 1923 г. и 1934 г. дават нови посоки на политическото развитие на страната. Това съвсем естествено рефлектира и върху излъчването на нови лидери, които да дадат ново лице и посока на политиката на силните на деня. Ето защо в настоящото изследване ще се спра на политическата кариера на русенеца Кънчо Кънчев – една от активните политическите фигури след Първата световна война в политическия живот на Русе. Бил е общински съветник, окръжен управител на Русе, народен представител – политик, който се изкачва бавно и последователно по стъпалата на властта и приема новите предизвикателства на времето.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Кънчо Николов Кънчев е роден в гр. Елена. Противоречиви са данните за годината на неговото раждане. В документ за вписването му в списъка на Русенската адвокатска колегия, като рождена е посочена датата 28 март 1882 г. [3, л. 14] В Удостоверение за наследници № 001808/30.03.2007 г., издадено от Община Русе е записана дата на раждане 18 септември 1881 г. [4] В присъда, издадена от Народния съд по дело № 6/1945 г. е посочено, че подсъдимият Кънчо Николов Кънчев е на 64 г. [3, л. 24], което ни дава основание да приемем за вярна годината 1881 г.

Кънчо Кънчев завършва право в Софийския университет през 1905 г. [4, *Свидетелство за положен държавен изпит*]. В периода 1906 – 1913 г. първо работи като съдебен кандидат към Търновския окръжен съд, а по-късно като адвокат в Добрич и Русе. Участва в Първата световна война, като непосредствено след края ѝ се установява в Русе, където през 1919 г. сключва брак с Марийка Панайотова Бъклова от известната търговска фамилия Бъклови [4]. Имат две деца – Цанка и Панайот [10].

Активната политическа кариера на Кънчо Кънчев започва от 1919 г., когато се включва активно в обществено-политическия живот на Русе. През същата година е избран за общински съветник от листата на Радикалдемократическата партия в града. Сливът на доверие към традиционните партии след войната води до подкрепа за левите политически сили в страната. След идването на власт на Александър Стамболийски в града е назначена тричленка, начело със земеделеца Александър Хаджипетров. Десните политически сили в града се опитват да сформират многопартиен блок в Общинския съвет за свалянето на кмета Хаджипетров и предизвикване на нови избори [2, л. 39,40,41]. Първоначално към тези политически интриги Кънчо Кънчев, като общински съветник и представител на Радикалдемократическата партия, подхожда предпазливо. Той присъства на организираното през юни 1921 г. по инициатива на местната структура на

Обединената народно-прогресивна партия събрание, което има за цел да обедини усилията на „партиите на реда“ за разтуряне на Общинския съвет и свалянето на земеделския кмет Александър Хаджипетров. По същото време на централно ниво се водят също нелеки преговори за сформирание на коалиция срещу управлението на БЗНС. Това до известна степен също оказва влияние върху позицията на радикалдемократите в Русе и в частност на Кънчо Кънчев. На проведеното събрание той се обявява срещу разпускането на Общинския съвет, но в същото време декларира готовността на своята организация да работи с другите партии за нови избори. [2, л. 41]

Няколко месеца по-късно, след учредяването на Конституционния блок, в Русе е сформирана местна структура на новата политическа коалиция. Създава се Акционен комитет, който включва: д-р Иларион Буров и Димитър Пенев от ОНПП, Ангел Павлов и Михаил Кънчев от Демократическата партия, Кънчо Кънчев от Радикалдемократическата партия [7, бр. 199, 7 авг. 1922 г.]. В последствие той се трансформира в околийски.

След търновските събития от септември 1922 г. и политическата саморазправа с опонентите на БЗНС, продължават опитите на Конституционния блок да консолидира десните сили и продължи битката си за сваляне на БЗНС. Действията на властта срещу отделни негови представители предизвиква реакцията на русенските политически среди и през ноември 1922 г. се провежда публично събрание, организирано от ОНПП, ДП и РДП в града *„срещу корупцията, своеволията и насилията на правителството, срещу системата на убийства и безчинства – дело на правителството“*. [6, бр. 3222, 9 ноем. 1922 г.] Очевидно след политическите консултации и сформирането на русенската структура на Конституционния блок, сред местната коалиция изпъква, като една от водещите политически фигури, личността на Кънчо Кънчев. Това ясно проличава от факта, че от този момент той е главно действащо лице на публичните събрания на Блока, а след 9 юни 1923 г. и на Демократическия сговор. Очертава се като един от главните оратори наред с фигури като Панайот Михов (ОНПП) и Христо Стоянов (ДП).

Без съмнение родството с видната търговска фамилия Бъклови оказва влияние и върху политическата кариера на Кънчо Кънчев. В изборите за Народно събрание през април 1923 г. многопартийната коалиция го определя като трети кандидат за народен представител след Петър Бъков и Недялко Несторов [7, бр. 417, 23 апр. 1923 г.]. През есента с.г. на него отново ще му бъде гласувано доверие, но този път в листата на Демократическия сговор.

В края на 1922 г. Военният съюз и Народният сговор активизират дейността си по подготовката на преврат. Няма категорични данни, че Кънчо Кънчев е участвал пряко в деветоюнските събития в Русе, но фактът, че два дни след преврата е назначен за окръжен управител [5, бр. 62, 19 юни 1923 г.; 7, бр. 455, 11 юни 1923 г.] подсказва, че е бил част от деветоюнския политически кръг, осъществил смяната на властта в града [9].

Десет дни след преврата в Русе са разпуснати всички мобилизирани и е организиран пищен митинг по главните улици на града. Пред Александровия площад се държат речи от ген. Панайот Киселов и окръжния управител Кънчо Кънчев. Тук за първи път Кънчев публично призовава към обединяване на политическите партии към Народния сговор. Тази проява съвпада с усилията на новия министър-председател Александър Цанков да привлече партиите от Конституционния блок към Народния сговор. Активна роля в тези процеси изиграва русенецът Никола Кямилев, подкрепян от своите съмишленици – Христо Стоянов (кмет на Русе след 9 юни 1923 г.) и Кънчо Кънчев. По-късно към тази тройка се присъединява и новият окръжен управител (считано от 1 юли 1923 г.) Иван Ковачев, който оглавява русенския Народен сговор. Този приятелски кръг, в който влиза и Кънчев, играе важна роля в политическия живот на Русе близо цяло десетилетие. На митинга,

проведен на 18 юни 1923 г., русенското гражданство за първи път се запознава с новите политически нагласи, изказани именно в речта на Кънчо Кънчев.

Политическата промяна в България след преврата от 9 юни активизира голяма част от обществените сили в страната. От провинцията, в т.ч. и от Русе, се издигат призови за обединяване на „партиите на реда“ в една партия. Тук обаче се очертават и различията между централните бюра и техните местни структури.

В Русе на 8 юли 1923 г. русенските организации на ОНПП, ДП и РДП провъзгласяват сливането им в една и изпращат до ръководствата в София специална резолюция. Акцията на русенци е осъдена в партийните органи на РДП и ДП. По същото време в средите на русенската радикална организация се очертават сериозни противоречия, които стават обект на полемика в местния печат. Оформят се две течения - една част, начело с Кънчо Кънчев, е за сливане с ДП и ОНПП, а другата се обявява против. В заседанията на партийното бюро в града от средата на юли е приета резолюция по повод конфликта между крилата в партията, които се оглавяват от Кънчо Кънчев и д-р Д. Константинов. Ръководството на РДП в Русе декларира, че застава категорично зад решенията на ВПС и окачествява едноличните прояви на своите съпартийци като „неизбежна психологическа необходимост“ вследствие на външни фактори [7, бр. 492, 25 юли 1923 г.].

Кънчо Кънчев успява да привлече голям кръг симпатизанти, което е знак за неговите добри позиции сред партийния електорат. Той твърдо застава зад идеята за сливането на партиите в една, която да обедини обществените сили и изведе страната от кризата. Тази своя позиция Кънчев отстоява ревностно до началото на 30-те години.

Непосредствено след учредяването на коалицията Демократически съговор, започва подготовката за парламентарни избори. Въпреки няколко лични самоинициативи на Кънчо Кънчев, впоследствие осъдени от ръководството на Радикалдемократическата партия в Русе, той е издигнат за кандидат на партията при сформиране на предизборните листи на Демократическия съговор [7, бр. 572, 26 окт. 1923 г.]. След бурни разисквания за определяне на кандидатите за депутати, Кънчо Кънчев е определен като втори кандидат от Русе след Петър Бъклов [7, бр. 580, 5 ноем. 1923 г.]. След победата на Демократическия съговор в цялата страна, Кънчев става депутат и като такъв работи за решаването на социално-икономическите проблеми на града. За него победата в изборите от ноември 1923 г. е *„победа на демокрацията срещу дружбашката плутокрация; на истината срещу мрака и на светлината срещу невежеството.“* [7, бр. 591, 19 ноем. 1923 г.].

Първите месеци след избирането си за депутат Кънчо Кънчев е изключително активен. Той се ангажира да посредничи за уреждането на така необходимия в този момент заем за русенската община, която го опълномощава да я представлява пред институциите в София [1, л. 44]. Разбира се тук трябва да се търси и връзка с изключително добрите позиции на фамилията Бъклови (с която Кънчев е в роднински отношения) в банковите среди.

Сега пред новата коалиция стои въпроса за изграждането на местни структури и обединяването на силите по места. С такава мисия се нагърбва и Кънчев. В Русе и окръга са организирани много събрания, на които той е главен оратор [7, бр. 641, 21 ян. 1924 г.]. Този първоначален ентузиазъм обаче е попарен от противоречията в средите на Радикалдемократическата партия в началото на 1924 г. по отношение оставането или напускането на партията от коалицията Демократически съговор. Тази стъпка е удар и върху ръководните органи на Съговора. В цялата страна радикалдемократическите структури са изправени пред сериозни конфликти.

През април 1924 г. сред русенските радикалдемократи избухват остри сблъсъци [7, бр. 662, 15 февр. 1924; бр. 706, 9 апр. 1924 г.]. В този конфликт Кънчо Кънчев успява да привлече 2/3 от членовете на организацията, които напускат Радикалдемократическата партия и преминават към Демократическия съговор [7, бр.

707, 10 апр. 1924 г.]. Месец по-късно в града се конституира Градско бюро на Демократическия сговор, на което той е избран за председател [7, бр. 726, 5 май 1924; бр. 727, 7 май 1924 г.]. Този пост заема до края на 1927 г., когато русенската организация е разтресена от сериозни конфликти, продължили близо шест месеца и които водят до оставката на Кънчев [8].

От 1930 г. Кънчо Кънчев постепенно се оттегля от активна политическа дейност. Връзката му с кръга около Никола Ямилев – Иван Ковачев – Христо Стоянов и политическите скандали около тях неизменно водят и до отслабване на позициите на неговите позиции.

След 1931 г., когато Демократическия сговор губи властта, Кънчев вече не е сред главните фактори на политическия живот в Русе. Огорчен от партийните ежби, той се отдава на адвокатска практика до 1945 г., когато получава присъда от Народния съд, с която е признат за виновен *„в това, че през времето от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г. със слово и действия съществено е допринесъл за провеждане на противонародната политика на фашистките правителства...“* [3, л. 24]. Осъден е на три години (заменени по-късно с шест месеца) строг тъмничен затвор. Конфискувано е имуществото му в полза на държавното съкровище [3, л. 24]. Семейството завежда дело и през август 1945 г. околийският съдия Борислав Стефанов признава правото на собственост на Мара Кънчо Кънчева (Марийка Панайотова Кънчева) на част от движимото имущество на фамилията Кънчеви, което им е възстановено [4, *Резолюция № 267/23 август 1945 г. по гражданско дело № 250/1945 г. на Русенския околийски съд*].

След присъдата на Народния съд, Русенският адвокатски съвет заличава Кънчо Кънчев от списъка с адвокатите през август 1945 г., а по-късно – през януари 1947 г. отказва да впише същия в редовете на Русенската адвокатска колегия с мотива, че Кънчев е създал „едно лошо и опозорено име в обществото, адвокатската колегия и съда“ [3, л. 25, 36]. Това съвсем естествено води ответна реакция на бившия народен представител и той подава жалба до Висшия адвокатски съвет, който отхвърля като несъстоятелни мотивите на Русенската адвокатска колегия, тъй като с присъдата на Русенския народен съд от 30 март 1945 г. на Кънчев не е наложено наказание „лишаване от граждански и политически права“ и няма данни да е опозорил адвокатската колегия по смисъла на Закона [3, л. 25-26]. През юли 1947 г. Висшият адвокатски съвет отменя постановлението на Русенския адвокатски съвет, с което е отказано вписването на Кънчо Кънчев в Русенската адвокатска колегия и с това той получава право да упражнява професията си.

Кънчо Николов Кънчев умира на 21 януари 1954 г. в Русе [4]. Последните години от живота си той прекарва близо до семейството си, с разклатено здраве и огорчението, че не може да бъде полезен на близките си.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В едни от най-динамичните политически години русенецът Кънчо Кънчев успява постепенно да се издигне в партийните среди и да заеме ключови позиции, които му дават възможност за активна политическа кариера, която започва от председател на Радикалдемократическата партия, преминава през общински съветник, окръжен управител и приключва като народен представител от Демократическия сговор. Ангажира се с много обществени и социално-икономически каузи. Не малка е ролята му за овладяване на военното положение в Русе и окръга непосредствено след 9 юни 1923 г., когато е назначен за окръжен управител. Градът е един от малкото, в които смяната на властта протича без инциденти. Без съмнение той изиграва ключова роля в опитите да се обединят партийните структури в една обща коалиция – Демократически сговор. За тази коалиция Кънчев работи цяло десетилетие. За него появата ѝ е необходимост на времето. Но той попада в среда, в която лидерите са много, а стремежът към власт и привилегии води до сериозни

конфликти, които стоят в основата на разцеплението и на самия Демократически сговор. Огорчението от тези процеси и скандалите около негови близки политически приятели го подтикват да се оттегли от активна политическа дейност и да се върне към адвокатската си професия.

Архивни материали:

[1] – ДА – Русе, ф. 4 К, оп. 1, а.е. 61

[2] – ДА – Русе, ф. 360 К, оп. 1, а.е. 3

[3] – ДА – Русе, ф. 604 К, оп. 2, а.е. 12

[4] – Личен архив на Георги Панайотов Кънчев (внук на Кънчо Кънчев)

Периодичен печат:

[5] – в. „Държавен вестник“, София.

[6] – в. „Ратник“, Русе.

[7] – в. „Русенска поща“. Информационен ежедневник, Русе.

Използвана литература:

[8] Иванова, К. Борбите сред Демократическия сговор в Русе през 1927 г. и акцията на 14-те обединисти. В: НТ на РУ „Ангел Кънчев“, т. 49, серия 6.2, Русе, 2010, 173-178.

[9] Иванова, К. Деветоюнският преврат в Русе. В: НТ на РУ „Ангел Кънчев“, т. 51, серия 6.2, Русе, 2012, 204-208.

[10] Минева, Л. Родословие на рода Бъклови от Велико Търново, Варна, 2005.

За контакти:

Капка Иванова – докторант в катедра „Педагогика, психология и история“, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет „Ангел Кънчев“, ел. поща: kvivanova@uni-ruse.bg

доц. д-р Любомир Златев, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет „Ангел Кънчев“

**СЕКЦИЯ
SECTION
„Математика и информатика”
“Mathematics and Informatics”**

Проектно базирано обучение по математика

Билген Неджмиева Ибраимова

Abstract: Project-based learning in mathematics. This article justifies the application of project-based training of students in Mathematics. It presents an experiment made in the process of teaching mathematics as the field of application of the projects is doing problems in tasks of a dynamic geometry software. The stages of project preparation have been successively examined. There is an analysis of the obtained results from the course of training in Mathematics. We have described the advantages of the project-based training as well as the difficulties encountered during the work on the projects. The prospects for future development have been formulated

Key words: project-based training, e-learning, e-portfolio, dynamic software

ВЪВЕДЕНИЕ

Настъпилите през последните години промени в образователните дейности са свързани с търсенето и създаването на приложими модели, на иновативни педагогически практики, целящи намирането на решения, които водят до очаквано добър резултат, и усъвършенстването на образователната система. Руският изследовател И. Сергеев отбелязва, че лицето на образованието – това са новите методи на преподаване [1, с. 4].

Учещото се училище има нужда от методи на обучение, които гарантират:

- ❖ независими и активни в обучението ученици;
- ❖ развитие преди всичко на общообразователните умения и способности: научноизследователски умения, рефлексивност, самооценка;
- ❖ развитие не само на умения, но и личностни компетентности, т.е. умения, пряко свързани с опита от прилагането им в практическата дейност;
- ❖ постигане на относително висок приоритет в развитието на познавателните интереси на учениците;
- ❖ осъществяване на връзката между образование и живот;
- ❖ създаване на предпоставки за реализиране на принципа „Учене през целия живот“.

Водещото място в арсенала от методи на преподаване в световните и националните образователни практики се заема от методите, свързани с работа по проекти. Проектно базираното обучение бележи своето начало във втората половина XIX век в земеделските училища в САЩ на базата на концепцията за „прагматична педагогика“, основател на която е американският философ Джон Дюи. Неговата концепция се базира на идеята, че знанието е продукт на дейността. Според него училището трябва да утвърждава активен живот в настоящето, за да подготвя за бъдещето [2, с. 90–96].

Проектно базираното обучение в българското училище бележи възход в началото на 90-те години на миналия век. Свързано е преди всичко с въвеждането на информационните технологии в образователния процес. Преди това този метод е бил използван частично в процеса за учене на чужд език и отделни учебни предмети. Проектно базираното обучение се основава на идеята за ръководство на образователните и познавателните дейности на учениците в процеса на получаване на резултатите при решаване на практически и теоретично важни проблеми. То включва специфичен дизайн и философия на образователния процес. Чрез организиране на целенасочена дейност на ученика, в съответствие с неговите лични потребности, интереси и нагласи, се достига до значими резултати и се изпитва удоволствие от участието в образователния процес.

Проектно базираното обучение в часовете по информатика и ИТ (информационни технологии), от една страна, се основава на идеята за ръководство

на образователните и познавателните дейности на учениците със съвременни педагогически техники и модели, а от друга – е пряко свързано с формирането на организационна култура у ученика.

Работата по проект е сравнително висока степен на сложност на педагогическата дейност, която изисква сериозна квалификация на учителите. Едни от ефективните методи за планиране и контрол в управлението на различни проекти са мрежовите модели. За тях е характерно разчленяване на целия процес, по който ще се изпълнява проектът, на отделни „работи“ (дейности).

ИЗЛОЖЕНИЕ

Проучванията [1] относно спецификата на проектно-базираното обучение показват, че с негова помощ би било възможно да се интегрират целите на обучението по дисциплината Математика с едни по-широки цели за изграждане на конкурентно-способни специалисти на пазара на труда, притежаващи и необходимите умения.

Основните ни мотиви за въвеждане на обучение чрез проекти са:

- недостатъчна ефективност на традиционно провежданото обучение по време на практическите занятия по учебната дисциплина – неумение за прилагане в практиката на получените теоретични знания, недостатъчна мотивираност за обучение, тъй като те не разбират в достатъчна степен какво реално могат да правят с получените знания и умения;
- учебното съдържание на дисциплината Математика и информационни технологии дава възможност за създаване на практически приложими проекти;
- обучението чрез проекти се реализира без големи организационни преобразувания.

Съвременното развитие на информационните технологии поставя обучението по математика в нови реалности и предоставя механизми за методическа подкрепа на учителите [1, 2]. Чрез информационните технологии се откриват възможности за използване на изследователския подход при решаване на задачи. Една от тези възможности е използването на динамичен софтуер в обучението. Той намира широко приложение при реализиране на основните дейности в хода на обучението. Динамичните конструкции, изградени чрез него, се използват за достигане до идея за решаване на конкретна задача. С тяхна помощ се формулират хипотези за свойства и твърдения. По този начин ученикът се приучва да разсъждава логично, изгражда се културата му на самостоятелно мислене.

В настоящата разработка споделям опита си по приложението на динамичния софтуер GeoGebra в обучението по математика в седми клас при изучаване на раздела „Еднакви триъгълници“ от задължителната подготовка. От гледна точка на проектно-базираното обучение в математическото образование тази тема предлага много добри възможности, тъй като могат да се разглеждат задачи и проблеми с различна степен на трудност в зависимост от възможностите на учениците в конкретната паралелка.

Прецених, че за да се стигне до ефективно използване на динамичната геометрична система GeoGebra в обучението, е необходимо да се премине през следните етапи:

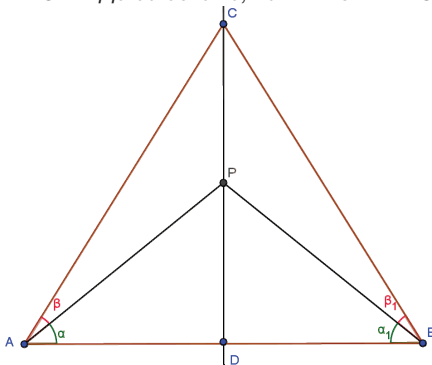
- I. Използване на динамични чертежи в учебните часове;
- II. Запознаване на учениците с динамичната система GeoGebra;
- III. Конструирание на динамични чертежи от самите ученици и използването им в часовете по математика.

Като преподавател по математика, и по информационни технологии, първата цел която си поставих, бе да се запозная с динамичния софтуер GeoGebra. Това се

оказа сравнително лесно, разбира се, не мина без помощта на преподавателите, които са специалисти на GeoGebra.

Подготвих самостоятелно няколко задачи с динамични чертежи и с помощта на мултимедия ги включих в преподавателската си работа. Ето как изглежда една от първите разработени чрез динамичен софтуер задачи.

Задача 1: За $\triangle ABC$ точка P лежи върху ъглополовящата CD , така че $\angle DAP = \angle DBP$ и $\angle CAP = \angle CBP$. Да се докаже, че $\triangle ADC \cong \triangle BDC$ и $\triangle APC \cong \triangle BPC$.

Фиг. 1

Конструкцията позволява движение на точките C и P и предполага сериозна дискусия.

Както се очакваше, след няколко учебни часа сред учениците се долови известно оживление. Колкото повече използвах подобни задачи в обучението по геометрия, толкова повече се убеждавах, че часовете трябва да се провеждат в компютърния кабинет. Там учениците могат сами да изпълняват всички задачи, т.е. да чертаят и изследват чертежите, да отговарят на въпросите, поставени в урока, да правят предположения и сами да стигат до необходимите решения. По този начин се постига основната цел на изследователския подход: да се индивидуализира учебният процес и учениците да станат по-независими строители на знанието си.

За въвеждане на преобразованията Ротация и Транслация, както и за изясняване на понятията положителен и отрицателен ъгъл на въртене разглеждаме следната задача, вдъхновена от задачата за хамалите [2]:

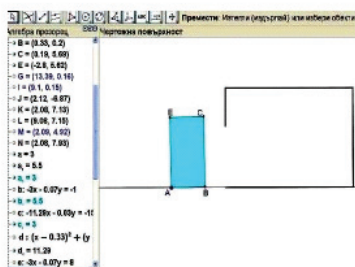
Задача 2: Старинен неразглобям гардероб е поставен пред вратата на стая (фиг. 2), като височината на гардероба е по-голяма от височината на вратата, но по-малка от височината на стаята, а широчината и дължината му са по-малки съответно от широчината и височината на вратата. Съставете стратегия за внасянето на гардероба в стаята. Следете движенията, които извършва стената, съдържаща вратите му.

Демонстрираме преместването отначало на макети, като напомняме, че следим движението на вратите на гардероба. Коментираме началното преместване по „посока“ към вратата (фиг. 3) и на определено разстояние, т.е. на определена „дължина“, и си припомняме изученото по-рано понятие, което има посока и дължина – вектор. Такова преместване се нарича Транслация или успоредно пренасяне и се определя от (посока и дължина) вектор на транслация. Естествено е следващото предложение да е „завъртане“ (фиг. 4), като уточняваме около какво завъртаме, в каква посока и на колко градуса завъртаме. Информативно

обясняваме, че това движение се нарича Ротация и се определя от три условия – център на ротация, посока на въртене и ъгъл на завъртане. Следва внасяне в стаята (Фиг. 5) и „изправянето“ на гардероба (Фиг. 6 и 7), като обръщаме внимание на обратната посока на завъртане.

Предлагаме двумерен модел на разглежданата ситуация.

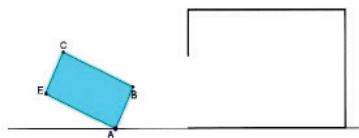
С помощта на инструментите **Премести** и **Завърти около точка** всеки ученик самостоятелно прилага съответните движения, като внимава гардеробът „да не минава през стените на стаята“.

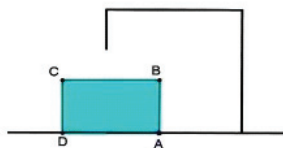
фиг. 2

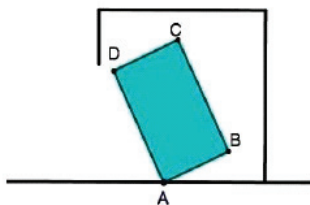
фиг. 3

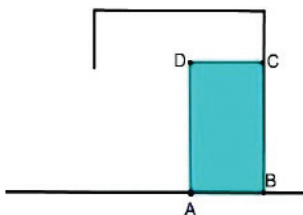
фиг. 4

фиг. 5

фиг. 6

фиг. 7

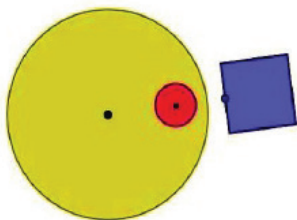
Когато преценим, че необходимите знания и умения, свързани с геометричното понятие Ротация са усвоени, можем да проверим до колко това е така с поставянето на няколко практически задачи.

Задача 3: Семейство си купило кръгла маса с диаметър 150 см. Мъжът се чудел дали около масата ще има място за 12 стола с размери 50 см на 50 см, а

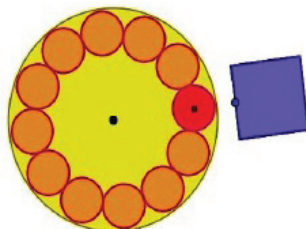
жената – дали ще могат да се подредят на нея 12 чинии с диаметър 30 см, като има достатъчно място за приборите за хранене? В динамичната среда GeoGebra направихме модел на задачата и експериментално намерихме отговора на въпроса на семейството. Чрез инструмента Окръжност с център и радиус се създават моделите на маса с радиус 75 см и на чиния с радиус 15 см. На чертожната равнина не се виждат окръжности, защото радиусите са големи. С инструмента Намали чертожната повърхност моделите се появяват във видимата част на екрана Построяването на квадрата „стол“ е известно на учениците (Фиг. 8).

Коментират се предложенията за ротация с ъгъл на въртене $\alpha = \frac{360^\circ}{12} = 30^\circ$ или

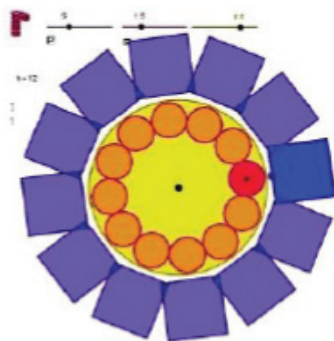
$\alpha = -30^\circ$, или ротация и централна симетрия. Отговорите варират от „малко е тясно, но може“, който е подредил само чиниите (фиг.9), до „не може“, който е подредил и столовете, които се застъпват (Фиг. 10). Отговорът е „не“ и от елегантните решения „В кръгов сектор с централен ъгъл 30° не може да се постави такъв стол“ (фиг.11) и „Такъв стол може да се постави само ако ъгълът на въртене е по-голям от 40° , следователно отговорът е „Не“ (Фиг. 12).

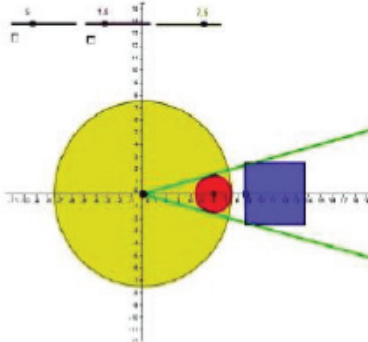
Фиг. 8

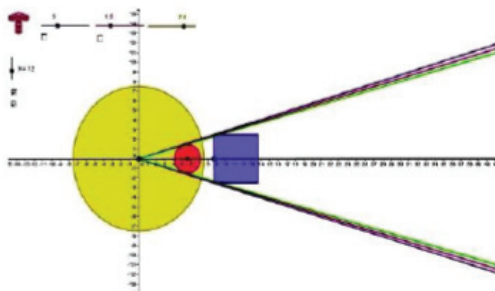
Фиг. 9

Фиг. 10

Фиг. 11

Фиг. 12

ИЗВОДИ

1. Чрез използване на динамични конструкции, предполагащи изследователски подход в обучението по математика, се постигат много важни цели за учениците:

- задълбочено разбиране на математическите понятия;
- ключови компетентности за: умения за учене през целия живот; умение за използване на ИТ, особено на динамичен софтуер;
- умения за групово и индивидуално учене.

2. При решаване на задачи с динамични конструкции може да се премине през всичките етапи на изследователския подход: откриване на проблем; предлагане на хипотези; разработване на експерименти за проверка на хипотезите; анализ на резултатите. Обикновено е достатъчно учениците да бъдат насочени към няколко ситуации, а после да продължат самостоятелно с откритията си.

3. Използването на компютър в обучението по математика внася положителни изменения не само в организацията на учебния процес, но и в структурата на урока.

В същото време, съществуват основателни опасения, че съвременните програми за компютърна геометрия могат да доведат до това, че ученикът да не умее да борави с чертожни инструменти. Смятам, че винаги е необходимо да се търси баланс между използването на компютъра при решаването на геометрични задачи и чертането с чертожни инструменти. Проблем (за мен) се оказва и учебната среда – необходимо е наличието на добре оборудвани компютърни кабинети с поне 26 компютъра (за осигуряване на индивидуална работа на всеки ученик), както и на добра подредба на работните места в кабинета. Смятам, че все още е слаба координацията между учебните програми по математика и ИТ, както по тематика, така и във времето. Липсват също достатъчно разработени електронни учебни материали по математика. Ефективността на обучението по математика с ИТ зависи на първо място от компетентното им използване от учителя. Ако един учител по математика иска с учениците си да изследва и експериментира, но не е ИТ специалист, кога и как трябва да се запознава с новите софтуерни продукти? Необходими са такива квалификационни форми, в които учителите да се обучават в използване на компютърни методи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Компютърните програми могат да намерят своето място във всички етапи на урока – при първоначалното представяне на новия материал, при неговото осмисляне и затвърждаване, при изграждането на компетенции за практическото му приложение в примери и задачи, както и при констатирането на равнището на знания.

Не трябва да се забравя обаче, че:

- ✓ използването на ИТ в обучението по математика не е с цел да се преподава технология, а с цел да се подобри преподаването по математика и ученето с помощта на технологиите;
- ✓ ИТ могат да дадат механизми в подкрепа на учителите по математика, като се използват за реформиране на обучението по математика в клас;
- ✓ ИТ помагат за извършването на реформа в обучението по математика, но самите те не гарантират реформа.

Проведеното проектно-базирано обучение се отрази положително на цялостния процес на обучение по учебната дисциплина Математика и неговото качество. Създаде се по-тясно взаимодействие на учениците с преподавателите, което позволи на преподавателите да се ориентират по-добре в трудностите, които учениците изпитват. За стимулиране и обективно оценяване на постиженията на студентите и се предлага външно оценяване и оценяване чрез е-портфолио, както и публикуване на най-добрите проекти в Интернет.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Смрикаров, А., С. Смрикарова, Ц. Василев. Учебни модели на операционни блокове за извършване на аритметични операции. Автоматика и информатика, С., 1997, 5/6, 63-66
- [2] Mick, J., J. Brick. Bit-slice Microprocessor Desing. New York: McGraw-Hill Book Company, 1980
- [3] http://studentskigrad.eu/index.php?option=com_content&view=category&id=62&Itemid=93

За контакти:

Билген Неджмиева Ибраимова, магистърска програма *Информационни технологии в обучението по математика и информатика*, Факултет *Природни науки и образование*, Русенски университет "Ангел Кънчев", e-mail: bilgen_90@abv.bg

Приложение на тригонометричните функции в задачи от алгебрата

автори: Елена Немецова, Здравинка Ранделова
 научен ръководител: доц. д-р Юрий Кандиларов

Abstract: *Application of Trigonometry in Algebra.* The idea of the paper is to illustrate the application of the Trigonometry in solving algebraic problems. By suitable substitutions the algebraic expressions are rewrite in trigonometric form and then the obtained trigonometric problems are solved.

Key words: substitution, Trigonometry, Algebra.

Въведение

Основите на тригонометрията са поставени още преди 3000 години от древните египтяни и вавилонци. Индийските математици са били първите, които са използвали алгебра и тригонометрия за астрономически изчисления.

За първи път тригонометрията се споменава като отделна математическа наука от арабския учен Насър ал Дин Туси в средата на 13^{ти} век. През 1595 г. думата „тригонометрия“ е използвана като понятие в Европа от Вартоломей Питискус в неговия труд. Съвременния облик на тригонометрията дава Леонард Ойлер през 1748 година. Той прави значителни преобразувания в науката, като въвежда познатите днес означения $\sin x$, $\cos x$, $\operatorname{tg} x$, въвежда традицията ъглите да се означават с главни букви, а срещулежащите им страни – със съответните малки букви. Първи прави представянето на тригонометричните криви като функции на ъгъла, като използва единичната окръжност и дава събирателните формули.

Тригонометричните изчисления намират приложение в почти всички области на геометрията, физиката и инженерните науки, както и в теорията на музиката, акустиката, оптиката, навигационните системи, електрониката, теорията на вероятностите, статистиката, биологията, медицината, химията, теорията на числата, метеорологията, океанографията, картографията, топографията и геодезията, архитектурата, икономиката и т. н.

В статията са разгледани задачи, при които е удобно неизвестните да се заменят с тригонометрични функции, като по този начин алгебричните изрази се преобразуват в тригонометрични. Често това полагане улеснява решението на съответната задача. Различните видове задачи предполагат различни видове полагания, които ще разгледаме в съответните раздели.

1. Прилагането на тригонометрията в задачите по алгебра

Гъвкавостта на тригонометричните формули позволява да се управляват изчисленията с оглед на определени цели: да се освобождаваме от радикали, да представяме изрази във вид на произведение, да понижаваме степента на многочлен и т. н. Това обстоятелство води много често до въвеждане в алгебричните изчисления на помощни ъгли, независимо дори от геометричните интерпретации, които понякога са достатъчни, за да се уточнят тези въвеждания.

1.1. Случай на едно число

На всяко число a винаги може да се съпостави ъгъл α чрез равенството $a = \operatorname{tg} \alpha$. Съответствието става взаимно еднозначно, ако се добави условието

$$-\frac{\pi}{2} < \alpha < \frac{\pi}{2}.$$

Ако α е заключено между $-\pi$ и π , можем да положим $a = \cos \alpha$, $0 \leq \alpha \leq \pi$, или $a = \sin \alpha$, $-\frac{\pi}{2} \leq \alpha \leq \frac{\pi}{2}$. В частност, тази замяна се прави, за да се избегне въвеждането на квадратни радикали благодарение на формулите

$$1 + \operatorname{tg}^2 \alpha = \frac{1}{\cos^2 \alpha}, \quad 1 - \cos^2 \alpha = \sin^2 \alpha, \quad \frac{1}{\cos^2 \alpha} = 1 + \operatorname{tg}^2 \alpha.$$

Това позволява да се избегнат радикали от двучлените $1 + x^2$, $1 - x^2$, $x^2 - 1$, и следователно, от всеки многочлен от втора степен съгласно тъждеството, което представя тричлена $ax^2 + bx + c$ във вид на сума или разлика от квадрати, от които само единият съдържа x .

1.2. Случай на две числа

Едно взаимно еднозначно съответствие се определя между двойките реални числа (a, b) и двойките (r, α) , състоящи се от число и ъгъл посредством формулите $a = r \cos \alpha$, $b = r \sin \alpha$, където или $0 \leq \alpha \leq \pi$, или $r \geq 0$, $0 \leq \alpha \leq 2\pi$.

Имаме $\operatorname{tg} \alpha = \frac{b}{a}$, r се определя от едното от дадените равенства, като в първия случай ъгълът α е определен и оттам се извежда знакът на r , а във втория случай трябва да се вземе α така, че $\cos \alpha$ да има знака на a (което осигурява, че $\sin \alpha$ има знака на b). Винаги имаме $r^2 = a^2 + b^2$.

Примери за приложения:

Нека $P(x, y) = ax + by$. Въвеждайки r, α, ρ, φ чрез равенствата:

$$\begin{cases} a = r \cos \alpha \\ b = r \sin \alpha \end{cases} \quad \begin{cases} x = \rho \cos \varphi \\ y = \rho \sin \varphi \end{cases}$$

Аналогично, ако $A = a(x^2 - y^2) + 2bxy$, то A приема вида $A = r\rho^2 \cos(\alpha - 2\varphi)$. Хомогенните многочлени на x и y (т. е. такива многочлени, на които всичките членове имат една и съща степен) и рационалните дробни, имащи такива членове, също може да се преобразуват, при което се понижава степента.

Пример: $E = ax^2 + bxy + cy^2$.

Ако се положи $x = \rho \cos \varphi$, $y = \rho \sin \varphi$, многочленът приема следния вид:

$$E = \frac{\rho^2}{2} [(a - c) \cos 2\varphi + b \sin 2\varphi + (a + c)]$$

Полагайки тогава $a - c = r \cos \alpha$, $b = r \sin \alpha$, получаваме:

$$E = \frac{r\rho^2}{2} \left[\cos(\alpha - 2\varphi) + \frac{a + c}{r} \right].$$

В случай, че $\left| \frac{a+c}{r} \right| \leq 1$, може да се положи още $\frac{a+c}{r} = \cos \beta$ и да се получи

$$E = r\rho^2 \cos \left(\varphi - \frac{\alpha + \beta}{2} \right) \cos \left(\varphi - \frac{\alpha - \beta}{2} \right).$$

И разбира се, ще се избере най-подходящият вид на многочлена за поставената цел.

1.3. Въвеждане на тангенс

В случай на рационални дробни на $\cos \alpha$ и $\sin \alpha$, на които числителят и знаменателят са хомогенни многочлени от една и съща степен, се въвежда $\operatorname{tg} \alpha$ след деление на двата члена на дробта с подходящо избрана степен на $\cos \alpha$. Обаче това е възможно и в общи случаи, ако може да се придаде хомогенност на една и съща степен на числителя и знаменателя с помощта на основното тригонометрично тъждество, което позволява да се измени степента, като се запазва нейната четност.

Пример: Да се представи като функция на $\operatorname{tg} \alpha$ изразът $\frac{\cos^2 \alpha - \sin \alpha}{2 \cos^2 \alpha + \sin^2 \alpha}$.

Решение:

$$\frac{[\cos^2 \alpha - \sin \alpha (\sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha)] (\sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha)}{2 \cos^2 \alpha + \sin^2 \alpha (\sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha)} = \frac{[1 - \operatorname{tg} \alpha (1 + \operatorname{tg}^2 \alpha)] (1 + \operatorname{tg}^2 \alpha)}{2 + \operatorname{tg}^2 \alpha (1 + \operatorname{tg}^2 \alpha)}.$$

Сега отново можем да се върнем към алгебрата, полагайки $\operatorname{tg} \alpha = t$.

2. Стандартни полагания на изрази от вида $\sqrt{a^2 - x^2}$, $\sqrt{x^2 - a^2}$, $\sqrt{a^2 + x^2}$

Всеки един от ирационалните изрази $\sqrt{a^2 - x^2}$, $\sqrt{x^2 - a^2}$, $\sqrt{a^2 + x^2}$ предполага определена субституция с тригонометрична функция. С помощта на съответното полагане получаваме рационален тригонометричен израз, който често е по-удобен за работа.

За изрази от вида $\sqrt{a^2 - x^2}$ е подходящо да положим $x = a \sin \varphi$, където $\varphi \in \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$ (или $x = a \cos \varphi$, $\varphi \in [0; \pi]$). В израза $\sqrt{x^2 - a^2}$ е подходящо да заменим $x = \frac{a}{\sin \varphi}$, където $\varphi \in \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right] \setminus \{0\}$ (или $x = \frac{a}{\cos \varphi}$, $\varphi \in [0; \pi] \setminus \left\{\frac{\pi}{2}\right\}$).

При изрази от вида $\sqrt{a^2 + x^2}$ се използва полагането $x = a \operatorname{tg} \varphi$, където $\varphi \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$ (или $x = a \cotg \varphi$, $\varphi \in (0; \pi)$).

Да отбележим, че ограниченията за φ автоматично удовлетворяват дефиниционните области за съответните изрази. Подобни полагания могат да се използват и когато изразите не са ирационални, но са от вида на коренуваните изрази. Ще разгледаме няколко задачи, които илюстрират приложението на посочените субституции.

Често при решаването на алгебричните задачи е удобно да заменим променливите с тригонометрични функции и да сведем алгебричната задача към тригонометрична. Такива замени съществено опростяват решението. Изборът на тригонометричната функция зависи от вида на уравнението, системите уравнения или алгебричните изрази, които трябва да се опростят.

Например, ако от условието следва, че допустимите стойности на променливата x определят неравенството $|x| \leq 1$, то удобно е да заменим $x = \sin \alpha$, $\alpha \in \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$ или $x = \cos \alpha$, $\alpha \in [0; \pi]$. Коя от тях да изберем, зависи от конкретната задача.

В случаите, когато променливата може да приеме която и да е стойност, се използва замяната $x = \operatorname{tg} \alpha$, $\alpha \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$, или $x = \cotg \alpha$, $\alpha \in (0; \pi)$. Например.

Пример: Положителните числа a, b, c са такива, че $a^2b^2c^2 = a + b + c$. Да се докаже тъждеството:

$$\frac{1}{1+a^2} + \frac{1}{1+b^2} + \frac{1}{1+c^2} + \frac{2}{\sqrt{(1+a^2)(1+b^2)(1+c^2)}} = 1.$$

Решение: Нека $a = \operatorname{tg} \alpha$, $b = \operatorname{tg} \beta$, $c = \operatorname{tg} \gamma$, където α, β , и γ са остри ъгли.

Имаме, че $\operatorname{tg} \alpha \operatorname{tg} \beta \operatorname{tg} \gamma = \operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta + \operatorname{tg} \gamma$. Ще докажем, че α, β , и γ са ъгли на един триъгълник. Последователно преработваме:

$$\operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta + \operatorname{tg} \gamma - \operatorname{tg} \alpha \operatorname{tg} \beta \operatorname{tg} \gamma = 0, \text{ или } \operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta + \operatorname{tg} \gamma (1 - \operatorname{tg} \alpha \operatorname{tg} \beta) = 0.$$

Понеже α, β , и γ са остри ъгли, $\operatorname{tg} \gamma (1 - \operatorname{tg} \alpha \operatorname{tg} \beta) \neq 0$, и като разделим равенството на този израз получаваме:

$$\begin{aligned} \frac{1}{\operatorname{tg} \gamma} + \frac{1 - \operatorname{tg} \alpha \operatorname{tg} \beta}{\operatorname{tg} \alpha + \operatorname{tg} \beta} &= 0, \\ \cotg \gamma + \cotg(\alpha + \beta) &= 0, \\ \frac{\sin(\alpha + \beta + \gamma)}{\sin(\alpha + \beta) \sin \gamma} &= 0, \\ \sin(\alpha + \beta + \gamma) &= 0, \end{aligned}$$

и от α, β , и γ са остри ъгли получаваме, че $\alpha + \beta + \gamma = 180^\circ$. Тъждеството, което искаме да докажем, приема вида:

$$\frac{1}{1+\operatorname{tg}^2 \alpha} + \frac{1}{1+\operatorname{tg}^2 \beta} + \frac{1}{1+\operatorname{tg}^2 \gamma} + \frac{2}{\sqrt{(1+\operatorname{tg}^2 \alpha)(1+\operatorname{tg}^2 \beta)(1+\operatorname{tg}^2 \gamma)}} = 1, \\ \cos^2 \alpha + \cos^2 \beta + \cos^2 \gamma - 1 + 2\sqrt{\cos^2 \alpha \cos^2 \beta \cos^2 \gamma} = 0, \quad (1)$$

$$\begin{aligned}\cos^2 \alpha + \cos^2 \beta + \cos^2 \gamma - 1 &= \frac{1 + \cos 2\alpha}{2} + \frac{1 + \cos 2\beta}{2} + \cos^2 \gamma - 1 = \\ &= \cos(\alpha + \beta) \cos(\alpha - \beta) + \cos^2(\alpha + \beta) = \cos(\alpha + \beta) (\cos(\alpha - \beta) + \cos(\alpha + \beta)) \\ &= \cos(\pi - \gamma) 2 \cos \alpha \cos \beta = -2 \cos \alpha \cos \beta \cos \gamma.\end{aligned}$$

Заместваме $\cos^2 \alpha + \cos^2 \beta + \cos^2 \gamma - 1$ в (1) и получаваме:

$$-2 \cos \alpha \cos \beta \cos \gamma + 2\sqrt{\cos^2 \alpha \cos^2 \beta \cos^2 \gamma} = 0,$$

което очевидно е вярно и с това исканото твърдение е доказано

4. „Скрити” събирателни формули

В този тип задачи алгебричният израз наподобява позната тригонометрична формула за функция на сбор или разлика на два ъгъла.

Пример: Числата a, b, c, d удовлетворяват условието $a^2 + b^2 = 1$, $c^2 + d^2 = 1$. Да се докаже, че $|ac - bd| \leq 1$.

Решение: Тъй като $a^2 + b^2 = 1$, $c^2 + d^2 = 1$, то съществуват ъгли α и β , такива, че $a = \sin \alpha$, $b = \cos \alpha$, $c = \sin \beta$, $d = \cos \beta$.

Тогава получаваме, че $ac - bd = \sin \alpha \sin \beta - \cos \alpha \cos \beta = -\cos(\alpha + \beta)$.

Следователно $|ac - bd| = |-\cos(\alpha + \beta)| \leq 1$.

5. Формули за двойни и тройни ъгли

В този раздел са разгледани задачи, при които алгебричният израз наподобява някоя от добре познатите формули за удвоени и утроени ъгли. Ще разгледаме и следния пример.

Пример: Да се намерят x и y , ако $x^2 + y^2 = 1$ и е известно, че $4xy(2y^2 - 1) = 1$.

Решение: Тъй като $x^2 + y^2 = 1$ можем да положим $x = \sin \alpha$, $y = \cos \alpha$. След заместване във второто уравнение получаваме: $4 \sin \alpha \cos \alpha (2 \cos^2 \alpha - 1) = 1$.

От тук стигаме до $2 \sin 2\alpha \cos 2\alpha = 1$ или $\sin 4\alpha = 1$, $\alpha = \frac{\pi}{8} + \frac{k\pi}{4}$. Следователно получаваме 4 стойности за α : $\frac{\pi}{8}$; $\frac{5\pi}{8}$; $\frac{9\pi}{8}$; $\frac{13\pi}{8}$ и съответно 4 решения за x и y :

$$(x, y) = \left(\frac{\sqrt{2} + \sqrt{2}}{2}, \frac{\sqrt{2} - \sqrt{2}}{2} \right), \left(-\frac{\sqrt{2} - \sqrt{2}}{2}, \frac{\sqrt{2} + \sqrt{2}}{2} \right), \left(-\frac{\sqrt{2} + \sqrt{2}}{2}, -\frac{\sqrt{2} - \sqrt{2}}{2} \right), \left(\frac{\sqrt{2} - \sqrt{2}}{2}, -\frac{\sqrt{2} + \sqrt{2}}{2} \right).$$

6. Системи

Тригонометричните полагания спомагат и при решаването на системи нелинейни алгебрични уравнения. При повечето отделните равенства и/или неравенства наподобяват съответни тригонометрични изрази и подсказват полагането, което е необходимо за решаване на дадена задачата. Например:

Пример: Да се намерят всички числа (x, y, z) решения на системата:

$$\begin{cases} 2x + x^2y = y \\ 2y + y^2z = z \\ 2z + z^2x = x. \end{cases}$$

Решение: Системата е еквивалентна на:

$$\begin{cases} y = \frac{2x}{1 - x^2} \\ z = \frac{2y}{1 - y^2} \\ x = \frac{2z}{1 - z^2}. \end{cases}$$

Тъй като равенствата горе приличат на формулата $\operatorname{tg} 2\alpha = \frac{2\operatorname{tg} \alpha}{1-\operatorname{tg}^2 \alpha}$, ще положим $x = \operatorname{tg} \alpha$, където $\alpha \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$ и $\alpha \neq \pm \frac{\pi}{4}$. След заместване в системата получаваме $y = \operatorname{tg} 2\alpha \Rightarrow z = \operatorname{tg} 4\alpha \Rightarrow x = \operatorname{tg} 8\alpha$. От тук $\operatorname{tg} \alpha = \operatorname{tg} 8\alpha$ или $\operatorname{tg} 8\alpha - \operatorname{tg} \alpha = 0$.

$$\frac{\sin 7\alpha}{\cos 8\alpha \cos \alpha} = 0 \Rightarrow \sin 7\alpha = 0 \Rightarrow \alpha = \frac{k\pi}{7}, k \in \mathbb{Z}.$$

Окончателно:

$$x = \operatorname{tg}\left(\frac{k\pi}{7}\right), \quad y = \operatorname{tg}\left(\frac{2k\pi}{7}\right), \quad z = \operatorname{tg}\left(\frac{4k\pi}{7}\right).$$

Но $\alpha \in \left(-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right)$, следователно трябва да направим 7 проверки за

$$k \in \{-3, -2, -1, 0, 1, 2, 3\}.$$

За всяка една от тези стойности на k получаваме тройка различни числа, решения на изходната система.

Заклучение

В този проект са показани различни видове тригонометрични субституции при решаване на алгебрични задачи. Очевидно е предимството на тригонометрията за някои нелинейни и ирационални примери. Използването на споменатите субституции води до кратки и на пръв поглед неочаквани решения, като по този начин се разкриват някои математически идеи. Тригонометрията е и основа за развитие на комплексните числа. Тя е неизменна част от елементарната и висшата математика.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Алфутова, Н. Б., Устинов, А. В., Алгебра и теория чисел для математических школ, Москва: МЦНМО, 2002.
- [2] Горнштейн, П. И., Тригонометрия помогает алгебре, Квант 5, 1985.
- [3] Давидов, Л., Функционални уравнения, Народна просвета, София, 1977.
- [4] Запрянов, З. Д., Ганчев, Г. Т., Георгиев, И. Г., Математика за десети клас, ПП, Просвета, София, 2002.
- [5] Мерзляк, А. Г., Полонский, В. Б., Якир, М. С., Неожиданный шаг или сто тринадцать красивых задач, Киев, Агрофирма „Александрия“, 1993.
- [6] Солтан, В. П., Мейдман, С. И., Тожества и неравенства в треугольнике, Штиинца, Кишинев, 1982.
- [7] Табов, Й., Банков, К, Математически състезания по света, Наука и изкуство, София, 1988.
- [8] Феликс, Л., Елементарна математика в съвременно изложение, Народна просвета, София, 1971.
- [9] Velikova, E. A., Bilchev, S. J., Student's Hard Geometry Problems, The Forth Congress of The World Federation of National Mathematics Competitions, Melbourne, Australia, 2002.
- [10] <http://www.problems.ru> – Тригонометрические замены

За контакти:

Елена Немецова, спец. Математика и информатика, IV курс, Факултет „Природни науки и образование“, Русенски университет, elka91_1991@abv.bg
Здравинка Ранделова, спец. Математика и информатика, IV курс, Факултет „Природни науки и образование“, Русенски университет, zdravina_randelova@abv.bg
доц. д-р Юрий Кандиларов, катедра „Математика“, Факултет „Природни науки и образование“, Русенски университет, тел. 082-888-634, ukandilarov@uni-ruse.bg

Математически модели за оценяване на опциите като финансови деривати

Слави Георгиев

научен ръководител: доц. д-р Юрий Кандиларов

Abstract: Mathematical models for evaluating of options as financial derivatives: The following paper explains what an option in context of financial derivative is. Then is shown the evaluating of options and the most famous and applicable models of option pricing are developed, such as Black – Scholes model and its variations. Next, an observation of the existing numerical methods is done.

Key words: options, call option, put option, European option, American option, Bermudan option, Black – Scholes model

ВЪВЕДЕНИЕ

Опцията е договорно споразумение, което дава правото, но не и задължението на притежателя си да размени (да закупи или да продаде) даден актив за друг на определена дата (или през определен период) в бъдещето. Поради тази причина, опциите са вид деривати – което означава, че те извличат стойността си от нещо друго, от което следва, че опцията е вид ценна книга [3].

Опцията има стриктно определени условия и характеристики. Характерно за нея е, че размяната на активи става по фиксирана цена или по цена, която се получава от определена формула.

Отсрещната страна по сделката, която поема ангажмента да приеме размяната, се нарича издател или подписвач на опцията. За да получи опцията, купувачът заплаща на издателя нейната цена – опционна премия. Инструментът, който може да се размени в бъдеще, се нарича базов актив. Цената, по която може да се осъществи размяната, се нарича упражнителна цена или страйк. При опцията се определя и последна дата на валидност или падеж, след която опцията губи стойността си.

Купувачът на опцията може да не се възползва от правата си, но ако реши да упражни опцията, издателят е длъжен да изпълни задълженията си по договора. Това създава впечатление за неравновесие между обема на правата и задълженията на двете страни по сделката. Именно това на пръв поглед небалансирано разпределение на права и задължения се уравновесява чрез заплащане на премията от купувача на подписвача [2].

Още от далечното минало има много примери на използване на подобни на днешните опционни споразумения. Един от първите известни такива е случаят с Талес, когато той предвижда много силна реколта на маслини и си купува правото срещу заплащане пръв да използва пресите за зехтин. Древните финикийци и римляни също са използвали подобни споразумения за продажба на стоките си. В годините на Ренесанса дилъри и фермери търгуват с опции за правото да купят или продадат лалета в бъдещ период от време, в случай, че годината се окаже твърде слаба или твърде силна за цветята. Днес се използват различни базови активи – акции, валута, стоки и т. н.

Опциите са привлекателен финансов инструмент, тъй като от една страна представляват вид застраховка [4], а от друга – загубата е сведена до размера на премията, а печалбата практически е неограничена. По този начин се постига управление на пазарния риск – например инвеститор, закупил опции за продажба може да се предпази от загуби, причинени от падането на цената на притежавания актив. Също така при покупка на опция за покупка инвеститорът заключава цената и самия актив, ако реши да упражни опцията до падежа ѝ, без да полага грижи за съхранението му и без да се обвързва с покупка на актива. Друго предимство на

опциите е използването на лостовия ефект (левъридж), при което се осигурява възможност за по-голяма доходност спрямо началната инвестиция.

Видове опции [2]:

- според базовия актив – в съвременето се търгуват опции с базов актив всичко, което се търгува активно на пазар с единни цени, и с непрекъснато подаване на информация на цената му. Сравнително разпространени са валутните опции, опциите за акции, индексните опции, лихвените опции и стоките опции, като на последните в повечето случаи базовия актив е фючърси върху стоките, а не самите стоки;
- друг критерий се явява времето, през което може да се упражни опцията. Опциите, които могат да се упражнят по всяко време до падежа, се наричат **американски**, а тези, които могат да се упражнят само на падежа – **европейски**;
- два основни класа опции са **кол** и **пут**. Кол опциите дават правото за покупка на даден актив на предварително договорена цена, а пут опцията дава правото на продажба на актива на предварително договорена цена;
- за опция, при която незабавното упражняване ще донесе положителна стойност на притежателя си, се казва, че е **в пари**. Кол опция е в пари, когато текущата стойност на базовия актив е над упражнителната цена на опцията, а за пут опцията е в сила обратното условие. Опцията е **на пари**, когато текущата цена на актива е равна или е много близка до упражнителната цена. Когато една опция е **извън пари**, тя носи отрицателна стойност и няма смисъл да бъде упражнена. Условието съответно за кол и пут опции да бъдат извън пари са обратните на условията да бъдат в пари;
- опциите, които имат нестандартни условия, се наричат **екзотични**. Такива са:
 - **азиатски** – цената ѝ зависи от средната цена на базовия актив за определен период от време;
 - **бариерни** – цената ѝ зависи от това дали цената е прекосила дадено ценово равнище;
 - **опции с „поглед назад“** – цената зависи отчасти от достигнатите минимална и максимална цена на актива през периода на валидност на опцията;
 - други.

МАТЕМАТИЧЕСКИ МОДЕЛИ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ ЦЕНАТА НА ОПЦИЯТА

От голям интерес за инвеститора е и определянето на стойността на опцията. Опционната цена се състои от два основни елемента [2]:

- вътрешна (вътрешноприсъща) стойност;
- времева стойност.

Ако означим с S текущата цена на базовия актив и с K – упражнителната цена на опцията, то вътрешната цена на кол опция ще е равна на $S - K$, а на пут опция – съответно $K - S$. Разбира се, ако опцията е извън пари, тя не притежава стойност, така че вътрешната цена (за кол опции) е равна на $\max(0, S - K)$. Оттук може да се направи извода, че вътрешната цена е право пропорционална на курса на базисния актив и обратно пропорционална на упражнителната цена за кол опции. За пут опции важат обратните условия [3].

Цената на една опция винаги е по-висока или равна на вътрешната ѝ цена, и това се дължи на времевата цена. Наличието на времевата стойност уравнирява поемането на риска, който възниква от променливостта на курса на базовия актив [2].

Върху размерът на опционната премия влияят няколко основни фактора [2]:

1. Текущата пазарна цена на базовия актив. Печалбата на купувача на кол опция се изразява в разликата между пазарната и упражнителната цена. Колкото първата е по-голяма, толкова опцията навлиза по-дълбоко в пари, и затова цената на опцията се увеличава. Обратно, при увеличаване на цената на базовия актив път опцията постепенно излиза от пари и нейната цена намалява;
2. Упражнителната цена. При кол опциите съществува обратно пропорционална зависимост между равнището на цената на базовия актив и опционната премия. Ефектът при път опциите е противоположен;
3. Остатъчният срок до падежа. Цената на правото на упражняване на опцията е толкова по-висока, колкото по-дълъг период това право е в сила, понеже тогава има по-голяма вероятност опцията да влезе в пари. Това е и обяснението защо цената на опцията спада с приближаването на падежа ѝ, като трябва да се отбележи, че скоростта на падане не е еднаква и се засилва с приближаването на падежа;
4. Степента на променливост (волатилност) на базовия актив. Степента на изменчивост дава информация за размера, но не и за посоката на курсовите колебания. Въпреки това, активи с по-голяма волатилност имат по-голям шанс да надминат упражнителната цена (при кол опциите) или да спаднат под нейното равнище (при път опциите), а от друга страна максималният размер на загубите е ограничен до размерът на премията, затова при по-голяма волатилност опциите имат по-висока цена;
5. Размерът на изплащаните дивиденди. Нормално е плащането на дивиденди да съдейства за спадане на пазарния курс на базовия актив. Поради тази причина при други равни условия плащането на дивиденди води до намаляване на премията при кол опциите и увеличаване на премията при път опциите;
6. Лихвените равнища. Лихвеният процент въздейства върху цените на опциите чрез промяна на стойността на упражнителната цена. При нарастването на лихвения процент настоящата стойност на упражнителната цена пада. Това води до повишаване на цените на кол опциите и понижаване на цените на път опциите. Спадането на лихвените равнища има обратно въздействие върху опционните премии.

МОДЕЛ НА БЛЕК И ШОЛС

Първ сполучлив опит за поставяне на математическата основа на оценяването на Европейските опции е през 1973 год. от Блек и Шолс и паралелно с тях Мъртън [3,13].

При модела на Блек и Шолс се допускат следните условия [5]:

- Безрисковият лихвен процент е известен и не се променя до падежа на опцията;
- Статистически вероятното разпределение на цената на базовия актив е логнормално.
- Активът не изплаща дивиденди.

При пазара също има някои допускания:

- Пазарът е без триене – т. е. няма разходи и такси по операциите;
- Няма възможност за арбитраж – няма начин да се получи безрисков доход;
- Цената на актива следва геометрично Брауново движение.

Вземайки предвид гореописаните допускания, получаваме следното стохастично диференциално уравнение:

$$\frac{dS}{S} = \mu dt + \sigma dW$$

където W е стохастична променлива.

Цената на опцията $V(S, T)$ на падежа е известна. За да намерим стойността ѝ в по-ранен период, трябва да знаем как V се изразява като функция на S и t . Прилагайки лемата на Ито за две променливи, получаваме

$$dV = \left(\mu S \frac{\partial V}{\partial S} + \frac{\partial V}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2 S^2 \frac{\partial^2 V}{\partial S^2} \right) dt + \sigma S \frac{\partial V}{\partial S} dW$$

Нека конструираме портфолио, което съдържа една опция и $\frac{\partial V}{\partial S}$ на брой текущи активи. Стойността му е

$$\Pi = V - \frac{\partial V}{\partial S} S$$

За единица време промяната на стойността на портфолиото е

$$\Delta \Pi = \Delta V - \frac{\partial V}{\partial S} \Delta S$$

Като елиминираме случайността (така портфолиото става напълно безрисково) и извършим някои пресмятания, получаваме

$$\Delta \Pi = \left(-\frac{\partial V}{\partial t} - \frac{1}{2} \sigma^2 S^2 \frac{\partial^2 V}{\partial S^2} \right) \Delta t$$

Тъй като нямаме арбитражна възможност, получаваме, че

$$\frac{\Delta \Pi}{\Pi} = r \Delta t$$

В противен случай ще имаме или нетна загуба, или арбитражна възможност.

Използвайки предходните две уравнения, стигаме до

$$\frac{\partial V}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2 S^2 \frac{\partial^2 V}{\partial S^2} + r S \frac{\partial V}{\partial S} - r V = 0$$

което е **известното частно диференциално уравнение на Блек и Шолс**.

След като уравнението на Блек и Шолс е изведено, трябва да се зададат терминално и гранични условия, тъй като в противен случай уравнението няма да има единствено решение.

Ако разгледаме европейска кол опция със стойност $C(S, t)$, упражнителна цена K и падеж T , ще намерим, че терминалното условие (payoff функция) е $C(S, T) = \max(S - K, 0)$ за $t = T$.

Граничните условия се прилагат при $S = 0$ и при $S \rightarrow \infty$. Ако на датата на падежа стойността на payoff функцията е нула, то кол опцията не струва нищо, колкото и да е далеко от падежа си. Следователно $C(0, t) = 0$.

Цената на актива може да се увеличава без ограничение, следователно вероятността за упражняване на опцията става все по-голямо и влиянието на упражнителната цена – все по-малко. Така че при $S \rightarrow \infty$ цената на опцията става близка до цената на актива, и можем да заключим $C(S, t) = S, S \rightarrow \infty$, т. е. за кол опция имаме гранични условия:

$$\begin{cases} C(S, T) = \max(S - K, 0) \\ C(0, t) = 0 \\ C(S, t) = S, S \rightarrow \infty \end{cases}$$

Дори можем да докажем по-точен израз за поведението на $C(S, t)$:

$$C(S, t) \sim S - K e^{-r(T-t)}, S \rightarrow \infty$$

Следвайки аналогични разсъждения, в случая с пут опция получаваме:

$$\begin{cases} P(S, T) = \max(K - S, 0) \\ P(0, t) = K e^{-r(T-t)} \\ P(S, t) = 0, S \rightarrow \infty \end{cases}$$

За решаването на ЧДУ на Блек и Шолс установяваме, че то е уравнение на Коши – Ойлер, което може да бъде трансформирано до уравнение на топлопроводимостта, като въведем полаганията

$$x = \ln\left(\frac{S}{K}\right), \quad \tau = T - t$$

и използваме помощна функция

$$Z(x, \tau) = V(Ke^x, T - \tau)$$

Ако

$$u(x, \tau) = e^{\alpha x + \beta \tau} Z(x, \tau), \quad \alpha = \frac{r}{\sigma^2} - \frac{1}{2}, \beta = \frac{r}{2} + \frac{\sigma^2}{8} + \frac{r^2}{2\sigma^2}$$

тогава $u(x, \tau)$ е решение на задачата на Коши

$$\frac{\partial u}{\partial \tau} - \frac{1}{2}\sigma^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = 0$$

което се дава с формулата на Грийн

$$u(x, \tau) = \frac{1}{\sqrt{2\sigma^2\pi\tau}} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{(x-s)^2}{2\sigma^2\tau}} u(s, 0) ds$$

Пресмятането на този интеграл и връщането към оригиналните променливи $S, t, V(S, t)$ ни позволява да намерим

$$V(S, t) = SN(d_1) - Ke^{-r(T-t)}N(d_2)$$

където

$$N(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^x e^{-\frac{\xi^2}{2}} d\xi$$

е дистрибутивна функция на нормалното разпределение и

$$d_1 = \frac{\ln\frac{S}{K} + \left(r + \frac{\sigma^2}{2}\right)(T-t)}{\sigma\sqrt{T-t}}, d_2 = d_1 - \sigma\sqrt{T-t}$$

ДРУГИ МОДЕЛИ

Тук са разгледани накратко модели, които се прилагат при оценяването на различни видове опции.

Strike reset option [9]

Ценовият модел може да се формулира така:

$$\begin{cases} \partial_\tau V - \frac{\sigma^2}{2} S^2 \partial_{SS} V - \bar{r} S \partial_S V + rV \geq 0, & S > 0, 0 < \tau \leq T \\ V(S, \tau) \geq SP(\tau), & S > 0, 0 < \tau \leq T \\ \left[\partial_\tau V - \frac{\sigma^2}{2} S^2 \partial_{SS} V - \bar{r} S \partial_S V + rV \right] [V - SP(\tau)] = 0, \\ V(S, 0) = (1 - S)^+, & S > 0 \end{cases}$$

където $V(S, \tau)$ е цената на опцията, S и τ са цената на базовия актив и времето до падежа. $\sigma > 0$ е константната волатилност и $\bar{r} = r - q$ е разликата между константното безрисково лихвено равнище $r > 0$ и константната дивидентна доходност $q \geq 0$. $SP(\tau)$ е цената на пут опция на пари и $P(\tau) = e^{-r\tau}N(-d_1) - e^{-q\tau}N(-d_2)$, където

$$d_1 = \frac{\bar{r} + \frac{\sigma^2}{2}}{\sigma} \sqrt{\tau}, \quad d_2 = d_1 - \sigma\sqrt{\tau}$$

American continuous-installment call option [10]

$$\begin{cases} \partial_t C + \frac{\sigma^2}{2} S^2 \partial_{SS} C + (r - q) S \partial_S C - rC = L^*, & \text{ако } C > (S - K)^+ \\ \partial_t C + \frac{\sigma^2}{2} S^2 \partial_{SS} C + (r - q) S \partial_S C - rC \leq L^*, & \text{ако } C = (S - K)^+ \end{cases} \quad (S, T) \in (0, +\infty) \times [0, T]$$

$$C(S, T) = (S - K)^+, \quad S \in [0, +\infty)$$

Barrier option [11]

В този случай опцията придобива (губи) стойност, ако цената на базовия актив пресече определени граници:

$$\begin{cases} \frac{\partial V}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2 S^2 \frac{\partial^2 V}{\partial S^2} + (r - q) S \frac{\partial V}{\partial S} - rV = 0, & f(t) \leq S \leq g(t), 0 \leq t \leq T \\ V(S, T) = \max(S - K, 0), & f(T) \leq S \leq g(T) \\ V(f(t), t) = 0, & 0 \leq t \leq T \\ V(g(t), t) = g(t) - K, & 0 \leq t \leq T \end{cases}$$

където $f(t)$ и $g(t)$ са долната и горната граници, като $f(t) < K$ и $g(t) > K$ и на долната граница няма отстъпка, а на горната отстъпката е $g(t) - K$.

European vanilla option with variable volatility [11]

При тази опция коефициентът на волатилитет σ е променлив и зависи от цената на актива:

$$\begin{cases} \frac{\partial c}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2(S) S^2 \frac{\partial^2 c}{\partial S^2} + (r - q) S \frac{\partial c}{\partial S} - rc = 0, & 0 \leq S, t \leq T \\ c(S, T) = \max(S - K, 0), & 0 \leq S \end{cases}$$

Bermudan option [11]

Бермудската опция може да се упражни на дадени H на брой моменти $t = T_1, T_2, \dots, T_H = T$, където $T_h = hT/H, h = 1, 2, \dots, H$.

$$\begin{cases} \frac{\partial C_b}{\partial t} + \frac{1}{2} \sigma^2(S) S^2 \frac{\partial^2 C_b}{\partial S^2} + (r - q) S \frac{\partial C_b}{\partial S} - rC_b = 0, & 0 \leq S, T_{h-1} < t < T_h \\ C_b(S, T_h^-) = \max(C_b(S, T_h^+), \max(S - K, 0)), & 0 \leq S, h = H, H - 1, \dots, 1 \end{cases}$$

ЧИСЛЕНИ МЕТОДИ

Както отбелязахме, оценяването на Европейска пут опция става с точно решение [5]. Това е възможно само за доста опростени модели, в които коефициентите са константи. Други модели с точни решения са Европейска кол-опция, Европейска бариерна опция и Европейска Lookback опция. В [7] авторите представят точна формула и за Американска пут опция, основана на безкраен ред от интеграли. За по-съвременните варианти на опциите (Американска кол-опция, Екзотични, Азиатски) не са известни точни решения. Това налага разработването на подходящи числени методи [11, 12].

Често използван е методът на *диференчните схеми* [8]. При него областта се разглежда като правоъгълник в координатна система с оси S и t , който се разбива на мрежа съответно със стъпки h и k . Производните и граничните условия се апроксимират с подходящи крайни разлики, след което се получава система линейни или нелинейни уравнения, която се решава с подходящи алгоритми. Различават се три основни типа диференчни схеми: *явен метод на Ойлер*, *неявен метод на Ойлер*, и *явно-неявен метод* (към него спада *метода на Кранк – Никълсън*). Всеки от тях си има предимства и недостатъци. Първият е най-лесен за

решаване, вторият е безусловно устойчив по отношение на дискретизационния параметър h . Методът на Кранк – Никълсън е с най-добра точност.

Друг универсален метод е методът на крайните елементи. Дефинира се слаба форма на модела. Областта на модела се разбива на крайни елементи и във всеки от тях решението се търси във вид на апроксимиращ полином от съответен ред.

Други известни методи са методите на решетката, основани на биномни и триномни дървета. Такъв е биномният модел на Кокс – Рос – Рубинщайн [6]. Идеята е да се състави „дърво“ от стойности на всяка стъпка по времето, като се приема, че цената на актива нараства с коефициент u с вероятност p или намалява с коефициент $d = 1/u$ с вероятност $1-p$. При триномния модел се допуска и допълнителен изход на новата стъпка по времето - цената да остане непроменена. Предимствата на биномния модел са, че той лесно може да бъде приложен и за Американски опции, но е неприменим за екзотичните и бариерни опции.

Широко разпространен метод за оценка на риска на портфейл от деривати е *Монте Карло симулацията* [1]. Той се базира на използването на стохастичния процес за симулирането на бъдещи цени и определени равнища на свързаните с това рискови фактори. Когато се използва *стандартният Монте Карло метод* за анализ на риска, възвръщаемостите на всички рискови фактори са нормално разпределени. Въпреки своите предимства *методът Монте Карло* има и някои недостатъци: много често този метод подценява и не отчита големите вероятностни промени на пазара; определянето на чувствителността на портфейла или източниците на риск не е толкова лесно; моделът се реализира бавно. Въпреки това *методът Монте Карло* може да използва друго разпределение, а не нормално разпределение, когато на пазара се наблюдават големи промени и съответно да доведе до определяне на чувствителността на портфейла и реализирането на точни резултати във времето.

На практика за оценка на риска се използват и много *алтернативни методи Монте Карло*. Така например, за някои портфейли се използва методът *Value at Risk (VaR)* - оценка на риска. Най-общо *VaR* може да се определи като максимално реализираната загуба при една определена степен на сигурност за определен времеви период на един портфейл от ценни книжа. За оценка на екзотични опции се използва *рисковонеутрален Монте Карло модел (RNMC)*. Друг още по-точен е *хеджиращият Монте Карло (HMC) метод*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В тази разработка е направен кратък обзор на опцията като финансов инструмент. Разгледан е моделът на Блек – Шолс и неговите следствия за оценка на цената на опцията при различните видове опции. Обсъдени са накратко и основните числени методи за решаването на поставените модели. Опциите са привлекателен и модерен инструмент за инвестиране и хеджиране, което прави изучаването им актуално както от математическа, така и от финансова гледна точка.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Велинова, Н., Оценка на риска на портфейл от деривати чрез използване на метода Монте Карло симулация, КОМИСИЯ ЗА ФИНАНСОВ НАДЗОР, Акад. издателство „Проф. М. Дринов“, Бюлетин 1/2008
- [2] Петкова, И., Сделки с ценни книжа или как да ги купуваме и продаваме изгодно, Принсепс, София, 1998
- [3] Стоянов, С., Фючърси, опции и синтетични ценни книжа, Тракия – М, София, 1999
- [4] Тачков, Б., Пари на борсата: Увод в търговията с ценни книжа и стоки, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 1992

- [5] Black, F., M. Scholes, The Pricing of Options and Corporate Liabilities, Journal of Political Economy. Vol 81, Issue 3, (1973) pp. 637-654
- [6] Cox, J. C., S. A. Ross, M. Rubinstein, Option pricing: A simplified approach, Journal of Financial Economics, Vol. 7, (1979), pp. 229 – 263
- [7] Geske, R., H. Johnson, The American Put Option Valued Analytically, Journal of Finance 39, (1984) 1511–1524.
- [8] Morton, K., D. Mayers, Numerical Solution of Partial Differential Equations: An Introduction, Cambridge University Press, Second edition, 2005
- [9] Yang, Z., The regularity of the free boundary for strike reset option, Acta Mathematica Scientia 2010, 30B(5):1721–1729
- [10] Yang, Z., F. Yi, A variational inequality arising from American installment call options pricing, Journal of Mathematical Analysis and Applications, J. Math. Anal. Appl. 357 (2009) 54–68
- [11] Zhu, Y.-I., X. Wu, I.-L. Chern, Derivative securities and difference methods, New York, Springer, 2004
- [12] <http://people.maths.ox.ac.uk/richardsonm/OptionPricing.pdf>
- [13] https://en.wikipedia.org/wiki/Black%E2%80%93Scholes_equation

За контакти:

Слави Георгиев Георгиев, специалност „Финансова математика“, I курс, Факултет „Природни науки и образование“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: aslv@abv.bg

Научен ръководител: доц. д-р Юрий Димитров Кандиларов, катедра „Математика“, Факултет „Природни науки и образование“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел. 082 / 888 634, вътр. 634, e-mail: ukandilarov@uni-ruse.bg

Организация охранного видеонаблюдения

Кувшинов Сергей Олегович, Диц Анастасия Владимировна
научный руководитель: Альшанская Т.В.

Abstract: Purpose of this article is to study the processes of the organization surveillance. CCTV systems are increasingly used in general systems of protection of buildings, premises and territories. development of surveillance systems enables engineering and technical protection of various objects, so the video surveillance market is undergoing constant change.

Рынок современных систем видеонаблюдения и охранного телевидения переживает сегодня бурный рост, связанный с повышением интереса к безопасности бизнеса. В каждом случае система должна проектироваться под конкретную задачу с привлечением специалистов-интеграторов. Причем при сопоставимой эффективности стоимость похожих проектов по организации видеонаблюдения может отличаться в несколько раз: за счет разницы в цене на различное оборудование.

Строго говоря, система охранного телевидения (СОТ) — это регламентированное понятие, требования к которому задаются госстандартом (ГОСТ Р 51558-2000). Данному ГОСТу должны отвечать системы охранного телевидения, монтируемые на государственных и коммерческих объектах, подлежащих приемке госкомиссией. Требования стандарта довольно жесткие, например, оговаривается, что в составе СОТ должны использоваться видеокамеры с компенсацией задней засветки. Они относятся к среднему и высокому ценовому диапазону и позволяют адаптироваться под любые условия освещения.

Видеонаблюдение — процесс, осуществляемый с применением оптико-электронных устройств, предназначенных для визуального контроля или автоматического анализа изображений (автоматическое распознавание лиц, государственных номеров) [1].

С помощью внутренних видеокамер руководитель предприятия всегда может отследить, как идет работа в его офисе или цеху. В магазинах они позволяют следить не только за воровством со стороны посетителей, но и со стороны собственных же работников. Практика показывает, что после установки систем видеонаблюдения в магазине воровство сокращается на 70-80 %. Это касается не только магазинов, но и любых организаций — будь то торговые, производственные, складские или любые другие предприятия.

Наружные камеры видеонаблюдения позволяют охранять периметр, территорию близлежащую к охраняемому объекту — будь то склад, фабрика, магазин или частное владение. Современные камеры видеонаблюдения позволяют обнаруживать и даже распознавать человека на несколько десятков метров, а инфракрасная подсветка, которая сегодня установлена в большинство уличных видеокамер позволяет видеть что происходит вокруг даже в абсолютной темноте [3].

Процесс разработки и установки систем видеонаблюдения достаточно трудоемкий, включающий необходимость использования большого количества ресурсов: человеческих, финансовых, программно-технических.

Далее в статье представлено описание процесса организации видеонаблюдения. Сам процесс организации видеонаблюдения начинается с постановки задачи, а именно, выбор оборудования, структура схемы подключения, размещение видеокамер и настройка подключения.

Первый и главный вопрос в качественной организации видеонаблюдения — это определение его функциональности. Правильное определение функций — основа эффективности. Функций у видеонаблюдения можно выделить большое количество,

но в данной работе рассмотрены основные: охранная, технологическая и оперативная. Деление это условное, так как часть средств видеонаблюдения может использоваться во многих функциях.

Исходя из имеющейся функциональности, при проектировании решаются структурно-организационные вопросы функционирования системы и ее топология.

В процессе разработки системы видеонаблюдения для учебного заведения поставленные задачи на основе учета исходной информации (примерный план здания образовательного заведения, количество и специфику оборудования, применяемые технологии):

- выбрать оборудование;
- спроектировать схему расположения видеокамер;
- рассчитать примерную стоимость оборудования и материалов.

Исходные данные: здание школы двухэтажное, кирпичное, перекрытия железобетонные. Высота потолков – 2,7 м. В горизонтальном разрезе имеет форму буквы «П». В школе имеются 26 учебных аудиторий стандартного размера 12 x 6 м.

На основе исходных данных осуществлен выбор оборудования для видеонаблюдения (таблица 1).

Таблица 1

Наименование	Кол-во
Сервер для системы видеонаблюдения IPREG-16t	1
Конвертер IronLogic Z-397 Guard	1
Коммутатор D-link DGS-1210-10P	1
Пульт управления TSc-PTZ keyboard Tantos	1
Уличная IP камера с ИК-подсветкой и датчиком движения Hikvision DS-2CD2112-I	6
Купольная цветная видеокамера VD101EH-VFA12	16

Схема размещения оборудования спроектирована на основе плана здания и его линейных размеров, включает описание структуры размещения аппаратных средств видеонаблюдения и точек подключения оборудования.

Процесс установки видеокамер, наряду с монтажом соединительных линий, является трудоемким при монтаже системы видеонаблюдения. Нормативных требований, жестко определяющих порядок, место установки камер видеонаблюдения нет, однако, при этом следует выполнять ряд правил, направленных на обеспечение эффективности работы системы видеонаблюдения. При установке камеры, следует обеспечить максимальное соответствие зоны обзора видеокамеры, определенной ее техническими характеристиками, местным условиям и особенностям объекта. Это означает отсутствие в поле зрения камеры видеонаблюдения посторонних предметов, ограничивающих обзор [2].

После разработки плана размещения оборудования и его установки следует инсталляция программного обеспечения и подключения оборудования, включает в себя настройку адресации и подключение камер к сети Ethernet.

1. Настройка IP-адреса персонального компьютера оператора.

В данном случае используется система адресации IPv4, поэтому необходимо установить IP-адрес компьютера таким образом, чтобы он находился в диапазоне 192.168.0.100-192.168.0.200 и не совпадал с IP-адресами камер.

2. Подключение IP-камер к сети Ethernet.

Все камеры при поставке имеют одинаковый IP-адрес, поэтому, для того, чтобы избежать конфликта IP-адресов, необходимо подключать камеры по одной и после подключения менять их IP-адреса. Изменение IP-адреса возможно в диапазоне 1192.168.0.101...192.168.0.109.

Изменить IP-адрес камеры можно в меню Настройки – Сеть в соответствии с «Руководством по эксплуатации IP-камер TANTOS TSi v4.2»

Для управления купольной скоростной PTZ камерой можно использовать как мышь, так и пульт управления.

Изучение проблем обеспечения безопасности различных производственных и социальных объектов являются актуальными в настоящее время, что связано с постоянным усложнением структуры объектов, их техническим обеспечением, инженерными системами, а также ростом угроз информационной безопасности общества. Все это приводит к необходимости совершенствования комплексных систем безопасности, обеспечивающих безопасность объектов.

Таким образом, в данной статье представлена актуальная проблема разработки внедрения систем видеонаблюдения, которые способны выполнять задачу по обеспечению безопасности объектов.

1. Введение в информационную безопасность [Текст] : учеб. пособие для вузов / А. А. Малюк, В. С. Горбатов, В. И. Королев [и др.] : под ред. В. С. Горбатова. - М. : Горячая линия - Телеком, 2011. - 288 с. - (Учебное пособие для высших учебных заведений)
2. Проскурин, В. Г. Защита программ и данных [Текст] : учеб. пособие для вузов по направлению подгот. "Информ. безопасность" (бакалавр) и специальностям: "Компьютер. безопасность", "Информ. безопасность автоматизир. систем" / В. Г. Проскурин. - М. : Академия, 2012. - 208 с. - (Высшее профессиональное образование. Информационная безопасность. Бакалавриат)
3. Шаньгин, В. Ф. Комплексная защита информации в корпоративных системах [Текст] : учеб. пособие для вузов по направлению "Информатика и вычисл. техника" / В. Ф. Шаньгин. - М. : ФОРУМ [и др.], 2010. - 591 с. - (Высшее образование)

Контакты:

Кувшинов Сергей – студент второго курса, спец. «Защита информации» кафедры «ПивЭ», ПВГУС, Россия, e-mail: . ser.kuv.1994@yandex.ru

Диц Анастасия – студентка второго курса, спец. «Защита информации» кафедры «ПивЭ», ПВГУС, Россия, e-mail: lamnanaschiffer@gmail.ru.

Genealogy Web Based System

Atanas Anastasov,

Scientific Supervisors: Galina Atanasova, Metodi Dimitrov, Venelin Molnar

Abstract: This paper presents a Genealogy Web Based System. This application allows its users to maintain the information of his/her family and the tracing of its lineages and history. There are researched some applications in this subject and their features are summarized. It is described the approach for Genealogy Web Based System creation.

Keywords: Computer Systems, Informatics and Information Technology, Web Applications

INTRODUCTION

Genealogy comes from Greek 'genea' that means generation and 'logos' that means knowledge, also known as family history [2]. Actually, this is the study of families and the tracing of their lineages and history. Our Genealogy Web Based System, in brief called GWBS, is an application to help you to do genealogical research and to follow your own or someone else's family tree and provenance. The program maintains its own database in which an user can enter and store a huge amount of data for all members, building a family tree, the relationships between them, and to create multiple flexible reports with summary information. Web page can be used for personal purposes and to get to know their own origin and to carry out detailed historical research on a person in your family.

The paper is organised as followed: 1 Introduction, 2 Genealogy Web Based System Review, 3 Description of decision, 4 Conclusions.

GENEALOGY WEB BASED SYSTEM REVIEW

Other Genealogy Web Based System Review

We are familiar with some other software applications such as "My Heritage" [4] which is the only genealogical page that supports Bulgarian language. This application realizes the most popular for that kind of software functions, but print function requires extra money payment. Positive aspects of the developed GWBS are accessible and money free to every its user.

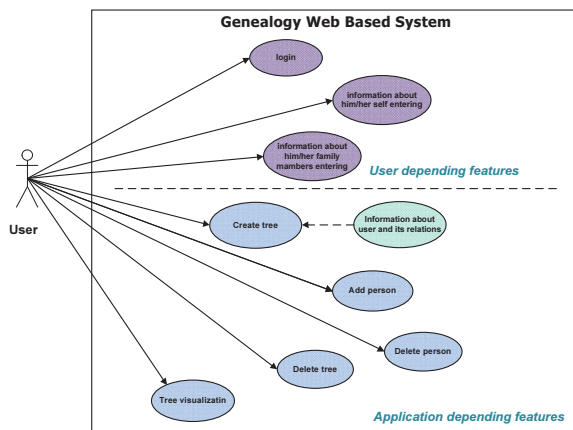

Fig. 1: GWBS common use case

Genealogy Web Based System Project

Every user of GWBS, that uses it for the first time, fills in a registration form and receives an user name and password for identification in the system. The user name and password allow access to the other application functions: information about him/her self-entering, information about him/her family members entering, create tree, add a person, delete person, delete tree, tree visualization. Nowadays the UML [1] is accepted as a standard language for software project description due to the platform-, technology-, and program-independence of this graphical language. The described above functions are separated in such that require from user input information and such that application generates from stored data. The common use case diagram presenting the user depending and the application depending features of the GWBS are given on the following (Fig.1).

DESCRIPTION OF DECISION

Program code

It is used last of language HTML, namely HTML5 to construct the basic structure of the GWBS application [3]. For complete and design application pages there are used other programming languages and graphic editors such as Photo Shop, CSS3, PHP. On the program fragment shown below is demonstrated the pages' navigation:

```
...
<nav>
  <ul id="nav">
    <li class="current">
      <a href="index.html">Home</a>
    </li>
    <li>
      <a href="#">Form</a>
    </li>
    <li>
      <a href="New.html">New</a>
    </li>
    <li>
      <a href="Add.html">Add</a>
    </li>
    <li>
      <a href="#">Delete</a>
    </li>
    <li>
      <a href="Tree.html">Tree</a>
    </li>
    <li>
      <a href="Contacts.html">Contacts</a>
    </li>
  </ul>
</nav>
<div>
  <form id="forma">
    <div>
      <label for="tb-username">Username: </label>
      <input type="text" id="tb-username" name="tb-username"/><br>
      <label for="tb-password">Password: </label>
```

```

<input type="password" id="tb-password" name="tb-password"/>
</div>
</form>
</div>

<button id="button">Register</button>
<button id="btn"> Log in </button>
</ul>

</nav>

```

...

Genealogy Web Based System page

This description can't fully demonstrate the capabilities of the GWBS. You can see designed application view on fig. 2. Instead, it will give you general guidelines on how to use the program so that you can get started in a Genealogy Research. When you first start you will need to create a new family tree, which will actually be used as a reference database next time you log into the program.

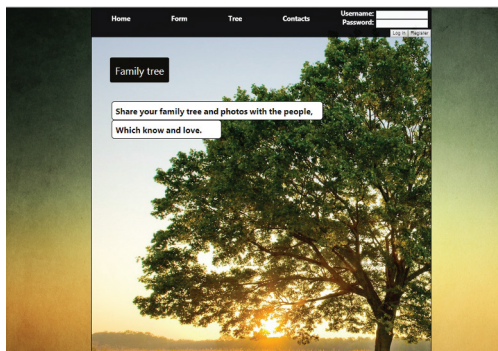

Fig. 2 GWBS main page

Genealogy Web Based System basic form

By pressing the 'New' button from drop-down menu shown on fig. 3 user can choose to create a new family tree as it is shown on fig 4.

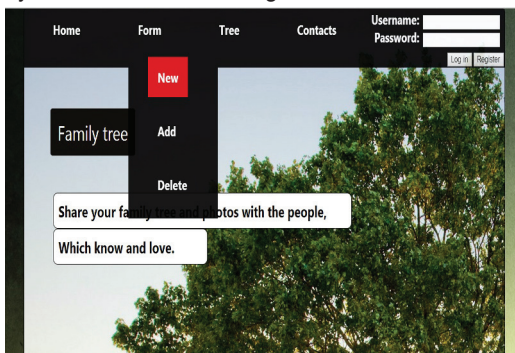

Fig. 3 Drop-down menu with 'New' button on the basic GWBS form

Create tree

Last name			
First Name			
Address			
City		State	
Zip/Postal Code			
Country	UK ▾		
Phone(country code,area code,number)			
E-mail			
Birth date	Month	Day	Year(digit)
Gender			State ▾
submit Clear This Form			

Fig. 4 GWBS create tree form

Genealogy Web Based System 'Add person' form

By clicking the button **'Add'** from the drop-down menu an user choose to append a member to the family tree user can see this in fig. 5. An user also can choose his/her relationship from other drop-down menu which is located in the lower right corner.

Add person

Last name			
First Name			
Address			
City		State	
Zip/Postal Code			
Country	Bulgaria ▾		
Phone(country code,area code,number)			
E-mail			
Birth date	Month	Day	Year(digit)
Gender			State ▾
family relationship	Mother Father Brother Sister Son daughter grandmother grandfather		
submit Clear This Form			

Fig. 5 GWBS add person form

Genealogy Web Based System Tree visualization

By clicking the button Tree it is appearing the family tree that an user have created as it is shown on fig 6.

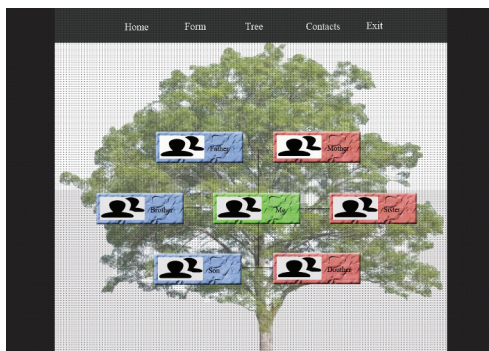

Fig. 6: Family Tree in GWBS window

CONCLUSIONS

The developed GWBS equip its users with abilities to store and to visualize information about its' family members and to keep these memories in the time without extra money.

REFERENCES

- [1] Fowler, M., UML Distilled: A brief guide to the standard object modeling language, 3rd edition, Addison Wesley, 2004
- [2] <https://www.google.bg>.
- [3] <http://academy.telerik.com>.
- [4] <http://www.myheritage.com/index.php?lang=BG>

PCTVPlay – advanced media player

Георги Стефанов Чавдаров

Abstract: Millions of people worldwide are using the PC as a way for watching movies. Millions of people use their computers as a TV, but they have to control them like a computer. But now it's time for a revolution - media player, driven by remote control from a distance, with the ability to visualize the internet TV channels, movies and play music. The presented application PCTVPlay helps the users to control their computers without getting up from their place.

Key words: Computer Systems and Technologies, Multimedia, Player, Remote control.

INTRODUCTION

Since the computer has become a huge source of files many people have started to use their computers for processing multimedia. Tens of thousands of people want to sit in a chair, or rest on the sofa and watch movies, videos, music and photos – but how? It is known that the hardware specialists have invented a wireless remote control for a computer, but the problem is that the management is very difficult, because the modern media players do not have keyboard shortcuts for fast navigation or some of them that have need a standard keyboard controls.

Some users playing movies for their children and grandparents. In the first case, he or she may want to limit children to watch only selected movies that can be paused or skipped. In the second case, older spectators may not have the necessary knowledge to switch one episode to another, or switch Internet TV channels.

Many users using software players like KMPlayer, which allows to manage the wireless. But here is the question - whether each remote control has the buttons like J, PgUp/Down, Ctrl or Shift?

With PCTVPlay, life becomes easier. On first time when user runs the application, it offers the opportunity to learn control buttons. When the setup is done, the application automatically redirects to Internet channels. By default, there is only one channel that serves as a demo. Users may introduce an unlimited number of addresses. They can be local - folder on computer, media files or network - IPTV, camera for video monitoring.

By itself, the program is not unique. On January 9, 2001 Microsoft realizes Windows Media Center [1]. It focuses on NetFlix streams - a service that is not available in each country and uses specially designed remote device, such as MCE Remote. Another similar product existing is GOM Remote. It also manages media files like TV remote, but unfortunately it is necessary availability of Android smart phone or tablet, which leads to unnecessary costs.

The application is written using Visual C# and is intended only for the operating system Microsoft Windows. The database used to store channels, settings and the learned keys is in Access 2003 format.

MAIN FUNCTIONALITY

Switching TV channels has never been so easy before. Adding channels, browsing media files has never been done with such ease.

The presented PCTVPlay application allows operation of many media files with a sense of TV.

1. Loading application

When the application loads, the first channel starts playing. If the user wants to add new channels, it can safely select Menu -> Channels -> Add New Channel (Fig. 1).

2. Reading media files and streams

For reading media files it is recommended to install latest codec packages. For reading internet streams also the fast network speed is required – 1.5 Mbps for ordinary, 5

Mbps for HD and 7 Mbps for Full HD sources [2]. PCTVPlay supports only HTTP/RTSP/UDP/MMS protocols.

Channel selection is done by selecting its number or by pressing up and down buttons. On source loading, small information box appears on the top right side of the display. For internet streams it contains the name of channel, and for media files - summary information as filename, size and date created.

When internet source is opened, the request to the server is forwarded. If the connection is lost, a new request is sent. The cycle continues until the channel is successfully loaded or a new request is started. When local file is opened, play/pause and seek buttons are enabled.

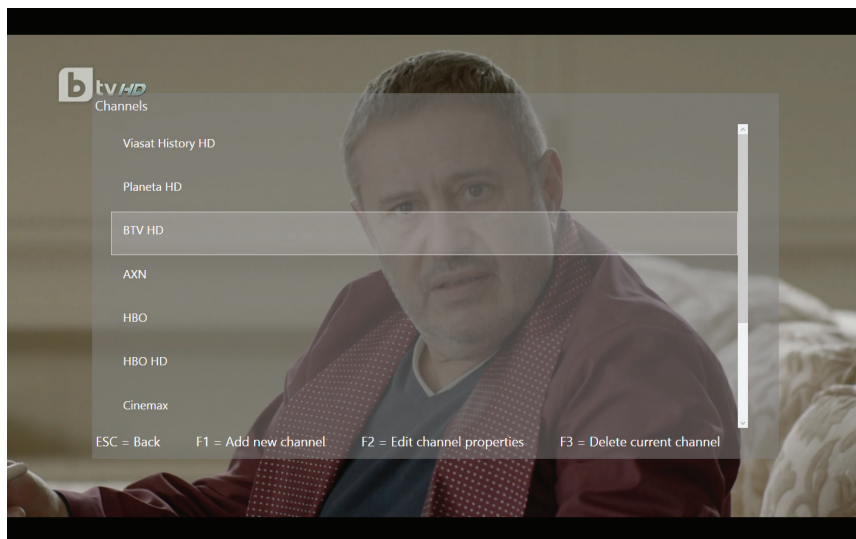

Fig. 1. IP-TV channels manager

3. Application control

PCTVPlay supports all kinds of remote devices. In present example a device management PC Remote Control is illustrated (Fig. 2). Anyone who wishes to "reprogram" the device can use keyboard manager. As remote devices work on the principle of a standard keyboard, the software is not able to know which device it manages. So if more than one device are used, it is necessary to select a profile which may be a drawback for the user. We should consider that some devices have their own KeyLearner.

4. Own explorer

For the convenience of the user the application possesses Explorer that helps to easily and quickly reach the required content. The Explorer allows scrolling through folders of different drives (Fig. 3). When the folder is presented like a channel Prev/Next track buttons are enabled instead of Prev/Next channel.

If folder contains only media files, they can be played back sorted (usually in alphabetical order) and unsorted (Shuffle mode). If folder contains other folders play commands are the same, but if the user wants to see their names he or she must hold OK button. It is important to understand that the Folder mode is from the root to down. So if the channel explores through C:\Video, selection menu shows the entire contents of the C:\Video folder and its subfolders. But if the C:\Video\Music is present like a channel, then

C:\Video cannot be reached because of the restriction imposed.

Fig. 2. PC Remote Control Example

5. System requirements

For a good and complete operation of the application need in addition of a good internet connection is the large display. The minimum resolution for the proper visualization of all the menus and channels is 1366x768 pixels. It possible to narrow the window, but during the resizing all the displayed menus hide and the entered information is deleted.

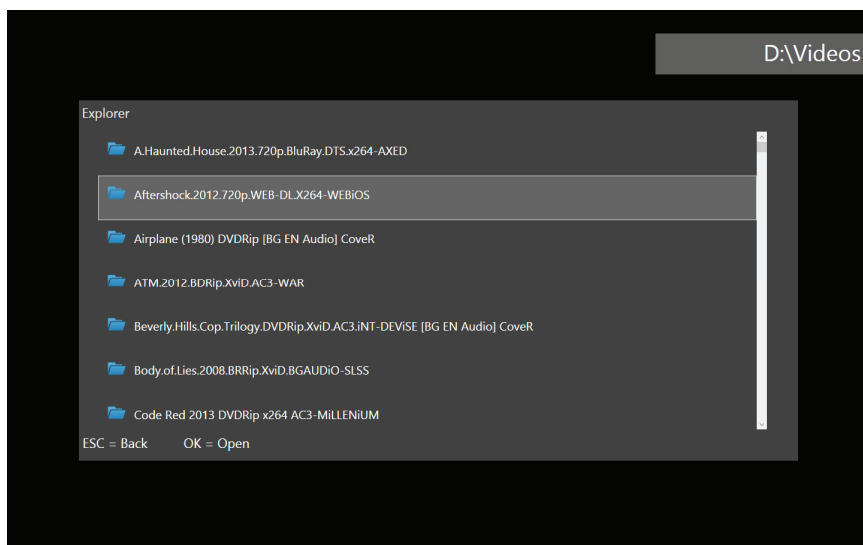

Fig. 3. PCTVPlay Explorer

Although these minimum requirements, the user may need to install additional drivers for correct system work!

CONCLUSION

The designed application proposes convenient and easy to use features. But as expected the application can not be perfect and therefore the author plans expanding the capabilities in the following areas:

- Synchronizing with external display (like ATmega32 DOGM 081) that shows current channel;
- Preliminary mapping of known remote devices by default;
- Supporting picture and presentation viewing;
- Integration with Windows 8 Metro UI;
- Sound equalizer;
- Picture correction tools;
- Subtitle fast and easy synchronization;
- M3U playlists support;
- Remote control with self-developed Android application.
- Support of game controllers;
- Recording functions;
- Ability of adding YouTube channels;
- Splitting screen and watching up to 4 sources at the same time (useful for CCTV).

REFERENCES

- [1] Wikipedia. Windows Media Center. 2009,
http://en.wikipedia.org/wiki/Windows_Media_Center.
- [2] NetFlix. Internet Connection Speed Recommendations. 2013,
<https://help.netflix.com/en/node/306>.

За контакти:

Георги Стефанов Чавдаров, Катедра “Природни науки и образование”,
Специалност „Компютърни науки“, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.:
0898632888, e-mail: powerbsd@abv.bg

J2XML Metro Converter

Гюнеш Шефкедов

Abstract: *We live in a world where life without a computer would be impossible. But real architects of this modern world – software developers need more and more flexibility in software development process. The presented metro application J2XML (converter) helps developers to convert java code to xml and visa versa in windows 8/8.1.*

INTRODUCTION

Microsoft released Windows 8 for general availability on October 26, 2012. Despite many user's complaints and doubts about the functionality of metro-based operating system and it's applications, Microsoft maintain that this is the new style of their operating system and Metro is the future. These disputes affects negative to software developers because after a year and a half there are still many gaps in windows application store. One of these gaps is lack of software development tools in Metro. J2XML is a solution for very small part of that gap. In addition to useful functionality, J2XML has user friendly interface and optimized structure.

What would be the life of a developer in the next 5 to 10 years after the desktop environment is fully discharged or already unnecessary and nonfunctional? What would happen to the software engineers who will need a program like J2XML which is an irreplaceable tool in the software development process? This applications proves how simple application can be one of the most popular products - not only in the software engineering but also in the Java designing forms.

There are variety of parsers as J2XML in internet, but non-of them works in Metro. Web applications which allows this kind of code conversion require an internet connection. For now, J2XML is the only option for developers to convert their code from java to xml and visa versa in Metro. J2XML gives more flexibility to developers in the software development process.

PARSING FROM JAVA TO XML / XML TO JAVA

1. Developers need a parser

Why developers need parsers from java code to xml and visa versa? There are many software systems for automatization of engineer's work. Most of them require data transfer between software products of different companies. Some of them are open source or free, but others are too expensive or web based. But the price is not the only obstacle for developers. Actually the main obstacle is, that these apps use unknown file formats for data internal machine representation.

Sometimes developers have limited resources for full development of big software products, that's why, they split the program to small parts (modules). For modules which are not developed, programmers rely to different external subsystems. To solve these kind of problems, many of big software products support import/export of data in widely used text format as xml.

Why developers need their own parser? During the development of the main system, developers need to have the source code of the subsystems. Moreover – XML is an open source format which allows every developer to create his own tags, and after that these tags will be recognized by the relevant software modules.

2. Main functionality

When J2XML launch for a first time the app loads a settings page which allow users to customize the program according to their needs.

After launching the program users have several options to customize:

- Users can set the default open directory to find easily the *.java or *.xml file to load. It can be workspace directory or any other folder in the computer. Similarly users can set the “default save directory”.

- Users can choose whether the J2XML convert in real time. This option would be appropriate for small pieces of code.

- Users can set the text encoding, usually it is a utf-8, but sometimes developers prefer to specify the exact encoding.

- The next 2 options are for safety reasons. “Log” and the “Auto-save every 1 min.” help developers to trace their activity in J2XML and to auto-save the result after parsing in the existing file.

- And finally 4 options to customize the appearance of J2XML.

In J2XML home page, there are two text panels - for java code and xml.

- In “Java code” panel users can write, copy/paste or load *.java file. And if the conversion is from xml to java in the “Java code” panel will be printed the converted code.

- In “XML” panel users also can write, copy/paste or load *.xml file. And if the conversion is from java to xml, there will be printed the converted code.

At the bottom of the home page there is an app bar (application bar), which contains 5 buttons. The first one (left to right) is to open/load an existing *.java or *.xml file. When users press the “open” button they automatically will be redirected to the “default open directory”, but this doesn't mean that they can't load a file from any other directory

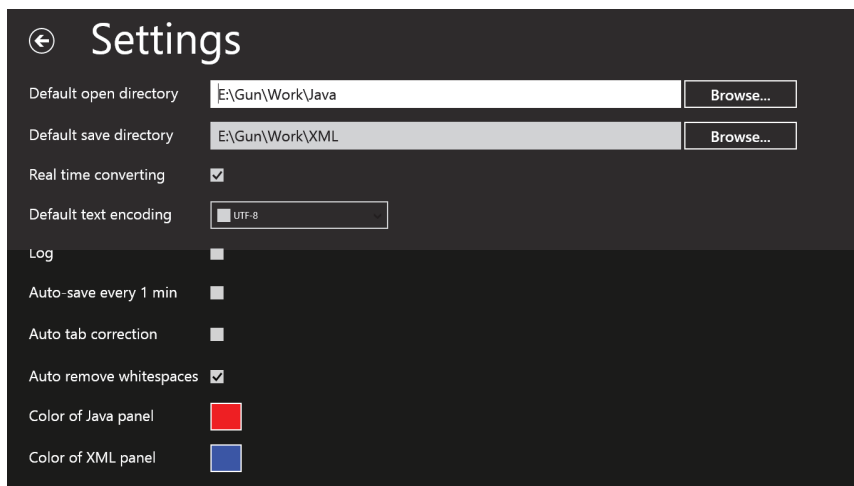

Fig. 1. Startup settings page

After user opens a *.java file the content of *.java file will be printed on the “java code” panel. Whether the text will be formatted or not depends on “auto tab correction” settings. If it is “on”, that means printed text will be formatted and easy to read and modify. The other way text will be printed in one line. “Off” option is appropriate when the user is interested in only from the result. Result text is always formatted.

Parsing from/to java code is the main function of this converter. Converting java code to xml is so important because users can use xml in other application to modify it or to add functionality then re-parse the xml to java.

Why XML? XML (Extendable Markup Language) is some kind of text file which is standardized and widely known. It can be open with any text editor. XML is similar to HTML, but it is more flexible. XML has no restriction of tags and it has simple and logical

structure. Other advantage of XML is the possibility to manipulate many programming languages.

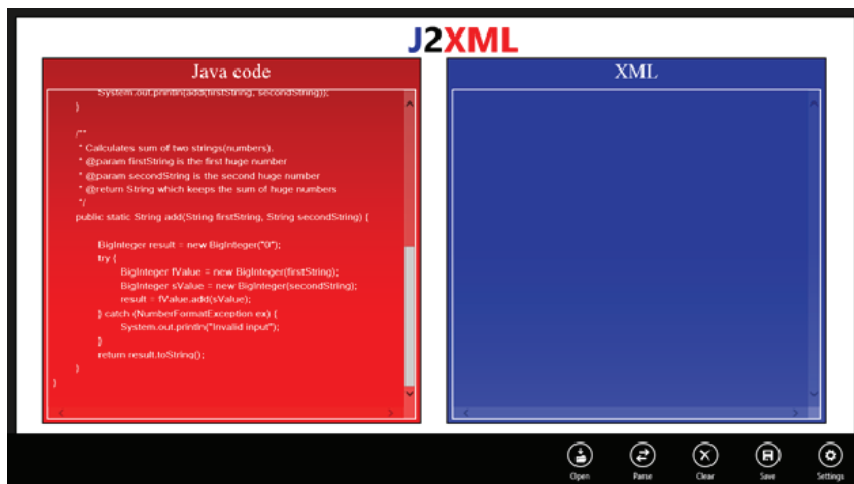

Fig. 2. Loading an existing *.java / *.xml file

Why Java? Java is a computer programming language that is concurrent, class-based, object-oriented and specifically design to have as few implementation dependencies as possible. Despite C# popularity increases there are still many software developers who prefer Java. The main advantages of Java are: Java Development Kit, Java Runtime Environment and most popular IDE (Integrated Development Environment) are open source or free. Other advantage of Java is that it is intended to let software engineers “write once, run everywhere”, which means code that run in one platform does not need to be recompiled to run on another.

Parsing from/to java code is the main function of this converter. Converting java code to xml is so important because users can use xml in other application to modify it or to add functionality then re-parse the xml to java.

Why XML? XML (Extendable Markup Language) is some kind of text file which is standardized and widely known. It can be open with any text editor. XML is similar to HTML, but it is more flexible. XML has no restriction of tags and it has simple and logical structure. Other advantage of XML is the possibility to manipulate many programming languages.

Why Java? Java is a computer programming language that is concurrent, class-based, object-oriented and specifically design to have as few implementation dependencies as possible. Despite C# popularity increases there are still many software developers who prefer Java. The main advantages of Java are: Java Development Kit, Java Runtime Environment and most popular IDE (Integrated Development Environment) are open source or free. Other advantage of Java is that it is intended to let software engineers “write once, run everywhere”, which means code that run in one platform does not need to be recompiled to run on another.

In Fig. 3. It is shown how J2XML looks like after converting/parsing the code. Formatted code helps developers and even non-developers to read the converted code as a “book”.

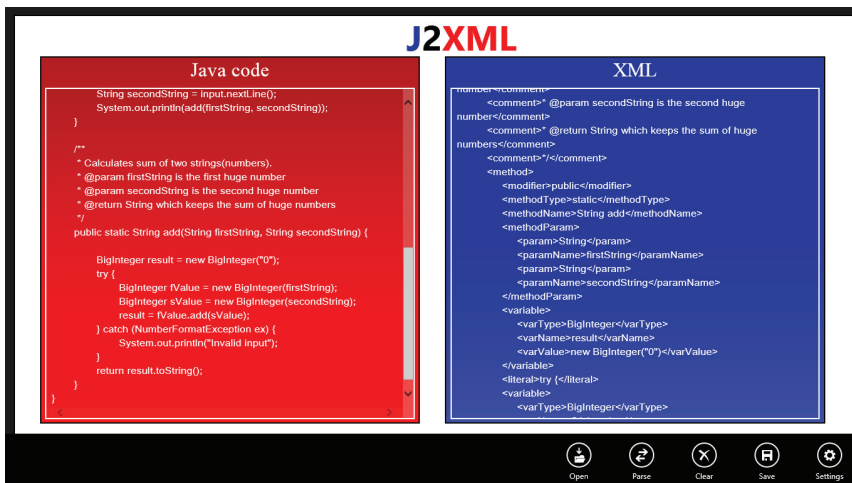

Fig. 3. Converted code java to xml / xml to java

The last two buttons (left to right) are “Clear” and “Save” button. Logically after conversion of the code these two buttons on the app bar give users two options to proceed.

- To remove everything and start all over again. This function can help users when they load the wrong file to the panel, or when they just want to see the structure of their java program.

- To save the java/xml file in the default save directory or any other folder for later use. This is very useful because users don't need to open another text editor, copy/paste the converted code and save it.

CONCLUSION

In the next few years when “desktop” will be gone, software developers will need more and more software development tools in Metro. This new platform will be a true test for experienced software engineers. J2XML can be very useful tool during these hard times.

The author plans expanding the capabilities in the following areas:

- Add new function to modify XML in class diagrams
- Load java/xml files from internet (SkyDrive, Google Drive etc.)
- Exporting converted code to cloud

REFERENCES

- [1] <http://msdn.microsoft.com/en-us/library/windows/apps/br229565.aspx>
- [2] http://en.wikipedia.org/wiki/J_Sharp
- [3] [http://en.wikipedia.org/wiki/Java_\(programming_language\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Java_(programming_language))
- [4] <http://en.wikipedia.org/wiki/XML>

За контакти:

Гунеш Шефкедов, Катедра “Информатика и информационни технологии”,
 Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 0883683506, e-mail:
gunesh.shefkedov@gmail.com

Автоматизиране на услугата „Обслужване на клиенти“

Камелия Добрева,
научен ръководител: Пламенка Христова

Abstract: Automating Service “Customer service”: *The paper presents practical steps that can be used in any business of putting a good start and further development of relations with customers through a variety of techniques to keep them to resolve any problems with service. The paper writes up the automation of the “Customer Service” in a particular company - auto service, which is typical for a customer relationship business. The described system allows the storage and processing of data necessary for customer service in the workshop.*

Key words: *Computer Systems, Automating Business Services, Informatics and Information Technology.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Динамиката на нашето време е навсякъде. Един от най-бързо променящите се е светът на бизнеса. Промяната е многолика: нови суровини, нови технологии, нови области на конкуренция, нови отношения. Непрекъснато се променят и растат очакванията и изискванията на хората около нас. С развитието на икономиката и отварянето на пазара се увеличават и възможностите за избор. Вече не е достатъчно само да се произвежда добър продукт. Хората искат най-доброто. Освен качеството и цената, основен фактор при избора на клиента е и обслужването. То е предизвикателство пред всеки бизнес, всяка организация, всеки работещ човек. Ето защо днес доброто обслужване, привличането, удовлетворяването и запазването на клиентите е ключ към успеха в бизнеса. То е едно от най-важните конкурентни предимства, гаранция за добро представяне и печалба. Независимо от заеманата позиция, опит и задължения, най-важно винаги е да бъде дадено на клиентите това, което искат и от което се нуждаят.

В настоящия доклад са представени практически стъпки, които могат да бъдат използвани във всеки бизнес от поставянето на добро начало и последващо развитие на отношенията с клиентите, посредством различни техники за задържането им, до решаването на всякакви проблеми, свързани с обслужването.

Докладът има практическа насоченост, представените в него идеи са лесни за прилагане и могат да доведат до добри резултати. Статистиката показва, че правилното обслужване може да удвои печалбите на една фирма, както и че една средно голяма компания може да губи до 30% от клиентите си годишно най-вече поради лошо обслужване. Доказано е, че връщането на веднъж загубени клиенти, е много по-трудно и скъпо от тяхното задържане с добро обслужване. Автоматизирането на услугата „Обслужване на клиенти“ се поставя като основна задача пред софтуерните специалисти при проектиране и разработване на автоматизирани системи, включващи работа с клиенти.

Докладът представя автоматизирането на услугата „Обслужване на клиенти“ в една конкретна фирма – автосервиз, която е типичен представител за взаимоотношенията клиент-бизнес. Системата позволява съхранението и обработката на необходимите данни за обслужването на клиентите в автосервиза. Предимствата на една такава система са усъвършенстване на информационното обслужване, ефективно използване на техническите средства, по-голяма бързина на информационните потоци, повишаване на производителността на труда, усъвършенстване на системата за управление и организация в обекта. Интерфейсът е удобен и представен чрез менюта, като целта му е да осъществи връзка между системата и потребителя, така че към последния да не се изискват специални компютърни умения и предварителна подготовка по програмиране при използването ѝ.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Формулираният по-горе проблем е решен чрез анализ на практическите задачи за автоматизиране на дейности в обектите от обслужващата сфера:

1. Управление на данни – въвеждането и актуализирането им.
2. Поддръжка на поръчки – приемат се и се изписват поръчки, изготвят се текущи справки.
3. Поддръжка на информация за заявките на клиенти, свързани с обслужването им през изминал период.
4. Търсене на информация, свързана с обслужването на клиентите.
5. Приход/Разход – изготвят се справки и анализи свързани с приходите.

1. ОБЗОР НА СЪЩЕСТВУВАЩИ РЕШЕНИЯ

Съществува голям брой от софтуерни решения за автоматизиране на дейности в обектите от обслужващата сфера и на процесите, свързани с обслужването на клиенти. Системите за автоматизиране на дейности в обекти, насочени в сферата на обслужването на клиенти осигуряват пълна автоматизация на функциите по поддържане на номеклатури, добавяне, изтриване и актуализация на данни, списъци с предлагани услуги. Те затварят цикъла на процеса на обслужване на клиенти – от изпълнението на дейностите, свързани с обслужването на клиенти, до реализирането на крайната поръчка на крайния потребител. Изпълнението на дейностите в обекти от обслужващата сфера са свързани с поддържането на данни за клиентите или удобното им въвеждане при нови такива.

1.1 Софтуерна система MiniMax Автосервиз

MiniMax Автосервиз е софтуерна система предназначена за управление на сервисна дейност. В нея се съдържат специфични инструменти, модули и функции необходими за обхващането на целия процес по обслужване на автомобили. Софтуерната система поддържа подробно досие на всеки автомобил, който е обслужван. Освен данни като марка, модел, рама, дата на регистрацията, данни за собственик и т.н., може да се изведе и пълен отчет на ремонтите и вложените части от деня на първото му обслужване [2].

1.2 Софтуерна система ТАКТ

Такт е софтуерна система за управление на автосервиз. Тя притежава набор от справки за извършени сервисни ремонти, задължения, плащания, приходи, печалба, заработка на изпълнителите, вложени резервни части и др. [3].

1.3 Изводи относно разгледаните съществуващи решения

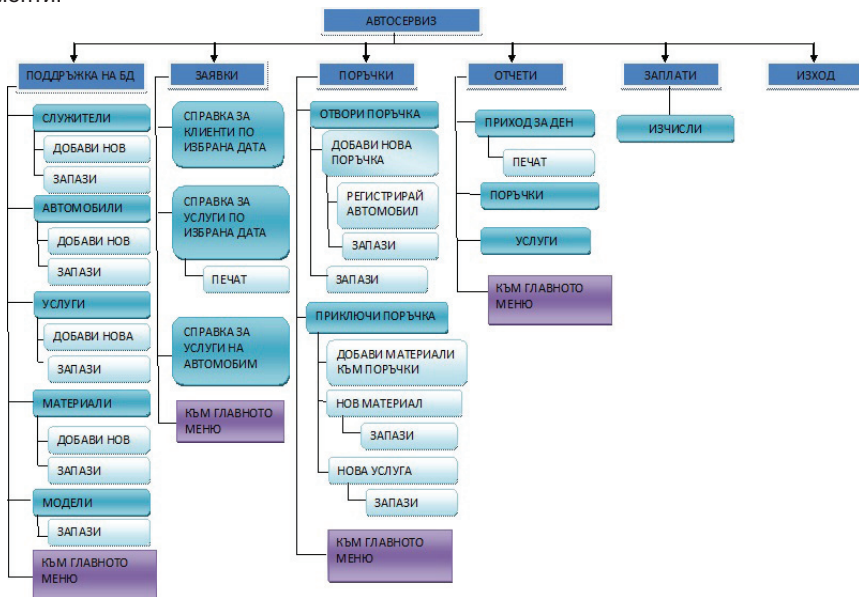
Изводите от разгледаните решения показват, че тези софтуерни системи са разработени за големи автосервиси. Малките или току що отворили сервиси нямат достатъчните средства, за да си закупят такъв вид софтуер и да го поддържат.

Изпълнението на обичайните и често срещани услуги обикновено отнемат много време при ръчна обработка. Един клиент може да има няколко автомобила и на всеки автомобил могат да се извършват много ремонти. По ремонтите работи персонал, който може да участва в няколко ремонта. Автоматизирането на услуги, актуализирането и следенето на информацията води до по-добро организиране на работата на служителите в автосервиза, следователно до по-бързо и коректно обслужване на клиентите. Предимството на една атоматизирана информационна система е, че вероятността за грешки при запис, непълнени полета и нежелана промяна на данни е много малка.

2. АРХИТЕКТУРА НА СИСТЕМАТА

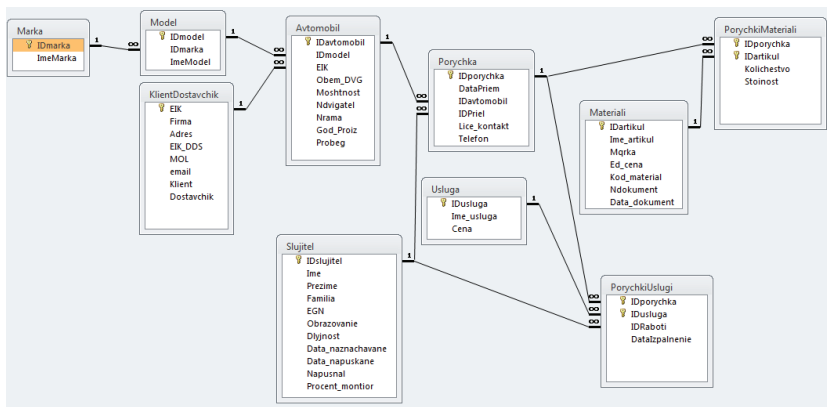
Проектирането на системата от функционална гледна точка може да се разглежда като съвкупност от няколко модула, които въпреки, че структурно са независими един от друг, функционират като едно цяло и изпълняват задачите

описани по-горе. На фиг.1 е показана диаграма на ИС и връзките между отделните елементи.

Фиг.1 Функционална схема на ИС

Всяка поръчка се характеризира с клиент, автомобил, услуга, служител, материал. Имайки предвид това описание и с цел осигуряване на независимост на данните, възможност за многократното им използване от различни потребители и гъвкавост при обработката, базата данни на разработената система се състои от няколко основни таблици: *Avtomobili*, *KlientDostavchik*, *Slujitel*, *Porychka*, *Usluga*, *Materiali*. Между таблиците има 10 връзки, наричани още релации. Целта на връзките между таблиците е да определи кои таблици са логически свързани, също така и да поддържа непротиворечивостта и цялостта на данните. На фиг. 2 са показани таблиците и връзките между тях.

Фиг. 2 Релационен модел на БД

3. ОПИСАНИЕ НА СИСТЕМАТА

Системата е разработена в средата на СУБД Microsoft Access 2010 [1].

Потребителският интерфейс осъществява взаимовръзката между потребителя и системата. Неговата организация и реализация е такава, че потребител без предварителни познания по информатика да може да работи с програмния продукт.

Формите са основния интерфейс между потребителя и дадена информационна система. На фиг.2 са представени релационните връзки в базата данни.

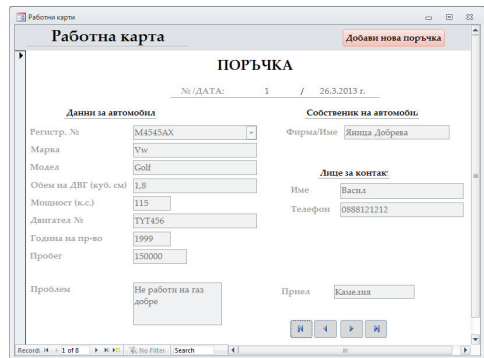
При стартирането на информационната система се отваря прозорец, изискващ парола за взлизане в системата. При въвеждане на правилна парола се визуализира главната форма на приложението – фиг. 3. Елементите на главното меню са:

- ❖ „Поддръжка на БД“ – добавяне и актуализация на данни;
- ❖ „Заявки“ – справки с необходима информация;
- ❖ „Поръчки“ – информация за поръчки и възможност за отварянето на нова и приключването ѝ;
- ❖ „Отчети“ – разглеждане и отпечатване на информация;
- ❖ „Заплати“ – помощ при изчисляване на заплати на монтьори;
- ❖ „Изход“ – изход от програмата.

Фиг.3 Главна форма на система

Активирането на елементи от формата става с избирането им с мишката, но могат да се управляват и с клавиатурата. След избора на даден елемент от менюто се отваря съответния диалогов прозорец и се извършва необходимото действие. Излизането от системата става с помощта на бутона „Изход“.

Фиг.4 Отворена поръчка

Приложението поддържа данни за служители, автомобили, клиенти, резервни части, услуги. Най-важната дейност е автоматизиране на процеса при обслужването на клиенти, а именно отварянето на работна карта при влизането на автомобил с проблем в сервиза (фиг 4).

Приключването на поръчката също е улеснено като се попълват само услугите извършени по автомобила, заедно с материалите използвани за ремонта и служителите работили по автомобила (фиг.5).

Поръчка

Добави материали към поръчки Нова услуга

№ / Дата 8 / 26.3.2013 г.

Данни за автомобила

Регист. номер: ME454X Фирма/Име: Янши Добрева

Марка: Vw ЕИК/ЕГН: 9009253399

Модел: Golf Адрес: Бетово

Година на ДВГ (куб. см): 1.8 **Лице за контакти**

Мощност (к.с.): 115 Име: Васил

Двигател №: TGT456 Телефон: 088121212

Рама №: JT1234FRTYU5

Година на пр-во: 1999

Пробег: 150000

При приемането и първоначалния оглед на автомобила са извършени следните ремонтни операции:

Услуга	Монитор	Дата	Цена
14. Монтаж на изпарителя	1	Светослав 12.9.2013 г.	18.00 лв.
15. Ремонт на изпарителя с почистване на утрит	1	Светослав 12.9.2013 г.	36.00 лв.

Фиг.5 Приключване на поръчка

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Практическото използване на създадената информационна система с цел, автоматизиране на услугата „Обслужване на клиенти“, съхранява данни за автомобилите в сервиза, за служителите, за клиентите и за поръчките. От приложението може да се извлече информация, необходима за изчисляването на заплатите на служителите, проследяването по регистрационен номер на автомобил какъв ремонт е правен, на коя дата и от кой служител. Информационната система позволява актуализиране на предлаганите услуги в сервиза, служители, клиенти, резервни части, цената на всяка услуга и общата стойност на извършените услуги по дни.

Приложението е лесно за използване и позволява печат на отчети за отворени и затворени поръчки, услуги, заплати на служители и приходи за ден.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Василев Д., Microsoft Access 2002, СофтПрес, 2002
- [2] http://www.nksoftware.net/bg/minimax_autoservice.php - Сайт на софтуерна система MM Автосервиз
- [3] <http://takt.bg/> - Сайт на софтуерна система за обслужване в автосервиз ТАКТ

За контакти:

Камелия Симеонова Добрева, студентка в Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност Информатика - магистър, тел.: 0878560902, e-mail: kamelia.s.dobрева@gmail.com

научен ръководител: доц. д-р Пламенка Христова, Катедра “Информатика и информационни технологии”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 326, e-mail: ptx@ami.uni-ruse.bg

Системная поддержка малого предпринимательства Самарской области

автори: Лабыскина Ксения, Ключук Анна
научен ръководител: Марченко Виктория Станиславовна

Abstract: The article reveals the problems of small business in Samara region. Special attention is paid, the lack of information database on the availability of human resources and recruiting and search of qualified specialists, among young people. And proposed their solutions in the form of an integrated information platform, for acquiring skills and web site ,to record the achievements of specialists.

Keywords: system support business, Web programming, database programming, technology ASP.NET, young specialist, web site, voluntary work.

Введение

Малое предпринимательство оказывает существенное влияние на развитие экономики во всех странах мира, решая социальные проблемы, увеличивая численность занятых работников и т.д. Для экономики в целом, деятельность малых компаний оказывается важным фактором повышения ее гибкости, они так же оказывают влияние на способность адаптироваться к меняющейся экономической обстановке.

В Самарской области на сегодняшний день главным источником увеличения эффективности производства, заполнения рынка нужными товарами, услугами и рота уровня жизни населения является малое предпринимательство.

Малое предпринимательство является совокупностью самостоятельных мелких и средних предприятий, которые выступают как экономические субъекты рынка [3].

В Самарской области численность малых предприятий в январе-июне 2013г. составила 6312 (рис. 1), причем общий оборот организаций составил 204925 млн. рублей.

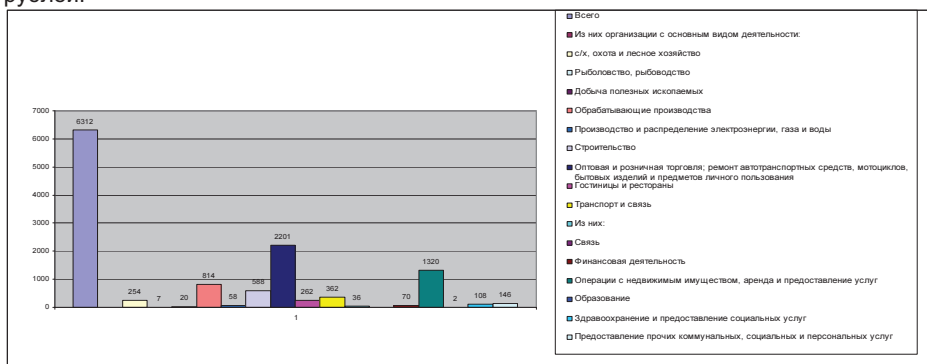

Рис. 1 Количество малых предприятий⁹ (без микропредприятий) по видам экономической деятельности в январе-марте 2014 года

Согласно данным территориального органа Федеральной службы государственной статистики малое предпринимательство в Самарской области по уровню развития

⁹ По данным ежеквартального обследования малых предприятий (без микропредприятий). Совокупность малых предприятий (основа выборки) была сформирована на основе Статистической части Статрегистра (БДГС) по состоянию на 1.01.2013г.

превышает средние показатели по РФ, но, тем не менее, существует ряд проблем в области малого предпринимательства (рис.2).

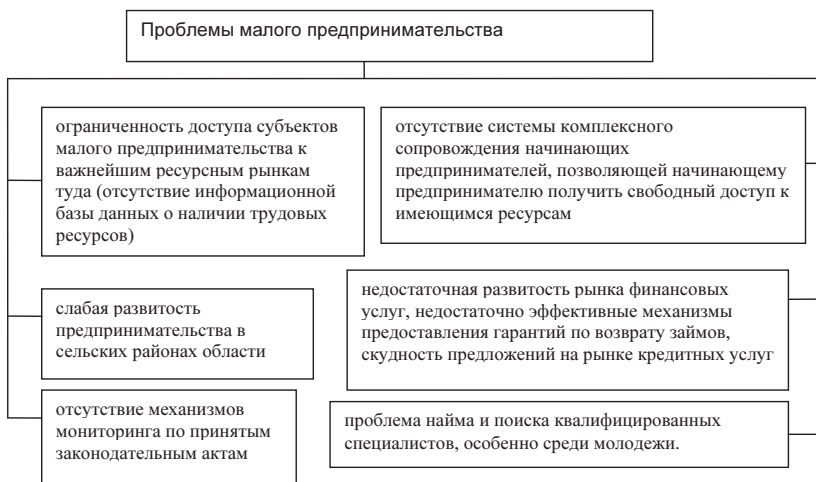

Рис. 2. Проблемы малого предпринимательства

Каждая из этих проблем актуальна и важна в настоящее время, но на наш взгляд отсутствие информационной базы данных о наличии трудовых ресурсов и проблема найма и поиска квалифицированных специалистов, особенно среди молодежи, требует наибольшего внимания, так как эти проблемы касаются и нас молодых специалистов.

Поэтому мы предлагаем создание системы повышения уровня профессионализма молодёжи, с помощью специально интегрированной площадки, где добровольцы будут получать опыт работы и портала, на котором будут отражаться их достижения, и который будет выступать информационной базы данных о наличии квалифицированных трудовых ресурсов.

Портал и площадка

На пересечении интересов городского сообщества молодых специалистов, работодателей в лице некоммерческих организаций и бизнес структур возникает интегрированная информационная площадка, на которой молодые специалисты отрабатывают свои профессиональные навыки, участвуя в добровольческой деятельности, предоставляя услуги по специальности, параллельно получая дополнительные знания. Таким образом, молодые специалисты будут получать опыт работы и профессионально расти (рис. 3).

Все это будет повышать их рейтинг на портале. Который представляет собой сайт, содержащий анкеты участников с рейтингом, документально подтвержденными достижениями и рекомендациями модераторов сайта, в качестве которых выступают некоммерческие организации, органы власти, бизнес и образовательные учреждения. При регистрации создается учетная запись и электронный вариант анкеты, и портфолио, подтверждающим профессиональные навыки. Анкеты участников будут встроены в бально-рейтинговую систему. В системе предполагается наставничество, когда более опытные добровольцы помогают в работе менее опытным и получают за это дополнительные баллы в рейтинг.

Рис 3. взаимодействия интегрированной информационной площадки и портала

Применение методов программирования для портала

Для реализации портала выбрали технологию ASP.NET в Visual Studio 2010 на языке Visual C#. Для этого есть ряд причин во-первых asp .net - это самая современная технология разработки веб-сайтов и интранет-приложений на данный момент. Большая часть веб-проектов в мире в настоящий момент реализуется именно с помощью этой технологии. А значит и выводить продукт на рынок будет легче. Во-вторых, Эффективная работа со всеми основными серверами баз данных, в нашем случае используется MSSQL - высокопроизводительный сервер. В-третьих, потому что сейчас эта технология изучается нами в рамках образовательной программы и является доступной. Созданный портал обладает удобной системой поиска и навигации (рис.4).

Рис.4 Главная страница портала

База данных

К нашему portalу будет подключена база данных(БД) её мы реализуем в MSSQL. Так как подразумевается, что храниться будут обширные данные, для них

нужна довольно надежная платформа, которая так же будет иметь отличный комплекс инструментов для ее управления. Такой платформой является Ms Sql Server. Но это не единственная причина, по которой нами была выбрана эта платформа. Так же данную платформу от других отличает допустимость виртуализации, и возможность снижения расходов, в тоже время обеспечить очень надежное и простое администрирование. Для нас это является не маловажным аспектом, так как на начальном этапе проект не будет приносить дохода, и администрированием БД будет заниматься один человек, а потому и управление БД должно быть простым, а затраты минимизированы.

Заключение

Для студентов и молодых специалистов это хорошая возможность представить свой опыт деятельности и компетенции, а для работодателей подобрать квалифицированных молодых людей с начальным опытом работы.

Результатом системы предполагается трудоустройство лучших из молодежи, которые приобретут профессиональный опыт через добровольческую деятельность.

Создание такой системы позволит сдвинуть с мертвой точки проблему поиска квалифицированных специалистов, среди молодежи, сгладив кризисную ситуацию в кадровом обеспечении. И частично решить проблему единой информационной базы данных о наличии трудовых ресурсов.

Библиографический список:

- [1] Друкер П. Бизнес и инновации [Текст]/ П. Друкер. — М.: Вильямс, 2010. — 432 с.
- [2] Кирьяков А. Г. Воспроизводство инноваций в рыночной экономике (Теоретико-методологический аспект) [Текст]/ — Ростов-на-Дону: РГУ, 2011.- 356 с.
- [3] Виленский А. «Этапы развития малого предпринимательства в России»// «Вопросы экономики», 2009г., №7.

Контакты:

Лабыскина Ксения-студентка третьего курса, спец «Бизнес-информатика» кафедра «ПивЭ», ПВГУС, Россия, e-mail: labiskina.k@yandex.ru

Ключук Анна -студентка третьего курса, спец «Бизнес-информатика» кафедра «ПивЭ», ПВГУС, Россия, e-mail: nusika_93@mail.r

WEB сайт за факултет Природни науки и образование към Русенски Университет „Ангел Кънчев“

Мария Петрова

научен ръководител: доц. Десислава Атанасова

Abstract: *Website of the faculty of Natural Science and Education at "Angel Kanchev" University of Ruse: The paper is focused on the necessity of developing a web site with the purpose of advertising and giving information for the faculty. Main idea is to provide useful information for the students.*

Keywords: *Website, faculty website, education*

ВЪВЕДЕНИЕ

През 21-ви век развитието на информационните технологии и в частност интернет продължават да навлизат във всички области, където те биха могли да се използват. Една от тези области е образованието. Много от учебните заведения предлагат необходимата информация в интернет сайтове, разработени специално за тях. Такива сайтове улесняват, както хората търсещи информация (родители, студенти, ученици, кандидат-студенти), така и работещите в тези учебни заведения. Така се получава лесен обмен на информация, спестява се време и има възможност да се събере цялата необходима информация, без да се спестява нищо. Това е голям плюс за всички интересувачи се и най-вече за студентите. В университетските сайтове те могат да открият информацията, от която се нуждаят, да комуникират и задават въпроси на своите преподаватели.

Целта на настоящия web сайт е да предложи информация за нуждите на студентите от факултет Природни науки и образование на Русенския университет, а също и да обобщи информацията за катедрите и служителите в него.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Представеният Web сайт е дружелюбен към потребителите, което улеснява работата с него. Не са нужни предварителни специални компютърни умения и познания, а само използването на уеб-браузър и минимална компютърна грамотност, необходима за правилно ориентиране в интернет среда.

За разработване на уеб-сайта са използвани HTML [4], JavaScript [6], PHP [5] и MySQL [1].

Уебсайтът е създаден като информационен портал, с цел подпомагане и популяризиране на възможностите във факултета. Съдържанието на сайта се състои от информация за ръководството, административно обслужване, информация за катедрите, специалностите, преподавателите, история на факултета, информация за предстоящи събития и галерия със снимки от изминали събития.

Информацията за различните възможности в сайта се предоставя и управлява от университета и по-точно от администратора, който ще се грижи информацията да е актуална. Сайтът е разработен специално за Факултет Природни науки и образование към Русенски Университет „Ангел Кънчев“ и е негова собственост.

Потребителски интерфейс

След влизането на потребителя в сайта, той има възможност да избере някоя от опциите на заглавната страница (Фиг.1). В горната част на страницата са разположени логото и името на университета, както и името на факултета

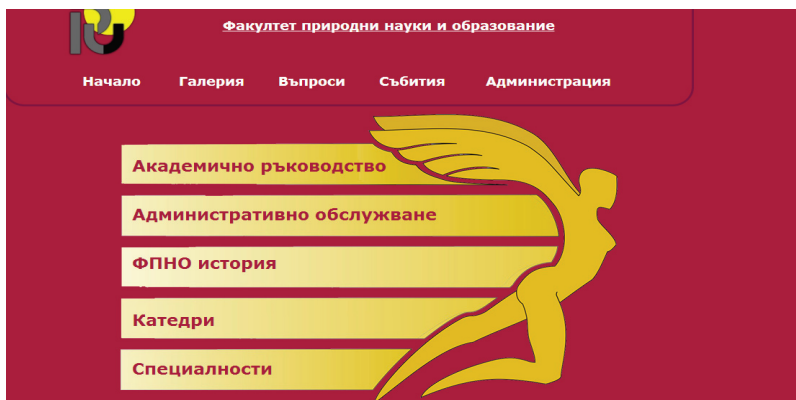
Логото на университета е препратка към сайта на университета, а именно <http://www.uni-ruse.bg/>. [3]

Под името на факултета е разположено хоризонтално първото от двете менюта, което се състои от пет бутона:

- Начало;
- Галерия;
- Въпроси;
- Събития;
- Администрация;

Второто меню съдържа също пет бутона, които дават съществена информация за факултета и се намират в жълтите ленти, представляващи продължение на логото на факултета, разположен в централната част на екрана. Както се вижда на фигура 1, бутоните тук са:

- Академично ръководство;
- Административно обслужване;
- ФПНО история;
- Катедри;
- Специалности.

фиг. 1 Начална страница на уеб сайта

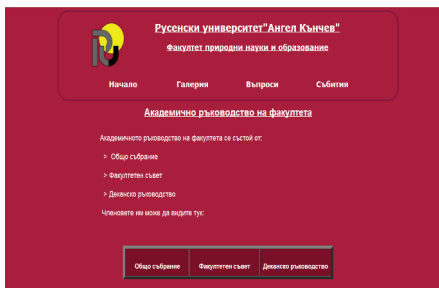
При избиране на бутон „Галерия“ (Фиг. 2), се отваря нов прозорец на екрана, където потребителят може да разгледа снимки от събитията във факултета. Галерията дава възможност те да се разглеждат ръчно или автоматично, както и да се прескача от една на друга, без да се разглеждат последователно.

Чрез бутон „Въпроси“ на екрана на потребителя се отваря нов прозорец, в който може да получи информация за това къде да отправи запитване или да пише на е-мил на някой от посочените служители, в зависимост от характера на неговия въпрос.

С бутона „Събития“ се отваря нов прозорец, където потребителят може да получи информация за предстоящите събития във факултета: на коя дата са те, от колко часа ще бъдат и мястото на което ще се проведат.

Фиг.2 Галерия

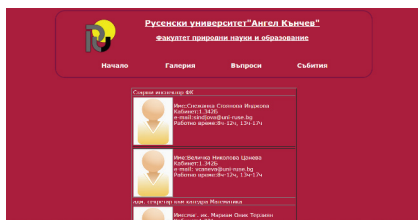
Фиг.3 Академично ръководство

Меню 2

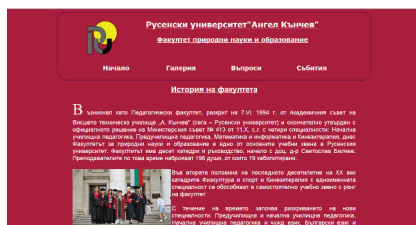
Бутон „Академично ръководство“ (Фиг.3) – при натискането му, се отваря нов прозорец на екрана, съдържащ информация за ръководните звена на факултета и за техните членове, а именно Общо събрание, Факултетен съвет и Деканско ръководство.

Бутон „Административно обслужване“ (Фиг.4) – при натискане на бутона се отваря нов прозорец на екрана, съдържащ информация за административния и колектив на факултета. Потребителят може да намери информация като: име, длъжност, кабинет, е-майл, работно време, както и снимка на търсения от него служител.

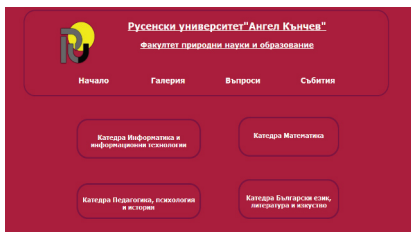
Бутон „ФПНО история“ (Фиг.5) – съдържа историята на факултета и снимки от различни събития през годините.

Фиг.4 Административно обслужване

Фиг.5 ФПНО история

Фиг.6 Катедри

Фиг.7 Специалности

Бутон „Катедри“ (Фиг.6) - при натискане на този бутон се отваря прозорец с четирите катедри към факултета, а именно:

- Информатика и информационни технологии;
- Математика;
- Педагогика, психология и история;
- Български език, литература и изкуство;

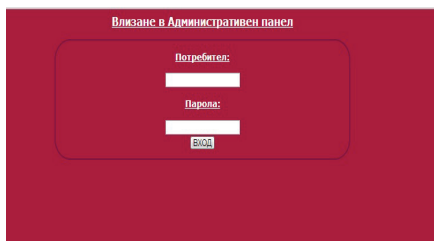
Когато потребителят избере от коя катедра се интересува, той може да кликне върху нея. Отваря се нов прозорец с информация за катедрата, като най-отдолу има два бутона, разположени един до друг „Състав към катедрата“ и „Специалности към катедрата“.

Бутон „Специалности“ (фиг.7) –с него се отваря нов прозорец, в който под формата на четири таблици, колкото са катедрите във факултета, са разположени специалностите. Във всяка таблица са дадени специалностите, за чието обучение отговаря съответната катедра. Те са разделени в две колони „Бакалавър“ и „Магистър“.

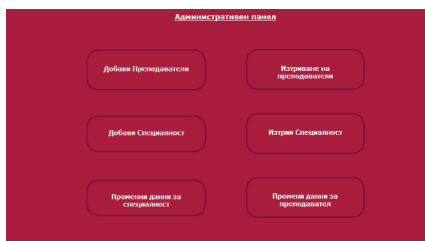
Всяка специалност задължително разполага с бутоните „Квалификационна характеристика“ и „Учебен план-редовно“, а бутнът „Учебен план-задочно“ се добавя, ако специалността има задочна форма на обучение. Информацията която съдържат бутоните е под формата на файлове за сваляне с разширение .pdf.

Административен панел

При избор на бутон „Администрация“ (фиг. 8) се отваря нов прозорец на екрана, който очаква да се въведат потребителско име и парола на администратора, за да може да продължи напред.

фиг. 8 Вход за административния панел

фиг. 9 Опции за промяна

При коректно въведени потребителско име и парола се отваря нов прозорец (фиг. 9) с шест възможности за промяна.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Компютърно-базираните комуникации и информационни технологии навлизат със стремителна скорост в човешкия бит и стават неразделна част от нашето ежедневие. Съвременните персонални компютри и компютърната техника като цяло се отличават с голямо бързодействие, надеждност и ниска цена. Поради тази причина на тях биват "поверявани" все повече дейности, традиционно изпълнявани в миналото от човека. Тази тенденция не подмина и сферата на образованието. При нарастващия обем от знания в почти всички научни области, налагащи по-лесен достъп до информация, ще става все по-актуално, тъй като „е“-то е по-гъвкаво и в много по-голяма степен съобразено с нуждите на потребителите от класическото такова (вестници, радио станции и др.)

С разработването на този проект се цели да се рекламира и популяризира факултет „Природни науки и образование“, както и да се помогне на студентите от факултета и кандидат-студентите при необходимост. Цел също така е и обобщаването на информацията за катедрите и служителите на факултета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саймън Стобърт и Дейвид Парцънс – „Динамични уеб приложения с PHP и MySQL ”
2. Мартин Фаулър – „UML Основи“
3. <http://www.uni-ruse.bg/> - Сайт на РУ „Ангел Кънчев“

4. <http://www.w3schools.com> – Ръководство за HTML, CSS, JavaScript и др.
5. <http://php.net/> - информация за езика PHP
6. <http://bg.wikipedia.org/wiki/JavaScript> - Wikipedia - безплатна енциклопедия, раздел JavaScript

За контакти:

Мария Милчева Петрова, магистър Информатика към катедра „Информатика и информационни технологии“, ФПНО, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел: 0883597952 ; e-mail: petrovamariq7@gmail.com

Доц. д-р Десислава Атанасова, Катедра „Информатика и информационни технологии“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, (082) 888 754, e-mail: datanasova@uni-ruse.bg

Проблема подготовки, переподготовки и повышения квалификации сотрудников предприятий

автори: Милаев Дмитрий, Шаховская Ольга
научен ръководител: Марченко Виктория Станиславовна

Abstract: *Implementation of computers and modern means of processing and transmission of information were the beginning of a new process called Society Informatization. Today, one of scientific and technical progress directions is computerization in all spheres of human activity. One of the most actual directions of computer technologies development is a specialized testing system of knowledge development.*

Keywords: *informatization of society, the system of examination, qualification of personnel, testing, certification.*

Современные предприятия предъявляют высокие требования к рабочим кадрам и системе проверки знаний, подготовки, переподготовки и повышения квалификации в условиях рыночных отношений. В ходе научно-технического прогресса одни профессии отмирают, другие появляются, третьи модифицируются. Уплотняется трудовой ритм, меняются технические средства. Всё это порождает необходимость в новых формах систем проверки знаний, подготовки, переподготовки и повышения квалификации рабочих кадров.

Проблемы подготовки, переподготовки и повышения квалификации рабочих кадров, способных конкурировать в условиях рыночных отношений, по ряду важных причин приобретает ныне особую актуальность. Важно помнить, что неблагоприятные тенденции сказываются на рынке рабочей силы. Современное производство предъявляет всё более жёсткие требования к профессиональным качествам рабочих кадров. Идёт сокращение численности рабочих мест. Так же обостряется конкуренция за рабочие места внутри трудовых коллективов. Идёт объективный процесс отторжения рабочих кадров с низкими профессиональными качествами. А профессиональное образование и квалификация в личностном плане не просто выступают характеристиками того или иного рабочего, но и становятся для него гарантией социального благополучия, условием его конкурентоспособности на рынке труда.

В настоящее время знания становятся капиталом и главным ресурсом экономики, поэтому необходимо предъявлять новые и более жёсткие требования к профессиональной подготовке рабочих кадров.

Профессиональная квалификация персонала является одним из залогов успешного развития любой организации. Перед руководством чаще всего возникают следующие проблемы:

- недостаточная изначальная квалификация персонала;
- необходимость переподготовки персонала;
- невозможность обучения руководителей и специалистов с отрывом от производства в связи с большой загруженностью работой;
- большие финансовые затраты и трудоемкость организации процесса очного обучения или переподготовки персонала и т.д.

Также зачастую возникает проблема оценки знаний вновь принятых, либо прошедших испытательный срок, либо проходящих аттестацию, либо подготавливаемых на определённую должность сотрудников. Чтобы облегчить этот трудоёмкий процесс и сократить трудовые и стоимостные затраты на обработку информации, разрабатываются специализированные системы проверки знаний. Сегодня тестирование - неотъемлемая часть работы по управлению персоналом.

Аттестация сотрудников призвана способствовать совершенствованию деятельности предприятия, определению уровня профессиональной подготовки

сотрудников, соответствия их занимаемой должности, а также решению вопроса о повышении в должности. Целью аттестации является проверка профессиональных знаний аттестуемых, которыми они должны обладать для качественного и своевременного исполнения своих должностных обязанностей.

Компьютерное тестирование все шире используется в практике. Возможно, вскоре оно почти вытеснит традиционные методы, поскольку имеет перед ними явные преимущества:

1) компьютерная версия тестирования экономит много времени. Задача тестируемого – просто нажимать клавишу, соответствующую выбранному ответу. Полученные данные автоматически подсчитываются, обрабатываются, оцениваются и интерпретируются.

2) экономятся силы тестирующего – ему не приходится заниматься весьма утомительной рутинной работой (инструктаж тестируемого, выдача заданий, ведение протокола, подсчет и обработка результатов).

3) при наличии хорошо отлаженной программы компьютерное тестирование практически исключает ошибки при обработке результатов – машина всегда использует один и тот же алгоритм, она не отвлекается и не утомляется.

4) появляется возможность накопления и сохранения электронной базы данных результатов тестирования. Унифицированная база данных удобна для анализа и заменяет собой огромные кипы экспериментальных бланков, отчетов и заключений.

5) при использовании стандартизированной компьютерной программы условия проведения тестирования не зависят от индивидуальных особенностей и психологического состояния экспериментатора, что, несомненно, повышает "чистоту" диагностической процедуры.

Общение человека с компьютером имеет свою специфику, и не все одинаково спокойно относятся к компьютерному тестированию. Нередко предложение пройти тест за компьютером вызывает эмоции – либо положительные, либо отрицательные. Иногда негативное отношение к компьютерному тестированию бывает вызвано и отсутствием обратной связи. Были проведены специальные исследования, чтобы определить, как люди относятся к компьютерному тестированию. Оказалось, что у некоторых людей возникает так называемый эффект психологического барьера, а у некоторых – эффект сверхдоверия. Бывает, человек вообще не способен справиться с заданием потому, что "боится" компьютера. Реакцию человека на компьютерное тестирование в той или иной степени можно заранее предсказать. Так, защитная мотивация наиболее вероятна у людей, проходящих тестирование с целью аттестации, а также у тех, кто по роду своей деятельности профессионально работает с компьютерами. Такое отношение к тестированию может существенно исказить результаты исследования. Наименее вероятно защитное поведение у тех, кто руководствуется мотивом самопознания, стремлением узнать о себе что-то новое, а также у тех, кто любительски интересуется компьютерами. Так же при компьютерном тестировании специалисты имеют дело только с полученными результатами. Они не видят тестируемого, не общаются с ним, а значит, не владеют о нем дополнительной информацией. А ведь именно эта дополнительная информация (как держится человек, как относится к ситуации тестирования, как реагирует на вопросы) о многом может сказать опытному психологу.

Но, несмотря на все это, достоинств у компьютерного тестирования все-таки больше. Кроме того, практически все перечисленные недостатки поддаются контролю.

Изучив рынок программного обеспечения, можно прийти к выводу, что область профессионального тестирования недостаточно исследована. Преимущественно предлагаются простейшие конструкторы тестов. Некоторые из них можно бесплатно приобрести через сеть Интернет. При этом не дается никаких гарантий на качество их работы, поэтому велика вероятность регулярных сбоев и, как следствие,

нарушения естественного хода процесса тестирования. Другие же можно приобрести за деньги непосредственно у производителя или также через сеть Интернет, но в этом случае затраты на приобретение, установку и сопровождение будут достаточно большими.

Для решения проблемы подготовки, переподготовки и повышения квалификации рабочих кадров нами предложена разработка универсальной системы тестирования знаний сотрудников предприятий.

Такая система состоит из 3 подсистем, работающих независимо в автономном режиме:

1. администратор тестов;
2. тестирование;
3. оценка результатов и настройка тестирования.

В подсистеме “Администратор тестов” администратор устанавливает продолжительность каждого теста в минутах, количество вопросов теста, определяет возможность возврата к предыдущим вопросам теста. В подсистеме “Тестирование” осуществляется сам процесс тестирования. А с помощью подсистемы “Оценка результатов и настройка тестирования” можно получить и распечатать отчет с результатами тестирования для любого выбранного тестируемого или для всех тестируемых, группировать результаты тестирования по определенным условиям и сортировать результаты по любому из полей таблицы результатов.

Основные достоинства системы тестирования знаний:

- тестирующий не имеет возможности повлиять на результат теста или фальсифицировать его;
- удобство в использовании (простой интерфейс, настройка модуля тестирования по своему вкусу);
- не требует специального обучения персонала кадровых подразделений;
- получение отчета с результатами теста возможно сразу по окончании теста, так как вся обработка теста проводится компьютером.

В качестве средств реализации проекта были выбраны следующие программные средства: СУБД Microsoft Access для построения локальной базы данных, Borland Delphi как универсального средства разработки приложения.

Таким образом, данная универсальная система проверки знаний сотрудников рекомендуется к внедрению, дальнейшему развитию и поддержке, т.к. её создание решает проблему подготовки, переподготовки и повышения квалификации рабочих кадров.

Библиографический список:

- [1] Бобровский С.И. Delphi учебный курс: Учеб. пособие/С.И. Бобровский СПб.: Питер, 2011.
- [2] Бородаев В.А. Банки и базы данных: Учеб. пособие/ В.А. Бородаев, В.Н. Кустов. - Л.: ВИКИ, 2009.
- [3] Вендров А.М. CASE-технологии. Современные методы и средства проектирования информационных систем / А.М. Вендров. - М.: Финансы и статистика, 2010.
- [4] Волков О.И. Экономика предприятия: курс лекций/О.Волков,М.:ИНФРА, М, 2010

Контакты:

Милаев Дмитрий – студент третьего курса, спец. «Бизнес-информатика» кафедра «ПивЭ», ПВГУС, Россия, e-mail: dimamilaev@ya.ru

Шаховская Ольга – студентка третьего курса, спец. «Бизнес-информатика» кафедра «ПивЭ», ПВГУС, Россия, e-mail: olga.shahovskaya@ya.ru

Полиготно съхранение – NoSql и СУРБД в сферата на електронната търговия

Теодоси Досев

Abstract: *The relational database model and the NoSQL database model are each good for specific applications. Instead of deciding to use one single database, an e-commerce organization should try to migrate to a storage architecture that takes advantage of the strengths of both NoSQL and relational databases.*

Key words: *relational database, NoSQL, polyglot persistence, e-commerce*

ВЪВЕДЕНИЕ

През последните четири десетилетия компютърните науки претърпяват много изменения. Промените засягат програмните езици, архитектурите, платформите и процесите. Но едно доскоро остава неизменно – релационните бази от данни (СУРБД) съхраняват данните [2]. Единственият въпрос пред разработчиците е коя точно релационна база от данни да използват. Основните предимства на СУРБД са в съхраняването на данните на едно място, позволявайки на приложенията да извличат необходимата им информация чрез заявки; в осигуряването на последователното взаимодействие на потребителите и на различни приложения със съхранените данни; в простотата, гъвкавостта и продуктивността при разработка; в стандартизацията на SQL и във възможността за извършване на всевъзможни справки. Още повече, БД в една организация е по-дълготрайна от нейните програми [3], което я прави по-ценна когато е разбираема и достъпна от различни приложни програми и платформи. От друга страна ограниченията на релационните бази от данни все по-често се сблъскват с непрестанно увеличаващия се обем информация за обработка – онлайн платформи обработващи данни с мащаб петабайти, нарастващото натоварване на онлайн приложенията и специфичните нужди на разрастващите се онлайн софтуерни проекти. В отговор, през последните години се наблюдава сериозен подем на разработването на нерелационни бази от данни, които (не) поддържат SQL. Новите СУБД се обединяват зад термина NoSQL (Not Only SQL), като се разработват достатъчно сериозни алтернативи на СУРБД. Общата идея на тези бази от данни е, че SQL трябва да се смени в името на по-добра производителност, достъпност и възможност за разрастване върху голяма брой евтими системи, но не всяка от тези цели едновременно[1].

Въпреки общите принципи, отделните NoSQL бази от данни са архитектурно и технологично много разнообразни. Оттук произтича предметът на настоящата разработка – да се потърси практически подход при планирането на архитектурата на базата данни за нуждите на електронната търговия, като се вземат под внимание силните и слабите страни на различните типове бази от данни.

ACID, BASE, теорема CAP

ACID е акроним на Atomicity, Consistency, Isolation, Durability, които са правила, следвани от съвременните СУРБД без изключения. Атомарност (atomicity) е правило, което гарантира, че ако част от транзакция се провали, то цялата транзакция се проваля. Цялостност (consistency) гарантира, че всяка транзакция изменя БД от едно състояние на цялостност на информация в друго състояние на цялостност на информация. Изоляция (isolation) определя, че не може да се обработва информация, която е в незавършила операция. Надеждност (durability) гарантира, че дори при срив, успешната транзакция остава съхранена след връщане работата на системата.

BASE (Basically Available, Soft-state, Eventual consistency) е акроним на правилата, следвани от повечето NoSQL бази от данни. Тези правила са противоположност на ACID, гарантиращи по-добра производителност, скалируемост и наличност. Basically Available приема, че в края на всяка транзакция ще има цялостност, без изрично да я осигурява. Eventual consistency означава, че ако няма обновяване на БД, евентуално всички нодове на базата от данни ще връщат актуалната и цялостна стойност на данните. Soft-state по отношение на състоянието на данните означава, че:

- Състоянието на данните не е непременно цялостно;
- Състоянието на данните се определя от вероятности;
- Потребителят поема отговорност за управление на състоянието на данните;
- Състоянието може да бъде прекратено от мрежата / сървъра, но може да бъде прекратено и от потребителя;
- Състоянието не е критично за услугата[4].

Теоремата CAP (Consistency, high Availability, tolerance to network Partitions) постулира, че всяка мрежово споделена база от данни може да има най-много две от трите свойства:

- Цялостност - всички клиенти на базата от данни виждат една и съща информация, дори при конкурентно обновяване;
- Наличност - Всички клиенти на базата от данни могат да достъпват някоя версия на информацията;
- Възможност за разделяне на части - базата от данни може да се разделя върху множество сървъри.

Решението на повечето NoSQL бази от данни е да изберат наличност и възможност за разделяне, за сметка на цялостността, като се търси максимално бърза и надеждна синхронизация между отделните сървъри.

СУРБД и NoSQL предимства и недостатъци

Разработката на нерелационни бази от данни се продиктува от ограниченията на релационните по отношение на решаването на няколко практически проблема – евтина скалируемост без допълнителна програмна логика; лесна промяна на структурата на данните в условията на съществуващи големи бази от данни; обработка на неструктурирани данни.

Всички по-известни СУРБД предлагат хоризонтална скалируемост чрез клъстеризация и репликация; разделяне на базата данни върху множество дискове (partitioning); разделяне на данните от една база от данни (една таблица) на части, разположени на различни устройства на база някакъв принцип, с цел намаляване на латентността (sharding). Изискванията за постигане на хоризонталната скалируемост обаче са свързани с ограничаване на броя на сървърите, участващи в клъстера, и високи системни изисквания към отделните нодове (MySQL, SQL Server 2014); необходимост за разделяне на данните само по първичен ключ; промяна на логиката на приложенията. От друга страна цената на вертикалната скалируемост расте експоненциално, което я прави твърде скъпа и неефективна след определен момент. Също така вертикалната скалируемост на една машина не гарантира непрекъсната достъпност до приложенията и БД разположени само на нея.

От друга страна NoSQL бази от данните са лесно хоризонтално скалируеми, надеждни, разполагат с опростен език за заявки и не на последно място – могат да работят с неструктурирани данни [2]. Неструктурираните данни могат да бъдат офис документи, имейли, аудио и видео файлове, дори социални връзки. Някои автори

твърдят, че в някои случаи NoSQL бази от данните позволяват по-добра производителност в сравнение с релационните [2], което е от съществено значение при работа с голям обем от данни. Това се постига най-често чрез избягване поддържането на ACID, което е стандарт за СУРБД.

NoSQL бази от данните имат своите ограничения и недостатъци. Основни проблеми са липса на възможност за криптиране на данните, слаба защита на комуникацията клиент-сервър, уязвими са за SQL injection или DOS атаки. Някои съхраняват паролите като чист текст или в MD5 хеш, което е очевиден риск за сигурността [2].

Видове NoSQL СУБД

Към момента съществуват около 150 различни NoSQL бази от данни [5].

Фамилии (хранилища) от колони

Колонно ориентираните СУБД съхраняват данните в таблици като секции от данни в колони, вместо в редове. Физически таблиците са съвкупност от колони, всяка от която е таблица с едно поле. Подходящи са за аналитични системи и бизнес приложения. Предимствата им са във възможността за значителна компресия на данните, тъй като данните във всяка колона всъщност са от еднакъв тип. Позволяват хоризонтална скалируемост върху нискобюджетни машини, а заради компресията заемат 5-10 пъти по-малко място от традиционните СУРБД. Недостатък на колонно ориентираните СУБД е, че на практика няма транзакции – съгласно теоремата CAP осигуряват наличност и скалируемост и са евентуално цялостни. Пример за такива СУБД са HBase, Cassandra, Accumulo, Amazon SimpleDB.

Ключ-стойност хранилища

Този тип СУБД съхранява данните в двойки ключ/стойност и в следствие чете стойностите използвайки ключа. По време на четене/запис системата работи максимално ефективно благодарение на липсата на съществени за СУРБД елементи и заобикаляне изискванията на ACID. Няма необходимост от SQL заявки, индексирани, запазващи процедури, временни таблици, форми, изгледи и т.н. Скалират се лесно благодарение на олекотената логика.

Недостатък на такъв този тип СУБД са в неосигуряването на цялост (integrity) на данните. Тя трябва да се осигури от приложението. Това може да доведе до грешки в цялостта на данните при грешки в приложението. Този вид БД не притежават логическа структура на съхраняваните данни и заради това не могат да осигурят независимост на данните от приложението. Пример за ключ-стойност СУБД са Amazon DynamoDB, Riak, Redis, LevelDB, MemcacheDB.

Хранилища за документи

Създадени са за да съхраняват и управляват документно ориентирана информация. Имплементацията на специфичните документно ориентирани БД е различна, но като цяло енкапсулират данните в стандартни формати: XML, JSON, BSON, PDF и т.н. Силните страни на хранилищата за документи са в лесната хоризонтална скалируемост и в гъвкав език за правене на заявки. Правилото за атомарност на транзакциите в повечето случаи е условно. Такива СУБД са MongoDB, Couchbase, CouchDB, RethinkDB.

Граф бази от данни

Граф БД използват граф структура с върхове, насочени ребра и тегла, за да представят и съхраняват данните. По дефиниция, граф БД е всяко хранилище, което осигурява безиндексно съдство, където всеки елемент съдържа указател към негов

съседен елемент. При претърсване не са необходими скъпи join операции, което правят този тип БД подходящи за съхраняване и обработка на голям обем данни. Такива са Neo4j, FlockDB, InfoGrid, OrientDB.

Мултимоделни хранилища

Тези хранилища притежават характеристиките на различни бази от данни. Съществуват два типа БД, които могат да се разглеждат като мултимоделни хранилища:

- Разработени специално да обединяват различни модели, като например ArangoDB, където се съчетава ключ-стойност, документно и граф хранилища;
- Предлагащи възможност за надграждане, като Oracle MySQL 5.6, комбиниращ релационна БД с ключ-стойност достъп чрез Memcached API.

Обектно-ориентирани хранилища

Хранилища, където данните се разглеждат като обекти, с техни атрибути, методи и класове. Обектно-ориентирани бази от данни организират данните йерархично, позволявайки висока производителност при обработката на комплексни структури. Недостатък е обвързването на логиката на приложенията, ползващи базата, с логиката на съхранените обекти. При промяна са необходими корекции засягащи цялата система. Пример за такъв тип хранилища са VelocityDB, Objectivity, ZODB, EyeDB.

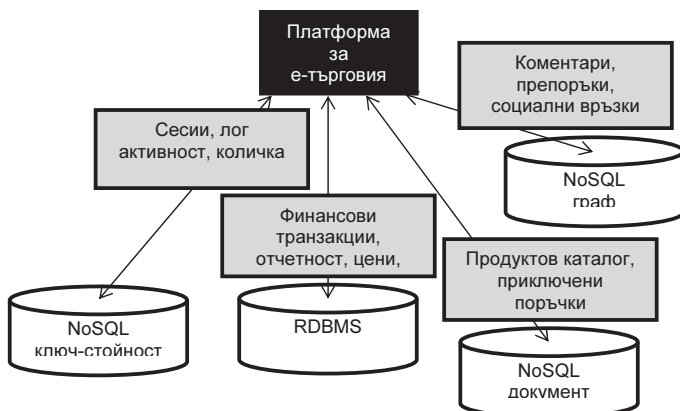
Полиготно съхранение и електронна търговия

За електронната търговия от съществено значение са достъпността и бързината на обработка на данните. Всяко прекъсване или забавяне на работата на приложенията е свързано с финансови загуби, за това изискванията към системите за управление на данните са много високи. За това едно разпределение на данните между различни хранилища съобразно различните типове данни, възползвайки се от техните предимства, ще доведе до подобряване работата на приложението, подобрява скалируемост и достъпност.

Отправна точка в това начинание е въведената от М. Фаулър и П. Садлидж архитектура на полиготно съхранение, разпространявайки идеята, че една организация може да мигрира към такава архитектура за съхранение на данни, която да използва силните страни на различните бази от данни. Това се постига чрез въвеждане на понятието полиготно съхранение (polyglot persistence) - микс от различни типове бази от данни и програмни езици, които са предназначени за решаването на различни проблеми, като за целта е необходимо е да разберем природата на съхраняваните данни и как ще ги обработваме [3].

Основните типове данни, с които работи едно приложение за електронна търговия са:

- Документи - продуктов каталог, приключени поръчки, издадени фактури, оферти и промоции – данни представени обикновено в текстов, графичен и видео формат. Подходящи за съхранение в документни хранилища.
- Количествени и финансови данни - цени, наличности, финансови трансакции. Данни от особено важно значение за правилното функциониране на приложението, което налага стриктното спазване на ACID.
- Временни данни – потребителски сесии, лог активност, количка. Данни, подходящи за съхранение в ключ-стойност хранилище.
- Потребителско генерирано съдържание – коментари, препоръки, връзки между клиентите. Данни, подходящи за граф хранилище.

Фиг. 1. Приложение за електронна търговия използващо едновременно NoSQL и СУБД.

Предложеният модел е общ, всеки конкретен проект трябва да се съобрази с конкретните нужди, използвани данни и техните характеристики при избор на СУБД, която ще ги съхранява и обработва.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Използването само на SQL или на NoSQL за всички нужди на приложение за електронна търговия не е препоръчително. Всеки бизнес работи със специфични данни и типът на хранилището за тези данни зависи от това, как те ще се използват и обработват. И двата модела SQL и NoSQL имат своите предимства и недостатъци и задача на бизнеса е да определи кой от двата е подходящ при изграждане на приложение. Използвайки полиготно съхранение, бизнесът може да се възползва от предимствата и на двете модела, което ще доведе до понижаване разходите за скалируемост, по-висока производителност и достъпност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Lynch N., Gilbert S., Brewer's conjecture and the feasibility of consistent, available, partition-tolerant web services, ACM SIGACT News, V.33 I.2, 51-59, 2002
- [2] Nance C., Losser T., Iype R., Harmon G., NoSQL vs RDBMS - Why There is Room for Both, Proceedings of the Southern Association for Information Systems Conference, Savannah, GA, USA, 2013
- [3] Sadalage, P. J. and Fowler, M. NoSQL distilled - A brief guide to the emerging world of polyglot persistence, 2012
- [4] http://mercury.lcs.mit.edu/~jnc/tech/hard_soft.html
- [5] <http://nosql-database.org>

За контакти:

Теодоси Досев, специалност „Информатика и информационни технологии в бизнеса“, студент 3 курс, катедра „Информатика и информационни технологии“, факултет „Природни науки и образование“, РУ „Ангел Кънчев“, email: dossev@cento.bg

**РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“АНГЕЛ КЪНЧЕВ”**

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ СНС'15

П О К А Н А

**Русе, ул. "Студентска" 8
Русенски университет
"Ангел Кънчев"**

Факултет „Природни науки и образование”

**СБОРНИК ДОКЛАДИ
на
СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’14**

Под редакцията на:
доц. д-р Емилия Великова

Отговорен редактор:
проф. д-р Ангел Смрикаров

Народност българска
Първо издание

Формат: А5
Коли: 16,875
Тираж: 20 бр.

ISSN 1311-3321

ИЗДАТЕЛСКИ ЦЕНТЪР
на Русенския университет “Ангел Кънчев”